

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a



Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

134. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2021. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Horváth Miklós, DSc, egyetemi tanár (Károli Gáspár Református Egyetem); *Kranzieritz Károly*, PhD (Honvédelmi Minisztérium, Oktatási, Tudományos szervező és Kulturális Főosztály); *Miskolczi Ambrus*, DSc; *Négyesi Lajos*, PhD, egyetemi docens (Nemzeti Közszolgálati Egyetem); *Németh Balázs*, PhD, egyetemi adjunktus (Nemzeti Közszolgálati Egyetem); *Piti Ferenc*, PhD, tudományos főmunkatárs (Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Magyar Medievizitikai Kutatócsoport); *Polgár Balázs*, PhD, régész-muzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Sallay Gergely*, PhD, muzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Süli Attila*, PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Szovák Márton*, PhD-hallgató, könyvtáros (Országos Széchényi Könyvtár); *Tóth Dominik*, PhD-hallgató (Nemzeti Közszolgálati Egyetem); *Tóth Ferenc*, DSc, tudományos főmunkatárs (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet); *Tulipán Éva*, PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Veszprémy László Bernát*, PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Kántás Balázs* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pásztai László*
Szerkesztő: *Somogyi Gréta*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, C. Tóth Norbert, Czigány István, Csikány Tamás, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Csaba, Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Sallay Gergely Pál, Szabó Péter, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, M. Szabó Miklós, Markó György, Pálffy Géza, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segész, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2021

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.

Telefon: 325-16-00, e-mail: hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

TANULMÁNYOK

KRANZIERITZ KÁROLY

A DÉLI VÉGEK ÚJ BÁSTYÁJA: A TEMESI ISPÁNSÁG

A temesi ispánság védelmi célú kiépülése Ozorai Pipo munkásságának köszönhető. Ez Engel Pál *Ozorai Pipo emlékezete* című tanulmányának köszönhetően már régóta ismert. A hivatkozott munkában körültekintő elemzést kapunk a firenzei kereskedőből lett magyar báró katonai, politikai és pénzügyi tevékenységéről, valamint a magyar korona és az Oszmán Birodalom elleni védelem érdekében tett intézkedéseiről. Ozorai 22 éves temesi ispáni regnálásának eredményei megkérdőjelezhetetlenek, hiszen munkássága megalapozta azt a végvárrendszert, amely 1521-ig szolgálta az oszmánok elleni védelem alapját. Ugyanakkor azzal a hipotézissel élve, hogy a temesi ispáni cím katonai és politikai felértékelődése már Ozorai színre lépése előtt megkezdődött, hasznosnak vélem a tisztség történetének rövid áttekintését az 1386 és 1402 közötti időszakban.

A temesit a pozsonyi és a székely ispáni tisztséghez hasonlóan a királyságot érő külső fegyveres kihívás, fenyegetés emelte a többi ispánság fölé.² Az 1920 utáni magyar historiográfia látószögéből hosszú időre kiesett a Duna–Tisza–Maros köze középkori történetének vizsgálata, ami az 1990-es években indult újra Fenyvesi László,³ Petrovics István⁴ és Szaszko Elek⁵ kutatásainak köszönhetően. Az oszmán elleni harcok egyik bástyájának számító temesi ispán tisztség története azonban kevésbé került a vizsgálatok fókuszába. Jelen írás is csupán kis részben pótolja ezt a hiányosságot, ugyanis mindössze a fent jelzett szűk időbeli keresztmetszetre koncentrálok.

Az első kérdés, amelyet tisztázni érdemes, hogy miről is ismerszik meg egy tisztség felemelkedése. Egy-egy tisztség felértékelődésének összetéveszthetetlen jele, hogy az országos főméltóságok sorába emelkedik, valamint a betöltő személynek jár a bárói rang, vagyis az oklevelekben a „nagyaságos” (*magnificus vir*) vagy a kevésbé formális „úr” (*dominus*) megszólítás.⁶ Azt, hogy a 14. és a 15. század elején kiket nevezhetünk báróknak, Engel Pál *Nagy Lajos bárói* és *Zsigmond bárói* című tanulmányaiban foglalta össze.⁷ A meghatározásról – és különösen azoknak a személyeknek a köréről, akik abba beletartoztak – elmondható, hogy a 14. században folyamatosan szűkült; de ez pontosan mit is jelenthet?

¹ Engel 2003a. 247–301. o.

² A székely ispáni tisztségről lásd bővebben Kordé 2004.

³ Fenyvesi 1993. 235–287. o.

⁴ Petrovics 2010. és Petrovics 2019.

⁵ Szaszko 2016. 135–183. o.

⁶ Engel 2003b. 226. o.

⁷ Engel 2003b. 225–246. o. és Engel 1985. 393–413. o.

A báró a nyugati hűbéri rendszerben a király közvetlen hűbéreseinek összefoglaló elnevezése volt. A Magyar Királyság területén II. András király (1205–1235) óta, az egész középkorban így nevezték az ország főméltóságait. A kezdeti időszakban, az 1350-es évekig ide számítottak mindazok, akik az uralkodótól bármilyen honort bírtak, vagyis az összes ispán. Ezt a kört I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) korától jelentősen szűkítették: az ispánoktól megvonták a *magnificus* megnevezést, és csak körülbelül a 12-15 legelőkelőbb országos tisztséget betöltő személy tarthatta meg. Ettől kezdve bárónak elsősorban azokat az országos méltóságokat betöltő személyeket tekinthetjük, akiknek a nevét az érsekek és püspökök után a királyi privilégiumok méltóságsorai tartalmazzák. Zsigmond korában ilyen volt a nádor, az erdélyi vajda, az országbíró, a szlavón, a dalmát-horvát,⁸ a macsói és a szörényi⁹ bánok, a királyi tárnok-, ajtónálló-, asztalnok-, pohárnok- és lovászmester, valamint a pozsonyi ispán. Ezzel azonban nem merült ki a bárók sora, a méltóságsorok nem veszik számba az ugyancsak bárói ranggal járó főkincstartót, a székely ispánt és a titkos kancellárt, valamint a számunkra fontos temesi ispánt.¹⁰

A bárót előjogai emelték a többi nemes fölé, többek között: a saját zászló (*banderium*) alatti hadba vonulás, az esküjük tíz nemesével ért fel; ellenük nem a szokásos ötven, hanem száz nemessel lehetett csak esküdni; az özvegyének ötven helyett száz márka hitbér járt. A bárónak előjoga és egyben kötelessége volt a királyi tanácsban, az országot érintő döntések meghozatalában való részvétel. A felsorolt kiváltságok a cím egyszeri tisztséggel való elnyerését követően, illetve abból való távozása után – amennyiben az nem hűtlenség miatt következett be – haláláig megillette az adott személyt.¹¹

A temesi ispánság kialakulása

A királyság déli területei különösen érzékeny pontnak számítottak Nagy Lajos halálát követően. A trónutódlás miatt kirobbant belpolitikai harcokat gyorsan felváltotta a fegyveres érdekérvényesítés. Zsigmond megkoronázásakor, 1387. március 31-én már csak a Horváti János egykori macsói bán (1375–1381, 1385–1386)¹² nevével fémjelezett lázadás tartotta magát. A lázadók bázisterülete a királyság déli – Temesköz,¹³ Macsói bántság – és délnyugati – dalmát-horvát és szlavón – területeire terjedtek ki. Az ifjú brandenburgi őrgrofnak és híveinek 1386-ban és 1387-ben több, kisebb-nagyobb hadjáratral sikerült Boszniába és Szerbiába

⁸ A szlavón és dalmát-horvát bántság 1397 és 1409 között egyesítve volt.

⁹ A szörényi báni tisztség 1393 és 1435 között nem volt betöltve, csupán egy rövid időre 1408 vége és 1409 első fele között – erről később esik szó a törzsszöveg vonatkozó részében.

¹⁰ Engel 2003b. 227. o.

¹¹ KMTL 83–84. o. és Engel 2003b. 228–230. o.

¹² Engel 1996. II. k. 102. o.

¹³ Temesköz kifejezés alatt nem a Duna–Tisza–Maros köze egészét kell érteni, hanem azt a Nagy-Alföldhöz tartozó termékeny síkságot, amely a két Temes, illetve a Temes és a Berzava folyók által határolt részen fekszik. Petrovics 2019. 107. o.

szorítani a lázadókat.¹⁴ Zsigmond alig oldotta meg a lázadók ügyét és foglalta vissza a Temesközt, szinte azonnal a térség védelméről kellett gondoskodnia az oszmánok betörésével szemben.

Az 1380-as és az 1390-es években a temesi ispáni tisztség súlyának növekedése katonai, ezen belül egyértelműen védelmi okokra vezethető vissza. Ez lényeges, ugyanis már Nagy Lajos király uralkodása alatt is megfigyelhető a térség centralizációjára irányuló törekvés. Engel Pál a délkeleti határszakasz megszervezésének kezdeteit az 1360-as évekre vezeti vissza, okát elsősorban a vidini bolgár bánság felállításában (1365), ezzel a határszakasz jelentőségének megnövekedésében határozta meg. A bolgár bánok közül ismeretes, hogy Lackfi Imre és Dénes (1365–1366) Temes vármegye ispáni címén kívül más tisztséget is betöltöttek.¹⁵ Csakúgy, mint Himfi Benedek (1366–1369) bánsága alatt, aki a Temes (1367–1369) mellett, igaz kis átfedéssel, de már Krassó (1365–1367) és Keve (1365–1367) vármegyét is igazgatta. Az 1370-es években a temesi ispáni cím már szilárdan magába foglalta Csanád, Krassó és Keve vármegyéket, valamint a Lugostól Orsováig tartó vlach kerületek irányítását.¹⁶ Az alsó részek ilyen szintű egységesítése mögött ekkor még nem a Balkán felől érkező fegyveres kihívás, fenyegetés elhárítása miatt volt szükség. Sokkal inkább a királyság megbízhatatlan délkeleti szomszédja, a havasalföldi fejedelemség miatt kellett. A vajdai hűség ingadozása okán Nagy Lajosnak nemegyszer fegyveresen (például 1375, 1382) is fel kellett lépnie. Ezek majdnem minden esetben támadó hadjáratot jelentettek, de ismertek olyan esetek is, amikor magyar területre törtek be Havasalföld irányából. Efféle támadást 1375 szeptemberének második felében kellett visszaverni a Temesközben.¹⁷

A centralizációs törekvéseknek elsősorban közigazgatási és csak másodsorban voltak védelmi okai, amelyek a könnyebb vezethetőség érdekét szolgálhatták (például macsói, dalmát-horvát vagy szlavón bánságok). Tehát ekkor még katonai, pontosabban védelmi funkcióval nem számolhatunk, s ha volt is, csekély lehetett. A Zsigmond trónra lépését követő intézkedéseiből is ez szűrhető le, hiszen szakítva az eddigiekkel, 1387-ben helyreállította az 1355 táján megszüntetett szörényi báni címet, egyúttal külön ispánt állított Krassó és Keve vármegyék élére.¹⁸

A fentiek is mutatják, hogy Zsigmond uralkodásának első éveiben nem tartotta szükségesnek a magyar–szerb határ és a Temes folyó közötti területek egy ispáni cím alatti összevonását. Ráadásul a magyar vezetés ekkor még úgy tartotta, hogy az oszmánok jelentette probléma átmeneti, amit támadó hadjáratokkal sikerül megoldani. Ennek a tervnek a napi-renden tartása még nem tette szükségessé egy, a védelem megszervezésével foglalkozó tisztség felállítását. Engel Pál szerint Zsigmond 1394-ben tért vissza a Nagy Lajos korabeli

¹⁴ Erről bővebben lásd *Süttő* 2003. 145–151. o.

¹⁵ Lackfi Imre és Dénes együtt töltötték be a vidini báni címet. Lackfi Imre lovászmester 1359–1367, míg Lackfi Dénes temesi ispán 1365–1367, erdélyi vajda 1359 és 1367 között. *Engel* 1996. I. k. 12., 41., 203. o.

¹⁶ *Engel* 1996. I. k. 34., 139., 144. o. és *Engel* 2003a. 258. o.

¹⁷ *Kristó* 1988. 169. o.

¹⁸ *Engel* 2003a. 258. o.

módszerhez, amikor üresen hagyta a szőrényi báni tisztséget, helyébe pedig a temesi ispáni címet léptette. Ez részben igaz is, ugyanis nem szabad elfelejteni, hogy a szóban forgó tisztség felértékelődése nem egyik napról a másikra ment végbe. Ebben döntő szerepe volt a déli irányból érkező és tartóssá váló oszmán fenyegetésnek, ami az 1390-es évek második felében hosszú távú megoldásra kényszerítette a királyságot.

Mályusz Elemér a tisztség felemelkedésének kezdetét Sárói László temesi ispánságára teszi, és így fogalmaz: „Temes megye ekkortájtól lett határvédelmi központ, hogy ispánja hamarosan a környező többi megye – Keve, Krassó, Arad, Csanád, Csongrád – irányítását is kezébe vegye”.¹⁹ Mályusz megállapításával három probléma van: először is a magyar vezetés 1392-ben még nem tartós problémaként tekintett az oszmán kérdésre, ezért hosszú távú védekezésre, „határvédelmi központ” megszervezésére aligha tehettek intézkedéseket. Másodszor, Sárói László soha sem volt Arad vagy Csongrád ispánja. Ekkortájt Liptó vármegye ispánja volt.²⁰ Harmadszor, Sárói László kevei, krassói és csanádi ispáni címei sem igazolhatóak közvetlenül, bár közvetetten feltételezhetőek.

Itt kell szót ejteni arról, hogy korszakunkban mit és milyen más vármegyét is takart a temesi ispáni cím. Az egyes vármegyék Zsigmond-kori ispáni tisztségeinek archontológiai kutatásait Engel Pál végezte el. Tőle tudjuk, hogy a kevei ispánság körülbelül 1346-tól a krassóival volt egyesítve. A temesi ispáni címhez tartozott a krassó-kevei ispáni tiszt 1372 és 1426 között – egy rövid megszakítással (1389) –, valamint a zarándi 1387–1426 és a csanádi is körülbelül 1370 és 1426 között.²¹ Ebből kiderül, hogy a temesi ispáni cím már Zsigmond uralkodására gyűjtőfogalomná vált/válhatott, amely több vármegyei ispáni címet foglalt magába. Néhány kivételtől eltekintve – például Kórógyi István, aki csak Keve és Krassó vármegye ispánja volt 1389-ben²² – a nevezett vármegyék élén nem is találunk más személyeket. Ezért a továbbiakban, amikor a temesi ispáni címről esik szó az előbb felsorolt – Csanád, Keve, Krassó és Zaránd – vármegyéket is értjük.

Mályusz Elemér az elhangzottak alapján sorolhatta a kevei, krassói és csanádi tisztséget Sárói Lászlóhoz, viszont felsorolásából ebben az esetben hiányolható a zarándi ispáni méltóság. Ezzel együtt véleményét igazolhatja az, hogy Zsigmond az 1392-es Szerbiába irányuló hadjárat főkapitányává Sáróit nevezte ki. A katonai fellépés korántsem mondható jelentéktelennek, már csak azért sem, mert maga a király is – több más magyar báróval és külföldi főúrral egyetemben – részt vett a fegyveres fellépésben.²³ Az említettek felsorakoztathatnánk a mályuszi elmélet alátámasztására, de ez könnyelműség lenne. Azt ugyanis pontosan nem tudjuk, hogy miért a legszerényebb tisztséget viselő Sáróira bízta Zsigmond a főkapitányi feladatokat. Tekintve, hogy az általa bírt tisztség, a temesi ispáni a királyság hatalmi

¹⁹ Mályusz 1984. 31. o.

²⁰ Engel 1996. II. k. 98., 125. o.

²¹ Uo. II. k. 122., 139., 142., 239. o.

²² Uo. II. k. 139., 144. o.

²³ Engel 1998. 561–577. o.

struktúrában elfoglalt pozíciója alapján aligha predesztinálhatta erre. Ezért gondolom úgy, hogy a főkapitányi megbízatás sokkal inkább személyének szólhatott.

A tisztséget betöltő személy esetében a forrásokban a vármegyék közül a temesit, *comites Temesyenses*, tüntették fel, esetleg a csanádit, de a többi vármegye neve csak ritkán, közvetlen érintettség – például vármegyei közgyűlés – esetében jelent meg. Az összes ispáni cím szerepeltetése az oklevelekben nem is volt életszerű. Ennek megoldása látható Csáki Miklós oklevelének végén, ahol tisztségeit „inter cetera comitatus Themessyensis et iudex Cumanorum”, azaz „többek között a temesi ispán és a kunok bírāja” formulába tömörítette.²⁴ A módszer előnyei vitathatatlanok, hiszen lakonikusan összefoglalja a címeket és egyben utal arra is, hogy a temesi ispáni méltósághoz további vármegyék is tartoztak. Ez a formula természetesen szükség szerint bővíthetett, erre példák az 1399. augusztus 10-én és 14-én a Csongrád vármegyei közgyűlésen kelt oklevelek, ahol Csáki és Marcali Miklós neve után „comites Temesienses et iudices Comanorum ac inter cetera comitatum Chongradiensem tenentes pro honore”, azaz „temesi ispán, a kunok bírāja és többek között honorként a csongrádi ispánság viselője” tisztség meghatározást találjuk.²⁵ Ugyanez található meg Csáki és Marcali 1399. november 18-án kelt oklevelében is azzal a különbséggel, hogy Csongrád helyett Krassó vármegye szerepel a formula végén.²⁶ A formulában a temesi ispáni cím mint alaptitulus szerepel, az ezután következő *inter cetera* vármegye az, amit még honorként bírtak. Ennek praktikusságát mutatja, hogy a későbbiekben Ozorai Pipónál is megjelenik ez a temesi ispáni tisztségeket összefoglaló formula.²⁷ Az írásban való többszöri megjelenéséből már joggal gondolható, hogy a temesi ispánságot a kor köztudatában is, mint tisztséget, már nem csupán a nevében szereplő, hanem a további négy vármegyével azonosíthatták. Ez azt engedi sejtetni, hogy Zsigmond 1404-ben nemhiába adhatta feltörekvő firenzei pártfölgoltjának ezt a tisztséget. Ugyan a királyság szokásjogai alapján a temesi ispáni tiszt nem tartozott az országos főméltóságok sorába, de az ezzel járó hatalom már vetekedett, sőt, egyes esetekben túl is nőtte az egyes bárói címmel járó országos főméltóság tényleges politikai és fegyveres képességeit.

A temesi ispánok esetében, különösen az 1380-as évek második felében és az 1390-es évek első felében még előfordult, hogy a címet egy másikkal, egy olyan tisztséggel viselte együtt az illető, amelyhez bárói megszólítás járt. Ilyen volt például a Losonci fivérek esete, akik először lettek temesi és csanádi ispánok, majd ezeket megtartva nyerték el a szörényi báni tisztséget (lásd a 3. táblázatot).²⁸ Esetükben az utóbbi titulus került előre az oklevelekben, és utána a két ispáni, ha egyáltalán feltüntették azokat. Ez nem csupán a tisztségek alá- és fölérendeltsége miatt érdekes számunkra, hanem mert alátámasztani látszik a gyanút, hogy

²⁴ Az oklevél datálatlan. Csáky okl. I. k. 200–201. o., vö. ZsO I. k. 569. o., 5140. sz.

²⁵ 1399. augusztus 10. ZsO I. k. 665–666. o., 6001. sz.; augusztus 14. ZsO I. k. 667. o., 6012. sz.

²⁶ „comites Themesyenses ac iudices Comanorum ac inter cetera comitatum Crassouiensem tenentes pro honore” Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. I–XI. Cura et studio Georgii Fejér. Budae, 1829–1844. X/3. 227–230. o., CCIV. sz.

²⁷ Temes okl. 337–342. o., 204. sz.

²⁸ Engel 1996. II. k. 32., 122., 203. o.

1394 előtt még korántsem törekedett a király a temesi ispáni cím alatt a térség egyesítésére semmilyen, különösen nem védelmi célból. Erre utal, hogy a Sárói László után következő Bebek Detre és Szécsi Frank mint szörényi bánok voltak temesi ispánok, ami országos főméltóságként az utóbbi cím felett állt.²⁹ A tisztség ugyan magába foglalta már a fent nevezett vármegyéket, de 1394 előtt még nem jelent meg olyan hatalmi egységként, mint később.

Az Engel által megjelölt 1394-es év nem csupán a temesi ispáni címben jelentett változást, de a déli végeken tapasztalható folyamatoknak is egyik fontos lépcsője volt. Joggal feltételezhetjük, hogy a szörényi báni tisztség azért maradt betöltetlen ettől az évtől, mert funkcióját a temesi ispáné vette át. Ennek oka, hogy Zsigmond és kormányzata ekkor szembesülhetett végérvényesen azzal, hogy az elmúlt években – 1389 és 1392 között – délre irányuló katonai vállalkozásaik még rövidtávon is csupán megkérdőjelezhető eredményekkel jártak az oszmán jelenléttel szemben, a királyságot délről érő rablótámadások pedig nem csökkentek. A védelemre való berendezkedés még ekkor sem merülhetett fel. A megoldásnak hitt keresztes fellépés megvalósulásáig viszont elengedhetetlen volt a Szerbia felől folyamatosan betörő oszmán és más szláv népekkel kiegészült rablócsapatok elleni védelem megszervezése. Főként a magyar–szerb határszakasszal szomszédos vármegyék forogtak ekkor veszélyben. Ezért is centralizálhatta Zsigmond a temesi ispáni tisztségbe a Temesköz jelentős részét – Arad 1404-ig az erdélyi vajdai tisztséghez tartozott, míg Torontál vármegyéről ekkoriból nincsen információ.³⁰ Az ispáni székbe 1394-ben Zsigmond a hozzá hű embereket, Csáki Miklóst és Marcali Miklóst emelte. A temesi ispánsággal járó öt mellé további három ispáni címet is kaptak, ily módon az általuk igazgatott vármegyék száma nyolcra emelkedett. Itt érdemes megjegyezni, hogy az utóbbi személyek, ha rövid időre is, a nevezett vármegyék ispáni címével együtt, 1402-ben az erdélyi vajdai tisztséget is betöltötték.³¹

A temesi ispáni cím fajsúlyosabbá válása mellett azt is észre kell venni, hogy Csáki és Marcali ugyanannyi ispánságot, összesen nyolcat igazgatott, mint később a végek nagyhatalmú ura, Ozorai Pipo.³² Ez katonai vonatkozásai miatt mindenképpen fontos, hiszen a mindenkorai ispán rendelkezett a vármegye katonai – emberanyag – és logisztikai – pénzügyi, tárgyi – erejével, ami a délről érkező támadások kivédése szempontjából kulcsfontosságú volt. A védelem szervezése és fenntartása így is jelentős összegeket emésztett fel, amit Zsigmond 1398. november 5-én Domonkos leleszi és János jászói prépostokhoz keltezett felszólító levele is bizonyít. Ebben ezer aranyforint átadására szólítja fel a prépostokat, ugyanis a temesi ispánoknak a királyság határainak őrzése és védelme érdekében sürgősen szükségük van erre az összegre.³³

²⁹ Engel 1996. II. k. 32. o.

³⁰ Uo. 97., 210. o.

³¹ Engel 1996. I. k. 13. o.

³² Fenyvesi László munkájában Ozorai Pipót nevezi meg, mint az első olyan temesi ispánt, aki 6-8 vármegyével bírt, ahogy ez a főszövegből kiderül már korábban. Marcali és Csáki Miklós is rendelkezett ennyi vármegyei ispáni tisztséggel. *Fenyvesi* 1993. 239. o.

³³ 1398. november 5. ZsO I. k. 612. o. 5559. sz.

A temesi ispáni cím védelmi szerepének megerősödését az 1396. évi keresztes hadjárat kudarcra tovább erősítette. A nikápolyi csatában elszenvedett vereséget követően a Magyar Királyság déli politikájának koncepcióját egészen 1402-ig a védelem és az arra való berendezkedés határozta meg, amelynek egyik bástyája a temesi ispán(ok) lett(ek).

A temesi ispánok bárói címe

A cím vonatkozásában előrebocsátandó a már korábban is rögzített tény, hogy a tárgyalt korszakban a temesi ispáni tisztség nem számított a királyság főméltóságainak sorába, így annak viselése báróknak kijáró megnevezéssel sem járt együtt. „A magnificus, nagyságos címzés a Délvidék megyéispánjainál is csak az 1400-as években terjedt el; addig magistereknek címezték őket” – vélekedett maga Fenyvesi László is.³⁴ Mégis fontos foglalkozni ezzel a kérdéssel, ugyanis kevésbé ismert, hogy temesi ispánként nem Ozorai Pipo neve elé került először az oklevelekben a báróknak kijáró *magnificus* megszólítás. A tárgyalt időszakban, 1386 és 1402 között öt olyan személyről is tudunk, aki temesi ispánként hasonló királyi kegyben részesült.

A cím felértékelődésének, ezzel együtt politikai súlya meredek emelkedésének egyik összetéveszthetetlen bizonyítéka, hogy az azt betöltő személyt az oklevelekben a „nagyságos” vagy a kevésbé formális „úr” megszólítással ruházták fel. Az ispánságok közül csupán a pozsonyi számított országos főméltóságnak és kapott helyet a méltóságsorban – rendszeresen utolsóként. Emellett még bárói ranggal bírt, és ezért a nagyságos megszólítás járt a székely ispánnak, de a méltóságsorokban való szerepeltetését mellőzték.³⁵

Mondhatnánk, hogy az előbbi kettő mellé emelkedett a temesi ispáni is, de ez nem fedné a valóságot. Ez nem csupán a tárgyalt időszakban, de még Ozorai Pipo idejére is érvényes. Az ispáni címet viselő személyek a bárói rang viselését automatikusan nem nyerték el, még Ozorai Pipo sem 1404-ben. Esetében a kancellária 1406-tól használja a *magnificus* megszólítást. Mégis, a forrásokból az derül ki, így fontos megjegyezni, hogy Zsigmond már Ozorai hivatalba lépése előtt is emelt bárói rangra temesi ispánokat. Ismeretes olyan személy, aki egyszer már viselt bárói tisztséget és attól nem hűtlenség miatt, hanem királyi kegyet megtartva vált meg, címét és az ezzel járó kiváltságokat élete végéig megtartotta. Ezért itt azon személyeket kell sorba venni, akik a kérdéses ispáni tisztség előtt vagy azalatt más, bárói méltóságra jogosító tisztséget nem töltöttek be. A kérdéses időszakban, azaz 1386-tól 1402-ig nyolcan álltak a temesi ispánság élén: Losonci István fia, László és István, Bebek László, Sárói László, Bebek Detre, Szécsi Frank, Csáki Miklós és Marcali Miklós.

Bebek Detre és Szécsi Frank személye nem releváns a kérdésben, hiszen mind a ketten más országos főméltóságot – szörényi báni címet – is viseltek a temesi ispáni előtti és alatti

³⁴ Fenyvesi 1993. 238. o.

³⁵ Engel 2003b. 227. o.

időszakban is, ezért a bárói rangjuk onnan eredeztethető.³⁶ A felsoroltak közül a két Losonci testvér, Sárói László, Csáki Miklós és Marcali Miklós esetében bizonyítható, hogy bárói címet temesi ispánságuk alatt nyertek:

Név		A tisztségbeli első említés	„ <i>magnificus vir</i> ” megnevezés
Losonci	István	1386. augusztus 22. ³⁷	1386. augusztus 22. ³⁸
	László		
Sárói László		1390. április 5. ³⁹	1392. február 8. ⁴⁰
Csáki Miklós		1395. február 14. ⁴¹	1397. augusztus 9. ⁴²
Marcali Miklós		1395. november 5. ⁴³	1400. június 14. ⁴⁴

1. táblázat: Az 1402 előtti „temesi bárók” (Kranzieritz Károly)

A Losonci fivérek bárói címe

A Losonci testvérek esetében rejtély, hogy a 2. számú táblázatban hivatkozott oklevél miért használja a nevük előtt a *magnificus* kifejezést, tekintve, hogy a rendelkezésre álló forrásokból nem derül ki, hogy 1386. augusztus 22-e előtt akár István, akár László bármelyik bárói ranggal járó országos tisztséget betöltötte volna. Esetüket ezért érdemes alaposabban is megvizsgálni. Első lépésben meg kell nézni, hogy milyen tisztségeket is töltöttek be a Losonci fivérek az 1380-as években:

³⁶ Bebek Detre 1379-ben királynéi asztalnokmester, 1388-ban királynéi udvarnokmester, 1389–1392 szlavón, míg 1391–1392 között horvát bán (*Engel* 1996. I. k. 203. o., uo. II. k. 26. o.), Szécsényi Frank 1393–1396 főkincstartó, míg 1393–1394 között szőrényi bán (*Engel* 1996. I. k. 204. o., uo. II. k. 222. o.).

³⁷ *Engel* 1996. I. k. 203. o.

³⁸ „*virus Magnificus, dominis Ladislao et Stepbano filys Stepbani de Lozoncz*”. Krassó okl. 164. o., 110. sz.

³⁹ *Engel* 1996. I. k. 203. o.

⁴⁰ „*virum magnificum Ladislaum filium Petri de Sarow, tunc Comitem Themesiensem*” 1392. február 8. Temes 213–214. o., 128. sz.; vö. ZsO I. k. 260. o., 2379. sz.

⁴¹ *Engel* 1996. I. k. 204. o.

⁴² „*vir magnificus dominus Nicolaus, filius Stephani de Chaak, comes comitatum Themesyensis* [etc.]” 1397. augusztus 9. Csáky okl. I. k. 197–198. o.; vö. ZsO I. k. 543. o., 4922. sz.

⁴³ *Engel* 1996. I. k. 204. o.

⁴⁴ 1400. június 14. Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Diplomatikai Levéltár (DL) 71 909., vö. ZsO II/I. k. 42–44. o., 343. sz.

Név	Tisztség
Losonci István fia, István	besztercei várnagy (1385–1386) ⁴⁵
	csanádi ispán (1386. augusztus 22. – 1387. március 3.) ⁴⁶
	temesi ispán (1386. augusztus 22. – 1387. július 18.) ⁴⁷
	szörényi bán (1387. február 11. – 1388. január 23.) ⁴⁸
	horvát bán (1387. augusztus 10. – 1387. szeptember 26.) ⁴⁹
Losonci István fia, László	besztercei várnagy (1385–1386) ⁵⁰
	csanádi ispán (1386. augusztus 22.) ⁵¹
	temesi ispán (1386. augusztus 22.) ⁵²
	szörényi bán (1387. február 11. – 1387. szeptember 26.) ⁵³
	horvát bán (1387. augusztus 10. – 1387. október 12.) ⁵⁴
	szlavón bán (1387. október 17. – 1389. június 5.) ⁵⁵

2. táblázat: Losonci fivérek 1380-as években betöltött tisztségei (Kranzieritz Károly)

⁴⁵ Engel 2003b. 237. o.⁴⁶ Engel 1996. I. k. 122. o.⁴⁷ Uo. 203. o.⁴⁸ Uo. 32. o.⁴⁹ Uo. 24. o.⁵⁰ Engel 2003b. 237. o.⁵¹ Engel 1996. I. k. 122. o.⁵² Uo. 203. o.⁵³ Uo. 32. o.⁵⁴ Uo. 24. o.⁵⁵ Uo. 18. o.

A fenti táblázatból kiderül, hogy a Losonci fivérek első jelentősebb tisztsége a beszercei várnagyi pozíció volt. Ezt megelőzően az oklevelekben, mint udvari lovagok (*aulae nostrae milites*) szerepeltek:

Losonci István fia	Oklevél kelte	Oklevél kiadója	Forrás ⁵⁶
László	1386. január 24.	II. Károly király	<i>Bánffy</i> okl. 378–379. o., CCLXX. sz.
	1386. január 24.	Erzsébet anyakirályné	<i>Bánffy</i> okl. 379–380. o., CCLXXI. sz.
István	1386. április 13.	Mária királynő	<i>Bánffy</i> okl. 380–381. o., CCLXXII. sz.
	1386. április 30.	Mária királynő	<i>Bánffy</i> okl. 384–385. o., CCLXXV. sz.

3. táblázat: Losonci László és István udvari lovagi címüket igazoló oklevelek
(Kranzieritz Károly)

Süttő Szilárd véleménye szerint 1386 februárjától szeptemberéig Losonci István fia, László erdélyi vajda volt.⁵⁷ Ezt közvetlen okleves anyag nem támasztja alá. Süttő azzal magyarázza, hogy a nemzetségből Losonci Dezső fia, id. László 1376–1385 és 1386–1392 között szerepel, mint erdélyi vajda. A köztes rövid időben csáktornyai Lackfi István szerepel a tisztségben 1385–1386 között.⁵⁸ Süttő szerint a Losonci család ebben a rövid időintervallumban sem engedhette ki a kezéből a vajdai címet, az idősebb helyett az ifjabb Losonci László viselte azt. Okleves anyag erről a váltásról se közvetlenül, se közvetetten nem szól. Süttő azzal látja alátámasztva állítást, hogy egy 1386. augusztus 19-én kelt levélben a *Nos, Ladislaus, woyvoda Transsilvanus et comes de Zolnuk* megnevezés szerepel, miközben id. Losonci László 1386 februárjától szeptemberéig szlavón bánként adja ki okleveleit.⁵⁹ A hivatkozott oklevélből nem derül ki, hogy abban melyik Lászlóról esik szó benne. A vezetéknev hiányában csupán feltételezés, hogy valamely Losoncit nevezte meg, ugyanis akár más nemzetségből való személy is lehetett az illető. Ugyanakkor továbbra sem utalnak a források se a vajdai cím elvesztésére, se annak megtartására id. Losonci László esetében. Tekintve, hogy 1386 októberében Lackfi Istvánt nevezik erdélyi vajdának, nehezen hihető, hogy politikailag és katonailag tapasztalt férfiú mellé egy pályáját kezdő, az oklevelekben, ezen időszakban még udvari lovagnak mondott ifj. Losonci László került volna (lásd a 4. táblázatot).

⁵⁶ Bánffy okl. 378–385. o.

⁵⁷ Süttő 2003. 158., 169–170. o.

⁵⁸ Engel 1996. I. k. 13. o.

⁵⁹ Süttő 2003. 158. o. és MNL Diplomatikai Fényképgyűjtemény, 255 012. sz.

A rendelkezésre álló forrásokból kiderül, hogy Zsigmond 1386. augusztus 22-én Budán kelt oklevelében már a báróknak kijáró *magnificus* megszólítással illeti a Losonci fivéreket, miközben csupán temesi és csanádi ispánnak címezi őket az örgróf.⁶⁰ A nevezett vármegyék ispáni tisztjével biztos nem nyertek bárói rangot, erre „jogosan” első alkalommal csak 1387. február 11-e után nyílt volna lehetőség, amikor is a szörényi báni tisztségben találjuk a fivéreket. De esetükben valamiért másként történt. Annak az eshetősége, hogy az oklevélben véletlenül, esetleg írnoki tévedés, vagy mulasztás nyomán került ez a megnevezés, kizárható. Ezt Zsigmond 1386. november 12-án keltezett oklevele is bizonyítja, ahol ismételtlen a *magnificus* megszólítást kapta Losonci László és István.⁶¹

A hiba így kizárható, azonban valamiféle magyarázatnak lennie kell. Hiszen, mint ismeretes, az 1350-es évek óta következetes szabályai voltak annak, hogy mely országos tisztségek után járt a bárói rang és az ezzel járó kiváltságok. Az ispánságok közül, mint már arról szó esett, csak a pozsonyi és a székely volt ilyen.⁶² Akkor mégis miért kapták meg a bárói tisztség nélkül a *nagyságos* titulust a Losonci testvérek? Erre a következő válasz adható: az Anjou-korban meggyökeresedett szokásokat a Nagy Lajos 1382-es halála utáni események felülírhatták. A kirobant belpolitikai harcokban pillanatnyi politikai és katonai érdekek érvényesülhettek. 1386-ban, amikor Losonci László és István bárói rangot nyert, még javában folytak a politikai és fegyveres harcok, különösen a királyság déli részein, köztük a Temesközben, amit a Horváti párt szimpatizánsai tartottak a kezükben. Az ifjú brandenburgi örgrófnak minden olyan segítségre szüksége volt, amellyel érdekeit, trónért folytatott küzdelmeit előmozdíthatta. A 4. táblázatból kiderül, hogy a Losonci fivérek részére II. Károly király, Erzsébet királyné és Mária királynő is írt levelet, elképzelhető, hogy Zsigmond a *magnificus* megnevezéssel igyekezett Lászlót és Istvánt a maga oldalára megnyerni.

A Losonci fivérek nem véletlenül kapták a temesi, illetve a csanádi ispáni címet. Ezzel konkrét célja volt az ifjú brandenburgi örgrófnak. Feladatuk nem kevesebb lehetett, mint a Temesköz „visszafoglalása” a Horváti párttól. Ezt tanúsítja Zsigmond 1387. június 2-án Losonci Lászlónak és Istvánnak már mint szörényi bánoknak kelt adománylevele, amelyben a lázadók ellen 1386-ban és 1387-ben történt küzdelmeiket és sikereiket taglalta.⁶³ Bár figyelembe kell vennünk a bárói rangra vonatkozó kritériumokat az Anjou-korban, mégis, a Losonciakkal szembeni eljárás azt feltételezi, hogy Zsigmond érdekeinek érvényesítése érdekében mindezeket megkerülte. Tehette mindezt úgy, hogy a királyi címmel járó kööttségek ekkor még nem terhelték, Mária királynő férjeként viszont adhatott olyan tisztséget, amivel maga mellé „vásárolhatta” a Losonci család szóban forgó két tagját. Ilyen tárgyú

⁶⁰ „*viris Magnificis, dominis Ladislao et Stephano filys Stephani de Lozoncz*” 1386. augusztus 22. Krassó okl. 164. o., 110. sz.

⁶¹ „*magnificorum virorum dominorum Ladislai et Stephani filiorum Stephani de Lochonch*” 1386. november 12. Bánffy okl. 386–387. o., CCLXXVIII. sz.

⁶² Engel 1985. 400–401. o.

⁶³ 1387. június 2. Középkori história, 208–212. o.

önkényességtől a későbbiekben sem riadt vissza a király, az már csak külön érdekesség, hogy ez megint a temesi ispáni tisztséget fogja érinteni.

Engel Pálnak köszönhetően a legismertebb a firenzei Ozorai Pipo esete, aki kezdettől fogva élvezte Zsigmond szimpátiáját és támogatását.⁶⁴ A firenzei ifjú gyorsan lépegetett felfelé a ranglétrán. Ozorai 1401-től sókamaraispán és 1404-től temesi ispán, 1407-től pedig főkinctartó volt. A háromból kettő lényeges pénzügyi tisztségnek számított, illetve vármegeyi ispáni címe jelentős birtokokat jelentett számára, de egyikért sem járt bárói cím. Zsigmond 1405-ben bárói egyikének nevezi, ezután, 1406 elejétől a kancellária már a *magnificus* címmel szerepelteti az oklevelekben.⁶⁵ Mindezt úgy, hogy bárói ranggal járó tisztséget nem töltött be, ahogyan ez korábban a Losonci fivérek esetében is történt. A „jogtalanság” hallgatólagos elfogadása 1408-ig tartott, vagyis tarthatott, ugyanis az ekkor, Zsigmond és felesége, Borbála királyné által alapított Sárkányrendbe való felvételhez már korántsem volt elég a királyi szimpátiából fakadó bárói megnevezés, valódi bárói ranggal járó országos tisztség kellett. A megoldást Zsigmond a már 1393 óta betöltetlen, nem mellesleg bárói rangot jelentő szörényi báni címben találta meg. Ozorai ezt kapta meg, ennek megfelelően a Sárkányrend alapítólevelében is szörényi bánként szerepel. A cím viszont csak kényszermegoldás volt, ezt mutatja az is, hogy Ozorait egy 1409. január 7-én kelt oklevél méltóságsora még bánnak mondja, míg egy április 22-i okirat már a tisztség üresedéséről tanúskodik.⁶⁶ Utána 1409 és 1426 között a tisztség újra betöltetlen maradt.⁶⁷

A fentiekből kiderül, hogy a Losonci fivérek esete nem egyedülálló, hiszen Ozorai Pipo is királyi kegynek és nem országos tisztség betöltésének köszönhetette bárói rangját, amiben Zsigmond egyéni, személyes politikai és katonai érdekeinek megnyilvánulását kell látni (Ozorai Pipo az 1403-as Zsigmond elleni főúri lázadás után nyeri el a temesi ispán címet). Érdekes, hogy mindkét esetben a szörényi báni tisztség elnyerésével legalizálta Zsigmond az előzetesen megadott bárói rangot. A Losonciak esetében ez azzal magyarázható, hogy az 1380-as évek közepén ez a tisztség még nem vesztette el jelentőségét, így betöltése még presztízzsel járt. Az oszmán kihívás miatt beállt változásoknak köszönhetően a temesi ispáni cím fokozatosan átvette a szörényi bánság szerepkörét, olyannyira, hogy utóbbi 1393-ban betöltetlenné vált. Mint már a fentebbiekben is kiderült, a tisztségben legközelebb, 1408-ban Ozorai Pipót találjuk, de csak azért, hogy ezzel, az előzetesen megadott bárói rangját országos tisztség betöltésével is megerősítsék, *de facto* legalizálják.

A Losonci fivérek és Ozorai Pipo esete azt erősítheti, hogy a királyságban a bárói cím elnyerésének szabályai még Zsigmond egyéni eljárási módja ellenére sem változhattak. A temesi ispáni cím hiába erősödött az 1390-es évek elejétől folyamatosan, országos főméltósággá az 1410-es évek végére sem vált. Bizonyítja mindezt az is, hogy egy súlyát veszített,

⁶⁴ Engel 2003a. 247–301. o.

⁶⁵ Uo. 261. o.

⁶⁶ Uo. 261., 290. o., 94. jegyz.

⁶⁷ Engel 1996. I. k. 33. o.

de régi és bárói titulussal járó bánság, a szőrényi kellett ahhoz, hogy Ozorai Pipó *magnificus* megnevezését elismertesse Zsigmond.

A „homo novus” temesi ispánok

Mennyire volt egyedülálló a Losonciak és Ozorai temesi ispánok bárói címe? Olyannyira nem, hogy az előzőekben tett összehasonlítást nem is tekinthetjük teljesnek. Ugyanis, ahogy arra fentebb már utalás történt, további három személy: Sárói László, Csáki Miklós és Marcali Miklós esetében is bizonyítható, hogy temesi ispáni tisztségük betöltése alatt nyertek bárói rangot. Annak dacára, hogy előéletükben – és a temesi ispáni tisztségük alatt – náluk sem találunk olyan országos főméltóságot, amely bárói cím viselésére jogosíthatta őket. Ez nem is csoda, ugyanis kivétel nélkül megyei köznemesként indultak és Zsigmond patronáltjaiként kapták karrierindításként a temesi ispáni pozíciójukat.⁶⁸

Mindenekelőtt szót érdemmel, hogy miért is volt szükség a *homo novusokra*. Az ifjú uralkodó hatalmát az őt trónra emelő, Nagy Lajos kori bárók 1387-től minden eszközzel korlátozni, illetve irányítani igyekeztek. Az így kialakult szűk politikai mozgásteret Zsigmond csak úgy lazíthatta, ha következetesen elkezdte a régi bárók lecserélését a kormányból, helyükre pedig olyan embereket helyezett, akik vagyonukat és hatalmukat már neki köszönheték. A folyamat első állomása volt az 1392. év, amikor id. Losonci László erdélyi vajda meghalt. A király egész rokonságát eltávolította az ország vezetéséből, valamint ősszel leváltotta hivatalából a nagy befolyással bíró csáktornyai Lackfi István nádort is. A királyi hatalom tényleges gyakorlásáért folytatott politikai küzdelem majd egy évtized után az 1403-as belpolitikai válságban csúcspontot ért el, ahol Zsigmondnak sikerült végleg megtörnie a „régii” mágnások hatalmát. Zsigmond problémája megoldásához igyekezett előkelő származású, de szerény vagyonú vármegyei közpnemeseket felkarolni.

Visszakanyarodva az 1390-es évek temesi ispánjaihoz, így már érthetővé válik Sárói László,⁶⁹ Csáki Miklós⁷⁰ és Marcali Miklós⁷¹ szerepe és hirtelen jött politikai erősödésük, de ez érvényesült például Maróti János esetében is, aki „semmiből” érkezett a macsói báni pozícióba 1397-ben.⁷²

⁶⁸ Engel 1977. 35., 38–39. o.

⁶⁹ 1392. február 8. Temes okl. 213–214. o., 128. sz. vö. ZsO I. k. 260. o., 2379. sz.; 1392. március 10. DL 7738. vö. ZsO I. k. 265. o., 2423. sz.

⁷⁰ 1397. augusztus 9. Csáky okl. I. k. 197–198. o., vö. ZsO I. k. 543. o., 4922. sz.; 1400. szeptember 22. DL 53 079. vö. Csáky okl. I. k. 207. o.; ZsO II/I. 62. o., 512. sz.; 1401. január 15. Csáky okl. I. k. 208. o. vö. DL 71 564.; ZsO II/I. k. 97. o., 823. sz. (Téves dátummal, 1400. január 15-tel szerepel: Temes okl. 288–289. o. 168. sz.)

⁷¹ 1400. június 14. DL 71 909. vö. ZsO II/I. k. 42–44. o., 343. sz.

⁷² Engel 1996. II. k. 29. o.

Név	„ <i>magnificus vir</i> ” megnevezés	Bárói címmel járó országos tisztségbe való első említés
Sárói László	1392. február 8. ⁷³	1392. augusztus 24. (szlavón bán) ⁷⁴
Csáki Miklós	1397. augusztus 9. ⁷⁵	1401. január 21. (erdélyi vajda) ⁷⁶
Marcali Miklós	1400. június 14. ⁷⁷	1402. január 21. (erdélyi vajda) ⁷⁸

4. táblázat: A bárói cím megszerzése királyi kegyből, valamint jogos viselését igazoló oklevelek (Kranzieritz Károly)

A nevezett személyek a szó legszorosabb értelmében királyi kegyként kapták a bárói megnevezést. Zsigmond szándékai a fentebb elhangzottak tükrében érthetőek, hiszen igyekezett saját, hozzá hű bárói kört kiépíteni, de a királyság címre vonatkozó szokásjogait náluk sem kerülhette meg tartósan. Ennek legalizálása hasonló módon történt ahhoz, mint amit a Losonci fivérek és Ozorai Pipo esetében már láttunk. Sáróit, Csákit és Marcalit temesi ispáni címüket követően már báró titulussal járó, országos főméltóságban találjuk (lásd az 5. táblázatot).

A temesi ispánok „bandériumai”

Annak ismeretében, hogy bárói ranggal, így saját bandérium állítás jogával sem rendelkeztek a temesi ispánok, érdekes kérdésként merül fel, hogy akár Sárói, akár Csáki és Marcali fegyvertényeiket milyen csapatokkal hajthatták végre. Itt nem azokra a fegyveres fellépésekre kell gondolni, amelyekben maga a király is részt vett, hiszen ezeket szélesebb körben történő mozgósítás előzött meg. Fontosabb azokat az akciókat sorba venni, ahol a fent nevezett temesi ispánoknak saját erejükre kellett hagyatkozniuk. Ilyen alkalom adódott bőven, köszönhetően az oszmánoknak, akik szlávokkal és más balkáni népek fegyvereseivel kiegészülve állandó rablótámadásokat hajtottak végre a királyság déli, Szerbiával határos vármegyéi ellen. E támadások jellegzetessége a gyors „üss és fuss” taktika volt. Ezeknek az ellenséges csapatoknak a felállítása olyan gyors lehetett, mint mozgásuk, köszönhetően könnyű felszerelésüknek. A céljuk nem a hódítás, sokkal inkább a zsákmányszerzés volt, ami súlyos károkat okozott a déli határ menti területeknek.

A támadások semlegesítése döntően a temesi ispánokra hárulhatott. Tekintve, hogy egy ilyen betörés váratlanul és rendszertelenül következett be, csakis folyamatosan fegyverben tartott gyorsan mozgó erőkkel lehetett időben és hatékonyan fellépni ellenük. Ennek

⁷³ 1392. február 8. Temes okl. 213–214. o., 128. sz., vö. ZsO I. k. 260. o. 2379. sz.

⁷⁴ Engel 1996. I. k. 18. o.

⁷⁵ 1397. augusztus 9. Csáky okl. I. k. 197–198. o., vö. ZsO I. k. 543. o., 4922. sz.

⁷⁶ Engel 1996. I. k. 13. o.

⁷⁷ 1400. június 14. DL 71 909. vö. ZsO II/I. k. 42–44. o. 343. sz.

⁷⁸ Engel 1996. I. k. 13. o.

kivitelezése feltehetőleg a déli határ menti nagyobb közigazgatási tömbök élén álló bánok – dalmát-horvát-szlavón és macsói – feladata volt, illetve az 1390-es években a temesi ispánok is. Már csak azért is, mert a magyar hadszervezet nehézkes mozgósítása nem tette lehetővé a gyors reagálást. A támadók pedig felszerelésükből és céljukból adódóan nem kívántak összecsapni egy harcrendbe fejlődött, túlerőt képviselő reguláris sereggel, ezért igyekeztek elkerülni, lehetőség szerint kitérni az ilyen összecsapások elől.

A temesi ispánoknak ilyen helyzetben kellett helytállniuk és megvédeniük az igazgatásuk alá tartozó vármegyéket. Ezért is érdekes, hogy ezt hogyan és milyen erővel teheték.

Zsigmond 1390. augusztus 14-én kelt adományleveléből ismert, hogy Sárói László temesi ispán sikeresen hártott el egy támadást, még a királyság határai előtt. Sárói hírért vette egy oszmán–szerb készülődésnek, melynek hatására Szerbiába, a braničevói kerületbe nyomult és a Vitovnica vár környékén felszámolta az ott gyülekező ellenséget. Ezt a fegyvertényt – Engel Pál kutatásai szerint – nem egyedül, hanem az akkori szőrényi bánnal, Perényi Miklóssal együtt vihette végbe. Ebben az esetben Perényi Miklós mint báró, ha nem is teljes bandériumát, de jelentősebb erőket vonultathatott fel az akcióhoz. Sárói csapatát feltehetőleg familiárisai és a megyei erők adhatták, azonban ennek nagyságáról, ahogyan az egész akció létszámbeli adatairól, nincsenek információk.

Az oszmán betörések elleni 1392. évi katonai vállalkozás alkalmával Zsigmond Sárói Lászlót nevezte ki a hadjárat főkapitányává. A fentebbiekből már kiderült, hogy Sárói a királyi kegyeltje volt, de ez még kevés lett volna a főkapitányi poszt jelentette kihívások teljesítéséhez. Különösen úgy, hogy az 1392. évi oszmán elleni akcióban számos magyar báró mellett külföldi nagyurak is képviseltették magukat.⁷⁹ Sárói feltehetőleg birtokában volt azoknak a hadvezéri képességeknek, amelyeket egy ilyen nagyságrendű katonai művelet végrehajtása megkövetelt. Abból, hogy a király a főkapitányi posztra Sáróit nevezte ki, valamint, hogy 1392. február 8-án már bárónak címzik az oklevelekben (lásd az 5. táblázatot), felveti annak lehetőségét, hogy saját csapatokkal lehetett jelen. De ezt kétkedéssel kell kezelni, hiszen a források nem erősítik meg, hogy a királyi kegyből nevezett bárók az ezzel járó kiváltságokkal is rendelkezettek-e. Az viszont tény, hogy a hadjárat után vélhetően szerzett érdemek végett Zsigmond a magyar szokásjog alapján legalizálta a bárói címet, és szlavón bánná nevezte ki Sárói Lászlót (lásd az 5. táblázatot).

Marcali Miklósnak mint temesi ispánnak 1396-ban a magyar területekre jutott ellenséggel kellett többször harcba bocsátkoznia. Erről Zsigmond 1396. augusztus 13-án és 1417. szeptember 29-én kelt adománylevele beszél. Előbbi szerint Szent Mihály arkangyal imént elmúlt ünnepe táján, 1395. szeptember 29. körül a Temes vármegyei Csák település mellett az éj leple alatt Marcali Miklós „kísérőivel és más híveinkkel együtt” (*unacum suis asseclis, et ceteris nostris fidelibus*) rajtaütött a Temesközt fosztogató oszmán–szláv rablócsapaton. A másik összecsapásra Szent Margit szűz vértanú ünnepe táján, 1396. július 13-a körül került sor. A Temesközben fosztogató oszmán–tatár–rác csapat Temesvár környékét is elérte, az

⁷⁹ Engel 1998. 573–575. o.

innen délnyugatra fekvő Újbécs települést felgyújtotta. Megállításukra és felszámolásukra Marcali Miklós testvérével, Dénessel, valamint más kísérőivel és híveivel együtt vonult fel. A támadókat Füzesoroszi és Maráz település között érte utol a temesi ispán és csapata, ahol fényes győzelmet arattak. Ennek jeleként, ahogy az előbbi esetben is, a zsákmányolt zászlókat és lobogókat a király elé küldték megszemlélésre.⁸⁰

Az 1417. szeptember 29-ei privilégium bővíti Marcali Miklós határvédelemben kifejtett működése alatti fegyvertényeket.⁸¹ A fent ismertté vált események előtt – amennyiben azt feltételezzük, hogy az oklevél narrációja tartja a kronológiai sorrendet – további két össze-csapással számolhatunk. Márpedig ebben azt olvashatjuk, hogy az első alkalommal Temesvár körzetében szállt szembe Marcali az oszmán rablócsapatokkal. Az első győzelmet egy Somlyó nevű város előtt aratta, ez a Krassó vármegyében fekvő Érd-somlyóval vagy az ugyanitt fekvő Mezősomlyóval azonosítható. A második tágabb, a Nyárad (ma Néra) folyó melletti helyszínt határozza meg. A folyó a Krassó-Szörényi-érchegységben ered, majd 126 km-t megtéve Karánsebestől 30 km-re délnyugatra a Déli-Kárpátokban, és Fehértemplomtól 10 km-re délnyugatra ömlik a Dunába. Pontos helyleírás híján a harci cselekményt a folyó bármely szakaszára lokalizálhatjuk. A fennmaradó két ütközet Csák és Maráz település mellett zajlott le, ezek az 1396. augusztus 13-án kelt privilégiumban foglaltakkal lehetnek azonosak. Ezek alapján Somlyó település mellett és a Nyárad folyó melletti harccselekményre valamikor Marcali Miklós temesi ispáni tisztségbe kerülése (1394 és 1395. szeptember 29-e között) idejében került sor.⁸² Az sem kizárható, hogy a nevezett események szorosan egymás után következtek be.

Zsigmond Báakai Gergely – Csáki Miklós familiárisa – Haram vár várnagyának 1401. március 2-án kiállított adománylevele szerint a temesi ispánok sereggel nyomultak be, vélhetően az előző esztendőben Crivina kerületbe, ami Szörény várától délre, a Duna mentén az egykori Bulgária területén helyezkedett el. A temesi ispánok vezette hadak itt sikeresen csaptak össze az oszmánokat támogató Bogauach crivinaí vajdával.⁸³ A magyar határvédelemnek az egyik alapvető módszerét alkalmazták a temesi ispánok, amikor határozott fegyveres fellépéssel, a betörni készülő ellenséget még a határ előtt megsemmisítették.

A fenti eseményekből is kiderül, hogy a temesi ispánok tevékenyen részt vettek az oszmánok elleni harcokban. Sárói László 1390-ben még Perényi Miklós szörényi bánnal együtt harcolt az oszmánokkal, 1392-ben már egy királyi hadjáratnak a főkapitányi teendőivel bízta meg Zsigmond. Ezek nem utalnak arra, hogy Sárói milyen és mekkora erővel vehetett részt a déli fegyveres konfliktusokban. Sőt, főkapitányi megbízása mögött is elsősorban inkább a királyi kegy és a hadvezéri tehetség rejtőzhetett, mintsem a betöltött tisztség fegyveres képességei. Csáki Miklós és Marcali Miklós temesi ispánságának idejéből már találunk olyan forrásokat, amelyek önálló fegyvertényeket örökítettek meg. Ezek alapján jogosan

⁸⁰ Középkori hist ória, 223–224. o. és Temes okl. 263–265. o., 154. sz.

⁸¹ 1417. szeptember 29. ZsO VI. k. 285. o., 965. sz.

⁸² Engel 1996. I. k. 204. o.

⁸³ 1401. március 2. DL 96 720. vö., ZsO II/I. k. 110–111. o., 914. sz.

gondoljuk, hogy a temesi ispánok, annak ellenére, hogy saját bandériumok felett nem rendelkezettek, katonai erejük egy jelentős részét az irányításuk alá tartozó vármegyék nemességétől nyerhették.

Hogy ezek után milyen nagyságú erőket feltételezhetünk, az tisztázatlan. Egy bandérium létszáma 200 és 400 lovas között mozoghatott, ami a korban (14–15. században) már jelentős katonai erőt jelentett. Ekkora erőt csak kivételes esetben vethettek be a határvédelemben. Egyrészt, az urak igyekeztek saját familiárisaik életét megóvni, hiszen hatalmuk egyik záloga volt személyük, hűségük miatt. Másrészt, a korban már 200 katona is jelentős segregnek számított, amivel már hatékonyan lehetett fellépni a hasonló létszám körül mozgó oszmán–szláv portyázó csapatokkal szemben.

A bandérium vonatkozásában megjegyzést érdemel, hogy a bárói privilégium csupán a saját zászlót/bandériumot jelentette, nem azt, hogy bárói cím kell ennek vezetéséhez. Ezért is gondolom úgy, ha a szükség úgy kívánta, Sárói, Marcali és Csáki rendelkezhetett bandérium vagy ennél nagyobb létszámú fegyveres erővel, ami nem az „övék” volt, hanem királyi utasításra állították fel és vezették a temesi ispánok.

Ha hitelt adunk az okleveles anyagban szereplő leírásoknak, amelyekben döntően eredményes összecsapásokról számolnak be, akkor akár arra is gondolhatnánk, hogy a déli határok őrzésére minden a feladathoz szükséges emberi, pénzügyi és logisztikai tényező rendelkezésre állt. De ez korántsem volt így. Először is, az oklevelek narrációi aligha adtak hírt a vereségekről, pedig abból is számos lehetett. Másodszor pedig, a déli vármegyék védelmét olyan ellenséggel szemben kellett megoldani, akik évente többször, változó nagyságú erőkkel és rendszertelen időközönként támadtak. Ezek kivédésére optimális megoldást az állandóan fegyverben tartott lovas csapatok jelenthettek volna, amik egyúttal jelentős anyagi terhekkel jártak. Főleg úgy, hogy a tárgyalt időszakban még nem volt meg a temesi ispáni tisztség mögött az az anyagi bázis – például a sókamaraispánság –, amivel később Ozorai Pipo rendelkezett.

A támadások kiszámíthatatlansága, valamint az ennek kivédésre szánt katonai erő megfelelő létszámban való folyamatos fegyverben tartása mind pénzügyi, mind logisztikai értelemben – emberek és lovak élelmezése, felszerelés, annak karbantartása – gondokat okozott. Kérdéses volt, hány katonát is kellene készenlétben tartani, ugyanis a támadók létszáma és ereje változott. Az 1395. szeptember 29. körül történt Csák melletti éjszakai rajtaütés is arra enged következtetni, hogy Marcali Miklós elégtelennek ítélhette meg csapata erejét az oszmánokkal szemben. Itt elsődlegesen létszámbeli különbségre kell gondolni és csak másodlagosan a taktikai megfontolásra. Mindez abból feltételezhető, hogy Marcali olyan harcászati hátrány ismeretében vállalhatta a sötétedés utáni rajtaütést, ami szükségessé tette a napszak előnyeinek kihasználását.

A fentiek ismeretében a védelmi költségeket a temesi ispánok csak részben viselhették, a fennmaradó döntő hányadot minden bizonnyal a királyi kincstár állta. A likviditási képességek megoldásának egyik eszközét érhetjük utol Zsigmond 1394. április 24-én kelt levelé-

ben.⁸⁴ Ebben Zámbo Miklós volt tárnokmester összes Csallóközben fekvő birtokát zálogképpen lefoglalta, mivel az elmúlt évre az 1200 aranyforint kamarai nyereséget nem szolgáltatotta be, Kanizsai Jánosnak pedig a déli végek védelmében szüksége van erre az összegre. Ezek alapján joggal gondolhatjuk, hogy nem csak a rendkívüli adókat, de egyes rendszeres királyi adóbevételeket vagy azok egy részét a déli végek védelmére irányíthatták át, amiből a temesi ispánok is részesültek.

Összegzés

Összefoglalóan elmondható, hogy a temesi ispáni tisztség az 1390-es években és az 1400-as évek első felében nem számított az országos főméltóságok közé, így bárói ranggal és az ezzel járó kiváltságokkal sem járt. A vizsgálat rámutatott arra, hogy nem Ozorai Pipo volt az első, aki temesi ispánként a báróknak kijáró megszólítást kiérdemelte. Előtte ugyanis e tisztségben már Losonci István fiait, Lászlót és Istvánt, Sárói Lászlót, Csáki Miklóst és Marcali Miklóst is a báróknak kijáró „nagyságos” (*magnificus vir*) megjelöléssel említik.

Zsigmond a több ispáni címet magába foglaló, így jelentékeny hatalommal bíró temesi címet ügyesen használta fel belpolitikai célja érdekében. Ezt bizonyította a Losonczy fivérek esete, akiket még az oszmán veszély megjelenése előtt a Horváti-lázadás leverésében nyújtandó segítség érdekében nevezett ki a tisztségbe. Sárói László tisztségbe helyezése mögött már Zsigmondnak a régi bárók hatalmának megtörésére irányuló személyügyi politikája érhető tetten. A hozzá hű *homo novus*-ok „kinevelése” folytatódott Csáki Miklós és Marcali Miklós esetében is, akik tisztségük mellé állandósult kihívásként kapták az oszmán problémát, ezzel együtt a déli határmenti területek védelemének megszervezését.

A temesi ispáni cím megerősödését véleményem szerint két tényezőben határozhatjuk meg: Zsigmond belpolitikai (személyügyi) törekvései, illetve a térség helyzetében beálló radikális változás (az oszmánok jelentette állandó fenyegetés).

A tisztségben rejlő belpolitikai és katonai potenciált Zsigmond ügyesen kihasználta. Ezért is találjuk legtöbbször kegyeltjeit az ispáni székben, akiktől feltétlen hűséget és a rájuk bízott részek védelmét várta. Cserébe karrierjüket egyengette, politikai befolyásukat igyekezett megerősíteni. Véleményem szerint kivételes bárói megnevezésük is ennek volt az egyenes következménye.

Köszönhetően az 1396. évi keresztes hadjárat kudarcának és az ezt követő oszmánokkal szembeni védelmi politikának, a temesi ispánság kvázi egy katonaispánsággá vált, ami a későbbi évtizedekben csak erősödött. A későbbi években/évtizedekben ezért vált kardinális kérdéssé, hogy a temesi ispáni tisztségbe a kor hadművészetében és politikai viszonyaiban jártas, katonai és vezetői erényekben jeleskedő személy kerüljön.

⁸⁴ 1394. április 24. *Thallóczy – Áldásy* 1907. 34–35. o., LXXXI. sz., vö. ZsO I. 375. o. 3380. sz.

BIBLIOGRÁFIA

- Bánffy okl. Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez. I. k. Szerk. *Varjú Elemér, Iványi Béla*. Budapest, 1908.
- Csáky okl. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I–II. k. Oklevelek 1229–1499. Szerk. *Bártfai Szabó László*. Budapest, 1919.
- Engel* 1977. *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban. Budapest, 1977.
- Engel* 1985. *Engel Pál*: Nagy Lajos bárói. *Történelmi Szemle*, 28. (1985) 3. sz. 393–413. o.
- Engel* 1996. *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. k. Budapest, 1996.
- Engel* 1998. *Engel Pál*: A török–magyar háborúk első éve, 1389–1392. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 3. sz. 561–577. o.
- Engel* 2003/a. *Engel Pál*: Ozorai Pipo. Ozorai Pipo emlékezete. In: Honor, vár, ispánság. Szerk. *Csukovits Enikő*. Budapest, 2003. 247–301. o.
- Engel* 2003/b. *Engel Pál*: Zsigmond bárói. In: Honor, vár, ispánság. Szerk. *Csukovits Enikő*. Budapest, 2003. 225–246. o.
- Fenyvesi* 1993. *Fenyvesi László*: A temesközi-szörénységi végvárvidék funkcióváltozásai (1365–1718). In: Végvárok és régiók a XVI–XVII. században. Szerk. *Petercsák Tivadar, Szabó Jolán*. Eger, 1993. 235–287. o.
- KMTL Korai Magyar Történelmi Lexikon (9–14. század). Főszerk. *Kristó Gyula*, szerk. *Engel Pál, Makk Ferenc*. Budapest, 1994. 83–84. o.
- Kordé* 2004. *Kordé Zoltán*: A székelyispáni méltóság a Zsigmond-korban. *Történelmi Szemle*, XLVI. (2004) 3–4. sz. 193–238. o.
- Középkori história Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). Szerk. *Kristó Gyula*. Szeged, 1992.
- Krassó okl. *Pesthy Frigyes*: Krassó vármegye története. III. k. Oklevéltár. Budapest, 1882.
- Kristó* 1988. *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988.
- Mályusz* 1984. *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, 1984.

- Petrovics* 2010. *Petrovics István*: A temesi ispánság és a déli határvédelem a 15. században és a 16. század elején. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk. *Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely*. Pécs, 2010. 257–275. o.
- Petrovics* 2019. *Petrovics István*: Dél-Magyarország és a török veszély a 14. század vége és a 15. század dereka között. In: „... úgy irhassak mint volt...” Ünnepi tanulmányok a 65 esztendő Tóth Sándor László tiszteletére. Szerk. *Bagi Zoltán Péter*. Szeged, 2019. 104–119. o.
- Süttő* 2003. *Süttő Szilárd*: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. I. k. Szeged, 2003.
- Szaszkó* 2016. *Szaszkó Elek*: Behind the Archontology of Krassó County: Remarks in the Personnel and the Operation of the County Authorities in Krassó. Kolozsvár, 2016. 135–183. o.
- Temes okl. Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez. I. k. 1183–1430. Másolta és gyűjtötte *Pesty Frigyes*. A Magyar Tudományos Akadémia tört. bizottságának rendeletéből sajtó alá rendezte *Ortvay Tivadar*. Pozsony, 1896.
- Thallóczy – Áldásy* 1907. Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Szerk. *Thallóczy Lajos, Áldásy Antal*. Budapest, 1907.
- ZsO Zsigmondkori oklevéltár I–IX. k. Összeállította és szerk. *Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert*. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II.) Budapest, 1956–2004.

Károly Kranzieritz

THE NEW BASTION OF THE SOUTHERN BORDER FORTRESSES: COUNT TEMES

(Abstract)

The office of the ispán / count of Temes, similar to the ispáns of Bratislava and Székely Land was highly important due to the outside armed threat towards the country, making it much more important than other counties.

Due to the Ottoman troops plundering along the Southern borders of the Kingdom of Hungary, the failure of the crusade of 1396, and the defence policies after all of this, County Temes became of a military administrative unit of the country.

The results of the 22-year-long mandate of Pipo de Ozora, count / ispán of Temes cannot be questioned, since his work based the system of border fortresses that served the defence of Hungary against the Ottoman troops until 1521. However, the research paper also supposes that the office of the ispán of Temes had started becoming important in a military and political sense even before the Pipo de Ozora's activity. Therefore, it is useful to outline the history of the office in the period between 1386 and 1402.

Károly Kranzieritz

DIE NEUE BASTION DER GRENZEN IM SÜDEN: DIE GESPANSCHAFT VON TEMES
(TEMESCH)

(Resümee)

Der Titel des Gespans von Temes (Temesch) wurde – ähnlich wie der des Gespans von Pozsony (Pressburg) und des Gespans der Sekler – aufgrund der äußeren bewaffneten Herausforderung und Bedrohung des Königreichs über die anderen Gespanschaften gehoben.

Dank der osmanischen Truppen, die die Südgrenzen des Königreichs Ungarn plünderten, des Misserfolgs des Kreuzzugs im Jahr 1396 und der anschließenden Schutzpolitik gegenüber den Osmanen wurde die Gespanschaft von Temes zu einer Militärgespanschaft.

Die Ergebnisse der 22-jährigen Regentschaft von Philippo Scolari (Pipo aus Ozora) als Gespan von Temes sind unzweifelhaft: Seine Tätigkeit begründete nämlich das Grenzfestungssystem, das bis zum Jahr 1521 als Grundlage der Verteidigung gegen die Osmanen diente. Aufgrund meiner Hypothese, dass die militärische und politische Aufwertung des Titels des Gespans von Temes bereits vor dem Auftreten von Scolari begonnen hatte, halte ich eine kurze Übersicht der Geschichte des Titels in der Zeit zwischen 1386 und 1402 für nützlich.

Károly Kranzieritz

NOUVEAU BASTION DES CONFINS MILITAIRES DU SUD: LE COMITAT DE TEMES

(Résumé)

La menace militaire extérieure qui pesait sur le royaume valorisait la fonction de préfet du comitat de Temes, et aussi celle du comitat de Presbourg et des Sicules.

Le comitat de Temes est devenu un comitat militaire par suite des pillages perpétrés par les troupes ottomanes dans la région frontalière sud du Royaume de Hongrie, de l'échec de la croisade de 1396 et de la politique de défense contre les Ottomans qui l'a suivi.

Les résultats de l'activité d'Ozorai, préfet du comitat de Temes pendant 22 ans, sont indiscutables, car il a créé les bases du réseau de places fortes des confins qui resta l'élément clé de la défense contre les Ottomans jusqu'à 1521. Puisque l'on peut supposer que la valorisation militaire et politique de la fonction de préfet du comitat de Temes a déjà commencé avant la prise de fonction d'Ozorai, j'estime qu'il est également utile de résumer l'histoire de cette fonction entre 1386 et 1402.

Карой Кранzierиц

НОВЫЙ БАСТИОН ЮЖНЫХ КОНЦОВ, КРАИН: ЖУПАНСТВО ТИМИШОАРА

(Резюме)

Аналогично рангам брatisлавского и секейского жупанства, жупанство г. Тимишоара по внешнему вооруженному вызову и угрозе королевству возвысило выше всех других жупанств. Благодаря османским войскам, разграбившим южные границы Венгерского королевства, провалу крестового военного похода в 1396-ом году и последующей за этим оборонительной политике защиты от османов, жупанство г.Тимишоара превратилась в военное жупанство.

Результаты 22-летнего правления жупаном в г. Тимишоаре Озорай неоспоримы, так как его деятельность даёт основу той системы пограничных крепостей, которая служила основой защиты от османов до 1521-ого года. Пользуясь, в то же время гипотезой о том, что военная и политическая переоценка жупанского титула Тимишоара началась еще до появления на фоне Озорай, я считаю полезным сделать краткий обзор истории ранга в периоде между 1386 и 1402-ими годами.

NAGY ISTVÁNTÓL SZENT NAGY ISTVÁNIG¹

Nagy István (1457–1504) nagyságához nem fér kétség. 18 vagy 19 éves korában idegenből visszatérő trónkövetelőként kezdte pályafutását: „havaselvi és az országban összegyűjtött sereggel, miként az új uralomra kész moldvaiak természete, jött az országba” – mint egyik moldvai krónikás írta.² És miután győzött, a Dereptate (Igazság) mezőre összegyűjtötte az ország bojárjait, akik kikiáltották uralkodónak, és Teoctist érsek rögtön fel is kente. Ezt a krónikás hagyományt a történetírás is átvette egy ideig, hiszen jól hangzott, már a helynév – „Igazság” – miatt is. Márpedig ez a név későbbi, a falutulajdonos bojári család neve. És ott legfeljebb a kis templomban rögtönöztek hálaadó szertartást, a bojárok később gyűltek össze, amikor – feltehetően – Suceaván felkenték az új uralkodót, és nem a bojárok választották meg Istvánt, hanem ez választotta meg tisztségviselőit.³ És aztán a moldvaiakat hosszú ideig leszoktatta a vajdaváltoztatásról. Nagy István az egyetlen román uralkodó, aki majdnem fél évszázadon keresztül élhetett a hatalommal. Vetekedhet Hohenzollern Károllyal, aki fejedelemből lett király, és összehasonlíthatatlanul könnyebb dolga volt, mint a moldvai vajdának, akit viszont 1992-ben a Román Ortodox Egyház szentjévé avatott. Identitáserősítő aktus, és ezen túlmenően kettős válasz: a múltnak és a jelennek. Régi vád és önvád az, hogy nincs egyetlen román szent. A kommunizmus alatt négy szentté avatásra került sor, az is csak 1950–1956-ban. 1992-ben viszont 19 szenttel gazdagodott a román szentek száma, és a szentté avatások azóta is folytatódnak.⁴ Oroszországban 1990 után 2500 mártírt avattak szentté, és alkalomadtán akad olyan orosz pap, aki a románoknak szemére veti, hogy nincsenek mártír szentjei.⁵

Nagy István a hitvalló harcos szentek sorába tartozik. Már évszázadokkal korábban szentnek tartották, csak éppen mást értettek a szent minősítés alatt, mint ma. Az 1570-es évek lengyel történetírója, Maciej Strykowski a havaselvi uralkodó bukaresti palotájában szemlélhette Nagy István fára festett képét, és azt is megjegyezte, hogy „számtalan hőstette miatt szentnek tartják”.⁶ Míg a képen a moldvai vajda magas emberként királyi koronával a fején ült a trónon, Grigore Ureche, moldvai krónikás az 1640-es évekből visszatekintve kis növésű férfiként jelenítette meg, de szentségéről bővebben írt: „Halála napjától napjainkig szent

¹ A tanulmány az ELTE BTK Román Filológiai Tanszékének műhelyében, a 128–151 sz. NKFI-pályázat keretében készült.

² *Costin* 1990. I. k. 135. o.

³ *Rezachievi* 2006–2007. 17–30. o. és *Gorovei – Székely* 2005. 16. o.

⁴ http://www.sfintiromani.ro/ro/pagina/185/iunie_duminica_sf_romani_praznuirea.html

(A letöltés időpontja: 2020. november 3.)

⁵ <http://www.ziaristionline.ro/2015/06/05/biserica-ortodoxa-rusa-a-canonizat-pesto-2500-de-sfinti-neomartiri-dupa-1990-biserica-ortodoxa-romana-unul-singur-o-analiza-de-vlad-cubreacov/>

(A letöltés időpontja: 2020. november 3.)

⁶ Călători străini 1970. II. k. 454. o.

István vajdának nevezik, nem lelke miatt, mely Isten kezében van, mert bizony bűnös ember volt, hanem vitézi tettei miatt, melyekhez sem előtte, sem utána uralkodó nem ért fel”⁷. Nem véletlen, hogy Vrancea, e szabadparaszti határtartomány népe magát Istvántól származtatta, ezzel legitímálta autonómiáját, adómentességét, szabadságait; amikor pedig az 1920-as években egyik szociológiai kutatócsoport orvos tagja vérvizsgálatra akart rávenni néhány embert, ezek kinevették, mondván, hogy „Szent István vére miként lehetne rossz” – azaz fertőzött.⁸ A szent tehát a jó, az ép, az egészség, a hatalom jelképe azon nép szemében, amely fölött megállt az idő. Nagy István – mondta egy derék falusi mesélő a kíváncsi folkloristának az 1900-as években – azért szent, mert aki olyan erős, mint ő volt, azt Isten szereti, és Isten csak egy szentet szerethet ilyen nagyon.⁹ A moldvai krónikások nevezték Jó Istvánnak is,¹⁰ de jellemzésekor mindenekelőtt azt emelték ki, hogy „szíve mindig vérontásra ösztönözte”¹¹, méghozzá kész volt „áratlan vért ontani, gyakran a mulatság közepette, itélet nélkül”.¹² Nem ő volt az egyetlen, kegyetlen időkből az emberek is kegyetlenek. A lengyel krónikás viszont mintauralkodóként örökítette meg Nagy István alakját, persze úgy állítva be, mintha a lengyel király nevezte volna ki Istvánt vajdának, aki alattvalói fölött „olyan szigorúan és igazságosan uralkodott, hogy egyetlen gaztett sem maradt megbosszulatlanul, és parancsainak mindenki engedelmeskedett. És nemcsak katonákat és nemeseket állított fegyverbe, hanem minden közrendű földit (*agrestes omnes*); mindenkit a haza védelmére kötelezett. Ha egy közrendű íj, nyíl és kard nélkül jelent meg, vagy a lovas nem vett részt a hadjáratban, irgalmatlanul fejvesztésre ítélte.”¹³

A szentté avatás a nemzeti nagyság és a nemzeti megmaradás igényének szakralizálása. A moldvai vajda két ország nemzeti hőse: Románia és Moldova küzd érte. Egy 2006-os bukaresti tv-show-ban a többség őt tartotta a legnagyobb románnak.¹⁴ A Moldovai Köztársaság viszont függetlenségének szimbólumát látja benne, és Lenin szobrainak helyét elfoglalták Nagy István szobrai.¹⁵ A nagyság egyesít és megoszt.¹⁶ Ugyanakkor a nagyság provokál. Hódolnak neki és viszolyognak tőle. A hőst felépítik és leépítik, megkonstruálják és dekonstruálják. Nagy Istvánt sem kímélték. 2004 decemberében közfelhördülést kiváltó kiállítás szerveztek, blaszfémia számba menő poénokkal: egyik művész például 50 példányban bocsátotta áruba a vajda „szent baljának szent kisujját”. És természetesen kisserkesztették „közmondásos szexuális étvágát”¹⁷. A kiállítást azzal a céllal szervezték, nehogy

⁷ Ureche 1958. 119–120. o.

⁸ Stahl 1981. 68. o.

⁹ Bogdan 1904. 17. o.

¹⁰ Ureche 1958. 120. o. és Costin 1990. I. k. 135. o.

¹¹ Ureche 1958. 91. o.

¹² Costin 1990. I. k. 176. o.

¹³ Dlugossii 1878. 495. o.

¹⁴ Artimon 2015. 100. o.

¹⁵ Pâslariuc.

¹⁶ Eagles 2014.

¹⁷ Todeasa 2005.

a szociáldemokrata párt kisajátítsa Nagy István dicsőségét.¹⁸ A román tankönyvek történetének egyik szakértője szerint a bukaresti történeti kar előcsarnoka lett volna a kiállítás méltó színhelye, mert a demitizálás megtisztítja a történeti emlékezetet.¹⁹ Egy kis botrány pedig mindig érdekesebbé teszi a nagy hőst és még a nem túl nagy történetírást is, amely az elemzés helyett a jelzőhalmozásban jeleskedik. Nagy Istvánt annál is inkább nagygyá lehetett tenni, mert minden téren kimagasló teljesítményt mutatott fel. 40 háborút vívott, 40 templomot építtetett, 40 elismert szeretőt tartott, azokon kívül, akiket nem ismerünk, és emellett ő volt kora „legnagyobb keresztény uralkodója” – fejtegette Mihail Manoilescu, az 1930–40-es évek egyik közgazdász politikusa, annak érzékeltetésére, hogy a nagy emberek nagyságát nem lehet nőügyeik felemlítésével megkérdőjelezni.²⁰ A fejedelem viszont 1502-ben a velencei orvosának arról beszélt, hogy 36 csatát vívott, és 34 esetben győzött.²¹ A moldvai krónikás 44 kolostor alapítását és fenntartását írta a javára.²² Ami pedig a szeretők számát illeti, alighanem a krónikás jellemzésének félreértésén alapul, mert a Țiitoriu (fenntartó) szót nem kolostorok fenntartójaként, hanem ágyasok tartójaként értelmezték, mivel a Țiitoriu hasonlít a Țiitorie (vadházasság) és a Țiitoare (ágyas hölgy) szavakra.

Viszont az ágyasok miatt se keseregjünk. A vajdák éppen félrelépéseikkel biztosították az utódlást, melynek során az erősebb vajdafi győzött. Igaz, a román történetírásban visszatérő panasz, hogy az örökösödési rend szabályozatlansága és emellett a törvénytelen vajdafiak trónképesége minden rossz, újra és újra pusztító anarchia forrása, hiszen a szomszédos országokban az uralkodó testvérei ott fenekedtek a trón birtokosának életére, és természetesen mindig akadt egy-egy bojár csoport, amelyik szintén hatalomra tört. Végül ez a versengés valamiféle természetes kiválasztódként is felfogható. Annál is inkább, mert ha az uralkodói fattyakat a trónöröklésből kirekesztő nyugati rend érvényesül, sem Nagy Istvánt, sem apját nem kenhették volna fel uralkodónak, sőt aztán a fiát, IV. Pétert (Petru Rareș) sem. A 17. században a két román vajdaságban nem énekelhették volna a lantosok, hogy „István vajda megverte a tatárokat, megverte a magyarokat, az oroszokat és a lengyeleket.”²³ Az énekmondók persze tudták, hogy Havaselvén nem illik arról énekelni, hogy hősiük a havaselveiekkel hányszor harcolt életre-halálra (míg egyébként az oroszokkal békében élt). Nagy István ha hadat indított, általában a kisebbik rossz alapján döntött. Mindig vigyázott arra, hogy egyszerre csak egyetlen frontot nyisson meg, miközben hol korábbi vagy leendő külhoni ellenségeivel szövetekezett. Sőt, versenyeztette őket. Méltán nevezték a fiatalok ravasz rókának.²⁴ 1497-ben állítólag meg is mondta a lengyel király követének: „két kutya közé dobok egy csontot, hadd harpdálják egymást. Én majd meglátom, melyikük győz,

¹⁸ *Simonca* 2005.

¹⁹ *Murgescu* 2005.

²⁰ *Manoilescu* 1993. II. k. 107. o.

²¹ Călători străini 1968. I. k. 149. o.

²² *Ureche* 1958. 121. o.

²³ Călători străini 1970. II. k. 454. o.

²⁴ *Densușianu* 1892. 171. o.

neki kell az én hűbéruramnak lennie.”²⁵ A helyzet pikantériája abban rejlett, hogy akkor az egyik kutya éppen maga a lengyel király volt, a másik az oszmán szultán. Cinikus hetvenkedésből szaladt volna ki ilyesmi a moldvai vajda száján? Vagy éppen szándékosan provokált? Vagy egyszerűen helyzetfelismerésről és állambölcsességről tett tanúságot? Az eseménytörténet ez utóbbi mellett szól. Igaz, az eseménytörténet önmagában fárasztó és unalmas, de Nagy István története azt példázza, hogy egy kis ország nagy vezetője miként küzd meg a végzettel, anélkül hogy ez megroppantaná. És mindezt egy olyan világban, amelyben a túlélés arany szabálya a színlelés és a megtévesztés volt. A színlelés és a dicsvágy igazi uralkodói erény számba ment. Aki nélkülözte, alulmaradt. De azért a nagy színlelők egymás szemére hányták a színlelést – kelettől nyugatig oda-vissza.

Mint nem egy nagy uralkodó, Nagy István is állandó halálveszélyben élt. Apja, II. Bogdán (1449–1451) testvérgyilkosság áldozata lett. Áron Péter (Petru Aron) ölette meg, aki háromszor (1451–1452, 1455, 1455–1457) ülhetett a trónra, amíg Nagy István le nem taszította, és véget nem vetett az anarchiának. Erre mi sem jellemző jobban, mint az, hogy nagyapja, Jó Sándor (1400–1431) három évtizedes uralma után a vajdai tisztség tizenhétszer cserélt gazdát, hét vajda váltogatta egymást, egyedül Nagy István apja, Bogdán (1449–1451) ült csak egy alkalommal a trónon, amíg Áron Péter meg nem ölette, és közben majd három hónapig Monoszloi Csupor, erdélyi vajda, Hunyadi embere próbált rendet teremteni. De hiába próbálta Hunyadi is megvetni a lábát Moldvában, 1456-ban a vajda a béke érdekében vállalta azt, hogy a szultánnak évi adót fizet. Az összehasonlítás kedvéért megjegyezhető, hogy Havaselnén az utolsó stabil uralkodó, Öreg Mircea halála után, 1418-tól 1492-ig 29 uralkodóváltásra került sor, négyen uralkodtak egy alkalommal, heten viszont kétszer, háromszor, négyszer, ötször váltogatták egymást.

Nagy Istvánnak a magyar és a lengyel király, valamint az oszmán szultán és a krími tatár kánság alkotta négyyszög szorításában kellett érdekeit érvényesíteni. A kor szellemének megfelelően harcolni a dicsőségért, mert a dicsőség legitímálta a hatalmat, a hatalomhoz pedig érteni kellett a kardforgatáshoz, a diplomáciához és a pénzszerzéshez is. Sorjáznak is a kérdések. Milyen hadvezér volt Nagy István? Ezzel szoros összefüggésben milyen diplomata? Milyen pénzszerző? Milyen ember?

Jogos a kérdések sorrendje, hiszen Moldva az ő 47 éves uralma alatt 34 évet töltött háborúban és csak 13-at békében. Az asztalnál pedig gyakran szóvá tette, hogy míg az orosz nagyfejedelem „otthon ülve és szundikálva növeli országát, neki naponta kell harcolnia, hogy éppen csak megőrizze saját határait.”²⁶ Igaz, csapatai élén személyesen csak háromszor bocsátkozott harcba, stratégaként irányította a hadműveleteket (mint Napóleon).²⁷

²⁵ *Nacker* 1874. 307. o.

²⁶ *Herberstein* 2007. 60–61. o.

²⁷ *Denize* 2012. 44. o.

Ezeket a háborúkat így lehet táblázatba foglalni:²⁸

	1457–1469	1470–1486	1486–1504
Háborúk belföldön a következő hadviselő felekkel	1467 – Magyarország (<u>Moldvabánya</u>)	1473 – Havaselve 1475 – Oszmán Birodalom (<u>Vaslui</u>) 1476 – Oszmán Birodalom (<u>Războieni</u>) 1481 – Havaselve (<u>Râmnic</u>)	1497 – Lengyelország (<u>Codrii Cosminului</u>)
Belső harcok trónkövetelőkkel	1457 után Petru Aron (Áron Péter) (<u>Doljesti</u>) 1468 Áron Péter kivégzése		1485 – Hroiót
Külföldi háborúk	1459 – Lengyelország 1469 vagy 1471 – Krími (vagyegyesek szerint a volgai) tatár kánság (<u>Lipnic</u>)	1470 – Brăila felégetése 1471 – Havaselve (<u>Soci</u>) 1471 – Krími kánság 1473 – Havaselve 1474 – Havaselve 1475 – Oszmán birodalom (<u>Vaslui</u>) 1476 – Krími kánság 1476 – Havaselve 1481 – Havaselve (<u>Rîmnicul Sărat</u>) 1485 – Oszmán birodalom (<u>Cătlăbuga</u>)	1486 – Oszmán Birodalom (<u>Șcheia</u>) 1498 – Lengyelország (Galícia, Pokucia és Podolia) 1501 – krími tatárokkal a volgai tatárok, az Aranyhorda ellen 1502 – Lengyelország
Ostromok	1462 – Kilia 1465 – Kilia	1474 – Teleajen 1482 – Crăciuna 1485 – Cetate Albăși Chilia	1489 – Camenița

²⁸ https://ro.wikipedia.org/wiki/%C8%98tefan_cel_Mare (A letöltés időpontja: 2020. február 9.)
[Néhány dátumot javítottam – M. A.]

Rablóhadjáratok	1461 – Magyarország (Székelyföld) 1469 – Magyarország (Máramaros)	1470 – Havaselve (Brăila, Cetatea de Floci) 1480 – Havaselve	1490 – Lengyelország 1491 – Lengyelország 1493 – Lengyelország (3 hadjárat) 1495 – Podolia (Breaslav)
-----------------	--	---	--

Első ránézésre szinte áttekinthetetlen a sok hadakozás, de ha szakaszoljuk, már tisztábban láthatunk. A legcélszerűbb kritérium a háború, az, hogy ki ellen irányult és miért. A miertre egyszerű a válasz: a hatalomért. Ő is elmondhatta, bármely más nagy kortársához hasonlóan, amit 1655-ben XIV. Lajos: „az állam én vagyok!” Állam és uralkodója elválaszthatatlanul fonódott össze. Az udvaronc szemével: „Minden prosperál abban a monarchiában, melyben az állam és az uralkodó érdekeit összefonják.”²⁹ Úgy tűnik, hogy az uralkodón állt és bukott az ország léte és dicsősége. És különösen így volt ez kis országok esetében. Nagy István minden korábbi uralkodót felülmúlt következetes hatalomkiterjesztő politikájával. Valójában, közvetlen és általa eltávolított elődje, Áron Péter nyomdokaiba is lépett, hiszen ez a Dnyeszterfehérvártól nem messze fekvő Lerici erődjét elvette azoktól az olasz vállalkozóktól, akik azt a tatároktól vásárolták meg vagy foglalták el.³⁰

A geopolitikai erőviszonyok alakulása kínált lehetőségeket és hozott végítéletet.

Moldvára mint hűbéres államra hárman tartottak igényt: a magyar és a lengyel király, valamint az oszmán szultán. És ezek mindig találtak egy-egy trónkövetelőt. Nagy István uralmát is az szakaszolta, hogy melyik fél hegemoniáját akarta elhárítani, és melyik trónkövetelőt akarta kivonni a forgalomból. Ennek megfelelően lehet beszélni magyar-, oszmán- és lengyelelles szakaszról. Közben a moldvai fejedelem legtöbbit a neki ellenszegülő havaselvi vajdákkal hadakozott, a havaselveiek – írta 1475-ben a budai udvarhoz küldött követeinek – „olyanok számunkra, mint a törökök”,³¹ sőt „rosszabbak”, hiszen Havaselve immár a szultán hűbérese lett, uralkodói a maguk harcosaival az oszmánok segédcsapatait alkották. 1461 és 1484 között a moldvai vajda 13-17 alkalommal rontott Havaselvére.³² Olykor alaposan fel is égette, és vitte a cigány rabszolgákat. Mindezek nyomán az ország lakossága több mint egyharmadával csökkenhetett.³³ Ezt a mozzanatot azok, akik határokon átnyúló román nemzeti szolidaritást keresnek, tapintatosan mellőzik. Viszont a fenti periodizációt

²⁹ *Bruyère* 1993. 232. o.

³⁰ *Iorga* 1900. 116. o.

³¹ *Bogdan* 1913. II. k. 275. o.

³² *Simon* 2010.

³³ *Simon* 2013a. 92. o.

ki kell egészíteni azzal, amit a moldvai uralkodó az ország anyagi és szellemi jólétéért tett, önmaga és alattvalói lelki üdvéért, hiszen a templomépítés ezt szolgálta.³⁴

Mátyás király Moldvában

Kezdetben Nagy István legveszélyesebb szomszédja a magyar királyság volt. Igaz, miután apját meggyilkolták, ő maga Hunyadi Jánoshoz menekült. Tanulhatott tőle hadi mesterséget, de azt is látnia kellett, hogy a magyar kormányzó Moldva uraként viselkedett, és egyik – már említett – emberét még moldvai kormányzónak is kinevezte. A magyar hűbéri igények ellenében a lengyel hűbéri szövetség jelenthetett ellensúlyt. Csakhogy miután Nagy Istvánnak sikerült apja gyilkosát, Áron Pétert havaselvi segítséggel, Karós Vlád segítségével legyőznie, aki félig meddig nagybátyja volt, a trónfosztott vajda Lengyelországba menekült. István ezek után a lengyel határszéli vidékeket rendszeresen kisebb-nagyobb becsapásokkal nyugtalanította. Végül a közös érdeknek megfelelően visszaállították a hagyományos lengyel–moldvai hűbéri viszonyt. Moldvai harcosok csatlakoztak a csehországi lengyel hadakhoz. A lengyel király kiadta az útját Áron Péternek, aki Erdélybe ment. Ezért Nagy István be is csapott a Székelyföldre, a magyar király ugyanis felkarolta a trónkövetelőt.³⁵ És okkal, mert nemcsak zsarolhatta vele a moldvai uralkodót, hanem azért is, mert 1463-ban Jajcánál ott harcolt az ő oldalán.³⁶

A moldvai–magyar viszály almája Kilia volt. A moldvaiaknak nem tetszett, hogy Hunyadi János saját kezelésbe vette a várat. A szultánnak még kevésbé. De ez egyelőre, 1462-ben még csak azt akarta elérni, hogy moldvai hűbérese vegye el az ellene lázadó havaselvi vajdától, Karós Vladtól. István viszont súlyosan megsebesült Kilia ostromában, a vár pedig a szultánhoz hűséges Szép Radu hatalmába került, és a magyar őrseget eltávolította.³⁷ A szultán azonban messzebbmenő stratégiai célokat követett, meg is mondta: „Amíg a románok kezében van Kilia és román Fehérvár, a magyarokéban pedig szerb Fehérvár, addig nem tudjuk őket legyőzni.”³⁸ Aztán elnézte, hogy 1465-ben másik román hűbérese, Nagy István elfoglalja a Duna torkolatát ellenőrző a várost és a várat. Tette ezt a moldvai uralkodó, mint a lengyel király hűbérese is. A havaselvi vajda egyenesen azzal vádolta be a szultánnál Istvánt, hogy a lengyel király parancsára cselekedett.³⁹ Csakhogy a lengyel király maga is akkor jó viszonyt ápolt az oszmán hatalommal. A szultán egyelőre felemelte Moldva évi adóját kétezer aranyról hármezerre. És okkal, mert István a dunai kikötővároskával jelentős vámjövedelemhez jutott.⁴⁰ Ennyit fizetett a krími Kaffa, amely Genova fennhatósága alá

³⁴ *Gorovei – Székely* 2005. 29–30. o.

³⁵ *Gorovei – Székely* 2005. 36–37. o.

³⁶ *Gorovei – Székely* 2005. 60. o.

³⁷ *Długossii* 1878. 408. o.

³⁸ *Memoiren* 2010. 121. o.

³⁹ *Długossii* 1878. 409. o.

⁴⁰ *Gorovei – Székely* 2005. 52. o.

tartozott.⁴¹ A moldvai uralkodó nem is kockáztatta a szultánnal való jó viszonyt. Ennek megfelelően alakult a magyar királyhoz való viszonya. 1462-ben a moldvai uralkodó tett egy barátságos gesztust, amikor késznek nyilatkozott hozzájárulni ahhoz, hogy Mátyás visszaváltsa Frigyes császártól a Szent Koronát.⁴² Viszont ekkortájt István kikergette a ferences szerzeteseket Moldvából. „Meglátom majd – rivallt rájuk – hogy az Úristen nem véd-e meg engem a törököktől, haladéktalanul távozzatok az országomból.”⁴³ Az ok az lett volna, hogy ezek a cseh ferencesek újrakereszteltek egy ortodox nőt.⁴⁴ Ez ellentmondott a firenzei zsinat azon döntésének, mely a keleti rítus szerinti keresztséget is érvényesnek ismerte el.⁴⁵ A kiűzetés nemcsak a hazai görögkeleti ortodoxia érdekeinek felelt meg, hanem az oszmán hatalom érdekeinek is, amely a konstantinápolyi pátriárka fennhatóságát erősítette annak érdekében, hogy a keleti és a nyugati kereszténységet jobban megossza. Kília elfogadásával viszont – mint újabban jelezte a kort egyik mélyen értő történésze – Mátyás egyetértett, mert maga is az oszmánok ellen készült. Sőt, már-már szövetségre léptek. Ennek fejében talán a radnai uradalmat kapta volna meg hűbértokként a moldvai uralkodó. Csakhogy a Porta nyomására és látva a Mátyással szembeni belső elégedetlenséget, irányt váltott, szembefordult a királlyal. Támogatta azokat az erdélyi urakat, akik 1467-ben a kemény adóreform miatt összeesküdtek ellene, és Erdélyből országos lázadást szerettek volna indítani.⁴⁶ A három rendi natio hangadói Kolozsmonostoron államiratnak beillő szövetséglevelet állítottak össze, amelyben akár az 1437-es parasztfelkelés vezetői a szent királyok szabadságainak visszaállításával legitimálták szervezkedésüket. Megfogadták, hogy maguk és az egész magyar királyság szabadságait és előjogait „bármiféle nyelvű, rendű és rangú” emberekkel szemben megvédik.⁴⁷ Okkal, mert Mátyás király többek között Giskra hivatásos zsoldosaival gyorsan letörte a felkelést, márpedig a felkelők – állítólag – mintegy ötvenezren szálltak hadba. A király a nagybirtokosoknak megkegyelmezett, a lázadó középbirtokosokon és köznemeseken viszont példát statuált. Jó néhányat kegyetlen kínzásra és halálra ítélt. Az erdélyi nemesek vérdíját pedig 100-ról 66-ra szállította le, ami azért nagy megaláztatás, mert a vérdíj az élet értékének fokmérője: a meggyilkolt hozzátartozóit kárpótolták vele. A király Brassón keresztül folytatta útját Moldvába, hogy leszámoljon István vajdával, aki még néhány erdélyi összeesküvőt is befogadott.⁴⁸ Politikájával „szétverte azt a kényes politikai normalitást, amelyet Mátyás szeretett volna kialakítani” – írja a kor egyik ismerője.⁴⁹ Az érem másik oldala: a moldvai trónkövetelő erdélyi jelenléte túl nagy veszélyt jelentett István számára.

⁴¹ Babinger 1959. 373. o.

⁴² Nehring 1976. 88. o.

⁴³ Pippidi 2001. 105. o.

⁴⁴ Panaitescu 2003. 29. o.

⁴⁵ Gorovei – Székely 2005. 44. o.

⁴⁶ Simon 2013b. 31. o. és Simon 2017. 55. o.

⁴⁷ Firnhaber 1852. 197. o.

⁴⁸ Fraknoi 1890.

⁴⁹ Simon 2005. 205. o.

A magyar király 1467 novemberének közepén az Ojtozi-szoroson tört be Moldvába, aztán december 14-ről 15-re virradó éjszaka Bánya városában István vajdával kemény csatát vívott.⁵⁰ És még szinte a mai napig folyik a vita arról, hogy ki győzött.

A korabeli udvari történészek persze saját uralkodójukat hozták ki győztesnek. A lengyel krónikások is pártosan foglaltak állást, hiszen Moldova lengyel királyi hűbér volt. A történet-tudomány viszont ebben az esetben (is) a komolyság, a komolykodás és a komolytalanság egyvelege. Nálunk először némi királyi dicsőséget mentő magyarázkodás jellemezte a historiográfiai tájat: a veszteségek ellenére győzött a magyar vitészség, a román vajda pedig hűséget fogadott a magyar királynak.⁵¹ Újabbán a magyar történeti összefoglalókban a magyar historiográfiai nagylelkűség győzött: a moldvai vajda nyert.⁵² Persze akad átmeneti ítélezési mód is, amely lényege az, hogy a magyar vereség mégsem volt olyan katasztrofális, és a moldvai győzelem sem olyan fényes.⁵³ A román történészeknél az ítélezésben a képlet egyszerűbb: hazafiak és hazaárulók állnak egymással szemben. A hazafiak a heroikus modellbe illő nagyszerű román győzelmet ünnepelnek, a hazaárulók tárgyyszerű, forráskritikára épülő történetet írnak. Pontosabban ma csak egy hazaáruló volt, aki – Franciaországban – bátran mérlegre tette azokat az újabb forrásokat,⁵⁴ amelyeket szintén román történészek tártak fel, de eléggé szelektíven olvastak.⁵⁵ A románoknak nagy mentsége, hogy nem tudnak magyarul, míg a magyarok elolvashatták volna Elekes Lajos 1937-es értekezését, amely – mint látni fogjuk – ma is megállja a helyét.⁵⁶ Igaz, mentségükre legyen szólva, Elekes 1947-ben belépett a kommunista pártba és új életet kezdett, amelynek látványa és eredménytelensége – úgy látszik – elvette a kedvét kollégáinak attól, hogy az ő korábbi munkásságának eredményeit figyelemre méltassák. Így első látásra a hadakozás historiográfiája szinte érdekesebbnek tűnik, mint maga a hadjárat.⁵⁷ A honvédők kirohanása a hazaáruló ellen is tanulságos lehet,⁵⁸ de egyelőre elég a mitológiából. Annál is inkább, mert a vita időközben Romániában is szakmai jelleget öltött.⁵⁹

A moldvai hadjáratnak geopolitikai és hatalompolitikai tétje volt. Annak kellett volna eldőlnie, hogy Moldova a magyar vagy a lengyel korona hűbérese és szövetségese, és milyen mértékben? Melyik királlyal működik együtt az oszmán hatalom ellenében, ha újabb oszmánellenes háborúra kerül sor? Vagy az oszmánokkal játszik össze, mint 1462-ben tette?

⁵⁰ Horváth 2011. 83–84. o.

⁵¹ Teleki 1852. III. k. 541–543. o. és Marczali 1911. 330. o.

⁵² Szakály 1990.; Kubinyi 2001. 66. o.; Engel 2001. 252. o.; Kristó – Barta – Gergely 2002. 149. o.

⁵³ Fraknói 1896. 222. o.; Makkai 1988. 360.; Bárány – H. Szabó 2017. 276–277. o.

⁵⁴ Antoche 2003. 133–165. o.

⁵⁵ Papacostea 1969. 967–979. o.; uő 2001. 186–202. o.; Cioranescu 1978. 15–29. o.; Rusu 1986. 713–716. o.

⁵⁶ Elekes 1937.

⁵⁷ Szokola 2016. 29–43. o.

⁵⁸ Neagoie 2007.

⁵⁹ Simon 2009. 127–150. o.

Mátyás viszonylag hatalmas sereggel lépett moldvai földre. 40 000 főről ír az egyik lengyel krónikás,⁶⁰ ami túlzás, de jelzi az akció jelentőségét. Az is, hogy legkiválóbb katonáit hozta magával. Egyik hadvezére az a Giskra volt, akivel apja sem bírt. Ami a hadsereg összlétszámát illeti, 25 000 fővel talán lehet számolni.⁶¹ De ez is túlzott, ha arra gondolunk, hogy a király Erdélybe 8000 lovassal és 4000 gyalogossal csinált rendet. Igaz, még ott is gyarapította seregét,⁶² de nyilván néhány megbízható egységet hátrahagyhatott. A moldvai vajda seregének nagyságát sem román, sem lengyel források nem becsülték. Bonfini beszámolóját szokták idézni, eszerint a magyarok a bányai csata előestéjén elfogtak egy moldvai birtokát felkereső székelyt, aki elmondta, hogy a szomszédos erdőben 12 000 moldvai harcost látott.⁶³ Mivel Bányát több oldalról fogták körül, akadt olyan román történész, aki 1959-ben 20 000 főre tette a moldvai sereget.⁶⁴ Kétségtelen, hogy István vajda fokozatosan gyarapította erejét, várta is a támadást, mert az ojtózi szorost eltorlaszolta. A lengyel királynak arról számolt be, hogy az ellenség felégetett és elpusztított mindent, ami az útjába került. Bonfini szerint is a magyar sereg miután bevette Románvásárt, „tűzzel-vassal pusztítja mindenfelé a falvakat, községeket, mindent, visz embert, barmot, nagy zsákmányt”.⁶⁵ Ez elvben aligha állt volna Mátyás érdekében, hiszen két trónkövetelőt hozott magával, és elképzelhető, hogy Moldvát e kettő között akarta megosztani.⁶⁶ Ezért – mai fejjel gondolkodva – nem lett volna célszerű elidegeníteni a föld népét, de úgy látszik, a kor politikai erkölcei mást sugalltak. Miután Moldva lakossága hűnek bizonyult uralkodójához, „akinek – Bonfini szerint – minden moldvai engedelmeskedett”,⁶⁷ Mátyás erővel akart elrettenteni és engedelmességre kényszeríteni. Valójában Moldva déli részét azért kímélte, mert itt a lakosság nem volt ellenséges, sőt, inkább törökellenes és hajlott az egyházi unióra. Mi több, alsó-országiak még Mátyás seregéhez is csatlakoztak.⁶⁸ Egyébként pedig Nagy István lett híres arról, hogy ellenségei előtt még a kaszálókat is felégette, elképzelhető, hogy most is ezt tette. Tatrost talán éppen ő gyűjtötte fel. Taktikájához tartozott az is, hogy Románvásárt időhúzó béketárgyalásokba bocsátkozott. És közben a magyar sereg utánpótlási vonalait is igyekezett elvágni. Viszont az hitelesnek tűnik, amit István írt a lengyel királynak: a királyi sereg Târgu-Neamț várát ugyan nem vette be, de a környéken minden felégetett. Annál is inkább, mert ez volt az oszmánbarát párt és a konstantinápolyi pátriárkával együttműködő Teocistis érsek bázisa.⁶⁹ Ennek a vidéknek a jövedelmeiből fizette Moldva a szultánnak az évi adót – írta István a lengyel királynak, nyilván némi célzatos túlzással.⁷⁰

⁶⁰ *Dlugossii* 1878. 496. o.

⁶¹ *Antoche* 2003. 145. o.

⁶² *Elekes* 1937. 34. o.

⁶³ *Bonfini* 1995. 753. o.

⁶⁴ *Szokola* 2016. 35. o.

⁶⁵ *Bonfini* 1995. 753. o.

⁶⁶ *Gorovei – Székely* 2005. 69. o.

⁶⁷ *Bonfini* 1995. 753. o.

⁶⁸ *Simon* 2017. 159. o.

⁶⁹ *Simon* 2009. 131–139. o.

⁷⁰ *Papacostea* 2001. 194. o.

Amikor pedig Bánya városába érkezett a magyar sereg, ezt a moldvai vajda rajtaütésszerű éjszakai támadással, a város felgyújtásával három oldalról akarta megsemmisíteni. A moldvai harcosok lovaikat a szomszédos erdőkben rejtették el, és az éjszakai gyalogos rohamokkal nemcsak a meglepetés erejével akartak hatni, hanem azt is meg akarták akadályozni, hogy a magyar nehéz lovasság erejét ki tudja fejteni. „Ezzel vette kezdetét – írja Elekes Lajos – Mátyás ragyogó katonai pályafutásának legváltóságosabb, s kevés híján szerencsétlenül végződött ütközete.”⁷¹ Bonfini nyilván nem túlzott: „Ezen az éjszakán inkább az életért, mint a tekintélyért folyt a küzdelem.”⁷² A magyar király hátába egy olyan nyíl fúródott, amelynek hegyét csak évek múltán lehetett eltávolítani, emellett a karján is megsérült a közelharcban.⁷³ Elképzelhető, ha a moldvai sereg balszárnyát vezető országbíró (vornic) is időben támad, a magyar sereg valóban megsemmisült volna. Csakhogy nem lehet tudni, hogy ha támad, akkor a magyar jobbszárny nem támadja-e hátba? Mindenesetre a moldvai vajda a csata után kivégeztette ezt a főtisztjét is. Ha igaz, viszont éppen a derékhadat irányító moldvai vajda esett fogságba. De az 1502-ben írt német krónika szerint „megváltotta magát” és „mint tudta, szóval megcsalta” ellenségeit.⁷⁴ Kérdés, hogy kik ejtették fogságba? Elekes szerint Mátyás elé vezették, aki szabadon engedte, mert az egyik trónkövetelő, Berendei feltehetően elesett a harcban. Így nem volt kivel leváltsa, és beérte a váltságdíjjal, valamint szóbeli hűségnyilatkozattal.⁷⁵ Ezt a gesztust viszont aligha tehette volna meg Mátyás ilyen véres csata után és az egyezség minden írásos rögzítése nélkül. Semmiféle más forrás nem is erősíti ezt meg. (Emellett, ha ott volt Áron Péter, a korábbi vajda, akit István helyébe lehetett volna állítani, miért ne élt volna a magyar király ezzel az alkalommal? Vagy netán úgy gondolta Mátyás, hogy olyan kitűnő hadvezérrel, mint István célszerűbb kiegyezni?) Van, aki szerint István nem is került a király színe elé, és mivel tudott magyarul, őrzőit becsapta és lefizette.⁷⁶ De lehet, hogy még magyarul sem kellett tettetnie magát, hanem olyan erdélyi vagy máramarosi román harcosok ejtették fogságba, akiket meg tudott téveszteni. Ha az eset igaz, István uralkodásának íve megtörhetett volna. Így viszont büszkén számolhatott be a lengyel királynak arról, hogy Bányán hatalmas győzelmet aratott, a sebesült magyar király pedig nemcsak sátrát, hanem ágyúit és egyéb ostromgépeit is hátrahagyta, csakhogy megmenekülhessen.⁷⁷ Közben a vajda harcosaival, ahol tudott, még lecsapott a magyar seregre.⁷⁸ A lengyel krónikás szerint 500 ágyút ástak el a magyarok, nehogy a moldvaiak kezébe kerüljenek.⁷⁹ Az ágyúkat azóta sem találták meg – írja a német krónika.⁸⁰ Nem is voltak, mert ha

⁷¹ *Elekes* 1937. 28. o.

⁷² *Bonfini* 1995. 754. o.

⁷³ *Panaiteacu* 1922. 49–50. o.

⁷⁴ *Cronicile slavo-române* 1959. 29–30. o.

⁷⁵ *Elekes* 1937. 32. o.

⁷⁶ *Gonja* 1998. 321. o.

⁷⁷ *Papacostea* 2001. 194. o.

⁷⁸ *Antoche* 2003.156. o.

⁷⁹ *Długossii* 1878. 496. o.

⁸⁰ *Cronicile slavo-române* 1959. 31. o.

ennyi lőfegyvere lett volna a királyi seregnek, az utcai harcok hamar véget értek volna. Egyébként Mátyás az ágyúknál többre becsülte a kőhajító ostromgépeket.

Viszont egy velencei olasz diplomatának bizalmas barátja elmondta, hogy Velencét miről tudatta magyarországi megbízottja. Szinte rémtörténet: Erdélyben a székelyek fellázdáltak, mire a király 5000 lovassal és gyalogossal a tethelyre sietett. Mátyás, „akinek apja, Brancho, a nevezett székelyektől származik, azt hitte könnyen győzhet”. De a lázadók a szomszédjaitól kértek segítséget, akik „eredetileg rómaiak voltak” és most „latinul és a rómaiak nyelvén beszélnek”. Az utakat a királyi sereg előtt eltorlaszolták, és aztán a harcok után a király lecsomagoltatta a szekerekről a municiót, és 500 ládából valamiféle erődítményt állítottak össze, majd egy napot és egy éjszakát tartó csatára került sor, „több mint 13 ezren estek el, a románok és székelyek mind egy szálíg lekaszabolták az összes magyart. A király egyik karját lándzsa sebesítette meg. Elvették a szekereket, a municiót, a zászlókat, a sátrakat és mindent, csak a király menekült meg 500 lovassal.”⁸¹ Ez nemcsak pletyka a javából, hanem még zavaros is. Nemesak Hunyadi János székelyesítése miatt, hanem azért is, mert ha Giskra szekérvárat állított fel, aligha hihető a nagy vereség, hiszen az egykori cseh zsoldos vezér, immár magyar főúr, Hunyadi Jánost is meg tudta verni. Fura az 500-as szám is, úgy tűnik, a csata folklórijának egyik lényeges mozzanata. Az biztos, hogy Mátyás király visszatérése nem lehetett diadalmenet.

A lengyel király sem adott teljességgel hitelt a Nagy István győzelemről tudósító levélnek, mert egyik megbízottjától is beszerzett egy jelentést. Eszerint a csatában több román esett el, mint magyar, István vajda is megfutamodott. A lengyel informátort meglepte, hogy a magyar sereg minden nyomás és szükség nélkül gyorsan kivonult Moldvából, márpedig ha még három-négy napot maradnak, az egész országot elfoglalhatták volna. (Csakhogy felvetődik a kérdés, ha István Lengyelországba menekül, mit kezdhettek volna Mátyás az elpusztított országgal, Istvánnál alkalmasabbat nem tudott volna trónra ültetni, ha alkalmatlanabbra bízta az országot, akkor István lengyel segítséggel visszaszerzi hatalmát.) A lengyel informátor szerint egyesek a király sebesülésének tudták be a kivonulást, mások az egyre jobban elharapódzó pestisnek. Sőt, még arról is beszéltek, hogy a törökök valamiféle szövetségi ajánlatot tettek a magyar királynak, a szultán örökbéke fejében egyik lányát Mátyásnak ígerte feleségül, a korábban meghódított területek mellett még Bulgáriát is átadná, valamint lemondana Moldva adójáról. Ez is tömény – de a fantázia csapongására jellemző – pletyka. Az viszont nem, hogy István keményen leszámolt azokkal, akiket árulónak tartott. Hús előkelő és az országbíró fejét vétette, 40 kevésbé jelentős harcosát, akik nem úgy küzdöttek, ahogyan kellett volna, karóba húzatta. Ezért sok román otthagytta, Moldva Magyarország felé eső része, Alsó-Ország felmondta neki, a vajdának az engedelmességet, olyannyira, hogy ez – a lengyel informátor szerint – nem is meri oda a lábát betenni.⁸²

⁸¹ *Simon* 2009. 146. o.

⁸² *Papacostea* 2001. 199. o.

Mátyás katonái a csata után még három napon keresztül temették a halottaikat, és begyűjtötték azok vagyonát. Sokan eshettek el tehát, a kortársak és a történétírók pedig kemény számháborút vívtak. Janus Pannonius, aki ekkor Erdélyben tartózkodott, és a visszatérő katonáktól szerezte értesüléseit, egyik levelében a királyi sereg veszteségét 1000 főben adta meg. Szerinte István vajdának 7000 harcosát ölték meg Moldvabányán, a környéken pedig még 4000-et.⁸³ Bonfini szerint István 12 000 főnyi seregéből 7000 maradt a csatatéren. A magyar sereg áldozatait ugyancsak Bonfini 1200 főre becsülte. A lengyel krónikás – aki feltehetően István vajdának a királyhoz írt leveléből merítette értesüléseit – 10 000 magyar elesetről írt, a 17. század közepén Grigore Ureche moldvai krónikája szerint 12 000 magyar vesztette életét.⁸⁴ A propaganda tükrében mindkét hadsereg odaveszett, miközben mindkettő győzött.

Mátyás és harcosai december 19-én elindultak hazafelé a tölgyesi szoroson keresztül.⁸⁵ December 30-án már Brassóban voltak, 31-én Mátyás megparancsolta Kinizsi Pál máramarosi főispánnak, hogy Dolhai Ambrust, aki nyilván a máramarosi román harcosok sorában tüntette ki magát, birtokaiban oltalmazza és védje.⁸⁶ Lelki és testi sebei is gyötörhették, és ezek enyhítésére bosszút állt, akin tudott, amikor a korábbi lázadás néhány – időközben befogott – résztvevőjét Kolozsvárt látványosan megkínóztatta és lefejeztette. Sőt, még kivégeztetett egy bizonyos Mihait is, aki a havaselvi vajdai családból származott. Ezek után, aki nem érezte magát biztonságban, Moldvába menekült. A király pedig „a jeles győzelem jelvényeképpen számos zászlót hozott Budára, nagy ünnepélyességgel elhelyezte a Boldogságos Szűz Mária plébánia templomába, ahol ma is látható” – írta Thuróczy János az 1488-ban megjelent krónikájában.⁸⁷ Janus Pannonius egyik levele szerint 14 zászlót szereztek.⁸⁸ Meg is verselte a látványt, imígyen kiáltva fel:

Ó, a vezéri erény, amely egymaga verte tulajdon
Odvuknak mélyén tönkre a trák hadakat!

(Ford. Vajda Endre)

Nem teljesen! István vajda maga is zsákmányolt két magyar zászlót, és a lengyel királynak küldte el. Ugyanakkor Bonfini szerint Mátyásnál levélben esedezett bocsánatért.⁸⁹ Ez a levél nem ismert, viszont a lengyel rendek és a magyar király levélváltása igen. A lengyelek arra a hírre, hogy Mátyás az ő királyuk hűbérese ellen újabb moldvai hadjáratra készül, békére szólították fel a magyar királyt, és az oszmánok, valamint a tatárok elleni összefogásra. Mátyás ezzel szemben azt hangoztatta, hogy a „zsarnok” István ígéreteit nem tartotta be,

⁸³ Cioranescu 1978. 26. o. vö. Magyarország hadtörténete I. k. 277. o.

⁸⁴ Gorovei – Székely 2005. 66. o.

⁸⁵ Cioranescu 1978. 26. o.

⁸⁶ Mihályi 1900. 481. o.

⁸⁷ Thuróczy 1978. 448. o.

⁸⁸ Cioranescu 1978. 26. o.

⁸⁹ Bonfini 1995. 755. o.

magyar menekülteket befogadott, királyságából török módjára vagyont és embert rabolt, ezért megérdemelte „a büntetést”. Ennek jogosságához azért sem fér kétség, mert „öt saját vallomása (ipsius confessione) értelmében alattvalónknak tudjuk”. Moldva kezdettől fogva magyar joghatóság alá tartozik. Apja – hangoztatta végül Mátyás – bár csak kormányzó volt, mégis kedve szerint cserélgette a vajdákat.⁹⁰ Nos, éppen ez volt, amit István nem akart. Ami pedig azt az említett vallomást illeti, ennek alapján feltételezte Elekes, hogy Mátyás a moldvai uralkodóval Bányán megegyezett. Mindenesetre a lengyel király nyomtatékosan követelte Istvántól, hogy személyesen tegyen neki hűségesküt és ne csak levélben, valamint követei útján vallja magát hűbéresének. A moldvai uralkodó, amíg lehetett, évekig halogatta a személyes hűségeskü letételét.

Mai tudásunk rövid foglalata eléggé bizonytalankodó. „Úgy tűnik, a korabeli dicshimnuszok valamit eltitkolnak. 1467 decemberében vagy nem győzött senki, vagy a győztes éppen úgy, mint a legyőzött, őrizte a maga titkát.”⁹¹ Az én verzióm: Mátyás a csatát úgy, ahogy megnyerte, de a háborút elvesztette, ha arra gondolunk, hogy hadicélját nem érte el, apja példáját nem tudta követni, nem tudott hűbéres vajdát trónra ültetni, és mindenképpen rosszabbul került ki a hadjáratból, mint István vajda, már csak azért is, mert súlyosan megsebesült. De minden jó, ha a vége jó. Hiszen mindkét uralkodó odaveszhetett volna, viszont a maga országában mindkettő hatalma megszilárdult. Többé-kevésbé mindketten nyertek, igazolva mindazt, amit Clausewitz évszázadok múltán megállapított a háborúról: „a lehetőségek és valószínűségek játékára, szerencsére és balszerencsére épül, melyben a szigorú logikai következtetés gyakran utat téveszt, ami a háború tanulmányozásánál agyunknak egyébként is eléggé gyámoltalan és alkalmatlan eszköze. Következésképp el kell fogadnunk, hogy a háború olyan dolog, mely hol többé, hol kevésbé háború.”⁹² Viszont „a lehetőség, a valószínűség, a szerencse és szerencsétlenség játéka [. . .] a háború az emberi cselekedetek összes nemei között leginkább teszik a kártyajátékhoz leghasonlóvá.”⁹³ A történeisztd pedig olykor hamiskártyássá. Erre nincs vigasz. Pogyebrrád György, cseh király viszont azzal az aforizmával vigasztalta Mátyást, hogy az akár Istvánnak is szólhatott volna: „Nem érdemel édest, aki nem kóstolt keserút.”⁹⁴ Nemsokára a magyar király – a pápa ösztönzésére – Csehországra támadt, ahol civilizáltabb vidéken több édes, mint keserű várhatta, mindene-előtt maga a cseh királyi korona. Bonfini szerint Mátyás „hogy bent csendesen élhessen, kint táplálta a háborút.”⁹⁵ Valójában Nagy István is így járt el, csak ő védekező háborúkkal gyarapította országát, ameddig tudta. Mátyás királlyal való viszonyát is ennek megfelelően rendezte. De nem azonnal, mint azt a moldvai történeti emlékezet számon tartotta.⁹⁶ Azt pedig alighanem Bonfini találta ki, hogy Mátyás király „még nem húzta ki Erdélyből a lábát,

⁹⁰ Mátyás király levelei 1893. 210–213. o.

⁹¹ Simon 2017. 160. o.

⁹² Perjés 1983. 265–266. o.

⁹³ Clausewitz 1917. 21. o.

⁹⁴ Teleki 1855. 306. o.

⁹⁵ Bonfini 1995. 777. o.

⁹⁶ Cronicile slavo-române 1959. 49. o.

amikor könyörgő levelet kapott István vajdától, amelyben az őszintén megvallotta vakmerőségét és meggondolatlanságát, amiért elvetemülten fegyvert fogott az isteni erővel teljes királyi felség ellen; elmondta, hogy árán felül, kamatostól megfizetett érte; végezetül, mivel a büntetésre bocsánat következik, kéri elnézését, azt gondolja, hogy ezt könnyen elnyeri, és könyörög, hogy a király enyhüljön meg iránta”.⁹⁷ Alighanem a moldvai kudarc is arra ösztönözte Mátyás királyt, hogy a szultánnal tárgyaljon, és titokban békét kössön, és aztán a cseh trón megszerzésére indulhasson.⁹⁸

Az oszmán–magyar fegyvernyugvás kedvezett István vajdának, még 1468 tavaszán ráküldte hadait Székelyföldre, 1469-ben pedig Máramarosra törtek.⁹⁹ Itt mind az öt várost felpredálták.¹⁰⁰ Törleszthettek azért is, mert a királyi seregben máramarosi románok is keményen harcoltak Moldvabányánál, sőt elképzelhető, hogy egyikük – egy bizonyos Koroy (Coroi) – a király életét menthette meg.¹⁰¹ Erdély is tartott Istvántól. 1469-ben az egyik erdélyi alvajda annak említésével szólította fegyverbe Beszterce harcosait, hogy „a moldvai latrok évente törnek e részek lakóira”.¹⁰² Valójában ezek a rablóportyák kölcsönösek lehettek, mert amikor 1471 júniusában a lengyel király ezer lovaszt kért a teutonok ellen Istvántól, akkor ez megtagadta, mondván, hogy „a tatárok, törökök, a havasokon túliak [tévesen: erdélyiek¹⁰³; helyesen: havaselviek], székelyek és magyarok részéről mindenünnen és nagyon gyakran támadnak”. Persze ebben lehet némi túlzás, szemrehányás és zsarolás, hiszen a lengyel királynak, mint az ő hűbérurának segítséget kellene nyújtania, és ez olykor el-elmaradt. Kérte is István a lengyel királyt, hogy fogja vissza azon nemeseit, akik Moldvába törnek be, továbbá járjon közbe a havaselvi vajdánál, hogy vele „igaz békét” köthessen, és ne fogadják be Lengyelországba az ő moldvai ellenségeit.¹⁰⁴ Közben István a legveszélyesebb ellenfelét, Áron Pétert valami bojárri meghívólevéllel Moldvába csalta, és kivégeztette. Havaselve fejedelmével, Szép Raduval szinte állandó hadban állt. Ez ugyanis vissza akarta szerezni Kiliát, és 1469-ben támadással kísérletezett.¹⁰⁵ Aztán a lengyelek ellen hadakozó Aranyhorda (volgai tatár kánság) harcosainak egy osztaga Moldvába csapott, a kán fiát is elfogták, mire a kán százfős küldöttséget menesztett a moldvai uralkodóhoz, és kemény bosszúval fenyegetett, ha a fiút nem engedik haza. Válaszként István a kán fiát felnégyeltette, a küldöttségből hírvivőnek csak egyet hagyott életben, de annak az orrát levágatta.¹⁰⁶

Az 1470-es és még inkább az 1471-es esztendő jelent a moldvai uralkodó politikájában oszmánellenes fordulatot. 1470 februárjában István felégette Târgu de Floci és Brăila városát,

⁹⁷ *Bonfini* 1995. 755. o.

⁹⁸ *Căzan* 1992. 97–105. o.

⁹⁹ *Gonța* 1998. 322–324. o.

¹⁰⁰ *Mihályi* 1900. 516–517., 628. o.

¹⁰¹ *Mihályi* 1900. 498. o. és *Gonța* 1998. 321., 324. o.

¹⁰² *Documente* 1911. 15/1. k. 71. o.

¹⁰³ *Elekes* 1937. 41. o.

¹⁰⁴ *Bogdan* 1913. II. k. 312–313. o.

¹⁰⁵ *Papacostea* 1990. 40. o.

¹⁰⁶ *Długossii* 1878. 531. o.

a lakosságot felkoncolta, katonái még a várandós nők hasából is kimetszették a magzatot.¹⁰⁷ A magyarázat egyrészt a kor kegyetlensége és pénzéhsége, a havaselvi kikötőváros ugyanis Kilia versenytársa volt. István 1471 elején néhány – nyilván az ellenséggel összejátszó – bojárját, köztük sógorát is kivégeztette,¹⁰⁸ majd márciusban megint Havaselvére támadt, és a Soci-nál megívott győztes csata után a nagy zsákmány mellett még 17 000 cigány rabbal tért vissza.¹⁰⁹ Szép Radu visszavágott, a Szeret mentén Moldvát veszélyeztető erődítményt emelt, és pártfogásába vett egy moldvai trónkövetelőt.

Nagy István a halálos veszély elhárítása érdekében arra készült, hogy Radu helyére a maga jelöltjét ülteti. Ehhez az akcióhoz egyszerre volt szüksége a lengyel és a magyar király jóindulatára. Csakhogy ezek egyre inkább szembekerültek egymással. 1471 márciusában meghalt Pogyebrád György, és májusban a cseh rendek nem Mátyást hívták meg a cseh trónra, hanem IV. Kázmér lengyel király fiát, Ulászlót, márpedig a magyar királyt a katolikus cseh nemesek mintegy két éve királyuknak választották meg. Mátyás el is foglalta a cseh korona melléktartományait, Morvaországot és Sziléziát. A magyar főurak egy része, Vitéz János és Janus Pannonius vezetésével összeesküvést szőttek Mátyás ellen, és a magyar trónra a lengyel király másik fiát, Kázmért akarták ültetni. Ő meg is indult, októberben bevonult Magyarországra, aztán az év végén kivonult, miután Mátyás felszámolta belső ellenzékét.

István vajda is keverte a kártyákat, 20. századi odaadó hívei pedig a hamiskártyákat. A moldvai vajda ugyanis 1472 elején megerősítette Brassó város kereskedőinek moldvai tevékenységüket biztosító kiváltságait.¹¹⁰ Aztán követet küldött Mátyáshoz,¹¹¹ ugyanakkor az elégedetlen székelyekkel is kereshette a kapcsolatot, ezek pedig nyilván rajta keresztül a lengyel trónkövetelővel és annak apjával. Kázmér lengyel király ugyanis 1472-ben arra szólította fel a székelyeket, hogy fiának, Kázmér „magyar királynak” a hűségesküt „a mi őszintén szeretett István moldvai vajda kezeibe” tegyék le, és természetesen arról biztosította a székelyeket, hogy régi szabadságaikat a király tiszteletben tartja.¹¹² Erről Radu is értesült, mert Brassó város vezetőitől némi szemrehányással tudakolta, hogy „urunk” Mátyás király békét kötött-e Kázmér királlyal, „testvérünk”, az erdélyi vajda Erdélyben tartózkodik-e, István vajda vajon támadni akar-e, és igaz-e, hogy Csík és Udvarhely, valamint a többi székéből a székelyek minden tizedik emberüket „ellenségünk”, István rendelkezésére bocsátották, és ez merről akar jönni?¹¹³ Ebből állt össze az a máig élő mese, hogy István a székelyek „igazi ura” lett, a havaselvi vajda kérdéséből pedig készpénznek vett állítás.¹¹⁴ Igaz, idézni lehet a lengyel krónikást, aki szerint István „a székelyek földjét a magyar királyságtól elvonta

¹⁰⁷ *Cronicile slavo-române* 1959. 30. o.

¹⁰⁸ *Gorovei – Székely* 2005. 78. o.

¹⁰⁹ *Cronicile slavo-române* 1959. 30. o.

¹¹⁰ *Pârvan* 1990. 154. o.

¹¹¹ *Elekes* 1937. 42. o.

¹¹² *Jablonowski* 1878. 31. o.

¹¹³ <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/4224> (A letöltés időpontja: 2020. június 11.)

¹¹⁴ *Iorga* 1966. 115. o.; *Sabău* 1956. 229–230. o.; *Căzan – Denize* 2001. 112. o.; *Denize* 2012. 78. o.

és saját hatalma alá vetette”.¹¹⁵ Valószínű, hogy Alsó-Országról lehetett szó, amelynek magvat székelyek lakta területek alkották, és a magyar korona alá tartozó határőrtartomány volt.¹¹⁶

A székelyföldi „székelyek esküje”, melyet Nagy Istvánnak tettek volna le, régi és új vágytörténetbe illő mozzanat. Nem is tehetné volna ezt a moldvai vajda csak Kázmér magyar király hűbéreseként, mármint akkor, ha a lengyel trónkövetelőnek valóra vált volna az álma. De akkor is kétes játék lett volna a két Kázmér kalandjába belemenni, mert hamar kiderült, hogy nem jár sikerrel, ha pedig azzal járt volna, akkor még nyomasztóbb lett volna a lengyel hűbériség. A lengyel király pedig netán meg kellett volna ossza fiával, az újdonsült magyar királlyal Moldva fölötti igényeit. A Mátyással való jó viszony többet ígért Istvánnak, mint az esetleges lengyel harapófógo, amelyet apa és fia uralma jelenthetett volna. Annál is inkább, mert 1473 januárjában a magyar király viszonozta István gesztusát, és mozgásszabadságot biztosított a moldvai kereskedőknek.¹¹⁷

Moldva útja az oszmánellenes kereszties háborútól az oszmán hűbérességig

Nagy István külpolitikájában új szakaszt nyílt: az oszmánellenes. A moldvai uralkodó először belső ellenzékével, köztük saját sógorával is leszámolt, mármint lefejeztette néhány főtisztjét, és ezzel a lehetséges árulás elejét vette. Magatartását világpolitikai fordulatok motiválták. 1470-től IV. Sixtus pápa a keresztény világot próbálta harcba vinni az oszmán hatalom ellen. A türkméneket egyesítő Uzun Haszán ugyanis második Timur Lenkként lépett fel, és 1472-ben a nyugati uralkodókat, köztük Istvánt is együttműködésre szólította fel. Igaz, a következő esztendőben a szultán legyőzte veszélyes riválisát, de a keresztény erők már mozgásba lendültek. Az oszmánellenes fellépésre az is ösztönözhetette a moldvai fejedelmet, hogy miután első felesége, Evdokija, a kijevi nagyherceg lánya elhalálozott, azt a Mangupi Máriát vette feleségül, akit a bizánci császári család leszármazottjaként tartottak számon. A krími Mangup (nem messze a mai Szevasztopoltól) bizánci részállamként vegetált. Ez a dinasztikus kapcsolat viszont megerősítette István uralmának legitimitását. Amikor díszes evangéliumot készítettett, ezt úgy adományozta a humori kolostornak, hogy vajdai címe mellett beleíratta: „Krisztus szerető császár”, pontosabban „cár”.¹¹⁸ Ugyanakkor Nagy István következetesen felvállalta a bolgár cárság kulturális örökségét is, támogatta az Athosz-hegyi Zográf kolostorát, amely korábban a bolgár cárok védnöksége alatt állt. Ő lett az első moldvai uralkodó abban a zográf halotti könyvben (pomelnic, obituarium), amelyben azokat tartották számon, akiknek a lelki üdvéért gyászmisét tartottak.¹¹⁹ A császári-cári címet tehát okkal aggatta magára és aggatták rá, már azért is, mert a korabeli világ elfogadott alapelve volt az,

¹¹⁵ *Dlugossii* 1878. 621. o.

¹¹⁶ *Simon* 2014a. 59–76. o.

¹¹⁷ *Gorovei – Székely* 2005. 84. o.

¹¹⁸ <https://tiparituririomanesti.files.wordpress.com/2011/11/tetraevanghelul-de-la-humor-1473.jpg>
(A letöltés időpontja: 2020. június 28.)

¹¹⁹ *Mureşan* 2011. 730–737. o.

hogy „rex imperator in regno suo” (a király császár a maga királyságában), István pedig valóban – az adott viszonyok között – teljhatalommal élt. Udvari krónikása 1400-tól, Jó Sándor trónra lépésétől a moldvai vajdák történetét „Moldvai cárok” fejezetcím alatt taglalta.¹²⁰ Az öt évet tartó mangupi-bizánci nászból Istvánnak állítólag öt gyermeke született, akik viszont korán elhaltak. Feleségétől is elhidegült.¹²¹ A humori evangélium híres képén, amelyen a fejedelem felajánlja az aranykötésbe foglalt művet a Szűzanyának, üresen is maradt az a hely, amelyet a fejedelem feleségének kellett volna elfoglalnia.

Közben István 1473-ban megtagadta a Portának járó adót, és ismét Havaselvére támadt, amelynek ura, Radu seregei nagy részét a türkménekkal küzdő szultán rendelkezésére kellett bocsássa. A havaselvi vajda megfutott, de oszmán segítséggel még kétszer is visszatérhetett. Másodszor egy 19 000-es (13 000 oszmán, 6000 havaselvi) sereget vert tönkre, és mintegy 2300 foglyot karóba húzatott. Mivel takarékoskodnia kellett a karóval, ezért egy-egyre a köldökükön keresztül többet is felfűzetett.¹²² Aztán nemcsak István pártfogoltja, hanem Mátyás királyé is harcba szállt a trónért, és három vajda gyilkolta egymás népét. Sőt, a magyar pártfogolt Tepeuş (Karócska) kénytelen-kelletlen átállt az oszmánokhoz, az eddigi oszmán hűbéres Radu pedig Erdélyben húzta meg magát, és van, aki szerint ott halt meg,¹²³ míg mások szerint továbbra is a szultánt szolgálta.¹²⁴ Ugyanakkor Nagy István, aki Radu feleségét és lányát, Maria Voichiţát még 1473-ban elfogta, ez utóbbit két év múlva feleségül is vette, és ezzel több jogcímet szerzett a további havaselvi beavatkozásokra. (Ebből a nászból született az a fia, Bogdan, aki aztán örökébe lépett.)

Az oszmánok teremtettek tiszta helyzetet. 1474-ben Nagyváradig hatoltak be az oszmán portyázók, miközben a főszereg az albánokat akarta térdre kényszeríteni, és miután Szkutarit nem sikerült elfoglalnia, a szultán a csorbát Moldvában akarta kiköszörölni, de mire 1475 januárjának elején megérkeztek, kifáradtak, a terepet sem ismerték. A moldvai sereg úgy vonult vissza, hogy maga mögött mindent felégetett. István katonai zsenialitása a csata színhelyének megválasztásában rejlett. Olyan helyet választott ugyanis, a Vaslui melletti mocsaras völgyet, ahol az oszmán túlerő nem érvényesülhetett, mivel a sereg egyszerűen nem tudott csatarendbe felfejlődni, hogy jobb- és balszárnyával átkaroló műveletbe kezdjen. Így aztán István vajda „hazájának és népének jó védnöke” (bonus protector patrie et gentis sue) – mint a dubnici krónika írja – „a mi székelyeinkkel, románokkal és ruténekkal” (cum siculis nostris et wolachys et ruthenis) háromnapos éjjel-nappali küzdelemben súlyos vereséget mért az ellenre, melynek több vezérést is elfogta.¹²⁵ A krónika ismeretlen szerzője valószínűleg Drágfy Bertalan (1447–1501) erdélyi vajda és székely ispán udvari embere lehetett.¹²⁶ Erre utal „a mi székelyeink” első helyen említése, akiknek lázongását egyébként

¹²⁰ Cronicile slavo-române 1959. 6. o.; *Gorovei – Székely* 2005. 95. o.; *Mureşan* 2011. 741. o.

¹²¹ *Elían* 1964. 159. o.

¹²² Cronicile slavo-române 1959. 31. o.

¹²³ *Elekes* 1937. 48. o.

¹²⁴ *Gorovei – Székely* 2005. 110–111. o.

¹²⁵ *Domanovszky* 1899. 411. o. és *Lupaş* 1928–1930. V. k. 347. o.

¹²⁶ *Lupaş* 1928–1930. V. k. 152. o.

az 1490-es években ugyanez a Drágfy keményen letörte, közülük sokan Moldvába mentek át.¹²⁷ Ami a küzdő felek seregeinek nagyságát illeti, a számadatok csalókák és túlzók, mint általában, de jelzik az arányokat. Az oszmán erőket 120 000-re becsülik, köztük pedig 20 000 havaselviről szólnak, akik elsősorban a bevágott utakat tisztogatták. A keresztény hadak 40-60 000 főből állottak, köztük 5000 székely és 1800 magyar.¹²⁸ Emellett 2000 rutén harcost a lengyel király is küldhetett.¹²⁹ A csatatéren is túlmutató sikernek bizonyult, hogy az oszmánok – állítólag – elfoglalták Kiliát és Dnyeszterfehérvárat, de vaslui vereségük nyomán ezt a két stratégiai erődöt kiürítették.¹³⁰ István – egy korabeli harcos elbeszélése szerint – azokat a foglyait is megölette, akik pénzzel akarták magukat megváltani, mondván: „ha pénzetek van, mit kerestek az én országomban”.¹³¹ Aztán azért panaszkodott a szultánnak, hogy rablók támadtak rá, és komoly károkat okoztak neki. Ezt a tréfát az oszmán uralkodó nemcsak azzal nyugtázta, hogy a moldvai követeket majdnem meztelenül küldte haza, hanem azzal is, hogy immár maga készült Moldvába.¹³² Előtte Kaffát és Mangupot elfoglalta.

István vajda a keresztény világot akarta mozgósítani. Csakhogy amíg a szultáni hatalom az iszlám világot fokozatosan kemény katonai erővel egységesítette és a pax ottomanica egyben pax islamica is lett, a keresztény világ hatalmai látva a túlerőt, inkább csak védekeztek, és mindegyik a másikat tüzelte harcra, miközben tartott tőle, és egymás ellen fenekedtek. 1474-ben III. Frigyes császár például Istvánnak – mint leendő kormányzónak vagy kapitánynak – ígérte Havaselvét, ha Mátyás ellen fordul. Ennek annyi realitása lehetett, mint annak, hogy Velence az Aranyhordával közös oszmánellenes hadjáratért cserébe Bulgáriát ígérte a moldvai uralkodónak.¹³³ Sőt, Róma és Velence már Szerbia uralkodójának is elfogadta volna őt.¹³⁴ 1476-ban a szultán Magyarországnak ígérte egész Boszniát, ha hadseregét átengedik Németországba. 1477-ben Velence majdnem 100 000 aranydukátot adott Mátyás királynak oszmánellenes segélyként, és ebből a király Regensburgban 40 hajót rendelt, amelyek el is készültek, de Frigyes császár vámot vetett ki rájuk, és mindent megtett, hogy minél később jussanak el Magyarországra. Aztán természetesen panaszkodtak rá, hogy hiú, állhatatlan, nem segít a bajba jutott kereszténységen. (És ebben is volt valami, mert látva azt, hogy őt miként játszották ki nyugati szomszédai, ha belefáradt a harcba, átengedte az oszmánokat nyugat felé.)¹³⁵ István a lengyel királytól 2000 harcost kért Kilia és Dnyeszterfehérvár megerősítésére, de nem kapott semmit, mert ez nem akarta, hogy Mátyás

¹²⁷ *Auner* 1915. 125–126. o.

¹²⁸ *Nagy – Nyáry* 1877. II. k. 300. o.

¹²⁹ *Gonța* 1998. 338. o.

¹³⁰ *Iorga* 1899. 140. o.

¹³¹ *Iorga* 1897. III. k. 93–94. o.

¹³² *Gorovei – Székely* 2005. 121. o.

¹³³ *Simon* 2012b. 31., 33. o. és *Simon* 2010. 216. o.

¹³⁴ *Pop – Simon* 2015. 48. o.

¹³⁵ *Babinger* 1959. 379–380., 391–393. o.

király közben csehországi helyzetét erősítse meg,¹³⁶ és attól is félt, hogy a moldvaiak törbe akarják csalni.¹³⁷ A lengyel politika csak felgyorsította a moldvai vajda és a magyar király közeledését, 1476 júliusának derekán meg is kötötték a hűbéri szövetséget.

Közben István Mangup élére a vele szövetséget vállaló sógorát ültette. A krími tatárokat csak rövid időre sikerült semlegesíteni, amikor az Aranyhorda a krími kánra támadt. De hiába próbálta István Velencével együtt az akció folytatását elérni, Lengyelország nem akarta a volgai tatárokat a maga területén átengedni, nem akarta kockáztatni a szultánnal való jó viszonyt.¹³⁸ Velence diplomáciája aktív volt, ő maga viszont katonailag úgy kimerült, hogy kénytelen volt az oszmánokkal fegyverszünetet kötni. Ezek éltek az alkalommal, gyorsan elfoglalták Kaffát és Mangupot is, a krími tatár kánság pedig élete végéig (1783-ig) a szultán hűbérese lett. Ezzel Moldva két tűz közé került. Némi vigaszt jelentett az, hogy az egyik Kaffából megtérő oszmán hajó görög tengerészei fellázdáltak, megölték a török katonákat, és Kiliában kötöttek ki, azt a 250 szépfiút, akiknek egy részét uraik eunuchnak szántak, másik részét pedig fajtalankodásra használták volna a bordélyházakban, átadták István vajdának, aki ennek „az ajándéknak nagyon örült” – olvashatjuk Długosz, a korabeli lengyel krónikás művének angol fordításában.¹³⁹ De ez félrevezető, mert az eredeti szövegben István nem a szépfiúknak örült, hanem annak, hogy „lelkében felvillant Kaffa visszafoglalásának reménye”.¹⁴⁰ Csakhogy a szultán még július folyamán támadt, és amikor a magyar sereg még Tordán gyülekezett, a tízszeres oszmán túlerő Războieni-nél alaposan megriktította István rátámadó seregét. Igaz, ez a sereg nem is volt olyan népes, mert a tatár támadás hírére a vajdát harcosainak egyharmada otthagya, sietett haza családjá és háza védelmére.¹⁴¹ Egy Moldvában járatos lengyel kortárs szerint István olyan vereséget szenvedett, hogy nem tud újabb sereget kiállítani, de ami rosszabb „az egész ország és népe uralkodójának szemére hányják zsarnokságát”, azzal vádolták, hogy „hóhérukként viselkedett”. A török pedig azt terjeszti, hogy nem a nép, hanem a nép kínzója ellen jött.¹⁴² A szultán Suceavát mégsem tudta és aztán nem is akarta elfoglalni, mert már Neamț várát sem tudta bevenni. Inkább visszafordult, és Drinápolyba már „inkább legyőzötten, mintsem győztesen” érkezett meg – írta az egyik korabeli görög krónikás.¹⁴³ Legyőzte az élelemhiány és a pestis, és az, hogy a 30 000-es magyar sereg, ha késett is, de a Szeret mellett megfutamította az egyik oszmán csapattestet.¹⁴⁴ Ezért a komoly segítség miatt hamis az az állítás, mely szerint Moldva teljeséggel elszigetelődött.¹⁴⁵ Sőt, novemberben a magyar király 20 000-es sereggel megnyitotta

¹³⁶ *Gemil* 2009. 204. o.

¹³⁷ *Gorovei – Székely* 2005. 124. o.

¹³⁸ *Gemil* 2009. 207. o.

¹³⁹ *The Annals of Jan Długosz* 1997. 618. o.

¹⁴⁰ *Długossii* 1878. 630–631. o.

¹⁴¹ *Simon* 2013b. 4. o.

¹⁴² Războieni 1977. 185. o.

¹⁴³ *Sphrantzes* 1966. 145. o.

¹⁴⁴ *Mureșan* 2006. 214. o.

¹⁴⁵ *Gemil* 2009. 206. o.

a bosnyák frontot, István vajda pedig 15 000-es sereggel Havaselvén is támadt. Újra felkarolták Karós Vládót,¹⁴⁶ aki kiszorította azt az Öreg Bászárábot (Basarab cel Bătrân, más néven Laiotă), akit István vajda ültetett a havaselvi trónra, de a moldvai hadjáratban már kénytelen volt a szultánnal tartani, és Erdélybe is be akart törni.¹⁴⁷ Ez az erdélyi hadművelet elmaradt, de Havaselvén végül Bászáráb győzött, amikor Karós Vládöt megölték a bojárok, és a mellé adott moldvai 200 fős sereget is lemészárolták.

Egyes román történészek előszeretettel hangsúlyozzák, hogy Mátyás király a havaselvi és moldvai vajdák oszmánellenes győzelmeit diplomáciai jelentéseiben saját érdemének tudta be, sőt, amikor Velence 200 000 forintot ajánlott fel neki, nem élt a lehetőséggel, „nem tudott a várakozások magaslatára emelkedni”. Méghozzá akkor nem, amikor két olyan nagyszerű kapitánya lett volna, mint István és Karós Vlád, miközben a hadseregek létszámkimutatásai „önmagukért vallanak arról, hogy mit jelenthetett a román erő kifejtés a kereszt-háború érdekében”.¹⁴⁸ Valóban, a hadakról szóló létszámkimutatások jól tükrözhetik a „várakozások magaslatát”, vagy inkább a vágyak magaslatát, de a valóságot már kevésbé. A velencei ajánlatról szóló feljegyzés szerint Mátyás király 69 000-es sereget tud felvonultatni, míg a moldvai vajda 80 000-est, Karós Vlád – miután frissen került hatalomra – pedig 4000 főt tud csak kiállítani.¹⁴⁹ Valójában, ha István vajda ekkora erővel rendelkezett volna, a szultánt is elfoghatta volna. Viszont kétségtelen gerilla hadviselésével a valóságosnál nagyobb erő látszatát tudta kelteni. 1475 október-novemberéből a velencei követ Mátyás király seregéről olyan kimutatást készített, amely első látásra elsöprő erőről szól, több mint 140 000 harcosról és 330 hajóról. Ezzel indult volna a magyar király a Száva folyó völgyében Bosznia felé. Van ebben a kimutatásban a sok hadigép mellett 6000 cseh, morva és sziléziai nehézlóvas, 10 000 gyalogos, 10 000 magyar nehéz lovas és 4000 jól fölfegyverzett gyalogos, 16 000 lándzsával, íjjal fölfegyverzett székely lovas, „kik keleten legjobb íjjazók” és lovaik szerfölött sebeseek, 4000 lóvész, vagyis puskás, 80 pattantyús, 10 erdélyi nemes és még 2000 olyan román, akik már a király atyjával együtt harcoltak és kitüntették magukat. A moldvai vajda 12 000 lovassal és 20 000 gyalogossal jön, a havaselvi vajda pedig 8000 lovassal és 30 000 gyalogossal. A királyi hajóhad Nándorfehérvárnál 330 hajóból áll, melyeken a matrózokon kívül 10 000 harcost szállít, végül 5000 harcedzett szerb lovas.¹⁵⁰ Az ilyen kimutatások mindig gyanúsak. Ez pedig különösen az, adatai egyik hadjáratra sem illenek.¹⁵¹ A két román vajda levonulásának a lehetősége is az adott helyzetben – láthattuk – csak vágyalom. Emellett a létszámkimutatásokban az is csalóka, hogy a csapatok minőségére nem utalnak. Például: nyíltszíni ütközetben a páncélos nemes harci értéke sokszorosa a könnyűlovasnak vagy a gyalogos harcosnak, míg ez utóbbiak a hazai terepen a gerilla hadviselésben felülmúlhatat-

¹⁴⁶ Weber – Gheorghe 2009.

¹⁴⁷ Gorovei – Székely 2005. 157. o.

¹⁴⁸ Uo. 166. o.

¹⁴⁹ Iorga 1897. III. k. 101. o.

¹⁵⁰ Óváry 1885. 762–764. o. és Csánky 1888. 374–376. o.

¹⁵¹ Rázsó 1990. 16. o.

lanok. Viszont a számok imponálnak. Szoktak is ebből a kimutatásból némi propaganda célzattal csipegetni. És kiderítik, hogy a 112 000 fős [?!] sereg 64%-a román,¹⁵² sőt, újabb számítás szerint Magyarország csak e sereg 12,5%-át állította ki, Erdély 25%-át, Moldva 28,6%-át és Havaselve 33,9%-át, tehát „a három román ország” biztosította Mátyás haderejének majdnem 90%-át.¹⁵³ Az ilyen velencei jelentésekkel az a baj, hogy készítői – és félre-magyarázói – hol önmagukat, hol a világot akarták becsapni. A lengyel király szolgálatába szerződött humanista kalandor, Philippus Callimachus, aki a helyi viszonyokat jól ismerte, 1490-ben a pápának megírta, hogy a két román vajdaság még erejének teljében sem tudott – külön-külön – 16 000-nél több harcost kiállítani.¹⁵⁴

A realitás talaján 1476-ban Mátyás király is 10, legfeljebb 20 000-es sereget tudott harcba vinni, és aztán 1476 februárjában mintegy 30 napos ostrom után elfoglalta Szabács várát.¹⁵⁵ Az arányokat jól jelzi, hogy a várat csupán 1200 fős török helyőrség védte csak. Viszont amikor a magyar sereg Szendrő várát is ostrom alá vette, akkor a szultán azonnal keményen visszavágott, még hozzá a Moldvából visszatérő csapatokkal. Az egykori szerb főváros birtoka ugyanis léterdekbe vágott, a szabácsi palánkvár már kevésbé, annak elfoglalását eltúrte, ezt pedig Mátyás propagandája fényes győzelemnek állította be, és így bizonyíthatta, hogy a magyar király keresztény kötelességének eleget tett.¹⁵⁶ Nagy István is megpróbálta. A pápa őt is feldíszítette Krisztus bajnokának jelzőjével. Lehettek történeti pillanatok, melyek a keleti és a nyugati kereszténység szembenállását némileg áthidalták, de az egyházszakadás véglegesnek bizonyult. Ezért nemcsak Nagy István, hanem elődei és utódai számára is „fájdalmas döntés” lehetett a katolikus hatalmakkal való szövetkezés, de a „kisebbit rossz” elve alapján meghozták.¹⁵⁷ Ugyanakkor Havaselvével is gyakran életre-halálra hadakoztak. 1475-ben keserűen írta Nagy István a moszkvai nagyfejedelemnek, hogy „két oldalról a pogányság szorítja, három oldalról azok, akik magukat kereszténynek nevezik, de rosszabbak, mint a pogányság”.¹⁵⁸ Viszont az egyetlen hatalom, amely tényleges segítséget nyújtott Moldvának, az a magyar királyság volt.¹⁵⁹

Lehet abban is valami felemelő, hogy amikor ma vagy a közelmúltban Európa egységének örvendeztünk, Nagy Istvánban a kereszties lovagot tiszteltük. 1475-ben büszkén hangsúlyozta a pápának, hogy országa „a kereszténység kapuja”, ő pedig mindhalálig harcol „a keresztény törvényért”.¹⁶⁰ 1478 májusában keserűen panasolta Velencének, hogy egyedül maradt, mert Mátyás király kiegészíti az oszmán vazallus Havaselvével, márpedig országa „Magyarország és Lengyelország elővédje, őrizi a két királyságot” (serajo del Hungaria et

¹⁵² Berza 1942. 70–72. o.

¹⁵³ Pop 2003. 432. o.

¹⁵⁴ Papacostea 1982. 98. o.

¹⁵⁵ Veszprémy 2009. 41. o.

¹⁵⁶ Bárány – H. Szabó – Veszprémy 2017. 280–282. o.

¹⁵⁷ Murgescu 1999. 133. o.

¹⁵⁸ Gorovei – Székely 2005. 133. o.

¹⁵⁹ Murgescu 2012. 18. o.

¹⁶⁰ Bogdan 1913. II. k. 319., 321. o.

Polana, et quello che varda quei do regni), Havaselve és Moldva e két királyság számára „fal” (Valachia, et la Valachia cum queste do terre sono un muro del Hungaria et Pollona). „És ha Isten megengedi, hogy ne kapjak segítséget, két eset forog majd fenn: vagy elvész ez az ország, vagy kénytelen leszek magam alávetni a hitetleneknek. Ezt azonban nem teszem, inkább legyen százezer halál, mint ez.”¹⁶¹ Államrezon, mély hit és vágy, meggyőzés szándéka diktálták e vallomásokot, miközben nem tévesztette szem elől a geopolitikai realitásokat. „Realista keresztes lovag” – írta róla Panaitescu 1941-ben.¹⁶² A 2010-es évek elején már úgy értékelték, hogy a moldvai uralkodó „nem keresztes lovagként szállt szembe az oszmán hatalommal, hanem saját országának védelmezőjeként”.¹⁶³

Miután látta, hogy Magyarország és Velence nem tudja folytatni a harcot, 1478 novemberében kiegyezett a szultánnal, és elfogadta azt, hogy a korábbi 3000 forintos portai adót megkétszerezze.¹⁶⁴ Talán arról is tudomást szerzett, hogy a lengyel királyi udvarban fellevezték az ő trónfosztásának tervét, ugyanis korábban a lengyel király hiába követelte tőle Mátyás király megtámadását, hűbéri kötelezettségét nem teljesítette, viszont 1479 elején megígérte a lengyel királynak, hogy leteszi a hűségesküt, de ennek valóra váltását természetesen elhalasztotta.¹⁶⁵ Tehette ezt annál is inkább, mert még ez év októberében az Erdélyre rontó viszonylag jelentős, mintegy 15 000 fős oszmán seregére a korábban Moldvában is megfordult Báthori István vajda és az alsó végek kapitánya, Kinizsi Pál (akit alaptalanul román származásának hisznek) Kenyérmezőn megsemmisítő csapást mért. Az oszmán sereghez a havaselvi vajda, Karócska (Țepeluș) pár ezer fős segédsapattal küldött, majd miután a magyar királynál mentegetőzött kényszerű részvétele miatt, a következő év tavaszán megint csatlakoznia kellett egy kis erdélyi portyához. Mire válaszként a két magyar hadvezér a Balkánon egész Krusevácig nyomult és pusztított.¹⁶⁶ Közben 1481-ben Karócska vajda keserűen tette szövé a nagyszabedben polgármesternek, hogy „a mi rossz szokásaink nem hagynak el minket, hiszen mi keresztények egymást marcangoljuk”, és a szultán éppen neki mondta, hogy a magyar király Bosznia ellen indul, mint erről őt, a szultánt maga István, moldvai vajda tudósította.¹⁶⁷ Csakhogy, amikor a szultán, II. Mehmed elhalálozott, még abban az esztendőben István saját emberét, Vlad Călugăruț (Szerzetes Vlád) ültette a havaselvi trónra. Előtte volt egy másik jelöltje is, Mircea, de erre a jelölésre válaszként az „összes brăilai bojár, kenéz és oláh” olyan levelet írt neki, amelyet az első román pamfletnek lehet nevezni:¹⁶⁸ „Van benned emberség (csloveacesztvo), van eszed, van agyad, hogy tintát pazarolj egy kurvának a kölykéért, Călțuna fiáért, akiről azt mondod a te fiad? Ha a fiad,

¹⁶¹ Bogdan 1913. II. k. 346–347. o. és Mihailă 2003. 100. o.

¹⁶² Panaitescu 2003. 13. o. és Gorovei – Székely 2005. 21. o.

¹⁶³ Denize 2012. 116. o.

¹⁶⁴ Papp 2007. 385. o. és Papp 2008. 318. o.

¹⁶⁵ Papacostea 2001. 203–223. o.

¹⁶⁶ Szakály – Fodor 1998. 333–334. o.

¹⁶⁷ Dragomir 1926–1927. IV. k. 18–19. o.

¹⁶⁸ Istorie României 2011.137. o.

és jót akarsz neki, várd meg, amíg haláloed után ő lesz az úr, az anyját viszont vedd magadhoz, és legyen a te úrnőd, ahogyan valamennyi brăilai halászé volt”.¹⁶⁹

Nagyobb baj volt ennél az, hogy a moldvai uralkodó hiába lépett szövetségre Mátyás királlyal és a moszkvai nagyfejedelemmel. Mátyás király figyelme megint Nyugat felé fordult. Az oszmánok elfoglalták Otrantót, a magyar király apósa megsegítésére mintegy 1000 fős kipróbált sereget küldött a vár visszafoglalására, aztán megint Frigyes császár ellen lépett fel. Az oszmánokkal pedig öt évre békét kötött.

Bár az oszmán hatalom ereje már felülmúlta Magyarországot, inkább Keleten terjeszkedett. Nagy István ezt kihasználva 1482-ben elvette Havaselvétől Crăciuna várát. Az viszont fájdalmasan érintette, hogy az új, egyébként békés szultán, II. Bajazid 1484-ben egyszerűen elfoglalta Kiliát és Dnyeszterfehérvárat, még hozzá harc nélkül. Ennek okát csak találgatni lehet, és értetlenkedni amiatt, hogy az egyébként harcias vajda miért nézte tétlenül a sorsdöntő fejleményt,¹⁷⁰ hiszen ezzel a Fekete-tenger oszmán tóvá változott. Elképzelhető, hogy megbénította mindaz a sok Európa-szerre terjedő hiedelem, melyek szerint a Skorpió jegyében a Jupiter és a Saturnus olyan állást foglalt el, ami vészjós fejleményeket ígért, előtte pedig véreső hullott a Romanban épülő vajdai kastélyra.¹⁷¹ De mindemellett talán abban bízott, hogy az, ami ilyen könnyen elveszett, könnyen visszaszerezhető, mert felrázza a keresztény hatalmakat. Csakhogy ezeket az egymással való rivalizálás annyira lekötötte, hogy a lelki megrázkódtatásnál nem jutottak tovább. Mátyás király tiltakozott a szultánnal, hangsúlyozva, hogy a két vár „jogilag” Magyarországhoz tartozik. A szultán viszont okkal válaszolta azt, hogy az előző évben kötött ötéves fegyverszüneti szerződésben Moldva területi integritása nem szerepelt.¹⁷² Ezek után a magyar király a szerződést szövegező kancellárját, Váradi Péter kalocsai érseket börtönbe vettette.¹⁷³ Ugyanakkor a moldvai vajdát is okolta azért, hogy provokálta a szultánt.¹⁷⁴ Ezzel lezárult a késői kereszties háborúk kora ezen a tájon. És keserű vigasz lehetett, hogy az 1488-as oszmán–magyar békében Moldva, ahogy korábban Havaselve kondomíniumként szerepel, tehát mindkét állam a szultán adóköteles vazallusa, ugyanakkor a magyar királyt is hűbéruruknak tartják.

Amíg élt az oszmánellenes európai hadi fellépés reménye, Róma Mátyás királyt tekintette a kereszties háborúk lehetséges vezetőjének, és Nagy Istvánban csak az ő hűbéresét vagy kapitányát látta.¹⁷⁵ Ugyanakkor közhely, hogy Mátyás király jól felmérte az erőviszonyokat, amikor inkább csak végvári harcokba bocsátkozott, és erős végvár-rendszert épített ki. Mátyás országának kiterjedése több mint háromszorosa volt, mint István országának területe, ugyanakkor évi jövedelme ötszöröse a moldvai vajda (150 000 forintos) jövedelmének. Igaz, a magyar végvárrendszer fenntartása többbe került – mintegy évi 180 000 forintba –, mint

¹⁶⁹ Bogdan 1905. 282. o.

¹⁷⁰ Decei 1978. 138. o.

¹⁷¹ Székely – Gorovei 2003. 82–84. o.

¹⁷² Mátyás király levelei II. k. 1895. 293–294. o.

¹⁷³ Véber 2009. 70. o.

¹⁷⁴ Simon 2005. 64. o.

¹⁷⁵ Mureşan 2008b. 109. o.

István évi jövedelme.¹⁷⁶ Mátyás még akkora segítséget sem kaphatott Nyugatról, mint apja, ezért időnként át is engedte országán a Stájerországban portyázni akaró oszmánokat. Velencét sem kímélte, a „tengerek királynője” pedig fizetett azért, hogy a hadszínteret lehetőleg a Kárpátokon túli vidékekre helyezze.¹⁷⁷ Ilyen geopolitikai realitások közepette Nagy István számára a lengyel király ígérkezett hatékony szövetségese.

Moldva az oszmán imperializmussal a lengyel imperializmus ellen

Nagy István a körülmények hatalmában eleget tett a lengyel király meg-megújuló követelésének, és 1485 őszen Kolomijában személyen letette a hűségesküt. Csakhogy közben az oszmánok – Hroiót nevű trónkövetelőt hozva magukkal – még Moldva fővárosát, Suceavát is felégették, bár a várat nem tudták bevenni. István nemsokára törlesztett, Kiliától nem messze Dobrudzsában lengyel segítséggel csatát nyert. A következő évben viszont a Szeret mellett az oszmánokkal vívott ütközetben majdnem életét veszítette, óráig feküdt az elesettek között, de két harcostársa kimentette. A lengyel királynak letett hűségeskü a török előretörés után értelmét veszítette. István a lengyel–török erőegyensúlyt úgy akarta kihasználni, hogy a moldvai kereskedőknek közvetítő szerepet akart biztosítani Lemberg és Fehérvár között, de aztán a török–lengyel békeszerződés keresztelte ezt a szándékot, mert a két nagyhatalom egymás alattvalóinak szabad forgalmat kötött ki.¹⁷⁸ Csakhogy István kemény vámokat vetett ki az átmenő forgalomra, és ezzel Lemberg árumegállító jogát is korlátozta.¹⁷⁹ Az oszmán hatalmi fölény láttán István 1486-ban békét kötött a szultánnal, újra fizette az adót, de már 5000 forint helyett csak 4000-et, hiszen a két kikötőváros elvesztésével jövedelmei egy részétől is esedett.¹⁸⁰ Viszont a már említett Callimachus idézett levelében azt is kiemelte, hogy miután István annyi veszteséget okozott a szultánnak, inkább megegyeztek, és a románok „nem legyőzöttekként, hanem győztesekként szerződéseket kötöttek”.¹⁸¹ Ez persze túlzás, viszont István továbbra is a térség politikai játszmaínak aktív szereplője maradt. Hűbérurával, a lengyel királlyal szemben a magyar királyban kereste az ellensúlyt. Fiát, Sándort, akit társuralkodóként már maga mellé vett, az erdélyi vajda, Drágfy Bertalan lányával házасította össze.¹⁸² 1489-ben a pápa felmentette Istvánt a lengyel hűségeskü alól,¹⁸³ és Mátyás királlyal kötött hűbéri szerződést, cserében pedig hűbértokként megkapta Csicsó és Küküllő várát.¹⁸⁴ Így a magyar korona legnagyobb országnagya, bárója lett. Csakhogy még nem vehette birtokba a két uradalmat, mert 1490-ben Mátyás elhalálozott, ő pedig több tűz közé került,

¹⁷⁶ Simon 2005. 158. o.

¹⁷⁷ Simon 2012. 231. o.

¹⁷⁸ Papacostea 2001. 211. o.

¹⁷⁹ Gorovei – Székely 2005. 257. o.

¹⁸⁰ Gorovei – Székely 2005. 243. o.

¹⁸¹ Papacostea 1982. 98. o.

¹⁸² Horváth 2012. 210. o.

¹⁸³ Gorovei – Székely 2005. 261. o.

¹⁸⁴ Gemil 2009. 211–213. o.

miután megindult a versengés a magyar trónért, és ebbe a küzdelemben őt is bevonták. Kázmér lengyel király azt akarta, hogy fiát, János Albertet támogassa. Ebből a lengyel harapófogóból úgy bújt ki István, hogy Miksa, német-római királlyal szövetségbe lépett. Ez aztán 1490 augusztusában fel is szólította az erdélyi rendeket, hogy miután a magyar koronát egyes bárók és főpapok megtagadták tőle, és ezért ezt erővel szerzi meg, ismerjék el őt királynak, és a hozzá hűséges István vajdának engedelmeskedjenek.¹⁸⁵ A magyar főurak a lengyel királyfit, Ulászlót választották meg királynak, aki már a cseh trónt birtokolta. Ezt a választást István bölcsen elfogadta. Az új király ugyanis a keménykezű Mátyástól eltérően a rendekkel együtt kormányzott. Egyik országgyűlés a másikat követte, a királyi hatalom gyengült, a bevételek a korábbiak felére-egyharmadára csökkentek. A nagybirtokosok befolyása nőtt, és immár István is előkelő helyet foglalt el közöttük. És ezért ki is tett magáért. 1491-ben Lengyelországra támadt, ezzel akadályozta János Albert fellépését a magyar koronáért.¹⁸⁶ Saját hasznát sem hanyagolta el, mert éveken keresztül úgy prédálta fel a szomszédos lengyel uradalmakat, hogy számos fogollyal és állattal tért haza.¹⁸⁷ Közben pedig István moszkvai és krími tatár szövetséggel biztosította magát a várható lengyel retorzió ellenében. A tatárok beütéseikkel le is kötötték a lengyel királyt, viszont István Magyarország felé nem engedte át krími szövetségeit.¹⁸⁸

Miután János Albert elfoglalta apja örökét, a lengyel trónt, célként tűzte ki Bizánc visszafoglalását, ezért is 1494-ben Lőcsén titkos találkozót tartott fivérével, a cseh–magyar királlyal. A lengyel uralkodó nem tagadta, hogy Istvánt el akarja űzni, Moldvát úgy akarja saját királyságához csatolni, hogy öccsét, Zsigmondot teszi meg vajdának (ahogy a lengyelek mondták: palatinusnak), és ezzel stabil alapot biztosít a Fekete-tengeri kikötők visszahódításához. A geopolitika logikája azonban felülkerekedett a családi szolidaritáson. Ulászló nem fogadta el a Moldvára vonatkozó ötletet. Kötötte esküje is, amelynek eleget is tett.

1497-ben János Albert mintegy 80 000-es sereggel készült arra, hogy visszafoglalja Dnyeszterfehérvárt és Kiliát. Ez megfelelt István elképzeléseinek is. Ugyanakkor gyanakodott, hogy a lengyel király ellene lép fel, és okkal, mert ilyen komoly keresztes hadjárat esetén a pápát is be kellett vonni, pontosabban a pápának kellett volna meghirdetni a keresztes hadjáratot. A pápa fellépése nyújtott volna biztosítékot arra, hogy a keresztény uralkodók ne forduljanak egymással szembe, ne támadja hátba egyikük a másikat. Róma hallgatott. Ezért István a szultántól segítséget kért, és kapott is 800 janicsárt. Amikor a lengyel had a Dnyeszterhez ért, a moldvai országnagy közölte, hogy ura, mint a szultán vazallusa, nem engedi meg az átvonulást a tengerpart felé. Ezután a lengyel sereg Suceavának fordult, és ostrom alá vette a moldvai fejedelmi székhelyet. Így akarta Istvánt együttműködésre kényszeríteni.¹⁸⁹ Ulászló először kemény ultimátumot intézett fivéréhez, felröva neki azt, hogy

¹⁸⁵ *Firnhaber* 2012. III. k. 410–411. o.

¹⁸⁶ *Papacostea* 2001. 243. o.

¹⁸⁷ *Boldur* 1970. 253–254. o.

¹⁸⁸ *Gorovei – Székely* 2005. 288. o.

¹⁸⁹ *Nowakowska* 2004. 132. o.

„a mi vajdánkat” el akarja űzni, külön hangoztatta, hogy „ekkora jogtalanságot” nem várt tőle, ha pedig el is foglalja Moldvát, nem tudja megtartani, mert a törökök meghódítják, és felosztják, továbbá nemcsak Lengyelországot, hanem Magyarországot is maguk alá vetik. Egyébként öccsük életét veszélyezteti a vállalkozás, mert ha az moldvai trónra ül, alattvalói vagy megölik, vagy kiadják a töröknek, hiszen tudni, hogy „a románok ilyen esetben miként tartják be esküjüket”.¹⁹⁰ A magyar király betartotta esküjét, mert Drágfy Bertalan – a románok körében Birtoc vodának nevezett – vajda vezetésével néhány ezer harccsal segítette Istvánt. A moldvai uralkodó – a cseh–magyar király küldöttjének közvetítésével – végül megegyezett a Suceava ostromába belefáradt János Alberttel, hogy sértetlenül visszavonulhat, de miután állítólag a megbeszélte útvonalról eltért a lengyel sereg, ezt István harcosai és török szövetségesei a havaseltvi és tatár segédcsoportokkal a bukovinai erdőszéleken (Codrii Cosminului), a mai Koźmínál meglepték, és fájdalmas vereséget mértek rá, aztán a jani-csárokkal pusztítottak és raboltak immár Lengyelországban.¹⁹¹ Később a harcoló felek természetesen egymást vádolták esküszegéssel, a lengyel királyt pedig saját alattvalói azzal a váddal illeték, hogy – Callimachus tanácsára – a lengyel nemességet szándékosan vitte mézárszékre.¹⁹² 10–40 000 közé tették az elesett lengyeleket (és a velük jövő teutonok) számát.¹⁹³ A lengyel király csalárdsága nem egyedülálló eset. VIII. Károly francia király 1494-ben azzal az ürüggyel vonult Nápoly ellen, hogy innen majd könnyebben elérheti a Szentföldet. . .

Újabban felvetődött az az elképzelés, amely szerint 1497 nyarán Ulászló majdnem elvesztette trónját, amikor István és Miksa összefogtak ellene, Drágfy vajda pedig királyi engedély nélkül segítette Istvánt.¹⁹⁴ Ennek a vélelemnek ellentmond maga az idézett ultimátum, viszont a magyar politikai erők valóban megoszlottak. Miksa arról beszélt egy spanyol udvari embernek, hogy Istvánt a törökök és a tatárok segítik, Magyarország egyik része pedig Istvánnal tart, a másik magával az oszmánellenes Miksával.¹⁹⁵ 1498-ban Velencében (amely már kimerült az oszmánokkal vívott háborúiban) és a szárazföldi keresztény hatalmakkal akart frontot nyitni, fel is vetődött Hungaria, Polonia, Dacia, Croatia szövetségének kialakítása, melynek élén Ulászló, János Albert, István és Korvin János horvát bán álltak volna.¹⁹⁶ Ez utóbbi 1501-ben ki is tüntette magát a boszniai harcokban. Az említett Dacia feltehetően Moldvát és Havaseltvét foglalta magában, országegyesítés azonban Istvánnak nem fordult meg soha a fejében, 1490-ben Callimachi vetette fel István havaseltvi fejedelemségét is, ha cserében támogatja János Albertet.¹⁹⁷ A moldvai vajda meg is üzenté III. Iván

¹⁹⁰ Papacostea 2001. 258–260.

¹⁹¹ Gemil 2009. 214. o.

¹⁹² Pilat – Cristea 2018. 249–250. o.

¹⁹³ Gorovei – Székely 2005. 338. o.

¹⁹⁴ Simon 2014b. 269–270. o.

¹⁹⁵ RI XIV,2 n. 5898. http://www.regesta-imperii.de/id/1498-02-22_1_0_14_2_0_2237_5898

(A letöltés időpontja: 2020. november 2.) és Simon 2014b. 287. o.

¹⁹⁶ Uo. 284–285. o.

¹⁹⁷ Gorovei – Székely 2005. 293. o.

moszkvai nagyfejedelemnek, hogy megbékülne a litvánokkal és a lengyelekkel, mert „minden nyugati és itáliai király és uralkodó egyesül és a pogányok ellen készül. Jó lenne, ha te is békét kötnél a keresztényekkel és valamennyi keresztény uralkodóval a pogányság ellen kelnél fel.”¹⁹⁸ Ezzel szemben 1498-ban István kezdeményezésére az oszmánok és a tatárok a havaselveiekkel együtt Lengyelországra törtek, hogy a lengyel királyt további fellépéstől elriasszák.¹⁹⁹ Akadt, aki arról írt, hogy István 100 000 lengyel fogollyal tért volna haza,²⁰⁰ viszont elképzelhetetlen, hogy a 400-500 000-es lakosságú Moldva minden ötödik-hatodik lakosa lengyel fogolyból állhatott volna. A százezres szám mindenesetre jelzi a hadi sikert. Csakhogy nemcsak István vajda sikeréről volt szó. Maecin Bielski – 16. század derekán készült lengyel – krónikája szerint a törökök és a tatárok ejtették a sok foglyot, akiket aztán Ázsiába és a Balkánra hurcoltak.²⁰¹ Közben egy lengyel portyáról visszatérő oszmán csapatot maga István számolt fel, de olyanformán, hogy – ugyancsak Bielski szerint – embereit lengyel ruhába bújtatta, és a szultánnak úgy állította be ezt a kis zsákmányszerző kalandot, hogy a lengyelek voltak a tettesek, ő pedig megverte őket. Ha igaz, ez már-már folklór.²⁰² A magyar és a lengyel király ezek után olyan békét kötött, amelyben a moldvai uralkodónak védelmet ígértek arra az esetre, ha őt oszmán támadás éri.²⁰³

Egy év múlva, 1499-ben megszületett a lengyel–moldvai béke is. Pontosabban olyan hármasszerződés, amelyben István vállalta, hogy ha két Jagello király személyesen hadba száll az oszmánok ellen, akkor ő maga is követi példájukat.²⁰⁴ Alighanem a magyar diplomácia munkájának köszönhető ez a fejlemény.²⁰⁵ Ez is belejátszott abba, hogy miután ekortájt Velence és az oszmánok között újra kirobbant a harc, a pápa pedig keresztes háborút hirdetett, István vette a bátorságot és megparancsolta, hogy csonkítsák meg azokat a török követeket, akik a harás hátralékát akarták behajtani.²⁰⁶ 1501-ben pedig István a krími tatárokkal lépett fel az Aranyhorda ellen, mert ezeket a szultán Moldvába akarta telepíteni.²⁰⁷ És a szultán azzal tüzelte volgai tatár barátait, hogy ha Moldvát „birtokolják, a világ minden tája felé mehetünk tovább”.²⁰⁸

¹⁹⁸ *Bogdan* 1913. II. k. 409–411. o.

¹⁹⁹ *Gemil* 2009. 48. o.

²⁰⁰ *Kulcsár* 1981. 88. o.

²⁰¹ *Corfus* 1975. 203–204. o.

²⁰² *Gorovei – Székely* 2005. 350. o. és *Cristea* 2013. 260. o.

²⁰³ *Documente* 1891. II/2. k. 406–409. o.

²⁰⁴ *Bogdan* 1913. II. k. 415–441. o.

²⁰⁵ *Párvan* 1990. 190–191. o.

²⁰⁶ *Gorovei – Székely* 2005. 369. o.

²⁰⁷ *Simon* 2012. 278. o.

²⁰⁸ *Gorovei – Székely* 2005. 387. o.

1502-ben Magyarországról olyan jelentés futott be Velencébe, mely szerint a törökök megtámadták a magyarokat, akiket Istvánnak 7000 embere segített.²⁰⁹ Valójában hiába lépett fel Magyarország is az oszmánok ellen, a moldvai uralkodó nem követte a példát, hanem miután régi nagy ellenfele és új barátja, János Albert elhalálozott, újra északra hadakozott, és elfoglalta Pokuciát.²¹⁰ Feltette az egyik lengyel követnek a kérdést: „Mond meg nekem mely okból kellene elhagynom ezt az országot, melyet karddal foglaltam el. Elvettem ezt a darab földet, és akarom, hogy az enyém maradjon.”²¹¹ Ehhez a magabiztossághoz kellett viszont az oszmán háttér is. Ugyanakkor a magyar szövetséggel némileg ellensúlyozta az oszmán nyomást, hiszen az 1503-as magyar–oszmán béke elismerte a magyar király hűbérjogát Moldvára, és ez a kettős kondominium megerősítette István hatalmát.²¹² Sőt, a lengyel király emberének azt is hangzottta, hogy Pokucia olyan patrimoniuma, melyet a magyar király egyetértésével és megbízásából kapott, ha pedig a lengyel király nem háborgatja, vele együtt kész harcolni a török ellen.²¹³ Ebben van némi múlta és jövőre utaló ironia. István pedig továbbra is fizette a szultánnak a 4000 forintos évi harácsot, míg a havaselvi Nagy Radu ennek kétszeresét.²¹⁴ A földrajzi fekvés maga is geopolitikai realitás.

Ha István vajda nagyságának titkát firtatjuk, a korabeli világ sajátosságait kell először figyelembe vennünk. Először is a háború jelentőségét és a háború gazdasági, földrajzi feltételeit. A társadalmi kohézió záloga a háború és az uralkodói fölény. Nagy István igyekezett gátolni a nagybirtokképződést. Az egyházét már elősegítette, és főleg a sajátját, mert uralma kezdetén (még bojárként) 30 falut sem birtokolt, uralma végén már ennek ötszörösét.²¹⁵ Uralma elején a bojárokkal sokkal kíméletesebben bánt, mint Karós Vlád. Együttműködött velük, ugyanakkor hatalmát is jobban érezte, mint havaselvi uralkodó. István számos örökbirtokadományt tett híveinek, az oklevél végén jelezve, hogy a tőle származó adomány örökre szól. Havaselvén kevesebb az uralkodói adomány, és az oklevél keményen megátkozta azt, aki nem tartja tiszteletben az adományozott jogait. Ez pedig arra utal, hogy az elitcsoportokon belül az erőszak is keményebb volt, mint Moldvában, ahol István mindig tudta biztosítani a maga számára kedvező hatalmi egyensúlyt.²¹⁶

István hatalmának gerincét a vajdai várak alkották, mivel magánvárak nem léteztek. 8-10 vár biztosította az ország védelmét. Némi túlzással fokozatosan kiépülő katonai diktatúráról is beszélhetnénk, mert uralmának kezdetén az uralkodói tanácsnak majdnem félszáz tagja volt, uralmának vége felé már csak 12, akik várkapitányok (porkolábok) voltak.²¹⁷ Ezek alá tartoztak az udvari vitézek (curtean, curteni), akik szolgálataikért adómentes fejedelmi

²⁰⁹ Simon 2012. 276. o.

²¹⁰ Gemil 2009. 216. o.

²¹¹ Bogdan 1913. II. k. 479. o.

²¹² Gemil 2009. 215. o. és Documente 1891. II/1. k. 20–21. o.

²¹³ Documente 1891. II/2. k. 503. o.

²¹⁴ Denize 2012. 233. o.

²¹⁵ Simon 2005. 223., 228. o.

²¹⁶ Coman – Cristea 2015.

²¹⁷ Cazacu 2017. 109. o.

birtokokon éltek, és bármikor hadra foghatóak voltak. Ezen lovas harcosoknak a létszáma mintegy háromezer főre rúgott.²¹⁸ Panaitescu szerint bizánci intézmény,²¹⁹ de ez a várkapitányoknak alárendelt réteg a magyar várjobbágyokkal is rokonítható, annál is inkább, mert a moldvai fejlődés a máramarosi harcosok államalapítása révén magyarországi társadalomszervezési formákat is átültetett Moldvába. H. H. Stahl, akinek történeti-szociológiai kutatásai máig példamutatóak, meggyőzően hasonlította össze, hogy a vajdák a századok folyamán miként mentesítették az adótól azokat a falvakat, amelyeket eladományoztak. Havaselvén 1340-től 1550-ig folyamatos az ilyen adományozás, Moldvában 1430-tól 1480-ig tart, és itt főleg a kolostorok részesültek ilyen adományban, és mindez arra utal, hogy Havaselvén a bojári hatalom lassabban és felső támogatással szilárdult meg, Moldvában viszont a bojároknak nem volt szüksége állami támogatásra ahhoz, hogy a falvak fölötti uralmuk biztosítsák. Ugyanakkor három határvidéken olyan szabadparaszti közösségek látták el a határvédelmet, amelyek széleskörű autonómiát és adómentességet élveztek: északon Câmpulung, délen Vrancea és a Prut alsófolyásánál Tigheciu.²²⁰

A hadisikerekben a földrajzi tér és a lakosság aránya is szerepet játszott. Nyugaton a rendszer eltartó képessége 40 fő/km².²²¹ Moldva népsűrűsége 5 fő/km². (Kiterjedése hozzávetőleg 100 000 km², lakossága 500 000 fő.²²²) Ez az alacsony népsűrűség a hegyes-völgyes, erdős tájon hatalmas hadászati előnyt jelentett az adott közösségi pásztorális jellegű agrárviszonyok között. A kezdetleges agrártechnika parlagváltó földműveléssel párosult. Néhány évig kölest vetettek, majd miután a föld termőereje kimerült, parlagon hagyták, új területeket fogtak művelés alá. Általában égetéssel irtottak, és tették a földet művelhetővé. Ha jött az ellenség, az uralkodó parancsára gyakran felégették a mezőgazdaságilag hasznos területet, sőt a falvakat és kisvárosokat is, a lakosság pedig állataival együtt elmenekült a hatalmas erdőségekben, az élelmet pedig elvermelte, mely „szokás szinte napjainkig élt” – írta egy Rosetti tábornok 1947-ben (1949-ben pedig a börtönben vesztette életét).²²³ Ilyen élelmezési viszonyok között tartós megszállásról szó sem lehetett. A veszély elmúltával pedig a lakosság újra felépítette lakhelyét, aztán szántott és vetett. Moldva ellenálló képessége viszonylagos fejletlenségében rejtett, ami fejlettségnek is tekinthető. Az ország híres volt ló- és ökörtenyésztéséről. Volt olyan tisztán juhtartó régiója, mint Vrancea, ahol a pásztorzállások nem is álltak össze falvakká. Népe viszont kitűnő határőr volt az Ojtozi-szoros bejáratánál és Havaselvével szemben. Ezeket az adottságokat használta ki Nagy István. Tehetséges hadvezér volt, és értett emberei megválogatásához, valamint időnként azok megtizedeléséhez.

Árulásban sem volt hiány. Bár ezt mérsékelte a félelem, Suceavát például azért nem adták át a lengyeleknek, mert tartottak uruk bosszújától.²²⁴ A hűség és a bizalom erősebb volt a

²¹⁸ Rosetti 1947. 122. o.

²¹⁹ Panaitescu 2003. 15. o.

²²⁰ Stahl 1980. 147–151. o.

²²¹ Guerreau 1980. 197. o.

²²² Simon 2005. 147. o.

²²³ Rosetti 1947. 132. o.

²²⁴ Panaitescu 1960. 222., idézi: Gorovei – Székely 2005. 332. o.

félelemnél. Nagy István állítólag csak háromszor vezette személyesen harcba az embereit, hadvezérként irányított.²²⁵ Szívósságával reménytelennek látszó helyzetet is megfordított. Például 1482-ben a havaselvi vajda megfutamította válogatott vitézeit, a pásztorokat és a szolganépet hívta fegyverbe, és győzött.²²⁶ Méltán csodálták. Miután 1476-ban oly súlyos csapást mért az oszmánokra, hogy a már idézett lengyel krónikás, Długosz így fakadt ki: „Oh! milyen csodálatra méltó férfiú, a vitéz fejedelmeknél, kiket annyira bámulunk, semmivel sem csekélyebb, aki napjainkba olyan nagyszerű győzelmet aratott a törökön, a világ fejedelmei közt az első! Nézetem szerint ő lenne a legméltóbb, hogy a keresztények közös tanácsával és egyhangú határozatával reá ruháztassék a világ uralma és kormányzata, különösen azonban a török elleni fővezérség, mert a többi katolikus királyok és fejedelmek tétlenséggel és mulatozással vagy polgárháborúval töltik idejüket.”²²⁷ Persze van ebben az ítéletben is némi célzatosság, mert a szerző nem vette jó néven, hogy Mátyás király az ő urát időnként legyőzte. A krónikások ideológusok és propagandisták. Uraik is azok. De van, amit véresen komolyan vesznek: a hitet, a vallást és azt, amit törvénynek neveztek.

Nagy István, a templomépítő fejedelem Róma és Bizánc között?

Nagy István templom-és kolostorépítő fejedelemként is vonult be a történelembe. Jellemző e tevékenység kronológiája, uralmának kezdetétől 1470-ig csak egyetlenegy kolostort emelt, a putnait, amely családi temetkezőhelyként is szolgált. 1487-től viszont élete végéig egyre-másra épültek a templomok. 1487–88-ban négy templomot emeltetett, helyszínük: Pătrăuți, Miliăuți, Sfântu Ilie és Voroneț.²²⁸ Mintegy 30 kolostort épült fel.²²⁹ Miért alakult így a templomépítkezések kronológiája? Mi történt?

A válasz: hadakoztak, és „fegyverek között hallgatnak a muzsák” – mint egykor Cicero mondta. Csakhogy a humanisták nagyon is serénykedtek a különböző fejedelmi udvarokban. Moldva számára most dönt el végleg, hogy melyik világba tagolódik be. A görögkeleti ortodoxia révén az oszmán világba, vagy a katolikus Európába? Még kényesebb kérdés: hogyan viszonyult Nagy István az 1439-es egyházi unióhoz? Szerteágazó – érzelmileg telített, felekezeti és nemzeti identitást mélyen érintő – vitás kérdés. Hiszen a moldvai uralkodó ma olyan ortodox szent, akit két olyan állam is magáénak vall, ahol az alkotmány szerint nincs államvallás, de sokak szerint a (görögkeleti) román ortodoxia annak tartja magát. A romániai Román Ortodox Egyház 1872-től független, autokefál egyház, és a környező államok román ortodox hívek egyházszervezete is a bukaresti pátriárka egyházi joghatósága alá tartozik. A konstantinápolyi ökumenikus pátriárka tiszteletbeli elsőséget élvez az ortodox egyházfők között, miközben – a posztszovjet térségben – egyes egymással szomszédos országokban

²²⁵ *Denize* 2012. 44. o.

²²⁶ *Ureche* 1958. 106. o.

²²⁷ OMM

²²⁸ *Cazacu* 2017. 72., 77. o.

²²⁹ *Cazacu* 2017. 86. o.

folyik közöttük a hatalmi harc. A római katolikus és a görögkeleti egyházi ellentétek immár legfeljebb lokálisak. A 15. században vérre ment a két világ ellentéte. És ezek történetéről az elmúlt évtizedekben sikerült minden eddiginél hitelesebben értekezni. Az ortodoxia és a katolicizmus viszonya a román középkor egyik legidősebb kérdése.

Amit ma ortodoxnak (görögül ορθόδοξος) nevezünk, azt a jelzőt (igazhitű) a múltban a római katolikusok és reformátusok egyaránt alkalmazták maguk jellemzésére. A katolikus (görögül καθολικός) szó jelentése egyetemes, de maguk az ortodoxok is annak tartják magukat. A régi megnevezés görög és latin rítusú, vagy görög és latin hitű, egyszerűen görögök és latinok. 1439-ben a firenzei zsinaton egyesültek. Az uniót politikai célszerűség diktálta: Bizáncnak szüksége volt Róma szövetségére. A fegyverbarátság feltétele a hitbéli – ma az mondanánk, hogy az ideológiai – egység lehetett csak. Közös harc a közös hitért. A dogmatikai különbségeket papíron áthidalták, elfogadták a római pápa elsőbbségét, és elfogadták a rítusok egyenlőségét. De a görög reakció nem sokat váratott magára, egyre több főpap tagadta meg az uniót, amelyet korábban még aláírásával szentesített. A moldvai Damian érsek is ezt tette, elfogadta az uniót, majd szembefordult vele. Konstantinápolyba ment, és a hagyomány szerint még így sem mert visszatérni Moldvába.²³⁰ 1447-ben a császár Ioachimot nevezte ki moldvai érseknek, akit 1453-ben üztek el. Ebben az évben a szultán elfoglalta Konstantinápolyt, a görög császárok örökébe lépett, és egyben a görögkeleti ortodox egyház védnöke lett, kinevezte az új pátriárkát, az antiunionisták hangadójaként fellépő II. Gennádioszt, majd az apostoli kereszt és a palást átadásával beiktatta hivatalába, ugyanakkor a birodalmon belüli görögkeleti ortodoxok vezetőjének is megette. Így az ökumenikus pátriárka a másodrangú keresztények első embere, politikai és vallási vezetője lett. A pápa természetesen ezt nem ismerte el, továbbra is a korábbi unionista III. Gergely pátriárkához ragaszkodott, aki még 1450-ben Rómába jött, az ő halála után pedig a pápa újabb és újabb pátriárkát nevezett ki, ezeket az úgynevezett latin pátriárkákat viszont a bizánci pátriárka nem ismerte el, és fordítva. 1484-ben a konstantinápolyi szinódus semmisnek nyilvánította az 1439-es uniós zsinat végzéseit.²³¹

Mi történt Moldvában? Érvényesült-e, s ha igen, miképpen az ökumenikus pátriárka befolyása? Ekörül folyt némi – kemény hangú – vita. Teocist ugyanis Szerbiában, az immár oszmán hatalom alá került ipeki (peći) pátriárka szentelte fel érseknek. Ebből azt a következtetést lehetett levonni, hogy a moldvai „görög” egyház elszakadt Bizánctól, sőt aztán autokefál egyház lett.²³² E tézist azonban amolyan historiográfiai átok sújtotta. A lesújtó kritika sokban meggyőző.²³³ A válaszbán is akad megfontolandó,²³⁴ de tény, hogy az ipeki pátriárka a bizánci suffraganeusa volt, ezért a moldvai autokefália fikció. Viszont a történeti helyzet zavaros volt. Két évszám (1453 és 1484) egyértelmű egyházpolitikai és geopolitikai

²³⁰ *Păcurariu* 1980. I. k. 325. o.

²³¹ *Mureșan* 2008b. 136. o.

²³² *Pilat* 2008.

²³³ *Mureșan* 2008a.

²³⁴ *Pilat* 2010.

fejleményre utal: Bizánc elfoglalását azonnal az ökumenikus pátriárka kinevezése követte, a Rómával való végérvényes „görög” szakítás egybeesik a Fekete-tenger oszmán tóvá alakításával. Az időközben eltelt 30 esztendő pedig azt jelzi, hogy a görög egyház sem könnyen szánta rá magát az egyértelmű döntésre. II. Gennádiosz kétszer is lemondott, amíg aztán végleg nem vonult vissza kolostori magányába, hogy újra a teológiának szentelje magát. Nagy István pedig miközben keményen hadakozott, óvatosan politizált, és lavírozott a változó erőviszonyok közepette. Megnyilvánulásai diplomáciai csúcsteljesítmények.

Érdeemes felidézni néhány ilyen mozzanatot. Nyugati katonai és anyagi segítséget csak a pápán keresztül várhatott. A pápa az 1439-es uniónak megfelelően minden keresztény fejének tartotta magát, és ennek megfelelően viselkedett. Ugyanakkor a moldvai „görög” egyház viszont a pápát el nem ismerő görög pátriárka joghatósága alatt állt. Csakhogy nemcsak a pápa, hanem III. Iván nagyfejedelem is a görög pátriárkát eretnek török fogolynak nyilvánította, mire ez 1470-ben a moszkvai érseket kiátkozta.²³⁵ A moldvai uralkodó került az ilyen helyzeteket. Oszmánellenes politikájába illő házasságkötését Mangupi Máriával részben a majdani latin pátriárka, Bessarion ütötte nyélbe.²³⁶ A pápának 1475-ben arról írt, hogy a velencei követtel sokat beszélt a kereszténység ügyeiről, és „mint értjük, mindenek szentségében állnak”.²³⁷ Aztán a moszkvai nagyfejedelemnek, III. Ivánnak azt vallotta, hogy „Felséged jobban tudja, mint mi, hogy az Úristen a mi bűneinkért hány olyan uralkodót, mint a görögöt, valamint a szerbet, a bolgárt, az albánt és bosnyákot a pogányoknak vetett alá.”²³⁸ Velence rá akarta venni Nagy Istvánt, hogy ismerje el G. Lando latin pátriárkát, akinek az egyházi joghatósága Lengyelországban, Oroszöldön (Russia) és a két román vajdaságban (Valachia) mindazokra kiterjed, akik „a keresztény hitet görög rítusnak megfelelően” ápolják.²³⁹ A moldvai uralkodó válaszát nem ismerjük,²⁴⁰ viszont ő maga egy Péter nevű szász papot küldött követeként Rómába, akit a pápa moldvai (latin) püspökké nevezett ki.²⁴¹ A pápa 1477 januárjában teljes bűnbocsánatot hirdetett „minden kereszténynek”, aki felkeresi a dnyeszterfehérvári templomot, vagy az itteni püspök által kijelölt két templomot, és adakozik a keresztények harcának érdekében, vagy személyesen maga is együtt harcol Istvánnal. Ugyanakkor a pápa felszólította a magyar főpapokat, hogy tartsák tiszteletben a görög rítust, ismerjék el a görög kereszttség érvényét, és ahol nincs görög rítusú pap, lássák el annak feladatait.²⁴²

Mindez arra utal, hogy újra felvillant az egyházi unió megvalósításának lehetősége, csak-hogy ennek kivitelezéséhez komoly nyugati katonai fellépésre lett volna szükség, ami elmaradt. Az egyházi erőviszonyokat jól példázza, ahogy Teoctist érsek 1473-ban eltűnt az

²³⁵ *Mureșan* 2006. 214. o.

²³⁶ Uo. 200. o.

²³⁷ *Bogdan* 1913. II. k. 319. o.

²³⁸ *Gorovei – Székely* 2005. 482. o.

²³⁹ *Documente* 1894. II/3. k. 14. o.

²⁴⁰ *Mureșan* 2006. 212. o.

²⁴¹ *Documente* 1891. II/1. k. 13–14. o.

²⁴² *Theiner* 1860. 241–244. o.

uralkodó tanácsból, 1478-ban viszont díszes temetéssel búcsúztak tőle,²⁴³ és ez már az unió lehetőségének szertefoszlását is jelezte. 1483-ban a szultán megerősítette a konstantinápolyi görög pátriárka azon jogát, hogy a két román vajdaságban is ő nevezze ki a főpapokat.²⁴⁴ A moldvai uralkodói tanácsban viszont főpap már nem jelent meg.²⁴⁵

István válasza a templomépítés, ami egyben országépítés, Isten kegyelmének és kegyének maga felé hajlítása. Sajátos moldvai stílus alakult ki a gótikus és bizánci építészeti elemek keveredéséből. Nyugati építészek húzták fel a templomot, aztán jöhettek a keleti, görög és szerb festők, akik bibliai példázatokot és a kereszténység történetéből vett lényeges mozzanatokot jelenítettek meg. A templom ima és propaganda, a falkép „a szegények bibliája”, és nemcsak az övéké. Mindenki él és mindenkinek szóló evilági és túlvilági remények allegóriája. A legjobb példa a fejedelmi székhelytől mintegy 6 km-re, Pătrăuți-on emelt templom. Szerény méretek jellemzik, a pronaosz szélessége kb. 6 méter, bár már a külső falképek ékszerdoboz jellegű kölcsönöznek a külső szűköségnek, de aki belép, azelőtt feltárul a végtelen, a földi lét nyomorától megváltó keresztény transzcendencia világa. Aki pedig elhagyja a templomot és felpillant láthatja, amint Mihály arkangyal és Nagy Konstantin császár vezetésével 16 olyan katonaszent lovagol, akik a keresztényüldözés során szenvedtek mártírhalált. Allegorikus jelenet. Szent Mihály az, aki az utolsó ítéletnél tartja a mérleget, amelyen eldől, hogy ki kerül a mennybe és ki a pokolba. A képen viszont az égen látható keresztre mutat. A falkép így idézi fel a sorsdöntő látomást, azt, hogy amikor 312-ben Konstantin Róma előtt sorsdöntő harcra szállt, megjelent neki és harcosainak, a nap fölött egy kereszt és mellette az égi üzenet: „E jelben győzni fogsz!” A győztes csatát követő évben államvallássá tette a kereszténységet. A Pătrăuți-ban látható lovasmenet a keresztény egységet is jelképezi.²⁴⁶ Különös iróniája a sorsnak, hogy az 1460-as években a toscanai Arezzo templomában Piero della Francesca festette meg ennek a keresztnek a legendáját, természetesen teljesen a nyugati reneszánsz stílusában, de ezt az alkotást az a Bessarion sugallta,²⁴⁷ aki 1463-ban Velencében szentelte fel a harcra indulók zászlaját, melyen ott díszelgett – a fentebb említett – égi felirat,²⁴⁸ és ez a főpap az egyházi egység harcosa volt, azon egységnek, amelynek lehetősége már letűnt a horizontról. Viszont igénye élt. Jellemző, hogy a korabeli moldvai szláv krónika általában szól kereszténységről, nem tesz különbséget a két rítus között, a havaselviekről mint pogányokról ír,²⁴⁹ Nagy Istvánt pedig úgy említi, mint a győzelmet arató szentet.²⁵⁰ Így eddig csak Szent Györgyöt illették ezzel a névvel.²⁵¹ Azt viszont

²⁴³ *Mureșan* 2006. 218., 234. o.

²⁴⁴ *Uo.* 235. o.

²⁴⁵ *Simon* 2005. 261. o.

²⁴⁶ *Cavalcada Sfintei Cruci*. <https://www.crestinortodox.ro/liturgica/pictura/cavalcada-sfintei-cruci-137351.html> (A letöltés időpontja: 2020. november 1.)

²⁴⁷ *Andreescu* 2004. 375–380. o.

²⁴⁸ *Cristea* 2016.

²⁴⁹ *Cronicile slavo-române* 1959. 18. o.

²⁵⁰ *Panaitescu* 1957. 524–52. o.

²⁵¹ *Gorovei – Székely* 2004. 395. o.

mellőzi a krónika, hogy ugyanez az uralkodó mintegy három és fél évtizeden keresztül fizette a portai adót. Azon lehet vitatkozni, hogy ez a képvilág a múltért vigasztal, vagy újabb harcokra buzdít. Vagy a politikai opportunizmust bizánci illuzionizmussal ellensúlyozza? A bálínești-i templom falképén Konstantinápoly 626-os ostromát örökítették meg, de olyan formán, hogy az ostromló perzsák és avarok török öltözetben jelennek meg. Ezzel is hagyományt teremtett István korának művészete.²⁵² A templom a bűnös lélekért szóló ima. Vaslui mellett nemcsak az elesettek lelki üdvösségéért emelt templomot a moldvai fejedelem, hanem saját bűneinek – éspedig testvérgyilkosság és bojárrok kivégzése – bocsánatára is.²⁵³

A moldvai „görög” egyház mindig is autonóm volt, de nem lehetett autokefál, mint az orosz, amely aztán „harmadik Rómának” nevezhette magát, szembe fordulva Bizánccal. Ehhez viszont Istvánt még jobban kötötte az a tény, hogy a pátriárka Athosz védnökének nyilvánította.²⁵⁴ Mindez nem akadályozta meg sem őt, sem utódait abban, hogy egy-egy pátriárkával ne keveredjenek konfliktusba, de a pátriárkátussal, mint intézménnyel soha.²⁵⁵ Jellemző, hogy miközben 1474-ben a Moldva ellen felvonuló oszmán sereg magával hozta a pátriárkát,²⁵⁶ de 1477-ben István vajda zászlóin megjelent a jellegzetes görögkeleti ortodox kettős kereszt.²⁵⁷

A román vajda hite mélyen átélte hit: aktív vagy inkább heroikus fatalizmus. Nagy István mindent Isten akaratának tudott be, a győzelmet és a vereséget egyaránt. Győzelmeit hatalmas lakomákkal ünnepelte. A vaslui diadal után nem azt akarta, hogy őt dicsőítsék, hanem azt, hogy a Mindenható Istent.²⁵⁸ Ha pedig a háborús pusztítások miatt lázongott a nép, mivel azokat is Isten akaratának tudta be, meghajlott a vajda akarata előtt. Valóban, napirenden volt az esküszegés és a gyilkosság. A moldvai vajda uralkodása sem lehetett kivétel, kegyetlenkedései közepette olykor viszont mezítláb vezekelt és böjtölt. Amikor a trónöröklés lett a tét, lemészároltatta azokat a bojárakat, akik ellenezték, hogy fia Bogdan kövesse, ez ugyanis egyik szemét elvesztette, ezért uralkodásra alkalmatlannak lehetett tartani. Viszont az oszmánok és a havaselveiek ki akarták használni az alkalmat egy kis moldvai portyára, csakhogy István lengyel segítséggel elhárította a veszélyt.²⁵⁹ És lelki megnyugvással készülhetett az utolsó ítéletre, amelyet szinte mindegyik templomi falkép megjelenített.

Halálos ágyán – Ureche krónikája szerint – a moldvai uralkodó meghívta „a főpapokat és összes tanácsadóját, a nagybojárakat és mindazokat, akiket kegyeibe fogadott, kifejtette nekik, hogy az országot már nem tudják úgy fenntartani, mint ő tette, és számot vetve azzal, hogy

²⁵² Biserica Sfântul Nicolae din Bălănești. https://www.wikiwand.com/ro/Biserica_Sf%C3%A2ntul_Nicolae_din_B%C4%83line%C8%99ti (A letöltés időpontja: 2020. november 1.)

²⁵³ Székely – Gorovei 2003. 69. o.

²⁵⁴ Mureșan 2006. 255. o.

²⁵⁵ Mureșan 2008b. 99. o.

²⁵⁶ Simon 2013b. 31. o.

²⁵⁷ Mureșan 2008b. 163. o.

²⁵⁸ Iorga 1897. III. k. 95.

²⁵⁹ Documente 1891. II/2. k. 548–549. o.

a török erősebb és okosabb, azt tanácsolta, hogy hódoljanak meg a törököknek”.²⁶⁰ Ennek az aktusnak a hitelét ma vitatják, ugyanakkor élő hagyománnyá vált, nemzedékről nemzedékre adták tovább.²⁶¹ Valóság tartalmát a hétköznapiak igazolták századokról századokra, bár nem egy vajda megpróbált szembeszállni a sorssal. Viszont nem egy vajda maga is az oszmán sereggel együtt kellett hadba szálljon. Nagy István ezt el tudta kerülni, bár amíg uralkodott, egy évtizedet leszámítva maga is a Porta adófizetője volt, és bár igénybe vette az oszmán segítséget, ő el tudta kerülni, hogy a szultán távoli háborúhoz segédcapatokat bocsásson a rendelkezésére.²⁶²

Kérdés: Nagy István milyen országot hagyott hátra maga után? Területében nagyobbat, mint amelyet megszerzett és nagyobb jólétet – hangzik a klasszikusnak tekinthető vélemény.²⁶³ Csakhogy ezzel szemben kétségtelen, hogy elvesztette országa tengeri kikötőit, sőt oszmánellenes politikájával országa érdekei ellen cselekedett, hiszen sokba került a hadviselés, megzavarta azt a kereskedelmet, amelynek létét és fejlődését maga az oszmán uralom, a pax ottomanica biztosította.²⁶⁴ Ezt a kemény ítéletet Mihnea Berindei (1948–2016) öntötte formába, aki egy életre meghasonlott a nacionalista történelemszemlélettel, disszidált, Párizsban szervezkedett a nacionálkommunista rendszer ellen és Románia európai integrációjának elszánt harcosa lett. Egyik párizsi román-szakértő szerint tette mindezt a kommunista Románia titkos ügynökeként,²⁶⁵ amit – ismerve és tisztelve őt – nem hiszek. Nemzeti elkötelezettségét viszont nem vonom kétségbe. Nagy István politikájának megítélését viszont nem osztom. Az elmarasztaló kemény ítélet kialakításába alighanem személyes mozzanatok, élettapasztalatok, jövőre vonatkozó elképzelések is belejártak: elege lehetett a hazai hőskultuszból, és láthatta azt, hogy a világgazdaságba való gazdasági integráció előnyösebb a nyomort hozó elzárkózásnál. A történész is saját korának gyermeke, miközben saját korához szól. Minél jobb, annál jobban el tud szakadni attól, amit szubjektivitásnak nevezhetünk, de hogy hol húzódnak a szubjektivitás és objektivitás határai, azt ki mondja meg? A történeti igazsághoz alighanem közelebb áll az ellenvélemény. „Ha Nagy István nem harcolt volna, alighanem azt kockáztatta volna, hogy országát pasalikká teszik.” Igaz, ezt nem akarta az oszmán hatalom, de azért nem, mert a románok olykor a legelszántabb ellenállásról tettek tanúbizonyságot.²⁶⁶ Viszont tény, Dnyeszterfehérvár és Kilia lakossága nem állt ellen az oszmánoknak, hiszen a kereskedő elitnek valóban nyugalmat és hasznot hajtó békére volt szüksége.²⁶⁷ Az oszmán hatalom viszont a helyi lakosság jelentős részét deportálta, részben Konstantinápolyba, részben Kisásziába.²⁶⁸ A kereskedelmi forgalomból befolyó vámok az

²⁶⁰ Ureche 1958.121. o.

²⁶¹ Gemil 2009. 216. o. és Gorovei – Székely 2005. 246. o.

²⁶² Cristea 2013. 259. o.

²⁶³ Murgescu 2012. 27. o.

²⁶⁴ Berindei 1991. 187. o.

²⁶⁵ Durandin 2018. 84. o.

²⁶⁶ Denize 2012. 72. o.

²⁶⁷ Berindei 1991. 187. o.

²⁶⁸ Cristea 2004. 211. o.

oszmán államkincstárt gazdagították. A háborúk pusztulással jártak, de zsákmánnyal is, és adott esetben belső társadalmi békével. Hogy ennek mi volt az ára, nehéz eldönteni, hiszen a források olykor kemény belső elégedetlenségről szólnak, de olasz orvosa 1502-ben arról írt, hogy „alattvalói nagyon szeretik, mert irgalmas és igazságos, örökké éber és nagylelkű.” Vajon jelenthetett-e mást egy diplomata, aki egyébként mindazt, ami nem felelt meg Velence – és saját – érdekeinek, bölcsen elhallgatta.²⁶⁹ Viszont Nagy István tehetségét, katonai és diplomáciai teljesítményét soha senki nem vonta kétségbe, hiszen „országja tekintélyét s politikai jelentőségét addig nem ismert fokra emeli”.²⁷⁰ Közben „nem tért el a hinta hagyományossá vált politikájától, de ismét művészi magasságba emelte és hatósugarát jelentősen kitágította.”²⁷¹ Mindez ma is erényként csilloghat. De igazán az általa emelt templomok azok, amelyek a maguk sajátos formájában fejezik ki az örök emberi vágyakat és reményeket – de immár a pax osmanica világában.

BIBLIOGRÁFIA

- Andreescu* 2004. *Andreescu, Ștefan: Pătrăuți și Arezzo. Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței.* Putna, 2004.
- Antoche* 2003. *Antoche, Emanuel Constantin: L'expédition du roi Mathias Corvin en Moldavie. Revue Internationale d'Histoire Militaire*, vol. 83 (2003) 133–165. o.
- Artimon* 2015. *Artimon, Teodora: The Proto-Myth of Stephen the Great of Moldavia.* Budapest, 2015. <https://www.ceu.edu/sites/default/files/attachment/event/12612/artimonteodora.pdf> (A letöltés időpontja: 2020. november 3.)
- Auner* 1915. *Auner, Carol: Episcopia de Baia. Revista catolică*, 4. (1915) 1. sz. 125–126. o.
- Babinger* 1959. *Babinger, Franz: Mehmed der Eroberer und seine Zeit.* München, 1959.
- Bárány – H. Szabó – Veszprémy* 2017. *Bárány Attila – H. Szabó János – Veszprémy László: A késő középkor hadtörténete (1387–1490). Magyarország hadtörténete. I. k. Főszerk. Hermann Róbert.* Budapest, 2017.
- Berindei* 1991. *Berindei, Mihnea: L'empire ottoman et la „route moldave” avant la conquête de Chilia et de Cetatea Alba (1484). Revue Roumaine d'histoire*, 30. (1991) 3–4. sz. 161–188. o.
- Berza* 1942. *Berza, Mihai: Der Kreuzzug gegen die Türken – ein europäisches Problem. Revue historique du Sud-Est Européen*, 19. (1942) 1. sz. 42–74. o.

²⁶⁹ Călători străini 1968. I. k.145., 149. o.

²⁷⁰ *Elekes* 1937. 8. o.

²⁷¹ *Elekes* 1941. 94. o.

- Bogdan* 1904. *Bogdan, Teodor A.*: Ștefan cel Mare: tradiții, legende, balade, colinde ș. a. culese din gura poporului. Brașov, 1904.
- Bogdan* 1905. *Bogdan, Ioan*: Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească. București, 1905.
- Bogdan* 1913. *Bogdan, Ioan*: Documentele lui Ștefan cel Mare. Vol. II. București, 1913.
- Boldur* 1970. *Boldur, Alexandru V.*: Ștefan cel Mare voievod al Moldovei (1457–1504). Madrid, 1970.
- Bonfini* 1995. *Bonfini, Antonio*: A magyar történelem tizedei. Ford. *Kulcsár Péter*. Budapest, 1995.
- Călători străini
1970. Călători străini despre țările române. Vol. I–II. Ed. *Maria Holban*. București, 1968–1970.
- Cazacu* 2017. *Cazacu, Matei*: Des Balkans à la Russie médiévale et moderne: hommes, images et réalités. Brăila, 2017.
- Căzan – Denize*
2001. *Căzan, Ileana – Denize, Eugen*: Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV–XVI. București, 2001.
- Căzan* 1992. *Căzan, Ileana*: A török–magyar béketárgyalások és az 1468. évi fegyverszünet közép- és délkelet európai politikai összefüggései. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. (1992) 1. sz. 97–105. o.
- Cioranescu* 1978. *Cioranescu, George*: La Bataille de Baia. *Ungarn Jahrbuch*, 1978. 15–29. o.
- Clausewitz* 1917. *Clausewitz Károly*: A háborúról. Ford. *Hazai Samu*. Budapest, 1917.
- Coman – Cristea*
2015. *Coman, Marian – Cristea, Ovidiu*: Istorii paralele, istorii convergente. Moldova și Țara Românească în 1457 și 1476. 2015. <https://www.academia.edu/29041448> (A letöltés időpontja: 2020. november 2.)
- Corfus* 1975. *Corfus, Ilie*: Ștefan cel Mare pe o frescă polonă. Studii și Materiale de Istorie Medie. București, 1975.
- Costin* 1990. *Costin, Nicolae*: Scrieri. Vol. I. Chișineu, 1990.
- Cristea* 2004. *Cristea, Ovidiu*: Campania din 1484 în lumina unor noi izvoare venețiene. Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței. Putna, 2004.
- Cristea* 2013. *Cristea, Ovidiu*: The Friend of My Friend and the Enemy of My Enemy: Romanian Participation in Ottoman Campaigns. The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Szerk. *Gábor Kármán, Lovro Kunčević*. Leiden, 2013.

- Cristea* 2016. *Cristea, Ovidiu*: Guerre, histoire et mémoire en Moldavie au temps d'Étienne le Grand (1457–1504). 2016. https://www.academia.edu/29116517/Guerre_histoire_memoire (A letöltés időpontja: 2020. november 3.)
- Cronicile slavo-române 1959. Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI. Ed. *Ion Bogdan, P. P. Panaitescu*. București, 1959. 29–30. o.
- Csánky* 1888. *Csánky Dezső*: Szabács megvétele. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1888) 3. sz. 356–388. o.
- Decei* 1978. *Decei, Aurel*: Istoria imperiului otoman pînă la 1656. București, 1978.
- Denize* 2012. *Denize, Eugen*: Ștefan cel Mare. Târgoviște, 2012.
- Długossii* 1878. Joannis Długossii seu Longini canonici cracoviensis historiae polonicae libri XII. Vol. V. Cracovia, 1878.
- Documente 1891. Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Vol. II/1. Ed. *Nicolae Densușianu*. București, 1891.
- Documente 1892. Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Vol. II/2. Ed. *Nicolae Densușianu*. București, 1892.
- Documente 1893. Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Vol. II/3. Ed. *Nicolae Densușianu*. București, 1893.
- Documente 1911. Documente privitoare la istoria românilor. Vol. 15/1. Ed. *Nicolae Iorga*. București, 1911.
- Domanovszky* 1899. *Domanovszky Sándor*: A dubniczi krónika. *Századok*, 33. (1899) 3. sz. 411. o.
- Dragomir* 1926–1927. *Dragomir, Silviu*: Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolii XV și XVI. *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, 1926–1927. Vol. IV. 18–19. o.
- Durandin* 2018. *Durandin, Catherine*: Ma Roumanie communiste. Paris, 2018.
- Eagles* 2014. *Eagles, Jonathan*: Stephen the Great and Balkan Nationalism. London, 2014.
- Elekes* 1937. *Elekes Lajos*: Nagy István moldvai vajda külpolitikája és Mátyás király. Budapest, 1937.
- Elekes* 1941. *Elekes Lajos*: A román vajdaságok a dunatáji magyar hegemonia korában. A románok története különös tekintettel az erdélyi románokra. Szerk. *Gáldi László, Makkai László*. Budapest, 1941.

- Elian* 1964. *Elian, Alexandru*: Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea. Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare. Ed. *M. Berza*. București, 1964.
- Engel* 2001. *Engel Pál*: Szent István birodalma. Budapest, 2001.
- Firnhaber* 1852. *Firnhaber, Friedrich*: Die Verschwörung der Siebenbürger gegen Matthias Corvinus. *Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, 2. (1852) 13. sz. 197. o.
- Firnhaber* 2012. *Firnhaber, Friedrich*: Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. *Archiv für Kunde österreichischer Geschicht-Quellen*. Bd. III. 2012.
- Fraknói* 1890. *Fraknói Vilmos*: Hunyadi Mátyás király. Budapest, 1890.
- Fraknói* 1896. *Fraknói Vilmos*: A Hunyadiak és a Jagellók kora. A magyar nemzet története. IV. k. Budapest, 1896.
- Gemil* 2009. *Gemil, Tasin*: Romanians and Ottomans in the XIVth and XVth centuries. București, 2009.
- Gonța* 1998. *Gonța, Alexandru I.*: Studii de istorie medievală. Ed. *Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely*. Iași, 1998.
- Gorovei – Székely* 2005. *Gorovei, Ștefan S. – Székely Maria Magdalena*: Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare. Sfânta Mănăstire Putna, 2005.
- Guerreau* 1980. *Guerreau, Alain*: Le féodalisme. Paris, 1980.
- Herberstein* 2007. *Herberstein, Sigismund von*: Rerum Moscoviticarum Commentarii. Hrsg. *Frank Kämpfer, Eva Maurer, Andreas Fülberth, Hermann Beyer-Thoma*. München, 2007.
- Horváth* 2011. *Horváth Richárd*: Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490). Budapest, 2011.
- Horváth* 2012. *Horváth Richárd*: A Bélteki Drágfiak és a királyi udvar kapcsolata a Hunyadiak korában. A Szilágyság és a Weselényi család (14–17. század). Szerk. *Hegyí Géza, W. Kovács András*. Kolozsvár, 2012.
- Iorga* 1897. *Iorga, Nicolae*: Acte și fragmente cu privire la istoria românilor. Vol. III. București, 1897.
- Iorga* 1899. *Iorga, Nicolae*: Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe. București, 1899.
- Iorga* 1900. *Iorga, Nicolae*: Studii istorice asupra Chilieii și Cetății-Albe. București, 1900.
- Iorga* 1966. *Iorga, Nicolae*: Istoria lui Ștefan cel Mare. București, 1966.

- Jablonowski* 1878. *Jablonowski, Aleksander*: Sprawy wołoskie za Jagiellonów: akta i listy. Warszawa, 1878.
- Kristó – Barta – Gergely* 2002. *Kristó Gyula – Barta János – Gergely Jenő*: Magyarország története. Budapest, 2002.
- Kubinyi* 2001. *Kubinyi András*: Mátyás király. Budapest, 2001.
- La Bruyère* 1993. *La Bruyère, Jean de*: Les Caractères. Paris, 1993.
- Lupaş* 1928–1930. *Lupaş, Ioan*: „Chronicon Dubnicense” despre Ştefan cel Mare. *Anuarul Institutului de Istorie Naţională, 1928–1930*. Vol. V. 345–378. o.
- Makkai* 1988. *Makkai László*: Erdély a középkori magyar királyságban. Erdély története. I. k. Főszerk. *Köpeczi Béla*. Budapest, 1988.
- Manoilescu* 1993. *Manoilescu, Mihail*: Memorii. Vol. II. Bucureşti, 1993.
- Marczali* 1911. *Marczali Henrik*: Magyarország története. Budapest, 1911.
- Mátyás király levelei 1893. Mátyás király levelei. I. k. Szerk. *Fraknoi Vilmos*. Budapest, 1893.
- Mátyás király levelei 1895. Mátyás király levelei. II. k. Szerk. *Fraknoi Vilmos*. Budapest, 1895.
- Memoiren 2010. Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik. Hrsg. *Renate Lachmann*. Paderborn–München, 2010.
- Mihailă* 2003. *Mihailă, G.*: Importanţa politică şi literară a corespondenţei lui Ştefan cel Mare cu Venetia. Ştefan cel Mare şi Sfânt. Portret în istorie. Sfânta Mănăstire Putna, 2003.
- Mihályi* 1900. *Mihályi János*: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramaros-Sziget, 1900.
- Mureşan* 2006. *Mureşan, Dan Ioan*: Girolamo Lando, titulaire du Patriarcat de Constantinople (1474–1497), et son rôle dans la politique orientale du Saint-Siège. *Annuario dell’ Istituto romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, 8. (2006) 153–258. o.
- Mureşan* 2008a. *Mureşan, Dan Ioan*: Bizanţ fără Bizanţ? Un bilanţ. In: *Studii si Materiale de Istorie Medie*, 26. (2008) 285–324. o. https://www.academia.edu/413496/Byzantium_without_Byzantium_An_Overview_in_Romanian_in_Studii_si_Materiale_de_Istorie_Medie_26_2008_p_285_324 (A letöltés időpontja: 2020. október 29.)
- Mureşan* 2008b. *Mureşan, Dan Ioan*: Patriarhia ecumenică şi Ştefan cel Mare. Drumul sinuos de la surse la interpretare. In: In memoriam Alexandru Elian. Ed. *V. V. Muntean*. Timişoara 2008, 87–179. o. <https://www.academia.edu/1027893> (A letöltés időpontja: 2020. október 22.)

- Mureșan* 2011. *Mureșan, Dan Ioan*: Zographou et la transmission de l'idée impériale bulgare en Moldavie. *Bulgaria medievalis*, 2011. 730–737. o.
- Murgescu* 1999. *Murgescu, Bogdan*: Istorie românească – istorie universală (600–1800). București, 1999.
- Murgescu* 2005. *Murgescu, Mirela-Luminița*: Alice in Țara Minunilor lui Ștefan. 2005. <https://www.observatorcultural.ro/articol/alice-in-tara-minunilor-lui-stefan-2/> (A letöltés időpontja: 2020. május 24.)
- Murgescu* 2011. Istorie României în texte. Ed. *Bogdan Murgescu*. București, 2011.
- Murgescu* 2012. *Murgescu, Bogdan*: Țările române între imperiul otoman și Europa Centrală. Iași, 2012.
- Nacker* 1874. *Nacker, Liborius*: Tagebuch uber den Kriegszug des Hochmeisters Johann von Preussen gegen die Turken im Jahre 1497. *Scriptores Rerum Prussicarum*. V. k. Ed. *Theodor Hirsch*. Leipzig, 1874.
- Nagy – Nyáry* 1877. *Nagy Iván – Nyáry Albert*: Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458–1490. II. k. Budapest, 1877.
- Neagoe* 2007. *Neagoe, Manole*: Campania din 1467 și lupta de la Baia. București, 2007.
- Nehring* 1976. *Nehring, Karl*: Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. *Levéltári Közlemények*, 47. (1976) 1. sz. 87–120. o.
- Nowakowska* 2004. *Nowakowska, Natalia*: Poland and the Crusade in the Reign of King Jan Olbracht, 1492–1501. Crusading in the Fifteenth Century Message and Impact. Ed. *Norman Housley*. London, 2004.
- OMM Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. [17.] Bukovina. Ford. *Acsády Ignác*. Budapest, 1899.
- Óváry* 1885. *Óváry Lipót*: Mátyás király szárazföldi s vízi haderejének leírása az 1479-ki hadjáratból. *Történelmi Tár*, 1885. 8. k. 762–764. o.
- Păcurariu* 1980. *Păcurariu, Mircea*: Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Vol. I. București, 1980.
- Panaitescu* 1922. *Panaitescu, Petre P.*: Știri venețiene asupra bătăliei de la Baia. *Revista istorică*, 8. (1922) 1–2. sz. 49–50. o.
- Panaitescu* 1957. *Panaitescu, Petre P.*: Cultura feudală. Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII). Ed. *V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu*. București, 1957.

- Panaitescu* 1960. *Panaitescu, Petre P.*: Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine. Studii și cercetări științifice. Iași, 1960.
- Panaitescu* 2003. *Panaitescu, Petre P.*: Ștefan cel Mare. O încercare de caracterizare. Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie. Putna, 2003.
- Papacostea* 1969. *Papacostea, Șerban*: Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: La campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467), à la lumière d'une source inédite. *Revue Roumaine d'histoire*, 4. (1969) 6. sz. 967–979. o.
- Papacostea* 1982. *Papacostea, Șerban*: Tratatetele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV–XVI: ficțiune politică și realitate istorică. Stat. Societate. Națiune. Interpretări istorice. Ed. *Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor*. Cluj-Napoca, 1982.
- Papacostea* 1990. *Papacostea, Șerban*: Ștefan cel Mare domn al Moldovei (1457–1504). București, 1990.
- Papacostea* 2001. *Papacostea, Șerban*: Evul mediu românesc. București, 2001.
- Papp* 2007. *Papp, Sándor*: Ștefan cel Mare, le roi Mathias et l'Empire Ottoman. Enjeux politiques, Économiques et militaires en Mer Noire. (XIVe–XXIe siècles) Études à la mémoire de Mihail Guboglu. Ed. *Faruk Bilici, Ionel Cândeș, Anna Popescu*. Brăila, 2007.
- Papp* 2008. *Papp Sándor*: Ștefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom. *Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 2. sz. 303–325.
- Pârvan* 1990. *Pârvan, Vasile*: Studii de istorie medievală și modernă. Ed. *Lucian Nastasă*. București, 1990.
- Pâslariuc* *Pâslariuc, Virgil*: Ștefan cel Mare în bătălia politică din Republica Moldova. <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/stefan-cel-mare-in-batalia-politica-din-republica-moldova> (A letöltés időpontja: 2020. november 3.)
- Perjés* 1983. *Perjés Géza*: Clausewitz. Budapest, 1983.
- Pilat – Cristea* 2018. *Pilat, Liviu – Cristea, Ovidiu*: The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century. Leiden–Boston, 2018.
- Pilat* 2008. *Pilat, Liviu*: Între Roma și Bizanț. Iași, 2008.

- Pilat* 2010. *Pilat, Liviu*: Dan Ioan Mureșan, Ștefan cel Mare și Patriarhia ecumenică. Răspuns pe marginea unui articol recent. 2010. <http://www.medievistica.ro/texte/discipline%20conexe/istoria%20bisericii/Muresan.htm> (A letöltés időpontja: 2020. október 29.)
- Pippidi* 2001. *Pippidi, Andrei*: Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI–XVII. București, 2001.
- Pop – Simon* 2015. *Pop, Ioan-Aurel – Simon, Alexandru*: Moldova între marile puteri. „Ungaria et Valachia”: Promisiunile valahe ale Republicii Sfântului Marcu din anii 1470. *Revista istorică*, 26. (2015) 1–2. sz. 5–66. o.
- Popp* 2003. *Pop, Ioan-Aurel*: Relații între Transilvania și Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare. Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie. Sfânta Mănăstire Putna, 2003.
- Războieni 1977. Războieni: cinci sute de ani de la campania din 1476 monografie și culegere de texte. Ed. *Manole Neagoe, Olimpia Guțu, Mihail Guboglu*. București, 1977.
- Rázsó* 1990. *Rázsó Gyula*: Mátyás hadászati terve és a realitás. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990) 1. sz. 1–31. o.
- Rezachievici* 2006–2007. *Rezachievici, Constantin*: A fost Ștefan cel Mare „ales” domn în aprilie 1457? *Acta Moldaviae Septentrionalis*, 5–6. (2006–2007) 17–30. o.
- Rosetti* 1947. *Rosetti, Radu R.*: Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea. București, 1947.
- Rusu* 1986. *Rusu, Adrian Andrei*: O sursă maghiară despre lupta de la Baia. *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, 1986. 713–716. o.
- Sabău* 1956. *Sabău, Ion*: Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare. Studii cu privire la Ștefan cel Mare. București, 1956.
- Simon* 2005. *Simon, Alexandru*: Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală. Cluj-Napoca, 2005.
- Simon* 2009. *Simon, Alexandru*: Valahii la Baia. Regatul Ungariei. Domnia Moldovei și Imperiul Otoman în 1467. *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, 2009. 127–150. o.
- Simon* 2010. *Simon, Alexandru*: Crusading between the Adriatic and the Black Sea: Hungary, Venice and the Ottoman Empire after the Fall of Negroponte. *Radovi*, 42. (2010) 1. sz. 195–230. o. (<https://hrcak.srce.hr/63332>)
- Simon* 2012. *Simon, Alexandru*: Pământurile Crucii: Românii și cruciada târzie. Cluj-Napoca, 2012.

- Simon* 2013a. *Simon, Alexandru*: From Wallachia to Dacia: International Politics and Political Ideology in the Last Decades of the Fifteenth Century. Government and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia. Ed. *Martyn Rady, Alexandru Simon*. London, 2013.
- Simon* 2013b. *Simon, Alexandru*: Matthias Corvinus' Anti-Ottoman Policies in the Early 1470'. Political Patterns, Military Actions and Late Medieval Propaganda. 2013. <http://renaissance.elte.hu/wp-content/uploads/2013/09/Alexandru-Simon-Matthias-Corvinus%E2%80%99-Anti-Ottoman-Policies-in-the-Early-1470%E2%80%99.pdf> (A letöltés időpontja: 2020. szeptember 27.)
- Simon* 2014a. *Simon, Alexandru*: Principele Dominic, secuii și Țara de jos a Moldovei. *Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”*, 2014. 59–76. o.
- Simon* 2014b. *Simon, Alexandru*: Regional and Hungarian Designs at the End of Bartholomew Drágffy's Political Career. *Banatica*, 24. (2014) 2. sz. 263–288. o.
- Simon* 2017. *Simon, Alexandru*: Al treisprezecelea apostol. Valachorum regulus. Cluj-Napoca, 2017.
- Șimonca* 2005. *Șimonca, Ovidiu*: Se poate demitiza istoria? 2005. <https://www.observatorcultural.ro/articol/se-poate-demitiza-istoria-2/> (A letöltés időpontja: 2020. május 24.)
- Sphrantzes* 1966. *Sphrantzes, Georgios*: Memorii 1401–1477. Ed. *Vasile Grecu*. București, 1966.
- Stahl* 1980. *Stahl, Henri H.*: Traditional Romanian Village Communities. Cambridge–Paris, 1980.
- Stahl* 1981. *Stahl, Henri H.*: Amintiri și gânduri din vechea școală „monografiilor sociologice”. București, 1981.
- Szakály – Fodor* 1998. *Szakály Ferenc – Fodor Pál*: A kenyérmezei csata (1479. október 13.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 2. sz. 309–350. o.
- Szakály* 1990. *Szakály Ferenc*: Virágkor és hanyatlás 1440–1711. Magyarok Európában. II. k. Szerk. *Glatz Ferenc*. Budapest, 1990.
- Székely – Gorovei* 2003. *Székely, Maria Magdalena – Gorovei, Ștefan S.*: „Semne și minune” pentru Ștefan Voievod. Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie. Sfânta Mănăstire Putna, 2003.
- Szokola* 2016. *Szokola László*: Mátyás király 1467. évi moldvai hadjárata. *Orpheus Noster*, 8. (2016) 1. sz. 29–43. o.
- Teleki* 1852. *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. III. k. Pest, 1852.

- Teleki* 1855. *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. XI. k. Pest, 1855.
- The Annals of Jan Długosz. The Annals of Jan Długosz. Transl. *Maurice Michael*. Charlton, 1997.
- Theiner* 1860. *Theiner, Augustinus*: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. Vol. II. Roma, 1860.
- Thuróczy* 1978. *Thuróczy János*: A magyarok krónikája. Ford. *Horváth János*. Budapest, 1978.
- Todeasa* 2005. *Todeasa, Natalia*: Interviu cu Dan POPESCU – curatorul expoziției. 2005. <https://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1244848-expozitia-about-steve-the-great.htm> (A letöltés időpontja: 2020. május 24.)
- Ureche* 1958. *Ureche, Grigore*: Letopisețul Țării Moldovei. București, 1958.
- Véber* 2009. *Véber János*: Két korszak határán, Váradi Péter pályaképe és írói életműve. Budapest, 2009. https://btk.ppke.hu/phd/tortenelemtudomany/veber_janos_balazs_disszertacio.pdf (A letöltés időpontja: 2020. szeptember 16.)
- Veszprémy* 2009. *Veszprémy László*: Szabács ostroma (1475–1476). *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. (2009) 1. sz. 36–61. o.
- Weber – Gheorghe* 2009. *Weber, Albert – Gheorghe, Adrian*: Noi descoperiri în arhivele Italiei și Austriei cu privire la ultimul an din viața lui Vlad Țepeș (1476). *Muzeul Național*, 31. (2009) 1. sz. 27–46. o.

Ambrus Miskolczy

FROM STEPHEN THE GREAT TO SAINT STEPHEN

(Abstract)

The present article is the analytic introduction of the latest results of Romanian historians. Its central figure is Stephen the Great (1457–1504), the great Romanian ruler who was sainted by the Romanian Orthodox Church in 1992. Hungarian historians have always acknowledged how he lifted the policy of balance upon an artistic level, and how he could make the three great powers of the region, Hungary, Poland and the Ottoman Empire turn against each other. In the doubtful questions of his rule it is only possible to make temporary judgment. In possession of our present sources it seems that the Hungarian king won the battle of Bai, but he lost the war itself. Then they fought against the Ottoman together until the latter acquired the ports of Moldavia. In contrast to the opinion according to which the casualties in the anti-Ottoman struggles were superfluous, we have to highlight that this sacrifice has been meaning a country-building moral capital even up to now. In Hungarian historiography king Władysław III of Poland is considered to be a weak ruler who neglected the interests of the

country, but it contradicts to this opinion that he supported Stephen the Great against his own brother, the king of Poland. The Moldavian ruler, due to political reasons, was sometimes open to Rome and kept distance from the Patriarch of Constantinople who was loyal to the Ottoman Sultan for a while, but since in the last 20 years of his rules he had to become a vassal of the Ottoman empire, he found his place in the Christian world which definitely refused the Union of 1439 in a way that he supported the cultural life of monasteries and built churches within which the wall-paintings depicted the bellicose Christian commitment of the great emperors of Byzantium.

Ambrus Miskolczy

VON STEFAN DEM GROSSEN BIS ZU DEM HEILIGEN STEFAN DEM GROSSEN

(Resümee)

Die vorliegende Studie analysiert die neueren Ergebnisse der rumänischen Historiker. Im Mittelpunkt steht die Person von Stefan dem Großen (1457–1504), dem größten rumänischen Herrscher, der im Jahr 1992 von der Orthodoxen Kirchen in Rumänien heiliggesprochen wurde. Die ungarischen Historiker äußerten sich stets mit der größten Anerkennung darüber, wie dieser Fürst die Gleichgewichtspolitik auf die Ebene einer Kunst gehoben hatte und die drei Großmächte der Region, Polen, Ungarn und das Osmanische Reich, gegeneinander ausspielen konnte. In den strittigen Fragen im Zusammenhang mit seiner Herrschaft kann man nur vorübergehende Urteile fällen. In Besitz unserer derzeitigen Quellen scheint es so, als ob der König von Ungarn zwar die Schlacht bei Moldvabánya (Baia) gewonnen, den Krieg jedoch verloren hätte. Anschließend kämpften sie gemeinsam gegen die Osmanen, bis Letztere schließlich die Häfen von Moldau eroberten. Entgegen der Anschauung, die die Opfer in den Kämpfen gegen die Osmanen für unnötig hält, muss hervorgehoben werden, dass Opfer bis in unsere Tage ein das Land aufbauendes moralisches Kapital darstellen. In der ungarischen Geschichtsschreibung erscheint König Władysław als eine schwache, die Interessen des Landes vernachlässigende Figur. Dem widerspricht jedoch auch, dass er gegenüber seinem älteren Bruder, dem König von Polen, Stefan den Großen unterstützte. Der moldawische Herrscher war aus machtpolitischen Überlegungen hin und wieder gegenüber Rom offen und entfernte sich für einige Zeit auch von der Politik des Patriarchen von Konstantinopel, der dem Sultan gegenüber treu war. Nachdem jedoch der Fürst in den letzten zwanzig Jahren seines Lebens das osmanische Vasallentum auf sich nehmen musste, fand er in der orthodox-christlichen Welt, die die Union von 1439 entschieden zurückwies, seinen Platz, indem er das kulturellen Leben der Klöster unterstützte und Kirchen errichten ließ, deren Wandbilder das kämpferische christliche Engagement der großen Kaiser von Byzanz darstellten.

Ambrus Miskolczy

D'ÉTIENNE LE GRAND A SAINT ÉTIENNE LE GRAND

(Résumé)

Cet écrit analyse les derniers résultats des historiens roumains concernant le plus grand souverain roumain, Étienne le Grand (1457–1504) qui fut canonisé par l'Église orthodoxe roumaine en 1992. Les historiens hongrois rendaient toujours hommage à la politique d'équilibre pratiquée comme un art par Étienne le Grand : le souverain savait comment monter les trois grandes puissances de la région (Pologne, Hongrie, Empire ottoman) les unes contre les autres. Les questions que soulèvent son règne ne peuvent pas être tranchées. Selon les sources dont disposons aujourd'hui, il semble que le roi de Hongrie a gagné la bataille de Moldvabánya avant de perdre la guerre. Ensuite, ils combat-

taient ensemble contre les Ottomans jusqu'à ce que ces derniers ne prennent les ports moldaves. Quant à l'idée selon laquelle les sacrifices consentis dans les combats contre les Ottomans seraient inutiles, il convient de souligner que ce sacrifice reste un capital moral qui continue de construire le pays. Dans l'historiographie hongroise, Ladislas Jagellon apparaît comme un roi faible qui néglige les intérêts du pays, ce qui est en contradiction avec le fait qu'il soutenait Étienne le Grand contre son propre frère, le roi de Pologne. Pour des considérations politiques, le voïvode de Moldavie était parfois ouvert face à Rome et pour quelque temps il prit même ses distances par rapport à la politique du patriarche de Constantinople, fidèle au sultan. Comme dans les 20 dernières années de sa vie, il dut assumer qu'il soit vassal de l'Empire Ottoman, il trouva sa place dans le monde chrétien rejetant fermement l'union de 1439 en soutenant la vie culturelle des monastères et en faisant construire des églises dont les peintures murales représentaient l'engagement chrétien combatif des grands empereurs byzantins.

Амбруш Мишкольци

ОТ ИШТВАНА ВЕЛИКОГО ДО СВЯТОГО ИШТВАНА ВЕЛИКОГО

(Резюме)

Настоящая статья представляет собой аналитическую презентацию новейших результатов румынских историков. Центральной фигурой статьи является Иштван Великий (1457–1504), величайший румынский правитель, возведенный Румынской Православной Церковью в 1992-ом году в сан святого. Венгерские историки всегда с наибольшим признанием относились к тому, как он возвысил политику равновесия до уровня искусства и сумел разыграть друг против друга три великие державы региона, Польшу, Венгрию и Османскую империю. В спорных вопросах, касающихся его правления, могли выноситься только временные решения. Владея нашими настоящими источниками, выглядит, что битва при Молдвобаня была выиграна венгерским королем, но войну он проиграл. Затем они вместе сражались против османов, до тех пор пока те не захватили молдавские порты. Вопреки мнению о том, что жертвы принесенные в антиосманской борьбе были излишни, следует подчеркнуть, что жертва и по сей день является моральным капиталом национального строительства. В венгерской историографии король Владислав Ягайло Уласло выступает как слабая фигура, пренебрегающая интересами страны, что противоречит и тому факту, что он поддерживал Иштвана Великого против своего брата, короля Польши. Молдавский правитель по политически-властным соображениям иногда был открыт в отношении Рима и на некоторое время отделился от политики польского патриарха Константинополя, лояльного султану, но из-за того, что в последние двадцать лет своей жизни он вынужден был признать османское прислужничество, он нашел свое место в восточном христианском мире, которым явно отвергал союз 1439-ого года, этим он поддерживал культурную жизнь монастырей и воздвиг такие церкви, фрески которых изображали военную христианскую приверженность к великим византийским императорам.

SZOVÁK MÁRTON

**FEDERICO GHISLIERI HADMÉRNÖK SZAKÍRÓITEVÉKENYSÉGE
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚRA***

A tizenöt éves háborúra vonatkozó itáliai forrásokban rendszeresen, a magyar szakirodalomban viszont csak elvétve bukkan fel egy itáliai katonatiszt neve: Chesi, Ghisel vagy Ghisliero alakban,¹ akivel azonban a hazai kutatás nem foglalkozott alaposabban, elveszett a magyar hadszíntérre érkező különböző nemzetiségű zsoldosok tömegében. Külföldön leginkább a hosszú kard-vívó hagyományörzők emlékében él, de ők széles körű munkásságának egyetlen eredményével, vívó tankönyvével foglalkoznak. Pedig Federico Ghislieri életét és munkásságát megvizsgálva egy sokoldalú hadmérnököt ismerhetünk meg, akinek életművére alapvető hatást gyakoroltak a *Lunga guerra* során, vagyis a tizenöt éves háborúban magyar földön szerzett tapasztalatok. Ezeket hadtudományi tárgyú írásaiban hagyta az utókorra, melyek már csak a magyar vonatkozásaik miatt is figyelemre méltók.

Ghislieri életútját már több olasz kutató felvázolta, először a 19. századi hadtudományi biobibliográfiákban találkozunk alakjával,² legújabbban és legteljesebben pedig a Pápai Állam újkori hadszerzetével foglalkozó Giampiero Brunelli állította össze a hadmérnök életrajzát.³ Vívó tankönyvét tudományos igénnyel Sydney Anglo vizsgálta, a Torinói Állami Levéltárban megőrzött kéziratait pedig ifjabb Andrea Bruno ismertette.⁴

Federico Fabio Ghislieri pontos születési és halálozási idejét nem sikerült megállapítani, 1560 körül látta meg a napvilágot a piemonti Bosco Marengóban. Életrajzírói soha nem mulasztják el feljegyezni, így nem hagyható említés nélkül, hogy a Ghislieri család ugyanezen ágából származott szent V. Piusz pápa (Antonio Ghislieri),⁵ de ez Federico későbbi karrierjére semmilyen hatással nem volt. Andrea Bruno kiemeli, hogy Ghislieri, aki egész életében udvarról udvarra járva pályázott meg katonai tisztségeket, pápai rokonságára soha nem hivatkozott,⁶ ám tekintve, hogy karrierjét jóval Piusz halála után és messze szentté avatása előtt futotta be, továbbá, hogy az egyházi állam szolgálatára csak egyszer jelentkezett, ez nem meglepő. Az 1580-as években Ghislieri Németség földön katonáskodott Alessandro Farnese pármái és piacenzai herceg zsoldjában, 1590-ben pedig Franciaországban harcolt IV. Henrik és a hugenották ellen. A Farnese-családot, konkrétan Alessandro örökösét, Ranucciót

¹ Munkáimban a normalizált olasz névhasználathoz (Ghislieri) igazodom, az angol nyelvű szakirodalomban ma is a Ghisliero alak használatos.

² *d'Ayala* 1854. és *Promis* 1871.

³ *Brunelli* 2000.

⁴ *Anglo* 1994. és *Bruno* 2005.

⁵ Carlo Promis kifejti (*Promis* 1871. 606. o.), hogy a család bolognai Ghisleri (sic) ága a Ghislieri pápa megválasztása után igyekezett szorosabbra fűzni a kapcsolatot a bosco marengói ággal, ebből fakad a félreértés, hogy Ghislieri bolognai lett volna. Vö. *Banfi* 1939b. 26. o.

⁶ *Bruno* 2005. 43. o.

vívóleckékkel is szolgálta, sőt e tárgyban írt könyvének egy példányát is az ifjú hercegnek ajánlotta. Ez az egyetlen munkája, melynek sajtó alá rendezéséről gondoskodott.

A francia hadjárat után már 1590 őszén csatlakozott VIII. Kelemen seregéhez gyalogoskapitányként. Majd részt vett a Gian Francesco Aldobrandini törökellenes hadjárataiban, melyeket a pápa unokaöccse a Magyar Királyság területére vezetett.⁷ Ghislieri az első, 1595-ös hadjáratra Federico di Sangiorgio *colonello*⁸ helyetteseként, egyben egy gyalogos kománia kapitányaként indult. Az expedíció legjelentősebb eseményéhez, Esztergom ostromához⁹ kapcsolódóan *Discorsi militari* című művében saját tevékenységéről, eredményeiről nem ír, csupán annyit jegyez föl, hogy milyen mintaszerűen állította fel Karl von Mansfeld Esztergom mellett a keresztény csapatokat, amelyek sikeresen zavarták szét az érkező török felmentősereget, amelynek végül csak a töredéke jutott be a várba: „Karl von Mansfeld a szőlőshegyek lábánál helyezett el kétezer vallon vértést hat svadronban (*squadroni*), középük pedig majd’ kétezer muskétást. Ezekből további kétezret a szőlőben állított fel a hegyek meredek részén, akik tűz alatt tarthatták a törökök arcvonalt. Jobb oldalt elhelyezett négyezer svábot nagy szárnykülönítményekben (*maniche*), és szintén jobb oldalt jó nyolcezer magyar lovas, akik mellé egy zászló (*battaglia*) csehet rendelt, ezek közelébe pedig tíz zászló (*cornette*) német lovas. A domb legmagasabb részére tíz nagy ágyút helyezett, amelyeket a bajor gyalogság védett, akik mögött ötszáz lépéssel egy nagyobb erődítés volt egészen a Duna partján lévő másik dombig elnyúló sáncokkal, amely a másik budai utat őrizte. De a törökök vereségének legfontosabb oka az a hat ágyú volt, melyeket egy erődítésben helyezett el egy dombon a völgy közepén, amelyeket az eredményesség végett Karl gróf vezényelt. Ők a törökök feltűnésekor azok arcvonalt, áthaladásuk közben az oldalukat, ezután pedig a hátukat tudták lőni. Amikor [a törökök] mindezek után megütköztek a vallon vértésekkel, azok legyőzték és elkergették őket.”¹⁰

Esztergom megvívását követően Visegrádnál Ghislieri irányította a tüzérségi támadást, amellyel elérték a vár feladását.¹¹ A keresztény sikereket követő budai ostromkísérlet során elesett közvetlen felettese, Sangiorgio,¹² a pápai csapatok pedig visszatértek Itáliába. Ghislieri a segélyhad egy részével tovább harcolt Magyarországon, „részt vett Győr sikertelen ostromában, s osztozott a vereségben, mely Eger elestével és a mezőkeresztes csatával hárult az országra.”¹³ Ez utóbbiról Ghislieri a következőket jegyezte fel: „Ugyanez történt az 1596. évben Eger közelében a Miksa főherceg vezette császári sereggel, aznap, amikor a sereg

⁷ A tizenöt éves háború pápai csapatok részvételével zajló hadjáratairól lásd: *Banfi* 1939a.; *Banfi* 1939b.; *Banfi* 1940., újabban *Tóth* 2000. és Bagi Zoltán Péter munkái.

⁸ A korszak sajátos és a mai terminológiával nehezen összeegyeztethető katonai fogalmait fordítás helyett inkább magyarázni igyekszem. A 16–17. századi hadszervezetek terminológiáját illetően lásd *Bagi* 2019.

⁹ Esztergom 1595-ös ostromáról bővebben lásd *Bagi* 1999.

¹⁰ ASTo, B.Ant., Z II 27, fol. 44r–v.

¹¹ *Brunelli* 2000.

¹² BAV Urb.Lat. 1063, fol. 766: *Avvisi di Roma* (október 14.), idézi: *Banfi* 1939a. 32. o.

¹³ *Banfi* 1939a. 9. o.

átkelt a mocsáron. Egy részük bátran a törökök szállását indult megtámadni, de az úton erős tüzérségi tűz alá kerültek, és a janicsárok arkebúz-tüze visszaverte őket. A másik részük pedig a csatatéren került szembe Dsigalazáde lovasságával, amely szét is verte és megfutamította, így pusztult el a négy csatarendben felsorakoztatott bajor, osztrák, sváb, cseh és tiroli gyalogság, csak a könnyűlovasság nagy része maradt meg, elsősorban az erdélyiek, mert ők fogták először menekülőre. Elveszett a szállásukon felül minden municiójuk, felszerelésük, tüzérségük. Feljegyezték, hogy felsorakozott a négy csatarend egy vonalban a szükséges oldaltávolságokkal, de nem tartották meg azokat, amikor a török tábor felé törtek előre, így amikor megérkezett Dsigalazáde, túlerővel kerültek szembe és megzavarodtak, amely a veszteséget okozta.”¹⁴

Az egri vár 1596-os elfoglalásával kapcsolatban meglepő az az állítása, mely szerint a „hét [!] állandó bástyával erősítve is húsz nap alatt megvívott a török sereg.”¹⁵ Jelenlegi ismereteink szerint Eger erősítése nem volt ilyen előrehaladott fázisban, a megjegyzés értékének pontos megállapításához szükséges a Banfi által idézett források behatóbb vizsgálata, amelyből kiderülhet, hogy a leírtak Ghislieri saját tapasztalatait tükrözik vagy csak az erősítési tervek alapján írta ezeket a hadmérnök.

A második Aldobrandini-hadjárat során, 1597-ben Ghislieri újfent egy gyalogos kompánia élén indult el, Mario Farnese vezénylete alatt, de már a marchfeldi táborban a főtisztek közé léptették elő: Camillo Capizucchi főparancsnok (*mastro di campo generale*) mellett *sergente maggiore generale* tisztséget töltött be,¹⁶ illetve Pompeo Floriani mellett hadmérnökként működött Pápa ostrománál.¹⁷ Ő tervezte például az árkokat és fedezékeket, és a mindent eldöntő augusztus 19-i támadásban is rohamoszlopot vezetett.¹⁸ A megkérdőjelezhető fontosságú hódítást követően a keresztény seregek Győr alá vonultak, amelyet ezúttal sem sikerült visszaszerezni a töröktől. Híre kelt ugyanis, hogy Szaturdzsi Mehmed felmentőseggel jön a város segítségére. A haditanácsban Ghislieri a tüzérségi támadással járó ostromot, illetve a szoros ostromzárat ellenjavallotta, mert így a keresztény sereg indokolatlanul hosszú (becslése szerint két hónapos) erősítési és földmunkákra kényszerülne, majd két tűz közé kerülne a várvédők és a felmentősereg közt, egyszersmind Szaturdzsi Mehmed csapatai útközben Esztergomot is veszélybe sodornák. Ehelyett a mérnök egy laza blokádot javasolt: Pápa, Tata és Szentmárton megerősítését lovas csapatokkal, amelyek megakadályozhatják Győr ellátását élelemmel, eközben pedig a keresztény sereg főereje Esztergom alatt megfelelő állást foglalhat és a vár fedezetében megütközhet a török felmentő csapatokkal. Ezt követően a főereg a törökök hadjáratra szánt idejének leteltével a kisebb végvárat visszavéve Győrt teljesen elvághatja az utánpótlástól, ha pedig az a következő év tavaszáig kitartana, akkor a

¹⁴ ASTo, B.Ant., Z II 27, fol. 37v.

¹⁵ ASTo, B.Ant. J.a VII 23, fol. 147r–v.

¹⁶ Vö. Gian Francesco Aldobrandini levele Cinzio Aldobrandininek. Marchfeld, 1597. július 19. Lásd Kruppa 2020. 165–166. o.

¹⁷ Pálffy 1997.

¹⁸ Banfi 1939b. 222–223. o.

csapatokat csekély számú újonnan toborzott zsoldossal felfrissítve már könnyedén meg lehetne ostromolni az egyébként jól felszerelt és alaposan megerősített várost. Ghislieri szakvéleménye a Győr ostromaira vonatkozó források közt egyedülálló, ezért függetlenként közlöm a teljes szövegét és fordítását.

Ghislieri írásaiból egyértelmű, hogy Győr megvívására fejben is készült, számos információval rendelkezett a város 1594-es, török általi elfoglalásáról. Ennek egyik nyoma *Narratione dell'assedio fatto da' turchi di Giavarino nell'Ungheria* című, elveszett munkája, melyben a Győr elestére vonatkozó értesüléseit foglalhatta össze, továbbá elszórva megörökített még egy-két tanulságos részletet az ostrom eseményeiről. Az erődök tökéletlenségének példaként említi, hogy ezzel elrettentse Károly Emmánuel piemonti herceget Torinó erődítésétől, hogy Győrben „a keresztények nappal nem tudták visszavonni az ágyúikat, amelyeket éjjel a mellvédekre állítottak a török tüzéség visszaverésére, amely ágyúdombokon [*Kavalier, cavaliere*] helyezkedett el,¹⁹ vagyis a védők nem tudtak alkalmazkodni a mobilisabb, nagyobb mozgásterű török tüzéséghez. A keresztények egyik augusztusi kirohanását illetően, amikor a várból tízezer (!) ember tört ki, feljegyzi, hogy visszavonulóban nemcsak az árokba zuhantak és fulladtak sokan, de a védők és ostromlók össze is keveredtek, így felmerült a veszélye, hogy azonnal elveszítik a várat.²⁰ Ghislieri ugyan nem kapcsol pontos dátumot ehhez az esethez, csupán azt írja a kirohanásról, hogy „augusztusban, Urunk napján” történt. Ez alapján Ferdinand von Hardegg augusztus 17-i, vasárnapi kirohanását sejtethetjük a történet mögött, amit a szakirodalom is sikertelennek ítél.²¹ Végül Ghislieri megemlékezik a város négy *mezzaluná*jának²² elfoglalásáról egy esős napon, amikor a törökök az árok feltöltésével vették be a külső állásokat.²³

A hadmérnök részt vett 1597-ben a Vác környéki harcokban is, ennek részleteiről a *Discorsi militari*-ban hosszabb értekezés található, amelynek forrásértéke azonban eltörpül Giorgio Basta hadvezér naplójának és Flaminio Delfini jelentéseinek árnyékában. Ezekben a küzdelmekben is kitüntette magát, Delfini november 4-i levelében egyedül őt említi név szerint, mivel „annyira meglegedésére szolgált, amennyire csak kívánhatta, épp annyira a kitűnő vezénylete miatt, mint szívének nagylelkűségére tekintettel.”²⁴ Ezután sem tért vissza Itáliába, a következő évben Pálffy Miklós oldalán részt vett Győr visszaszerzésében. A sikeres rajtaütésről jelentést írt, melyet Leone Andrea Maggiorotti és Florio Banfi adtak közre. A jelentésben Ghislieri áttekinti az eseményeket a március 27-i dunai átkeléstől kezdve egészen a törökök puszkaporának felrobbantásáig. A zsákmányra (130 ágyú, 900 ló, rengeteg élelmiszer és fontos felszerelés) és a veszteségekre (1300 török halott, 200 keresztény halott és 700

¹⁹ ASTo, B.Ant., Z II 32, fol. 16r.

²⁰ ASTo, B.Ant., J.a VII 23, fol. 141r–v.

²¹ *Bánlaky* 1940. (14) III/3/b fejezet.

²² Pontosan nem azonosítható, félhold alakú, földből készült elővédmű, talán a ravelin egyik változata.

²³ ASTo, B.Ant., J.a VII 23, fol. 150v–151r.

²⁴ Lásd *Kruppa* 2020. 200–203. o.

keresztény sebesült) vonatkozó adatok nagyságrendileg egybevágóak a modern szakirodalomban olvashatókkal.

A pápai csapatok részvételével járó utolsó hadjáratra Ghislieri hadmérnökként, egyszerűen egy gyalogoszázad kapitányaként indult. Az 1601-es expedíció célja Kanizsa visszafoglalása volt, amelyre újfent egy több nemzetiségű koalíciós erő állt össze. A zágrábi hadimustra alkalmával Ghislierit egy kisebb taktikai egység (regiment, öt-hat kompánia [*compagnia*]) élére nevezték ki.²⁵ A végvár körülvétele során a pápai csapatoknak jutott a keleti bástyák – vagyis Kanizsa legerősebb részének – ostroma.²⁶ Ez a két bástya (a Császár és a Schwendi) ugyanis a modern olasz erődépítéssel (*fortificazione alla moderna, tracé italienne*) elvei szerint került kiépítésre, és a mocsaras árkon túl fagerendázattal megerősített földtöltés állt a tetején ágyúállásokkal.²⁷ Flaminio Delfini, aki a pápai sereg vezetését Aldobrandini szeptember 17-i halála után átvette, sikertelenül tiltakozott az erők ilyen elosztása ellen, alacsony származása miatt a keresztény vezérkar fejedelmi rangú tagjai általában nem vették figyelembe a véleményét.²⁸

A tüzérségi támadás gyakorlatilag a harcok kezdetén meghiúsult, mivel az ágyúgolyók jelentős része még a szállítás során a mocsárba süllyedt,²⁹ és a keresztényeknek nem sikerült a bástyákat frontálisan lőni, mert a mocsárban nem tudták megfelelően kialakítani az ágyúállásokat, a száraz területeken álló ütegek lövései pedig nem értek el a falakig.³⁰ A számos természeti és emberi akadállyal küzdő ostromlók helyzetét a törökök által elhintett álhírek is nehezítették, például az, amely a várbeliek felmentésére érkező erősítéssel fenyegette a keresztényeket. Ghislierit utasították, hogy szervezzen egy háromezer fős különítményt, amely majd szembeszáll a török felmentőssereggel, de végül a magyar vármegyék katonáit bízták meg a feladat végrehajtásával.³¹ Így Ghislieri, továbbra is nyakig ülve a sárban, különböző eszközökkel igyekezett a Kanizsát körülvevő mocsaras-vizenyős területen lehetővé tenni az átkelést és előrenyomulást az ostromlók számára, akik közt egyébként élen jártak VIII. Kelemen zsoldosai. A mérnök írásában két harci szerkezetének is emléket állított, melyekkel a mocsár jelentette akadályt igyekezett leküzdeni. A La Rochelle ostromáról szóló traktátusban ír arról a járműről, mellyel a vizenyősebb részeken nyomult előre: „Kanizsa alatt készítettem egy *bottát*,³² amelyre kiegyensúlyozva gerendákat rögzítettem, és az erőd felé eső oldalán egy golyóbiztos kuckót építettem, amely csapóhídként működött az

²⁵ BAV, Urb.Lat. 818, fol. 320r–v.

²⁶ Brunelli 2018. 141. o.

²⁷ Ghislieri leírását az erődről lásd Szovák 2018a. 204. o.

²⁸ Delfininek, akit Aldobrandini még életében helyettesének nevezett ki, még a fejedelmi rangú itáliai hadvezérek, Francesco Gonzaga és Giovanni de' Medici sem voltak hajlandóak engedelmessé válni, ezért a Habsburg-sereg soraiba álltak át csapataikkal. Vö. Kruppa 2019. 142. o.

²⁹ Bagi 2013. 18. o.

³⁰ A német nyelvű források szerint 6000 ágyúgolyóból 1800 veszett a mocsárba (vö. Bagi 2013.), Ghislieri szerint viszont Habsburg Ferdinándnak összesen 28 ágyúja és csak 1500 lövésre való hadianyaga maradt. Vö. AAV, Fondo Borghese III, vol. 93 B2, fol. 43r.

³¹ Brunelli 2018. 142. o.

³² Mocsári közlekedésre alkalmas kis vízi jármű.

árok felett, és egyetlen ember által biztonságosan kezelve magával húzta a híd többi részét hordókon, igen biztonságosan, lévén elég széles és nagy teherbírású.”³³

Bár Ghislieri leírása sikeresnek mutatja a csónakocskát, az ostrom vége felé, november 3-án Flaminio Delfini általánosságban írta a mozgó hidakról, hogy nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, a kezelők sorra hullottak, „mint az áldozati bárányok”.³⁴

A mocsár szárazabb részeire egy különleges futóárkot tervezett Ghislieri.³⁵ A háromszáz lépés hosszú ostrommű sajátossága abban állt, hogy zsenge tölgy és fenyő faanyagot használt az árok megerősítésére, valamint ennek mentén kialakított hat nagyobb zárt sáncot (*ridotta*) is, amelyeket földhányással és homokzsákokkal biztosított a lövések ellen. Mindezt tizen-nyolc nap alatt építtette ki. Az építmény annyira sikeres volt, hogy az arra lőtt golyók nem rombolták le, nem törték össze a faanyagát, hanem csak belemélyedtek. Ez a tapasztalat ösztönözte egy Németalföldön *salsiccione* névre keresztelt nagy méretű (15 láb átmérőjű), vessző- (olaszul *salcio*, innen a szerkezet neve) vagy rőzsekötegekkel megtöltött és gerendákkal merevített sánkosár készítésére, amelyet maguk előtt görgetve az árkászok fedezni tudták magukat a várat megközelítő út építése alatt, amellyel a vizesárok feléig el is jutottak. Az út alapját a mocsárban növő fácskák, cserjék alkották, amelyeket kiirtottak. Ezekre fektettek nagy kötegekben rőzsét, gyökereket, majd ezek megerősítésére, összetartására gerendaszerkezetet ácsoltak, amelyet végül fatáblákkal fedtek. Ennek az alkotmánynak az ismertetése kapcsán Ghislieri feleleveníti az ostrom során szerzett keserű tapasztalatát, hogy tíz napig kellett várnia a *salsiccione* fedezékében, hogy a többi csapattest is utolérje az előrenyomulással.

A keresztény tüzéség irányítójának, Orfeo Gallianinak október 2-án bekövetkezett halála előléptetést hozott Ghislierinek, aki erre tekintettel, érdemességét bizonyítandó levelet írt Pietro Aldobrandi bíborosnak a harci helyzetről.³⁶ Ebben kiemelte Delfini és a saját aktív részvételét a pápai csapatok küzdelmében, ugyanis személyes példájukkal igyekeztek tartani a lelket az ostromlókban. Felvázolta a csapatok aktuális elhelyezkedését, és tájékoztatta Rómát a Székesfehérvár körüli harcokról és a harcoló felek várható erősítéseiről is. A levélnek ezt a részét nem közölte Filippo Brancucci,³⁷ ezért álljon itt a fordítása: „Tegnap este érkezett a hír, hogy a török sereg Székesfehérvár alatt van, a város és a császári sereg között, amely egy mérföldre áll. Nagy összecsapás volt köztük, a kanizsai pasa helyettese pedig elindult innen e hó 6-án. 9-én érkezett a táborukba és előadta, hogy ha hat napon belül nem érkezik segítség, elveszítik az erődöt. Úgy döntöttek, hogy hatezer fővallon, tatár és török hadat bíznak rá. Erre a hírre megerősítettük ma a tábort, és megpróbáljuk megakadályozni, hogy bejussanak, habár nem fogjuk tudni megcsinálni. Lehetetlennek gondolom, hogy meggátoljuk a gyalogság átkelését a mocsáron, és erődtésekkel elfoglaljuk a három bejárást ezen

³³ *Promis* 1871. 611. o.

³⁴ Flaminio Delfini levele Pietro Aldobrandininek, idézi *Brunelli* 2018. 143. o.

³⁵ ASTo, B.Ant., J.a VII 23, foll. 121v–122r.

³⁶ AAV, Fondo Borghese III, vol. 93 B2, fol. 42r–43v.

³⁷ A levél Kanizsával foglalkozó részét lásd *Brancucci* 1980. 32–34. o.

a részen és egyet a hídon túl. Az ezer lovast, akiket Mátyás főherceg küldött ide, visszahívták, és már el is indultak, ezért kevés[segítség]re számítunk. Ha az ellenség elindul errefelé, a főherceg keményen hátba tudja őket támadni, ugyanakkor félek, hogy visszatérnek, nehogy elveszítsék Székesfehérvárt, mert nem volt idejük helyreállítani. A töröknek tizenkét ágyúja van, és becsaphatta a főherceget azzal is, hogy csak kevés lovast vagy embert engedett neki látni, és minket megtámad. Tele vagyunk sürgető és egyelőre elhárult nehézségekkel, mert hiányzik minden, amire szükségünk lenne.”³⁸

Ghislieri ugyanebben a levelében számolt be arról is, hogy az ostrom bő két hónapja alatt többször is meglegyintette a halál szele, két puskalövedék is a ruhájában akadt meg, és többször előfordult, hogy a közvetlen közelében álló embereket találták el ágyúlövések. Az utolsó, Szent Simon napi roham során a Ghislieri mellett fába becsapódó ágyúgolyó által vetett szilánk viszont olyan súlyosan megsebesítette, hogy a sikertelen ostromot követő szégyenteljes visszavonulás alatt csak Pettauig (ma: Ptuj, Szlovénia) tudták kimenekíteni, ahol hosszú lábadozásra kényszerült a többi nem szállítható sebesülten együtt a számukra felállított ispotályban.

A visszavonulást Ghislieri nagy szégyenként élte meg, és Hermann Christoph von Russwormot hibáztatta miatta, aki a keresztény felmentőseregeket vezette Székesfehérvárról a kanizsai ostromlók segítségére. A hadmérnök szerint Russworm hibát követett el, amikor a gyorsabb odajutás érdekében Kiskomárnál hagyta felszerelését, mert így kikezdte a hideg, pedig a keresztények egy erdőben maguknak barakkokat készítve kihúzhatták volna a telet.³⁹

A sebesült Ghislieri végül szerencsésen felépült, az ostromot követő év augusztusában már Kanizsa visszafoglalását tervezte, csak éppen olyan fejedelmet nem talált, aki vállalkozott volna egy újabb magyarországi hadjáratra és a terv megvalósítására. A tizenöt éves háborút követően Ghislieri kitartott VIII. Kelemen szolgálatában, ahol magas rangot ért el, *sergente maggiore generale*ként a pápai had parancsnokhelyettese, a gyalogos egységek parancsnoka lett. VIII. Kelemen halálát követően különböző világi fejedelmek szolgálatába szegődött,⁴⁰ noha láthatólag lelkében gyökeret vert a pápa által újra életre hívott keresztieszmény, ugyanis még a későbbi írásaiban is ostromozta a gyakorlatot, hogy Európa legnagyobb hatalmai saját jólétüket a vallásuk által rájuk rótt kötelességek elé helyezik.⁴¹

1613-ban Savoyai I. Károly Emánuel seregében állapodott meg,⁴² aki tapasztalataihoz méltóan magas tisztségekkel tüntette ki,⁴³ sőt 1620-ban nemesi rangra, Ronsecco örgrófjá-

³⁸ AAV, Fondo Borghese III, vol. 93 B2, fol. 43v.

³⁹ ASTo, B.Ant., J.a VII 23, fol. 122v–123r.

⁴⁰ Brunelli 2000.

⁴¹ Vö. ASTo, B.Ant., Z II 27, fol. 41r–v.

⁴² Bruno 2005. 43. o.

⁴³ Utolsó datált művének [*Trattato in risposta al serenissimo di Savoia se la città di Torino debba fortificarsi...* ASTo, B.Ant., J.a VII 23 (1619)] címében büszkén kiemeli, hogy a herceg tanácsosa (*consigliero*), hadvezére (*maestro generale*) és testőrségének parancsnokhelyettese (*luogotenente del reggimento della sua guardia*).

váemelte.⁴⁴ A piemonti herceget már inkább elméleti, mint gyakorlati szolgálataival segítette, fennmaradt hadtudományi írásai is életének ebből az utolsó időszakából származnak. Valószínűleg 1622-ben Torinóban hunyt el.

Ghislieri nagyszámú munkát hagyott az utókorra, melyek legtöbbször valamely gyakorlati feladat, kérdés megoldását célozzák,⁴⁵ amelyhez a hadmérnök anyagi érdeke fűződhetett vagy amelyekkel karrierjét mozdíthatta elő. Persze egy efféle haditervet kockázatos volt írásba adni, de ezzel Ghislieri is tisztában volt: „Úgy tűnik a jó hadvezérnek, hogy a katonai tevékenység során sokkal könnyebben fogadtathatja el a véleményét karddal, mint tollal. Ugyanis a háborús események nagy bizonytalanságában, amelyben nem mindig vívja ki a teljes győzelmet, élete feláldozásával eltörölheti hibáját és megmentheti becsületét. Éppen ezért az előrelátó katona inkább kerüli az írást.”⁴⁶

Ennek ellenére Ghislieri gyakran folyamodik véleményének tollal történő elfogadtatásához, habár 1602-ben még kénytelen alávetni magát „sokak ítéletének, akik jóval képzetesebb katonák nála.”⁴⁷ Később, minden bizonnyal sikereire tekintettel, már nem volt ilyen szerény; az 1618-as *Discorsi militari* utolsó soraiban kijelenti, hogy „kész a [piemonti herceg] Őfelsége bírálata elé tárni [munkáit], de nem a nagyvilág elé, mert mindig hibáztatják a találmányokat, noha javítják a képességeket és finomítják az ismereteket.”⁴⁸ A kritikák, bírálatok ellen Ghislieri többféleképpen is védekezett. Először is nem elégedett meg a konkrét problémák megoldásának felvázolásával, írásait rendre hosszás elméleti bevezetőkkel kezdi,⁴⁹ melyekben akár filozófiai magasságokból, például az erőszak kérdéséből vezeti le az erődítés- vagy ostromtechnika olyan alapvető fogásait is, mint a támadók közelítőárcái (*approcci*), amelyek Ghislieri szerint a tulajdon elleni erőszak leplezetlen megnyilvánulásához, vagyis az ostromhoz szükséges állandó, távoli építmények közé tartoznak: „Aki el akarja foglalni más tulajdonát, annak erőt kell alkalmaznia, ami lehet nyílt, leplezett vagy csalással kevert erőszak. Amikor valaki a nyílt erőszakhoz folyamodik, akkor ostromba kezd vagy ostromzárát von. . . Tehát az ostromhoz, nyílt erőszakhoz érdemes folyamodni [Kanizsa bevételehez], amely nem más, mint az ostromművek alkalmazása, amely az ember találékony körmonfontosságával fejlődött, és amellyel a védelem újabb védműveket helyez szembe a modern ostromművek leleményei útján. . . Az ostromművek két csoportra oszlanak, állandóakra és ideiglenesekre, valamint lehetnek távoliak, kevésbé távoliak és közeliak. Az állandó ostromművek azok, amelyeket az előbb felsorolt három anyagból [föld, víz, tűz] készítenek. . . A távoliak a közelítő árcok. . .”⁵⁰

⁴⁴ Brunelli 2000.

⁴⁵ Pl.: Kanizsa ostroma, Torinó erődítése, a török ellen hatékony hadsereg felállítása stb.

⁴⁶ Szovák 2018a. 198. o.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ ASTo, B.Ant., Z II 27, fol. 129r.

⁴⁹ Az elméleti és gyakorlati részek arányait szemléltetendő a kanizsai haditerv nagyobb, 54%-át az ostromelméleti rész teszi ki. A bőséges teoretikus bevezetőkre felhívja a figyelmet Andrea Bruno és Ken Mondschein is. Vö.: Bruno 2005. 43., 45. o. és Mondschein 2016. 311. o.

⁵⁰ Szovák 2018a. 198–199. o.

A haditervek tényleges ismertetése során aztán ezeket a kulcsfogalmakat használja fel, ezért művei különösen hasznosak a korszak haditechnikájának megismeréséhez. Arra az esetre pedig, ha a teoretikus alapozás nem lett volna elégséges harcászati jártasságának bizonyításához, véleményét klasszikus szerzőktől vett idézetekkel támasztotta alá: Platón, Arisztotelész, Josephus Flavius stb. soraival. Ők egyaránt szolgáltak természettudományos megfigyelésekkel, amelyek például az ágyúgolyó ideális röptének és romboló erejének megállapításakor hasznosak, valamint történelmi példákkal a hadseregek hatékony vagy éppen hibás elrendezéséről, szervezéséről.

Az ismeretek fent bemutatott szigorú, hierarchikus kategorizálása Ghislieri egész életművét tudománytörténetileg meghaladott formához közelíti. Ugyan legtöbb munkáját *discorso* címmel látta el, ahogy azt a kortárs nagy szellemek tették,⁵¹ de írásai belső szerkezetükben és ábrázolási módszerükben mégis egy középkori traktátushoz álltak közelebb. Mentségére hozható fel, hogy az erődítés- és ostromtechnika elméletében, amely ember által alkotott és jól körülhatárolható tudományterület, még megfelelő eligazítást nyújthatnak ezek a zárt tudományos rendszert feltételező írások. Mégis, már Ghislieri rendelkezésére álltak a világ megismerhetetlenségének konstatálásából fakadóan létrejövő új tudományos műfajok, mint a *discorso*,⁵² és ismerte is ezeket, ami a címadási szokásából egyértelmű. Az ókori szerzőkhöz való visszanyúlás is értelmezhető ugyan korszerű, reneszánsz vonásként, de a felsorolt nevekből az látszik, hogy Ghislieri nem az újrafelfedezett auctorokat hívta segítségül, hanem az egész középkor folyamán jól ismert szerzőket. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy Ghislieri bármilyen gyakorlati ügyességről és találékonyaságról is tehetett bizonyosságot műveiben, azok már saját korukban is elmaradottnak tündek, ami magyarázza szövegeinek kiadatlanóságát és szerzőjük szerény ismertségét.

Noha Ghislieri az Aldobrandini-hadjáratok során került szembe a törökökkel, műveiben az azokat megelőző török–magyar küzdelmekre is találunk utalásokat. Általában elmondható, hogy a legtöbbször egy-egy részletet olvashatunk nála a Magyar Királyság területén dúló háborúkból, amelyekkel aktuális érvelését támasztja alá. *Discorsi militari* című művében, amit a török ellen hatékony hadseregek szervezésének szentel, a tüzéség fontosságát a kopja alkalmazásával szembeállítva bizonyítja. Az írás elején a szálfegyverek fejlődését ismertetve megemlíti, hogy a korban a törökök és a magyarok hosszú és könnyű kopjákat használtak bőr hordszíjjal, míg Európa többi népe nehezeket, és a lándzsa tartásának megkönnyítésére a páncélon elhelyezett kampót alkalmaznak.⁵³ Hogy a törököket legyőzni képes hadsereg szükségességét kellőképpen érzékeltesse, összegyűjti azokat az alkalmakat, amikor különböző európai és közel-keleti uralkodók vereséget szenvedtek az oszmánoktól, például az 1537-es diakovári csatát, ahol „a török a lovas egységekkel közrefogta az arkebúzokkal felszerelt janicsárokat és a nyilas azábot, ezzel az előnnyel pedig szétverte az erős császári

⁵¹ Például Galileo Galilei, lásd Szovák 2018a. 196. o.

⁵² Asor Rosa – Altieri Biagi 1984. 891. o.

⁵³ ASTo, B.Ant., Z II 27, fol. 5r–v.

sereget.”⁵⁴ Bár Ghislieri szembehelyezkedik Giorgio Bastával a kopja használatának kérdésében, mégis elismeri, hogy korának kiemelkedő hadvezére, és a seregek megfelelő elrendezésének fontosságát bizonyítandó megemlíti három nem pontosított győzelmét Erdélyben, amelyek esetében a gyalogos muskétásokat a *Reiterek* közt helyezte el.⁵⁵ Ghislieri többek közt ezekkel a példákkal támasztja alá, hogy a lovasságra alapozott mezei hadseregek végleg meghaladottakká váltak, és az érvelést a mohácsi csata tragikus kifejtésével betetőzve állapítja meg, hogy „lehetetlen pusztán lovassággal megtörni és legyőzni az ágyúkkal, szekerekkel és tevékkel, sőt szükség esetén sáncokkal és karókkal megerősített gyalogságot, melyet támogat továbbá a janicsárok bátorsága és a negyvenezres létszámú kitűnő nemesi⁵⁶ lovasságuk ereje. Ezért sok csatában veretlenek maradtak, ahogy azt megmutatták Hunyadi László királynak [!], [Luxemburgi] Zsigmond császárnak, Sofi perzsa királynak,⁵⁷ az egyiptomi szultánoknak és [II.] Lajos magyar királynak a példái, akik kezdetben győztesnek tündek, és már csak a gyalogság fegyvereit és sáncait kellett volna feldúlniuk, de megverték és levágták seregüket.”⁵⁸

A Ghislieri-szövegek legteljesebb listája Mariano d’Ayala és Carlo Promis bibliográfiáiból állítható össze, illetve a hagyatékának nagy részét őrző torinói egyetemi könyvtár (Biblioteca Nazionale Universitaria di Torino) korábbi katalógusainak segítségével.⁵⁹ Sajnálatos, hogy mára csak pár műve maradt hozzáférhető, mivel a torinói könyvtár kéziratállományának jelentős részét az 1904. január 25-ről 26-ra virradó éjjelen tűzvész pusztította el. A csonka életmű helyénvaló megítélését tovább nehezíti, hogy Ghislieri legtöbb munkája olyan elméleteket és tervek tartalmaz, amelyek nem valósultak meg, így a történelem nem igazolhatja vagy cáfolhatja azokat.

Pályafutása alapján, elsősorban a pápai szolgálatban elért gyors előremeneteléből és a piemonti kinevezéseiből egyértelmű, hogy a kortárs uralkodók értékelték Ghislieri tehetségét és képességeit. Harctéri sikereiről gyakran saját írásaiból értesülünk, amely érthető módon felkelti bennünk az elfogultság gyanúját. Viszont az azoknak tulajdonított – esetenként nyilvánvalóan eltúlzott – jelentőségétől eltekintve a feladatok szakszerű kivitelezése nem vitatható el tőle. Az is biztos, hogy iskolázott, olvasott katonatiszt volt, ahogy ez egyrészt az antik történetírói és természettudományos művek, másrészt a korszerű katonai szakmunkák ismeretéből leszűrhető, az olvasottakat pedig hathatósan tudta szintetizálni is.⁶⁰ Írásba foglalt haditerveiről elmondható, hogy alapos és pontos helyzetelemzésen alapulnak, egyik kanizsai haditervének esetében, amelyet Habsburg Rudolfnak és Ferdinándnak címzett, annak pozitív fogadtatását is ismerjük. Harci eszközeit pedig a harctéren improvizált alkalmatosságok

⁵⁴ ASTo, B.Ant., Z II 27, fol. 30v.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Itt Ghislieri a szpáhikra utal, akiket földbirtokaikra való tekintettel titulál nemesnek.

⁵⁷ I. Iszmáil perzsa sah (1501–1524), a Szafavida-dinasztia alapítója, aki seregével vereséget szenvedett a csáldiráni csatában I. Szelim jól szervezett oszmán seregével szemben.

⁵⁸ ASTo, B.Ant., Z II 27, fol. 37v.

⁵⁹ d’Ayala 1854.; Promis 1871.; Peyron 1904.

⁶⁰ Promis 1871. 627. o.

alapján tényleges tapasztalatok figyelembe vételével tervezte meg. Mindezeket megfontolva egy másik kérdéskör adódik: miért nem valósultak meg ötletei, miért nem terjedtek el szélesebb körben művei, miért merült a neve gyakorlatilag feledésbe?

Ghislieri számos műve közül ma leginkább a vívótankönyve ismert, amelyet egyébként a Ghislieri-recepció egyetlen elemeként a spanyol vívómester, Luis Pacheco de Narvaez idézett 1642-es művében.⁶¹ Ez az egyetlen olyan pontja az életműnek, amely már a közeli utókorban legalább csekély visszhangot kiváltott, de ez sem Itáliában. Bár teljesítménye és írásai alapján Károly Emánuel herceg szolgálatába fogadta, sőt kitüntette Ghislierit, de amikor komoly kérdésről volt szó, például Torinó erődítéséről, nem hallgatott a tanácsára, amely eltért a saját elképzelésétől. Ezekből világos, hogy a hadmérnök tervei és ötletei idegenek és szokatlanok voltak a kortárs itáliai döntéshozók számára, minden valószínűség szerint ezért kerültek elutasításra. Pedig az idő gyakran Ghislierit igazolta, a tanácsa ellenére emelt Ercole Negro di Sanfront-féle torinói citadellából mára nem sok maradt. Százötven év múltán pedig Bonaparte Napóleon írásaiban köszöntek vissza Ghislieriéhez hasonló gondolatok.⁶²

Függelék

1. A FEDERICO GHISLIERIHEZ KÖTHETŐ SZÖVEGEK JEGYZÉKE

Fennmaradt művek

1. Regole di molti cauagliereschi essercitii. Raccolte dal capitano Federico Ghisliero, per seruitio del ser.mo sig. Ranuccio Farnese, principe di Parma, et Piacenza etc. – Számos lovagi gyakorlat szabályai. Összegyűjtötte Federico Ghislieri kapitány a felséges Ranuccio Farnese páрмаi és piacenzai herceg szolgálatára

Mariano d’Ayala szűkszavú címlírását követően Carlo Promisnál olvashatjuk az első részletesebb ismertetőt az egyetlen Ghislieri-nyomtatványról. Értékelése szerint a szöveg kellemes nyelvezetű és bővelkednek benne a szakkifejezések, egyediségét pedig az adja, hogy kézzel készült akvarellek díszítik. Promis egy-egy példányt talált ebből Nápolyban és Bolognában,⁶³ mindkettő felvágatlan, de legalábbis szélezetlen és lefűzetlen maradt, amiből Promis arra következtet, hogy a könyv soha nem került nyilvános terjesztésre. Az itáliai antikvákat összegyűjtő EDIT16 adatbázis⁶⁴ szerint további példányok találhatóak Torinóban, Pármában (kettő) és Londonban.⁶⁵

⁶¹ *Anglo* 1994. 29. o.

⁶² *de Las Cases* 2004. 478–479. o., idézi: *Bruno* 2005. 47. o.

⁶³ Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele III (Napoli), Biblioteca Universitaria (Bologna).

⁶⁴ Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo. http://edit16.iccu.sbn.it/web_iccu/ihome.htm (A letöltés időpontja: 2020. október 6.)

⁶⁵ Biblioteca Reale (Torino), Biblioteca Palatina di Parma, British Library (London).

A munkát a legrészletesebben Sydney Anglo mutatja be, aki Glasgowban és Washingtonban egy-egy további példányt azonosított.⁶⁶

A nyomtatvány sajátossága, hogy a példányok a könyvkötés korai fázisában félbehagyott állapotán túl, több címlappal és ajánlással készültek, ahogy az a British Library katalógusának címleírásából⁶⁷ is látszik: *Regole ... Ghisliero, ad instruzione dell'ill.m^o. Signor Antonino Pio Bonello*. A jelenséget Sydney Anglo magyarázza, leírása szerint⁶⁸ az ajánlólevelek is különböznek: Ghislieri Bonellónak – földijének és a korban ismert zsoldosnak⁶⁹ – egyszerűbb, az ifjú hercegnek kidolgozottabb levelet illesztett műve elé, de mindkettőt 1587. április 22-i keltezéssel.

Ed.: Parma, appresso Erasmo Viotto, 1587. Bibl.: *d'Ayala* 1854.199. o.; *Promis* 1871. 623–624. o.; *Anglo* 1994.; *Brunelli* 2000.; *Anglo* 2000. 68–71. o.; *Ilari* 2011.; *Mondschein* 2016. 311. o.

2. Jelentés Győr elfoglalásáról (1598. április 4.)

A beszámolót tartalmazó rövid levelet Florio Banfi az 1598-as ostrom leghitelesebb forrásként értékeli, melyet Ghislieri Rudolf királynak címzett.⁷⁰ Sajnos Banfi sem a levél pontos jelzetét, sem annak külső azonosítóit (pontos megszólítás, címzett stb.) nem közli, a kézirat pontosabb azonosítására a tanulmány összeállítása során nem volt lehetőségem.

Ms.: Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze; ed. *Maggiorotti – Banfi* 1933. 44–45. o.

3. Federico Ghislieri levele Pietro Aldobrandini bíborosnak a kanizsai táborból (1601. október 13.)

Ms.: AAV, Fondo Borghese III, vol. 93 B2, foll. 42r–43v; ed. *Brancucci* 1980. 32–34. o.

4. Discorso sopra l'espugnatione della fortezza di Canissa – Beszéd Kanizsa erődjének visszafoglalásáról (1602. augusztus 29.)

A három szövegtenű által is megőrzött ostromtervet részletesen ismertettem a *Lymbus* és a *Verbum* 2018-as számaiban, amelyek összeállítása során még nem volt még alkalmam bevonni a vizsgálatba a firenzei Riccardiana Könyvtár példányát. Ez azonban szerencsére nem szolgált olyan információval, amely a cikkek megállapításaival ellentétes lenne, szövegében pedig nem tartalmaz érdemi eltérést a másik két változattól. Ghislieri többi művének külalakjával összevetve megállapítható, hogy a Vallicelliana példánya valószínűleg egy fogalmazvány, a firenzei és a mantovai példányok pedig olyan tisztázatok, melyek segítségével Ghislieri az illető notabilitásoknak (Firenzében valószínűleg don Giovanni de'

⁶⁶ Robert Lyons Scott Library (Glasgow), Folger Shakespeare Library (Washington).

⁶⁷ http://primocat.bl.uk/F/?func=direct&local_base=PRIMO&doc_number=004054917&format=001&con_lng=eng (A letöltés időpontja: 2020. október 6.)

⁶⁸ *Anglo* 1994. 36. o.

⁶⁹ *Porta* 1693. 33. o.

⁷⁰ *Banfi* 1933. 27. o.

Medicinek, Mantovában Vincenzo Gonzagának,⁷¹ akik az Aldobrandini-hadjáratok alatt mindketten megjárták a magyar hadszínteret) igyekezett bemutatni elsősorban saját képességeit, és persze Kanizsa visszafoglalásának egy lehetséges módját.

Alább külön fogom ismertetni az ugyanebben a témában a Habsburg-uralkodókhoz, Rudolf császárhoz és Ferdinánd főherceghez intézett *discorsót* (B1), amit a Kanizsa elfoglalására kitervelt módszer eltérése miatt függetlennek tekintek ettől a munkától.

Mss.: Firenze, Biblioteca Riccardiana (B.Ricc.), Ms.: 3177, fol. 116–133. A befoglaló kolligátum címe *Különböző szerzők prózai művei*, ebben a Ghislieri-szöveg a nyolcadik darab.

Mantova, Archivio di Stato di Mantova, Archivio Gonzaga, E V 4, busta 534.: két összefűzött ívfüzetből (278×205 mm) álló kézirat, az első öt, a második három ívből áll. Róma, Biblioteca Vallicelliana, Ms. N35, fol. 301–310.: kilencvennégy, a kötet címe szerint Lengyelországra vonatkozó írást egybegyűjtő kolligátum ötvenkilencedik tagja a szöveg. Ed.: Szóvák 2018a. Bibl.: *d'Ayala* 1854. 101. o.; *Banfi* 1940. 152. o.; *Ilari* 2011.,⁷² *Szóvák* 2018b.

5. Modo di governare un esercito – A hadsereg irányításának módja [1610 k.]

Ghislieri röviden értekezik a hadsereg főtisztjeinek feladatairól, helyenként beleszöve saját tapasztalatait. A megszólításokból világos, hogy a szöveg címzettje a pápa, Ghislieri neve viszont nem szerepel az iraton. A szövegben viszont felsorolja katonai megbízásait, melyek alapján Brunelli pontosan azonosítani tudta a szerző kilétét és az irat hozzátvetőleges keletkezési idejét.

Ms.: BAV, Barb.Lat. 4344, fol. 53r–54v; BUTo, N II 3 (17) – utóbbi példány elpusztult. Bibl.: *Promis* 1870. 631. o.; *Peyron* 1904. 38. o.; *Brunelli* 2000.; *Ilari* 2011.

6. Discorsi militari di Federico Ghislieri nei quali viene principalmente reprobato l'uso della lancia, con una nova militia contro alle forze turchesche dedicati al serenissimo Carlo Emanuele duca di Savoia etc. – Federico Ghislieri a felséges Károly Emánuel savoyai hercegnek ajánlott katonai tárgyú beszédei, melyekben először is elutasítja a kopja használatát, egy újfajta katonasággal a török erők ellen (1618. március 20.)

A szakirodalomban többnyire csak *Discorsi militari* címmel szereplő munka Ghislieri több szempontból legkülönlegesebb kézírata. Egyfelől gazdagon illusztrált, másrészt Ghislieri a szokásosnál csavarosabb narratívát használ mondandója előadására. Az illusztrációk többnyire a mérnök különféle találmányainak ábrázolását szolgálják és nagyjából dekoratív, mint technikai jellegűek. Előbbiek akvarell technikával készültek, utóbbiak egyszerűbb tollrajzok, amelyek így is alkalmasak például a kopjával dőfés különböző irányainak

⁷¹ Andrea Bruno is megemlíti cikkében, hogy Ghislieri a tizenöt éves háborút követően először a mantovai herceghez jelentkezett szolgálatra, ám ennek az adatnak a forrását nem jelöli. Vö. *Bruno* 2005. 43. o.

⁷² Ilari bibliográfiáját csak kézíratos formában értem el, amelyben a művek Ghislieri neve alatt egy helyen található meg, így az oldalszámot nem tartom szükségesnek jelölni.

és szögeinek bemutatásához (a 101. levél utáni ábra). A narratív újdonság a dialógus egy kezdetleges formájának használata a szöveg egy részében, amelyben három hadvezér haditerveit olvashatjuk. Egy elképzelt összecsapásban Ghislieri saját tüzérségi technikájának fölényét állítja szembe Giorgio Basta és Francesco Lanua feltételezett módszereivel, mindhárom stratégiát felvázolja, a csapatok és építmények három különféle elrendezésének megértését pedig egy-egy kétoldalas tollrajzzal is segíti (a 40. levél után). A „konkurrenszek” közül Basta kiválasztásának oka is nyilvánvaló, akinek *Beszéd a kopja és a pajzs használatáról*⁷³ című művének állításaival helyezkedik szembe a tüzérséget előnyben részesítő Ghislieri. A mű, amellyel Ghislieri a piemonti herceg katonai tanácsosává történő kinevezésre pályázott,⁷⁴ az olvasó elé tárja a mérnök számos támadó- és védekező találmányát. Az előbbieket közt figyelemre méltók a hosszú szurony segítségével pikává alakított (*picchierato*) muskéta (a 79. lap előtti akvarell) és a kétéltű csónakokból és fatáblákból összeállítható pontonhíd (a 67. lapot követő második akvarell). A védőeszközök közül pedig kiemelkednek a gyalogságnak szánt többágú pikákon (*picca* és *trepicca*, a 77. levél utáni második és a 78. levél utáni négy kép), valamint a spanyollovak különböző változatain túl a könnyen hordozható és összeilleszthető négyszögletes pajzsok (*Parma*, a 67. levél utáni második ábra).

Az ajánlason és a számtalan fantáziadús találmányon túl a kötet díszítettségével is azt sugallja, hogy szerzője olyan ajándéknak szánta a művet, amely majd meghozza neki az áhított tanácsosi kinevezést. A torinói udvari levéltárban⁷⁵ fennmaradt három kézirat közül ugyanis ezt borítja a leggazdagabban aranyozott kötés, melynek központi eleme magától értetődően a hercegi címer, és többször megjelenik rajta Savoia kezdőbetűje is. A piemonti hercegnek címzett második munkáját Torinó erődítéséről, melyet 1619-ben, immáron a megpályázott állást betöltőként alkotott, már egyszerűbb nyomású bőrkötés védi, az 1620-as traktátus pedig dísztelen borításban maradt fenn és ajánlólevél sincs benne. Az akvarellek minősége is azt mutatja, hogy a kötet reprezentatív ajándékként szolgált.

A mű részeként maradt fent a Promis által önálló műként is regisztrált szakvélemény, hogy mit kellene tennie Gian Francesco Aldobrandininak a keresztény sereggel Győr alatt 1597-ben.

Ms.: Torinó, ASTo, Bibl. Ant. Z II 27.: 165 levélből álló kötet (307×209 mm). Bibl.: *d'Ayala* 1854. 101. o.; *Promis* 1871. 624., 631–633. o.; *Brunelli* 2000.; *Bruno* 2005. 47–50. o.; *Ilari* 2011.

7. Trattato in risposta al serenissimo di Savoia se la città di Torino debba fortificarsi, e verso qual vento allargarsi, e se la fortificatione debba al Pò arrivare, o torlo in mezzo for-

⁷³ A torinói egyetemi könyvtár (BUTo) vegyes katonai írásokat – Ghislieri számos kéziratát és vázlatát is – tartalmazó négy kötetével együtt megsemmisült, az N II 3 jelű kolligátum nyolcadik eleme volt. Vö.: *Promis* 1871. 631. o. és *Peyron* 1904. 37. o.

⁷⁴ ASTo, B.Ant., Z II 27, fol. 6r, a vonatkozó részt idézi *Promis* 1871. 631–632. o.

⁷⁵ Az állami levéltárban (ASTo) őrzött Ghislieri-művek mind az udvari levéltár anyagához – *Sezione corte* – tartoznak.

tificando le colline di Federico Ghislieri maestro generale suo consigliere et luogotenente del reggimento della sua guardia con nuovo discorso dell'offese et difese secondo la sua praticata intelligenza – Traktátus a felséges Savoyai úrnak válaszul, hogy szükséges-e erődíteni Torinót, hogy mely irányba kellene bővíteni, és hogy az erődöt a Po folyónak határolnia kell, vagy a dombokat is megerődítve a közepén áthaladnia, melyet Federico Ghislieri hadvezér, tanácsos és testőrgárdájának parancsnokhelyettese írt egy új beszéddel a támadó- és védművekről gyakorlati tapasztalatai szerint (1619. január 22.) Ghislieri immár Savoyai Károly Emánuel katonai tanácsadójaként szakvéleményt írt ura számára, hogy hogyan kellene fővárosát megerősítenie, de a „pályamű” ezúttal nem nyerte el a herceg tetszését, ugyanis Torinó erődítése helyett agilis katonaság felállítását javasolta. Károly Emánuel viszont ragaszkodott az építkezéshez, amellyel végül Ercole Negro di Sanfront mérnököt bízta meg.⁷⁶ A műben az erődök bevehetetlenségét cáfolandó Ghislieri több magyar példát is hoz, például Győr és Kanizsa, vagy Eger várát.

Mss.: ASTo, Bibl. Ant. J.a VII 23.: 194 levélből álló kéziratos kötet (207×172 mm). BUTo, Cod.Ital. E 197, N II 4 (2).⁷⁷ A szöveg a torinói egyetemi könyvtár négy kötetes hadászati miscellanéájának utolsó kötetében fennmaradt fogalmazványát az 1904-es tűzvész súlyosan megrongálta, néhány elszenesedett szélű darabja a Cod.Ital. E 197. töredékeit őrző dobozban található. Bibl.: *d'Ayala* 1854. 396. o.; *Promis* 1871. 627–628. o.; *Peyron* 1904. 39. o.; *Brunelli* 2000.; *Ilari* 2011.

8. Trattato del marchese Ghislieri che nelle oppugnationi il defensori non può contrabattere le batterie dell'espugnatori – Traktátus arról, hogy az ostrom során a védő nem tudja visszaverni a támadó tüzéséget [1620 után]

Ghislieri feltehetően utolsó fennmaradt művében azt az alapvető tapasztalatát és más írásaiban is kifejtett véleményét rögzíti,⁷⁸ hogy a modern erőd önmagában nem garancia a védők győzelmére, ahhoz sokkal fontosabbak az olyan tényezők, mint a tüzéség.⁷⁹ Ezért először is a lőpor összetételének és a ballisztikának a kérdéseivel foglalkozik, ezeket a témákat „inkább fizikushoz, mint katonához illő érveléssel”⁸⁰ taglalva, majd felsorolja az erődök tíz kivédhetetlen hibáját (12v–13r). Egyéb szöveg, ajánlólevél nem található a kéziratban, abból, hogy a címben *marcheseként* hivatkozik magára, arra következtethetünk, hogy 1620-ban, vagy később állította össze ezt a művét. A szövegben egy magyar vonatkozású szöveg-hely olvasható a 16. levél rectóján, melyet Promis és utána Banfi is idéz Győr egyik ostromáról, ahol „nappal nem sikerült visszavenni azokat az ágyúkat, melyeket előző éjjel a vár

⁷⁶ *Bruno* 2005. 50. o.

⁷⁷ A torinói egyetemi könyvtár *Miscellanea militare* gyűjtőnevé négy kötetnyi anyagának közös jelzete N II volt, ezt követően az arab szám a kötetet jelzi. A kötetszám utáni zárójeles arab szám a kolligátumban elfoglalt helyet jelöli.

⁷⁸ *Bruno* 2005. 44. o.

⁷⁹ Uo. 45. o.

⁸⁰ Uo. 44. o.

mellvédjei irányába állítottak be, az ágyúpadokra ültetett török ütegek elnémítására.”⁸¹ Promis az „élményt” az 1597-es ostromhoz köti, Banfi is elfogadja ezt,⁸² noha a mű fő üzenetéhez – az ostromlók tüzérségi fölényéhez – nem illeszkedik. Valószínűbbnek tartom, hogy Ghislieri nem saját tapasztalata alapján – amit Győr ostromai során kizárólag a támadó oldalról gyűjthetett –, hanem hallomásból írja, hogy az 1594-es ostrom idején a várost védő „keresztények nappal nem tudták visszavonni az ágyúikat, amelyeket éjjel a mellvédekre állítottak a török tüzérség visszaverésére, amely magasított ágyúállásokon helyezkedett el.”⁸³

Ms.: ASTo, Bibl. Ant., Z II 32.: Tíz ívből álló füzet (277×204 mm). Bibl.: *d’Ayala* 1854. 101. o.; *Promis* 1871. 626. o.; *Brunelli* 2000.; *Bruni* 2005. 44–45. o.; *Ilari* 2011.

9. Discorso del signor Federico Ghislieri – Federico Ghislieri úr beszéde [1617 k.]

A szöveg a torinói egyetemi könyvtárban a Cod.Ital. E 197 jelzetű könyvben olvasható, amely a katonai miscellaneák jobb állapotban maradt darabjait tartalmazza. A szöveg az erődök ellenálló képességének tökélyre fejlesztéséről szól a Ghislieritől megszokott hierarchikusan osztályozott felépítéssel és pontos definíciókkal, magyar vonatkozása nincs.

Ms.: BUTo, Cod.Ital. E 197, N II 4 (15). 18 folio méretű, papíröntéssel megerősített levél, amelyek mind a négy szélükön megperzselődtek, kötésük is elégett. A szöveg 1r-től 18r-ig terjed, több nagyobb áthúzott résszel és kisebb tollrajzzal, a 18v üres. Az égésnyomok többnyire a margón véget érnek, de helyenként a sorok végei is elpusztultak. Bibl.: *Promis* 1871. 627. o.; *Peyron* 1904. 41. o.; *Brunelli* 2000.

Elpusztult művek

1. Beszéd Rudolf császárnak és Ferdinánd főhercegnek a magyarországi Kanizsa városának elfoglalásáról [1601 után]

Kanizsával kapcsolatban fennmaradt kéziratai (A4) és Ghislieri más művei nyomán is nyilvánvaló, hogy módfelett foglalkoztatta ez a sikertelen ostrom, ezért is dolgozott ki újabb haditervet az erőd elfoglalására. Promis a Habsburg uralkodóknak szánt mű létét Báthory Zsigmond titkárának, Giorgio Tomasinak egy Grazban kelt leveléből következteti ki: „Nagyon tetszett a felséges Ferdinánd főhercegnek a könyv a kanizsai beszéddel, melyet uraságod küldött, és én is törekedni fogok, hogy megismerjem. Viszont, nem tudom, milyen akadály miatt, a kegyelmed levelei nem érkeztek meg. A szívességre, melyet uraságod kért ezektől a felségektől a spanyol felség irányába, emlékeztetni fogom őket, nekem pedig, ha

⁸¹ Florio Banfi fordítását lásd *Maggiorotti – Banfi* 1933. 26. o.

⁸² Banfi sem ebben az esetben, sem más cikkeinek írása során nem vizsgálta a Ghislieri-kéziratokat, pusztán Promis művére támaszkodott, akinek állításait kritika nélkül vette át, így például azt a valószínűleg nyomdahibából fakadó pontatlanságot is, hogy a kérdéses szöveghegy a 19. levélen lenne. *Banfi* 1939a.; *Banfi* 1939b.; *Banfi* 1940.

⁸³ ASTo, B.Ant., Z II 32, fol. 16r.

sikerül kieszközölnöm, nem lesz utálatos munka, mert kegyelmed kiérdemelte azt érdemeinek hírével.”⁸⁴

Ebben a *discorsó*ban – Promis szerint – Ghislieri elárasztással javasolja Kanizsát elfoglalni, amely eltér a fent leírt kanizsai *discorso* módszerétől, abban ugyanis kimondja, hogy „vízzel nem reménytelen [a támadás], mert bár nem lehetne elárasztani, hasznos lenne Kanizsa lerombolásához, de később könnyebb is lenne a töröknek hasonló módszerrel visszafoglalni, és azt se hinném, hogy egyszerű lenne megerősíteni a felduzzasztáshoz megfelelő helyet úgy, hogy az ellenség be ne vegye... Mindezzel együtt sokkal egyszerűbbnek tartom az elfoglalását fegyverrel, mint a víz erejével.”⁸⁵ Ghislieri a Torinó erődítését tárgyaló traktátusban (A8) is két lehetséges visszafoglalási módszerről ír: „Hogy megostromoljam, előkészítettem a mocsárra mozgatható fedezékeket, pontonhidakat, melyek a muskétagolyónak is ellenállnak, biztos fedezékeket (*casematte*), kerek helyett erre a célra épített bárkákon elhelyezett ágyúkat, amelyekkel a védők hátát akartam támadni ezekben a befejezetlen és kötőgátak nélküli bástyákban. A hiányosságok miatt a bástyák torkait leleplezik és kiüritik, és így elfoglalhatják ezeket a helyeket. Hogy elárasszam, terveztem egy átereszt azon a helyen, ahol a török a mocsáron áthaladó utat építette, és amely egy puskalövésre van Kanizsától. Jól megfontolva a vízszint szükséges növekedését tizenkét láb magas gáttal el lehet érni ezt a hatást, amely gondolat a császárnak és Ferdinánd főhercegnek a célnak megfelelőnek tűnt, de a későbbiekben hasznosabb a gát lerombolása, mint megtartása, nehogy a török, ha visszatér, ugyanezzel a módszerrel elfoglalja.”⁸⁶

A *Discorsi militari*ban pedig egyenesen azt állítja, hogy könnyű lenne árasztással elfoglalni Kanizsát. Mindezek alapján nagyon valószínű, hogy két változat készült a haditervből, a korábban tárgyalt ostromterv és az elveszett árasztási terv. Az utóbbi létét támasztja alá az is, hogy duzzasztómű építéséhez az ostromterv szerint nehezen található helyet a torinói traktátusban konkrétan megjelöli abban a pontban, „ahol a török a mocsáron áthaladó utat építette, és amely egy puskalövésre van Kanizsától.”⁸⁷ Az árasztásos terv nem nyerhette volna el Rudolf császár és Ferdinánd főherceg tetszését sem, ahogy Ghislieri és Tomasi is írja, ha csak annyira lett volna kidolgozva, mint az ostromtervben (A4). A Rudolfnak és Ferdinándnak küldött szöveg függetlenségét attól az is bizonyítja, hogy Brunelli szerint – akit Ilari szó szerit idéz – a könyvben Russwormot tette felelőssé a vereség miatt, akiről viszont az ostromtervben nem esik szó.

Bibl.: *Promis* 1871. 625. o.; *Brunelli* 2000.; *Ilari* 2011.

2. Narratione dell’assedio fatto da’ turchi di Giavarino nell’Ungheria – A magyarországi Győr törökök általi ostromának elbeszélése [1594 után]

⁸⁴ Delle lettere di Monsignor Giorgio Tomasi segretario di Sigismondo Principe di Transilvania, libri due (1624), 1, fol. 17. Idézi: *Promis* 1871. 625. o.

⁸⁵ *Szovák* 2018a. 205. o.

⁸⁶ ASTo, B.Ant., J.a VII 23, fol. 123r–124r.

⁸⁷ ASTo, B.Ant., J.a VII 23, fol. 123v.

A szöveg Promis szerint Győr 1598-as keresztények általi elfoglalásáról szól, de ez vitatható, amennyiben az *assedio fatto da' turchi* szerkezetben a törököket tekintjük a *fatto* szenvedő melléknévi igenév logikai alanyának. Ghislieri más szövegei alapján nem volt ismeretlen előtte Győr 1594-es elfoglalásának története,⁸⁸ ezért joggal tételezhető, hogy ezt az ostromot ismertette az elpusztult szövegben.

Ms.: BUTo, N II 4 (23)⁸⁹ Bibl.: *Promis* 1871. 624. o.; *Peyron* 1904. 42. o.

3. La real disciplina militare et altri disegni di fortificationi et battaglie dedicate all'Altezza di Sauoya da Federico Ghisigliero – A valódi katonai fegyelem és más erőd- és csataábrázolások

Ghislieri torinói működésének eredménye az a különböző harcrendeket bemutató gyűjtemény is, amely valós hadseregek (egy római legio és Giorgio Bastáé) felállítását és több sokszög alakú földsánc terveit tartalmazta. Ezekon felül két beszéd tartozott a műhöz: a katonai fegyelemről (*Discorso sopra la disciplina militare*) és a hadseregek elrendezéséről, illetve általában a taktikáról (*Discorso sopra la maniera di disporre un armata*). Az előbbiből Promis átirat másfél oldalnyi szöveget, ez alapján feltehető, hogy a *La real disciplina...* több fázisban készült, Ghislieri korábbi beszédeit frissítette fel az illusztrációkkal (*disegni*). Az első beszédben ugyanis még huszonnégy évi harci tapasztalatáról beszél, ez alapján az 1580-as évektől akármekkora észszerű ráhagyással számolva sem írhatta ezt a szöveget 1610 után. A huszonnégy éves pályafutás emlegetésének apropója, hogy ezalatt Ghislieri nem találkozott olyan művel, amely a pika, az arkebúz és a muskéta használatát rendszeresen leírta volna, noha „úgy gondolom, a legújabb szerzők minden könyvét elolvastam, amit erről írtak.”⁹⁰ Minden bizonnyal ez a tapasztalat indította arra, hogy a témában több művet is összeállítson, melyekről a 13. (muskéta és pika) és a 14. (fegyverek általában) számmal írok.

Mss.: BUTo, K I 4 – teljes művet tartalmazta, 24 levélnyi rajzzal; BUTo, N II 3 (4) és (19) – a *Discorso sopra la disciplina militare* csonka fogalmazványa és teljes példánya; BUTo, N II 3 (14) – a *Discorso sopra la maniera di disporre un armata* autográf példánya számos törléssel és javítással, 41 levél. Bibl.: *Promis* 1871. 629–631. o. és *Peyron* 1904. 37–38. o.

4. Trattato del marchese Federico Ghislieri sopra l'espugnatione della Roccella – Federico Ghislieri őrgrof traktátusa La Rochelle ostromáról [1620 után]

Mariano d'Ayala szerint a mű nem egyéb, mint „a haditechnika alapelveinek alkalmazása, amelyeket [Ghislieri] röviden, de biztos tudással és újdonságokkal kifejt.” Ghislieri ebben az írásában is utal arra, hogy Kanizsa alatt ő alakította ki a közelítő árkokat. Még Promis is kézbe tudta venni a kéziratot, leírása szerint rövidke, 24 levélre terjedő műről van szó. A 19. levélen kezdődött Ghislieri véleménye az ostrom lehetőségeiről, ebből és d'Ayala értékelé-

⁸⁸ ASTo, B.Ant., Z II 32, fol. 16r.; ASTo, B.Ant., J.a VII 23, fol. 141r–v, 150v–151r.

⁸⁹ Ahol a katalógusok alapján ismert az elpusztult kéziratok jelzete, ott azt feltüntettem, de az alábbiakban a jelzetekhez már nem kapcsolódik valódi dokumentum.

⁹⁰ BUTo, N II 3 (19) p. 7, idézi *Promis* 1871. 630. o.

séből is világos, hogy a kanizsai *discorso*hoz hasonló szerkezetű haditervről van szó, ahol a gyakorlati probléma megoldása eltöri az elméleti bevezető mellett.

Ms.: BUTo, N II 40. Bibl.: *d'Ayala* 1854. 101. o.; *Promis* 1871. 628. o.; *Peyron* 1904. 138. o.; *Ilari* 2011.

5. Ghislieri őrgrof nyilatkozata a római Michelangelo Sorci javára Vercelli védelme kapcsán [1620 után]

Ms.: BUTo, N II 1 (7). Bibl.: *Promis* 1871. 615. o. és *Peyron* 1904. 33. o.

6. Trattato delle fortificationi – Traktátus az erődítésről [é. n.]

Bibl.: *Grassi* 1833. 78. o. és *d'Ayala* 1854. 101. o.

7. Discorso sopra la fortificatione di città e terre intiere – Beszéd a városok és nagyobb területek erődítéséről [é. n.]

Ms.: BUTo, N II 4 (4). Bibl.: *Promis* 1871. 626. o. és *Peyron* 1904. 40. o.

8. Discorso sopra la fortificatione delle piazze – Beszéd a helyek erődítéséről [é. n.]

Ms.: BUTo, N II 4 (25) és (26). Bibl.: *Promis* 1871. 626–627. o. és *Peyron* 1904. 43. o.

9. Discorso sopra l'arte di far la guerra – Beszéd a háború tudományáról [é. n.]

Ms.: BUTo, N II 3 (21). Bibl.: *Promis* 1871. 631. o. és *Peyron* 1904. 39. o.

10. Discorso sopra il combattere in campagna – Beszéd a csatateri küzdelemről [é. n.]

Ms.: BUTo, N II 3 (3). Bibl.: *Peyron* 1904. 36. o.

11. Discorso dell'artiglieria – Beszéd a tüzérségről [é. n.]

Ms.: BUTo, N II 3 (1). Bibl.: *Promis* 1871. 631. o. és *Peyron* 1904. 36. o.

12. Discorso della maniera di maneggiare la spada – Beszéd a kardforgatás módjáról [é. n.]

Mss.: BUTo, N II 1 (5), N II 3 (15). Bibl.: *Promis* 1871. 633. o. és *Peyron* 1904. 33. o.

13. Della militia armata di moschetto e picca – A muskétával és pikával felszerelt hadseregéről [é. n.]

Ms.: BUTo, N II 3 (5). Bibl.: *Peyron* 1904. 37. o.

14. Discorso delle armi sì in generale che in particolare – Beszéd a fegyverekről úgy általánosságban, mind részletesen [é. n.]

Ms.: BUTo, N II 3 (18). Bibl.: *Peyron* 1904. 38. o.

15. Alcune particolaritadi delli squadroni de infantaria dell'ordine che si puol tenere per ottenere victoria – Néhány apróság a gyalogsági egységek rendjéről, amelyet be kell tartani a győzelem elérése végett [é. n.]

Ms.: BUTo, N II 3 (16). Bibl.: *Peyron* 1904. 38. o.

16. Progetto dell'istituzione della militia piemontese – A piemonti hadsereg felállításának terve [1613 után]

A szöveg két fogalmazványa elpusztult a torinói tűzvész során. Promis másfél oldalon idéz belőle, amelyből megtudhatjuk, hogy Ghislieri milyen szerkezetű hadsereget képzel el, egy-szersmind, hogy mi a véleménye a piemonti hadsereg aktuális állapotáról és a piemonti néplélekről.

Mss.: BUTo, N II 3 (10) és (11). Bibl.: *Promis* 1871. 633–634. o.

Tévesen Ghislierinek tulajdonított mű

Relatione all'arciduca Massimiliano, della bontà dell'esercito cristiano da sotto Canissa – Jelentés Miksa főhercegnek a keresztény seregek kiválóságáról Kanizsa falai alatt [1601 és 1605 között]

Carlo Promis szerint „a főherceg személye, akinek címezték az írást, az erősség, amelyről szól, az előadott anyag és a tálalásának módja, és mindenekelőtt pedig a nyelv és a stílus megköveteli, hogy Ghislierinek tulajdonítsuk a művet, aki egy azonos műfajú írás szerzője is, amelyre V. számmal hivatkozom.”⁹¹ Viszont a szöveg címéből és tartalmából egyértelmű, hogy ezt egy Habsburg szolgálatban álló katonatiszt írta, az a *marescial del campo*, aki a Székesfehérvár ostromában megfáradt csapatait november 7-én vezette át Kanizsa alá, ahol 14-én csatlakoztak a sereghez. A címben megjelölt katonai rang mindenképpen magasabb Ghislieri kanizsai beosztásánál, aki Székesfehérvárnál nem is harcolt, egy egész hadsereget irányító tisztet jelöl, aki a vezényletére bízott csapatok és a harci cselekmények alapján Hermann Christoph von Russworm.⁹²

Ed.: La terza parte del Tesoro Politico in cui si contengono relationi, istruzioni, trattati et varii discorsi, pertinenti alla perfetta intelligenza della ragion di stato, Ed.: *Comino Ventura*. Vicenza, 1605. 77–84. o. Bibl.: *Promis* 1871. 624. o.

2. FEDERICO GHISLIERI SZAKVÉLEMÉNYE GIAN FRANCESCO ALDOB-RANDINI RÉSZÉRE A KERESZTÉNY SEREG TEENDŐJÉRŐL GYŐR FALAI ALATT 1597-BEN

ASTo, Bibl. Ant. Z II 27, foll. 47v–50r.

⁹¹ *Promis* 1871, 624. o. Lásd B1.

⁹² *Bagi* 2013, 26. o.

[47v] Considerato il stato nel qual si trova questo esercito cristiano et l'interesse di questa guerra et parimente esaminato quello che possi fare l'esercito turchesco contro questo campo trincerato con l'aiuto della fortezza di Ciavarino, trovo che rispetto alla stagione contraria, al poco numero de soldati, al molto tempo necessario per l'ossidione di detto Ciavarino, alla bona fortificatione di esso, al mancamento delle cose bisognevoli sì per l'assedio, come per l'espugnatione, che quanto si potesse fare il tutto ragionevolmente dovesse succedere con poco frutto di questo esercito; che, volendosi assediare questa piazza d'assedio chiuso, converria chiudere il spatio di dodicimila passi andanti et più con forti, distanza tale che occuparebbe tutto questo esercito alla fabrica d'essi il tempo di doi mesi et più, essendo ragionevole che i forti siano di bona forma et che le trinciere tirate dall'uno all'altro siano col fosso verso la piazza et verso la campagna. Nei quali, fatti che fossero, converria per bona guardia et difesa impegnarvi la metà et più di questo esercito.

Questo concesso, si ha da supporre che venendo lo nemico al soccorso debba condur forze con le quali possa promettersi di combatterci campalmente, et con più facilità accomettendo uno o doi de nostri forti, poiché noi né per numero de soldati a piede, [48r] né per quelli a cavallo, né per vantaggio de sito – anzi molto bene hoggi riconosciuto, habbiamo trovato molti promontorietti a vicina distanza dominanti le nostre piazze d'armi –, non potremo né tenerlo a dietro, né impedirlo che detti forti non si perdino et che l'esercito non sii dall'artegliarie nemiche bersagliato et offeso dal presidio di Ciavarino alle spalle, longo il Danubio et dalle barche armate. Potendo di più il turco far passare i suoi tartari il Danubio nell'isola di Ciavarino, et da quella nell'altra di Comar, togliendoci le nostre barche de viveri, privandoci de tutte le sustanze, et mettendo a foco et a fiamma tutti i villaggi dell'isola. Le quali cose fanno concludere che, quando anco il turco non soccorresse né fortivamente, né palesemente, l'istesso assedio disfarebbe in tutto et per tutto questo esercito, per il che converrebbe lasciare l'impresa imperfetta. Oltre che, avanti che questa nostra molta opera fosse fornita, potrebbe l'inimico di notte oscura intromettervi munitioni con la comodità de' luoghi vicini. Ma non necessitato per hora al soccorso et per la fortezza della piazza, et per il tempo che gli daremo noi sforzati dal caso istesso, et per i viveri che sono dentro, come si è havuto relatione da prigionii, et per i vantaggi che conosce, dal canto suo potrà attaccar Strigonia o altra piazza a lui di frontiera, per sforzarla et in uno istesso tempo per liberar questa dall'assedio.

Dovendosi credere che, se gli daremo tempo che se accampi, difficilmente ne lo potremmo rimuovere per i siti forti montuosi che vi sono, et per la vicinanza [48v] di Buda⁹³, et de' suoi paesi, da quali potrà per terra ricevere altre forze in soccorso et bastimenti con l'armata per il Danubio. Nel qual caso correrà fortuna d'ottenere il suo fine che sarà o di torne Strigonia, o di combatterci col suo vantaggio volendola noi soccorrere, o di haver liberato Ciavarino. Né vi sarà chi neghi, che più facil sii al turco l'espugnar Strigonia, che riuscibile a noi di recuperar Ciavarino con l'assedio chiuso o con l'espugnatione, che perciò potria ancor l'ini-

⁹³ Del. *Belgrado*, suprascript. *Buda*.

mico a tempo presa Strigonia soccorrere Ciavarino, il quale all'interesse de questi stati non è così dannevole, come saria Strigonia in poter de turchi.

Si comprende dunque da quanto si è detto che a noi sii difficilissimo il proponimento di questo assedio, in dubio di vietare il soccorso et sicuri della perdita di Strigonia o d'altra piazza, atteso che non si vieterebbe anco detto soccorso quando slogiandosi si andasse a rincontrarlo dandogli la bataglia, della quale con tanti nostri disadvantages non si potrebbe sperar vittoria, ma si bene dubitare⁹⁴ molto della perdita, che sarebbe rovina totale a questi stati per le molte imprese. Et potria far vittorioso come di Comar, di Possonia, d'Altemburg, di Pappa, di Niustat, non trovando resistenza alcuna, dalle quali speranze mosso verrà gagliardissimo tardando et per mettersi alla via, et per godere il beneficio del tempo in suo profitto, lassandoci disfare a noi nella campagna al freddo, mantenendosi lui nel coperto al caldo. Perciò, chi procurerà combatterlo, ci insegna [49r] l'esperienza che procurerà anco il danno del nostro esercito stante le cose ragionevoli presupposte et gl'avisi che siano ottanta mila combattenti meglio conditionati di noi, sarebbe dunque più accertato cedere alla parte più forte contraria. In conservation de la reputation et in difesa del rimanente, che quando questo esercito si conserverà, abandonato questo assedio non consentirà per quest'anno al nemico impresa alcuna, et per questo rimarrà vittorioso, poiché per la debolezza dele nostre forze si reputa haver vinto.

Ho pensato dunque, non ostante tutte le vere difficoltà narrate, continuar questo assedio et salvar Strigonia con l'altre piazze di frontiera, cose repugnanti fra di loro, poiché non abbiamo forze di attendere all'una, nonché alle due. Et quanto alla prima, sempre che se impedisca che il nemico non possa campalmente, né con soccorso rubato vittuvagliare Ciavarino, quest'una sarebbe assicurata restando la piazza nel suo stato di necessità, se pur vi è. L'impedire il soccorso sarà il prevenirlo et metterseli in fronte con godere tutti quei vantaggi che hora in questo posto havrebbe in suo favore, perché se andremo col nostro esercito longo il Danubio con i nostri viveri et ponti, et se ci accamparemo con Strigonia alle spalle, non ha dubio che haveremo quella per nostra difesa et in questo loco l'inimico alle spalle, quando, o difendendo forti, o combattendo campalmente, volessimo all'inimico ostare, colà la piazza d'arme haveressimo per noi avantajiosissima per sito, con viveri, acqua, legna, et coperto nella terra de razziani⁹⁵, et nell'altra di Strigonia, che qui saria di tutti questi difettosa. [49v] Quivi ci accertaissimo delle forze nemiche, delle quali lontani non ne sappiamo nulla di certo, poiché ogn' hora ne haveressimo lingua, et lo metteressimo di più in necessità di pensare alla sua difesa, et di non disamparare⁹⁶ Buda, et quando volesse combatterci, lo faria con suo disadvantage, noi più sicuri della vittoria che della perdita. Se vorrà assicurarsi di Ciavarino, converrà prima che lasci presidiata Buda et l'altre piazze di frontiera a noi

⁹⁴ *Dubitare ex dubita* ms.

⁹⁵ Rasciani.

⁹⁶ Abbandonare. (Ezt és az előző jegyzetet az olaszul értő olvasók kedvéért Giampiero Brunelli ajánlására helyeztem el, akinek ezúton köszönöm az átirás ellenőrzését! A magyarázó jegyzetek hiányát – elsősorban a földrajzi nevek esetében – a fordítás hivatott ellensúlyozni.)

contigue perilché, indebolito il suo esercito, noi con sicurezza, quasi pareggiate le forze, potremmo dargli alla coda et trattenendolo fargli consumare il tempo, acciò che gli mancassero i viveri, o impegnato che fosse combatterlo con grandissima speranza della vittoria dal canto nostro.

Ecco che questo facendosi si salva sicuramente Strigonia et l'altre piazze di frontiera da questa parte, come Vicegrado, Novigrado, Vaccia, Oivar et l'altre et si mantiene confidenti i vassalli più pronti alla difesa del suo. Si vieterebbe parimente il soccorso rubato, poiché nel detto posto l'esercito nostro è bene avisato, potrebbe sempre in tempo essere alle spalle di quella truppa che pretendesse soccorrere retardata da carri o da cameli. Ma per più sicurezza consiglieri che si lasciasse⁹⁷ assediato Ciavarino con assedio largo et si mettesse in Pappa, in Totes et in Sanmartino grosso presidio di cavalleria, poiché con quella si rinforzaria il nostro esercito. Il qual presidio vigilando col batter i camini et col toglier lingua et anche da noi avisato unito, aiutato da nostri potrebbe per fronte et per coda combatter l'inimico, con che facilmente si vieterebbe il detto [50r] soccorso et perchè campegiandosi non si può accertar l'esito delle cose, né il più delle volte effettuare quanto si è proposto. Però saria bene per tutto quello che potesse avvenire vittuvagliar queste piazze, acciò che il nostro esercito sotto a quelle avesse da vivere per quattro o cinque giorni. Così si riparerebbe al soccorso fortivo et in uno istesso tempo si assediarebbe questa piazza di assedio largo, stando il nostro esercito a fronte del nemico si salverebbe Strigonia et tutta la frontiera, si metterebbono tutte le cose del nemico in compromesso et passato il tempo nel quale potesse il turco campegiare ritornaissimo alla presa di Vesprino, di Balotta, et faessimo nei passi necessarii i forti, per assediare più strettamente Ciavarino, et lassato ben presidiato questi lochi si svernarebbe il restante dell'esercito, et al primo tempo, se la piazza ancor si mantenesse, con qualche rinforzo et con le cose necessarie l'attaccaissimo per forza.

Fordítás

Megfontolván a keresztény sereg állapotát és a háború érdekeit, egyszersmind megvizsgálva, hogy mire lehet képes a török hadsereg Győr erődjének támogatásával a körülzárt táborunk ellen; tekintve a nehéz évszakot, a zsoldosok kis számát, a Győr megvívásához szükséges sok időt, annak komoly erődítettségét és az akár a körülzáráshoz, akár az ostromhoz szükséges dolgok hiányát, úgy gondolom, hogy amit várhatóan el lehetne ezzel érni, kevés sikert hozna a seregünknek. Ha a seregünk szorosan körül akarja zárni ezt az erődöt, több mint tizenkétezer lépés hosszan kellene lezárnia a területet állásokkal, ami akkora távolság, hogy a kiépítése az egész sereget lekötné két hónapra, sőt többre, mivel úgy észszerű, hogy az állások megfelelő alakúak legyenek és a felhúzott sáncoknak mindkét irányban, az erőd és a nyílt vidék felé is legyen árka. Ezekbe, ha elkészülnének, megfelelő őrséget és védelmet kellene állítani, amely lefoglalná a sereg felét, sőt a nagyobbik részét.

⁹⁷ *Lasciasse ex lasciasse* ms.

Ha ez így történik, feltételezni kell, hogy az ellenségnek olyan erőket kellene idehoznia a felmentésre, amelyekkel a harctéren remélheti, hogy legyőz minket, és nagy könnyebbséggel egy vagy két erődítésünket elfoglalja. Mi ugyanis sem gyalogosaink, sem lovasaink számával, sem jó helyünkkel – ugyanis ma alaposan felmértük, és találtunk sok kisebb dombot a közelben, amelyekről uralhatók a fegyvertereink – nem tudjuk sem visszatartani őket, sem megakadályozni, hogy az erődítéseink elvessenek, és hogy a sereget az ellenséges tüzéség ne lője szét és ne támadja hátba a Duna mentén a győri őrség és a hadihajók. Ezen kívül a török átúszthatja a tatárjait a Dunán a győri szigetre, onnan pedig a komáromira, így megszerezheti az élelemszállító hajóinkat, megfoszthat minden szükségletünktől, és felgyújthatja a sziget összes falvát. Mindebből pedig az következik, hogy még ha a török nem is segítené Győrt sem csellel, sem nyíltan, maga az ostromzár emésztené fel teljes egészében a seregünket, ezért befejezetlenül kellene hagyni a vállalkozást. Mindezen felül az ellenség még azelőtt municiót tudna bejuttatni a közeli helyekről az éjszaka sötétjében, hogy a mi nagy munkánk befejeződne. Ugyanakkor, minthogy még nincs is szükségük segítségre az erőd erőssége miatt, az idő miatt, amit a helyzettől kényszerítve adtunk nekik, a benti élelmiszerellátmány miatt, amelyről a foglyoktól kaptunk jelentést, és az előnyök miatt, amelyeket ismer, a török viszont megtámadhatja Esztergomot vagy valamelyik másik szomszédos végvárat, hogy elfoglalja, és ezt az erődöt a körülzárás alól megszabadítsa.

Feltételeznünk kell, hogy ha időt hagynánk nekik a letáborozásra, onnan csak nehezen verhetnénk ki őket az ott lévő hegyes területek miatt, Buda és más területeinek közelsége miatt, ahonnan szárazföldön további csapatokat kaphatnának segítségül, a Dunán pedig ellátmányt a hajóhadukkal. Ebben az esetben lehetőségük lenne rá, hogy elérjék a céljukat, akár Esztergom elfoglalását, akár a mi legyőzésünket az ő előnyükkel, mivel a város segítségére indulnánk, akár Győr felszabadítását. Nincs, aki tagadná, hogy sokkal könnyebb lenne a töröknek Esztergom elfoglalása, mint amilyen sikerrel mi járhatunk Győr visszafoglalásában a szoros ostromzárral vagy ostrommal, mert így az ellenség, miután elfoglalta Esztergomot, időben menthetné fel Győrt, amely nem olyan kártékony ezeknek az államoknak az érdekére, mintha Esztergom a törökök kezébe kerülne.

Az elhangzottak alapján érthető tehát, hogy számunkra nagyon nehéz lenne ennek az ostromzárnak a terve, kétséges, hogy megakadályozhatnánk a felmentést, Esztergom vagy más hely pedig bizonyosan elveszne, mivel azzal sem akadályozhatnánk meg a mondott felmentést, ha ellenük kivonulnánk, hogy megütközzünk csatában, amelyben sok hátrányunk miatt nem is remélhetünk győzelmet, ellenben sejtethetjük a vereséget, amely teljes romlást hozna ezeknek az államoknak a sok hadivállalkozás miatt. És ezáltal a török megszerezhetné akár Komáromot, Pozsonyt, Óvárt, Pápát vagy Bécsújhelyt, nem találván semmilyen ellenállást, amely reménytől indítva igen bátran fog hátráltatni minket, részint azért, hogy megindulhassanak, részint, hogy az ő javukra teljen az idő, miközben mi a táborban a hidegben tönkremegyünk, ő a fedezékében a melegben védve marad. Ezért aki az ő elpusztításukra tör – azt mutatja a tapasztalat –, valójában a mi hadseregünk kárára van, tekintve a fentebbi megfontolásokat és a híreket, hogy nyolcvanezer nálunk jobb állapotban

lévő harcosuk van, tehát még biztosabb, hogy elbuknánk az erősebb ellenféllel szemben. A becsületünk és a fennmaradók védelmére, ha megőrizzük a sereget és felhagyunk az ostrommal, ezzel meggátoljuk, hogy az ellenség ebben az évben hadi vállalkozásba fogjon ellenünk; ezáltal a seregeink gyengesége miatt úgy tartanak, hogy győztünk.

Arra gondoltam tehát, hogy az elmondott nehézségek ellenére fenn kellene tartani ezt az ostromzárat és fel kellene menteni Esztergomot a többi végvárral együtt, amelyek egymással ellentétes dolgok, mert ahhoz sincs elég erőnk, hogy az egyikkel, nemhogy mindkettővel foglalkozunk. És – az elsőt illetően – ha sikerülne megakadályozni, hogy az ellenség nyílt támadással vagy lopott segéllyel felszerelje Győrt, ez továbbra is biztosítva lenne, mivel az erőd abban a szükségállapotban lenne, ha egyáltalán abban van. A segítség akadályozása pedig az lenne, hogy a törökök elé megyünk és szembeszállunk velük mindannak az előnynek a kihasználásával, amelyet most ezen a helyen ők birtokolnának, mert ha seregünkkel a Duna mentén haladunk ellátmányostul és hidastul, és letáborozunk Esztergommal a hátunk mögött, kétségtelen, hogy az a védelmünkre lesz, míg ezen a helyen az ellenség van a hátunk mögött. Amikor erődítéseket védve vagy csatába bocsájtkozva akarnánk az ellenségnek ellenállni, ott a fegyvertér igen előnyös lenne nekünk, ellátmánnyal, vízzel, fával és fedezve Rácvárostól és a másik oldalról Esztergomtól, ami viszont itt mind hiányozna. Ott megbizonyosodhatnánk az ellenséges erőkről, amelyekről a távolból nem tudunk semmit, mivel bármelyik órában foghatnánk nyelvet, és olyan szükségbe kényszeríthetnénk a törököt, hogy csak a saját védelmére tudjon gondolni, és hogy ne hagyja el Budát. És amikor megakarna ütközni velünk, azt hátrányokkal tenné, biztosabb lenne a győzelmünk, mint a vereségünk. Ha biztosítani akarja Győrt, előbb Budát kell ellátnia kellő őrséggel és a többi velünk határos végvárat, ami miatt elgyengül a serege; mi biztonságosan, szinte kiegyenlített erővel hátbatámadhatnánk őket, és feltartván őket addig húzhatnánk az időt, hogy elfogyjon az élelmük, vagy ha megtámadnának minket, akkor is a mi oldalunkon lenne a győzelem igen nagy reménye.

Így cselekedve tehát biztosan megmenekül Esztergom és a többi végvár ezeken a részeken: Visegrád, Nógrád, Vác, Érsekújvár és mások, és meg lehet tartani a lakosok bizalmát, akik leginkább a sajátjuk védelmére hajlandóak. Egyszerre megakadályoznánk a lopott segélyeket, mert a mondott helyen jólétesült seregünk bármikor a csapataik hátába kerülhetne, akik segítségül jönnének, mivel őket késleltetik a szekerek és a tevék. A nagyobb biztonság érdekében inkább javaslom, hogy Győrt továbbra is laza ostromzárral vegyük körül; helyezünk el Pápán, Tatán és Szentmártonban nagy lovas őrségeket, mivel ezzel megerősítenék a mi seregünk. Ez az őrség az utakat őrzi és „nyelveket fog”, és értesítésre csatlakozik hozzánk, így szemből és hátulról le tudnánk győzni az ellenséget, amivel könnyen megakadályoznánk Győr mondott megsegítését. Mivel letáborozva nem lehet biztosítani a dolgok kimenetelét, sem az esetek többségében megvalósítani azt, amit elterveztünk, mégis jó lenne mindenesetre ezeket a helyeket feltölteni ellátmánnyal, hogy a seregünk azok alatt négy-öt napig állomásozhatson. Így elhárítanánk a cseles felmentést, és egyszerre lazán körülnézünk ezt az erődöt, szemben állva az ellenséggel felmentenénk Esztergomot és az összes

végvárat, és rosszabb helyzetbe hoznánk az ellenséget minden tekintetben, és ha elmúlt az idő, amikor a török a hadjáratot folytathatja, visszatérhetünk Veszprém és Palota elfoglalására, és a szükséges átkelőkön erősségeket alakítunk ki, hogy még szorosabban zárjuk Gyórt, és megfelelően őrizve hagyva ezeket a helyeket a sereg fennmaradó része áttelel, majd az első adandó alkalommal, ha kitarat még az erőd, némi erősítés és a szükséges felszerelések segítségével erővel foglalhatjuk el.

RÖVIDÍTÉSEK

ASTo, Bibl. Ant	Archivio di Stato di Torino, Biblioteca Antica
BUTo	Biblioteca Universitaria di Torino
AAV	Archivio Apostolico Vaticano
BAV	Biblioteca Apostolica Vaticana

BIBLIOGRÁFIA

- Anglo* 1994. *Anglo, Sydney: Sixteenth-Century Italian Drawings in Federico Ghisliero's „Regole Di Molti Cavagliereschi Esercittii”.* *Apollo*, 139. (1994) 393. sz. 29–36. o.
- Anglo* 2000. *Anglo, Sydney: The Martial Arts of Renaissance Europe.* New Haven, 2000.
- Asor Rosa – Altieri Biagi* 1984. Letteratura italiana. Le forme del testo. La prosa. Ed. *Alberto Asor Rosa – Maria Luisa Altieri Biagi.* Torino, 1984.
- d’Ayala* 1854. *d’Ayala, Mariano: Bibliografia militare italiana: antica e moderna.* Torino, 1854.
- Bagi* 1999. *Bagi Zoltán Péter: Esztergom 1595-ös ostroma.* *Aetas*, 14. (1999) 4. sz. 59–65. o.
- Bagi* 2013. *Bagi Zoltán Péter: Egy kudarc okai. Kanizsa 1601. évi ostroma.* *Aetas*, 28. (2013) 1. sz. 5–30. o.
- Bagi* 2019. *Bagi Zoltán Péter: Elveszve a fogalmak tengerében.* *Győri Tanulmányok*, 40. (2019) 39–68. o.
- Banfi* 1939a. *Banfi Florio: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. (Első közlemény)* *Hadtörténelmi Közlemények*, 40. (1939) 1. sz. 1–33. o.
- Banfi* 1939b. *Banfi Florio: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. (Második közlemény)* *Hadtörténelmi Közlemények*, 40. (1939) 2. sz. 213–218. o.

- Banfi* 1940. *Banfi Florio*: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. (Harmadik és befejező közlemény) *Hadtörténelmi Közlemények*, 41. (1940) 1. sz. 143–156. o.
- Bánlaky* 1940. *Doberdói Bánlaky József*: A török hatalom hanyatlása. Miksa, Rudolf és a Báthoryak háborúi. 1567–1604. (A magyar nemzet hadtörténelme.) Budapest, 1940.
- Benda* 1983. *Benda Kálmán*: Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról. 1594–1602. *Hadtörténelmi Közlemények*, 76. (1983) 4. sz. 651–681. o.
- Brancucci* 1980. *Brancucci, Filippo*: L'assedio di Kanizsa (1601). Nei documenti inediti dell'Archivio Segreto Vaticano. Roma, 1980.
- Brunelli* 2000. *Brunelli, Giampiero*: Ghislieri, Federico Fabio, In: Dizionario Biografico degli Italiani. Roma, 2000.
- Brunelli* 2018. *Brunelli, Giampiero*: La santa impresa. Le crociate del papa in Ungheria. 1595–1601. (Collana Aculei.) Roma, 2018.
- Bruno* 2005. *Bruno, Andrea jr.*: Federico Ghislieri soldato, trattatista, inventore nei documenti dell'Archivio di Stato di Torino. In: L'architettura degli ingegneri. Fortificazioni in Italia tra '500 e '600. Ed. *Angela Marino*. Roma, 2005. 43–52. o.
- Grassi* 1833. *Grassi, Giuseppe*: Dizionario militare italiano. Vol. 1. Torino, 1833.
- Huszthy – Kanász – Szovák* 2018. *Huszthy Bálint – Kanász Viktor – Szovák Márton*: A hadi kudarc állatorvosi lova. Ercole Torbidi jelentései Kanizsa 1601. évi ostromáról. In: *Vestigia II. Magyar források Itáliából*. Szerk. *Domokos György – Kuffart Hajnalka – Szovák Márton*. Piliscsaba, 2018. 143–172. o.
- Ilari* 2011. *Ilari, Virgilio*: Scrittori militari italiani. 1285–1799. Roma, 2011.
- Kruppa* 2019. *Kruppa Tamás*: Olasz csapatok Kanizsa alatt 1601-ben. Megjegyzések egy kudarcba fulladt hadjáratról. In: „...ugy irhasak mint volt...”. Ünnepi tanulmányok a 65 esztendőes Tóth Sándor László tiszteletére. Szerk. *Bagi Zoltán Péter*. Szeged, 2019. 139–149. o.
- Kruppa* 2020. *Kruppa Tamás*: Pápai csapatok Magyarországon (1595–1597, 1601). (Collectanea Vaticana Hungariae 17.) Budapest–Róma, 2020.
- de Las Cases* 2004. *de Las Cases, Emmanuel*: Il memoriale di Sant'Elena. Milano, 2004.
- Maggiorotti – Banfi* 1933. *Maggiorotti, Leone Andrea – Banfi Florio*: Győr vára. *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1933) 1. sz. 1–45. o.

- Mondschein* 2016. *Mondschein, Ken*: The Italian Schools of Fencing: Art, Science and Pedagogy. In: Late Medieval and Early Modern Fight Books: Transmission and Tradition of Martial Arts in Europe (14th–17th Centuries). (History of Warfare) Eds. *Daniel Jaquet, Karin Verelst, Timothy Dawson*. Leiden–Boston, 2016. 280–323. o.
- Pálffy* 1997. *Pálffy Géza*: A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete. 1597–1997. Pápa, 1997.
- Peyron* 1904. *Peyron, Bernard*: Codices Italici manu exarati qui in Bibliotheca Taurinensis Athenaei ante diem XXVI ianuarii M.CM.IV asservabantur. Torino, 1904.
- Porta* 1693. Esemplari e simulacri dignissimi delle virtù, stimoli potenti alle medeme, cioè eroi, campioni e personaggi celeberrimi Alessandrini. Ed. *Giuliano Porta*. Milano, 1693.
- Promis* 1871. *Promis, Carlo*: Gli ingegneri militari che operarono o scrissero in Piemonte dall’anno MCCC all’anno MDCL. (Miscellanea di storia italiana.) Torino, 1871.
- Szovák* 2018a. *Szovák Márton*: Kanizsa másodsor. Federico Ghislieri haditerve Kanizsa visszafoglalására. 1602. *Lymbus*, 2018. 193–209. o.
- Szovák* 2018b. *Szovák, Márton*: Espugnazione per negati. La fortezza di Kanizsa al centro di un trattato secentesco di arte militare. *Verbum. Analecta Neolatina*, 19. (2018) 1–2. sz. 119–128. o.
- Tóth* 1989. *Tóth Sándor László*: A vac-verőcei csata. 1597. november 2–9. *Hadtörténelmi Közlemények*, 102. (1989) 1. sz. 14–33. o.
- Tóth* 2000. *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.

Márton Szovák

THE PROFESSIONAL WRITING ACTIVITY OF MILITARY ENGINEER FEDERICO GHILSIERI, ESPECIALLY AS FOR THE LONG TURKISH WAR

(Abstract)

The research paper intends to outline the career of the Piedmontese military engineer Federico Ghislieri who fought among the mercenary soldiers of the Pope in the territory of the Kingdom of Hungary during the Long Turkish War. He dedicated several of his professional works to the Hungarian topics, but in his other works he also often mentions his experiences during the Aldobrandini-campaigns. Although the majority of his works perished, I make an attempt to introduce his work as completely as possible and sum up the fate of his works, and evaluate Ghislieri’s lifework.

Márton Szovák

DIE TÄTIGKEIT VON MILITÄRINGENIEUR FEDERICO GHISLIERI ALS FACHAUTOR,
MIT BESONDEREM BLICK AUF DEN LANGEN TÜRKENKRIEG

(Resümee)

Die Arbeit versucht, die Laufbahn von Federico Ghislieri, einem Militäringenieur aus Piemont, vorzustellen, der im Langen Türkenkrieg in den Reihen der päpstlichen Söldner auf dem Gebiet des Königreichs Ungarn kämpfte. In seinen fachlichen Arbeiten beschäftigte er sich mehrfach mit ungarischen Themen, aber auch in seinen Werken, die keinen ausgesprochenen Ungarn-Bezug haben, erwähnt er häufig seine Erfahrungen während der Zeit der Aldobrandini-Feldzüge. Zwar wurde ein bedeutender Teil seiner Werke vernichtet, jedoch versuche ich, seine Tätigkeit mit dem Anspruch auf Vollständigkeit vorzustellen, das Schicksal der einzelnen Werke zusammenzufassen und das Lebenswerk Ghislieris im Spiegel dieser zu bewerten.

Márton Szovák

LES ECRITS TECHNIQUES DE L'OFFICIER DU GENIE FEDERICO GHISLIERI AYANT
NOTAMMENT TRAITÉ LA GUERRE DE QUINZE ANS

(Résumé)

Cette étude entreprend de présenter la carrière de Federico Ghislieri, un officier du génie de Piémont qui combattait dans les rangs des mercenaires du pape sur le territoire du Royaume de Hongrie dans la guerre de quinze ans. Plusieurs de ses écrits techniques furent consacrés à la question hongroise, mais il évoque souvent ses expériences acquises lors des campagnes d'Aldobrandini aussi dans ses ouvrages qui traitent principalement d'autres sujets. En dépit de la destruction de la plupart de ses œuvres, je me propose de présenter son œuvre de manière exhaustive, de résumer le sort de ses différents écrits et d'apprécier l'œuvre de Ghislieri sur cette base.

Мартон Совак

СПЕЦИАЛИТЕРАТУРНОЕ ТВОРЧЕСТВО ВОЕННОГО ИНЖЕНЕРА ФЕДЕРИКО
ГИСЛИЕРИ С ОСОБЫМ ВНИМАНИЕМ К ПЯТНАДЦАТИЛЕТНЕЙ ВОЙНЕ

(Резюме)

Эта работа берется за изложение карьеры Федерико Гислиери, военного инженера из Пьемонта, который воевал в рядах папских наемников во время Пятнадцатилетней войны на территории Венгерского Королевства. Свои квалифицированные работы он несколько раз посвящает венгерской теме, но в своих работах, не связанных конкретно с Венгрией он также часто упоминает о своих опытах во время военных походов Альдобрандини. Хотя значительная часть его работ уничтожилась, стремясь к полноте, попытаюсь представить его творчество и обобщить судьбу отдельных работ, а также в свете этого оценить творчество Гислиери.

19. SZÁZADI ERŐDÖK MÚLTJA *és* JELENE KÖZÉP-EURÓPÁBAN



HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

FELKELÉS ÉS SZABADSÁGHARC CSEPELEN – 1956¹

Felkelésből szabadságharc – Csepel 1956. október 23–26.

Szegedről indult útjára a kezdeményezés, hogy az 1848-as márciusi ifjúság példáját követve megfogalmazzák: „Mit kíván a magyar nemzet?” Október 20-án itt szövegeződött meg az a tízpontos program, amely többé-kevésbé azonos volt a budapesti egyetemeken két nappal később megfogalmazott pontokkal. Október 22-én este a Műszaki Egyetem nagygyűlésén született meg többórás vita eredményeként a műegyetemisták 16 pontja, és elhatározták azt is, hogy másnap, október 23-án a fővárosban csendes tüntetést tartanak.

A belügyminiszter betiltotta a felvonulást, és azzal fenyegetőzött, hogy ha kell, a tüntetést a fegyveres erők alkalmazásával fogja megakadályozni. A párt és a kormány vezetői a tüzzel játszottak. A diákok sem sokat törődtek a belügyminiszter tilalmával, ami mozgósító erővé is vált. A tüntetés átszakította a félelem gátjait. A reformista jelszavak is mind élesebbé váltak. „Rákosit a Dunába, Nagy Imrét a kormányba!” „Aki magyar velünk tart!” „Ruszkik hazal!” – skandálta a Parlament előtt a már kétszázezer főre duzzadt tömeg. Ezek gyülekeztek Budapest más pontjain is.

Az események gyorsan követték egymást. Nagy Imre beszédével közel azonos időben a tüntetők ledöntötték a Sztálin-szobrot. Délután elsőként Debrecenben, majd a fővárosban a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai épületénél az államvédelmi erők az akkor még fegyvertelen tüntetőkre tüzet nyitottak. Gerő Ernő és Nyikita Szergejevics Hruscsov esti egyeztetését követően a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok fő erői megindultak a főváros felé.

Budapesten a Rádió épületénél eldördülő, halálos áldozatokat is követelő sortűz hatása alól felocsúdó tömeg egy része elindult fegyvert szerezni, hogy erővel szerezzen érvényt követeléseinek, és védekezni tudjon az erőszakot alkalmazó hatalom ellen. A szovjet érdekeket maradéktalanul kiszolgáló hatalom ellen megkezdett harc, a szovjet csapatok támadását követően, a magyar nép szabadságáért és függetlenségéért folytatott szabadságharcra vált.

Csepelen október 23-án este és éjjel csoportosulások voltak. A tömeg több esetben kísérletet tett arra, hogy a rendőrségen vagy a Kiegészítő Parancsnokságon fegyvert szerezzen. A tüntetők követelését utóbbi helyen a parancsnok, Vida Ferenc őrnagy elutasította. A tüntetők ezek után a rendőrségre mentek, ahonnan később 25-30 fő már felfegyverkezve tért vissza. Vida, hogy elkerülje az összetűzést, sikertelenül egy, a fegyverszoba létét ellenőrző bizottság megválasztására tett javaslatot. Ekkor eldördültek a fegyverek és három oldalról

¹ Csepel 1956-os történetének hadtörténeti vonatkozásaival kapcsolatos kutatási eredményeket Horváth Miklós, a humánvesztéseket a saját kutatásait tartalmazó munkák alapján Tulipán Éva foglalta össze.

leadott lövésekkel megkezdődött az épület ostroma. Az első sikertelen akció után a fegyveresek a „halottjukat és sebesültjeiket” elvitték,² majd másnap reggel a rádiótól visszaérkező fegyveresekkel kiegészült tömeg megismételte a támadást. Miután a védők lőszere elfogyott, a katonák a csepeli rendőrkapitányságtól kértek segítséget. Kb. fél nyolckor Csumrik Ferenc rendőr alhadnagy vezetésével tíz rendőr tűzharcba bocsátkozott a parancsnokság épületére támadó fegyveresekkel. Csumrik későbbi vallomása szerint ekkor egy szovjet harckocsi érkezett, amellyel három tisztet sikerült kimenteni. Más forrás szerint két tisztet a lakók bújtattak el, és öltöztettek civil ruhába. A rendőröknek és a szovjet harckocsi kezelőinek sikerült a katonákat kimenekíteniük, de az oda érkező szovjet erők sem tudták megakadályozni a parancsnokság elfoglalását.

Kovács Sándor főhadnagy a történetekre később úgy emlékezett, hogy délelőtt kb. 10 órakor – a tetejükön magyar tisztekkel – két harckocsi érkezett az épület védőinek a megsegítésére, kimentésére. A kiegészítő parancsnokságot a harckocsik fedezete mellett elhagyó egyik tisztet, Daru századost hátulról meglőtték. A sebesültet Kovács Sándor főhadnagy és egy másik tiszt egy közeli ház udvarára vitték. A sebesültet mentő Kovács Sándor főhadnagyot a tömeg – őt államvédelmi beosztottnak tartva – megverte. Kovács Sándort a tömegből a rendőrök kimentették. Később a rendőrök visszavonultak.

Daru Lajos honvéd százados az ekkor szerzett sérülései következtében meghalt, négy katonatiszt a támadás során megsebesült.³

A Kiegészítő Parancsnokság védőinek a segítségére érkező Csumrik Ferenc rendőr alhadnagy a csepeli rendőrkapitányságon tisztii őrsparancsnokként teljesített szolgálatot, aki utasításra október 23-án éjjel megszervezte az épület belső védelmét. A védelemben később számíthatnak az alakulatukhoz visszatérni nem tudó, ezért a rendőrkapitányságon szolgálatra jelentkező katonákra, tisztekre és tiszthelyettesekre is. Palotai József kapitány későbbi állítása szerint október „25-én hajnalban kb. 200 fegyvert kaptak a honvédségtől, amelyből ötvenet a Csögyári pártbizottság, tízet a kerületi pártbizottság részére továbbítottak”.⁴

Ezen a napon – október 25-én – a csepeli rendőrség az előző napi tüntetés és harcok résztvevői közül több személyt őrizetbe vett, de a tömeg nyomására az őrizeteket, köztük a fogdaőrök által láthatóan is súlyosan bántalmazott Szente Istvánt és Zana Józsefet is hamarosan szabadon engedték. „Szente Károly, a fogságba került Szente István édesapja állt a tömeg élére”, aki nemcsak a foglyok kiszabadítását, „hanem a kommunista szimbólumok eltávolítását, nyilván az előző napi vérengzésre utalva, a párház fegyvereinek bevonását, sőt a fegyverek átadását, mi több, az épület átadását és egyes kíméletlennek ismert rendőrök kiszolgáltatását is” követelte.⁵

² HL Kgy. 1956. 6. ő. e. A XXI. kerületi Kiegészítő Parancsnokság jelentése, 1957. 208–210. o.

³ Horváth 2003. 123–124. o.

⁴ Palotai József, a kapitányság vezetőjének kihallgatási jegyzőkönyve. (1957. július 27.) HL 742/57/5. Idézi: Eörsi 2016. 23. o.

⁵ Eörsi 2016. 21–22. o.

Palotai rendőr százados utasítására Csumrik indult a korábban kiszállított fegyverekért, aki később – a letartóztatását követően – úgy emlékezett, hogy a pártbizottság kapuját két rendőr őrizte. Az épületbe érkező Csumrikot a pártbizottság vezetői arról tájékoztatták, hogy nincsenek fegyverek az épületben, a rendőrségtől kapott fegyvereket a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Budapesti Pártbizottságának továbbadták.

Eközben az épület előtt gyülekező egyre nagyobb létszámú tömeget nem sikerült megnyugtatni azzal, hogy Karsai Ferenc másodtitkár közölte: nincsenek fegyverek az épületben.⁶ Eörsi László kutatásai szerint a tömegben többek között ott voltak a felkelők későbbi parancsnokai, Buri István és Sorn Károly is, és az 1956 utáni megtorlás áldozataként eső Horváth István („Színes”) is. Ám, mint Eörsi írja: „a fő hangadók ezen a helyen is – a női résztvevőkkel együtt – a Sente család tagjai maradtak. [...] Szentéék elsősorban ÁVH-st kerestek és a Kalamár családot, akikről úgy tudták, hogy az előző nap lőttek a tömegre”⁷

A másodtitkár Karsai a tömeg előtt kijelentette: ha fegyvereket találnak az épületben azt csinálnak vele, amit akarnak. A tömegből egy csoport átkutatta az épületet, ahol megtalálták a fegyvereket. Miközben Karsait elkezdtek ütegelni, a tömeg elfoglalta és feldúlta a pártbizottság épületét. Csumrik két rendőr társával néhány honvédtiszt, köztük a kiegészítő parancsnokságnál előző nap megvert Kovács Sándor főhadnagy segítségével a párttitkárt a tömegből kimentette és a rendőrkapitányság épületébe kísérte. A tömeg egy része követte őket, és a kapitánysághoz érve a titkár kiadását követelték.

A pártházban a tüntetők „a berendezéseket tönkretették, az iratokat, a könyveket kidobálták, s a téren felgyújtották. A pártház előtti fákra felakasztották Lenin és Sztálin mellszobrait. A kétemeletes pártépületbe ezt követően beköltöztek mindazok a környékről, akik rászorultnak érezték magukat. Az összes helyiséget elfoglalták.”⁸

Október 26-án a Budapesten korábban harcoló felkelő-szabadságharcosokkal kiegészülve többezres tüntetés alakult ki a rendőrkapitányság épülete előtt. A tömegben a fő hangadók – Eörsi László kutatásai szerint – az előző naphoz hasonlóan Sente Károly és Buri István voltak, az elszántabbak közé tartoztak többek között Hadnagy Árpád, Horváth István („Színes”), Sorn Károly, továbbá a Sente-családból Sente Károlyné, Sente Rozália és a belvárosból visszatérő Sente István. A rendőrök lefegyverzését és a közismerten kegyetlen rendőrök megbüntetését követelő tömeg – miután a rendőrök jelentős ellenállást nem tanúsítottak – az épületet viszonylag gyorsan elfoglalta. „A behatolás azért történhetett ennyire egyszerűen, mert a rendőrök ekkor sem használhattak fegyvert, ami a sok nő és gyermek részvétele miatt óriási katasztrófát idézett volna elő.”⁹

Az épület gyors elfoglalásában az is szerepet játszhatott, hogy Kopácsi Sándor rendőr ezredes, a BM Budapesti Főosztályának a vezetője utasítása úgy szólt, hogy fegyvert kiadni nem lehet. Ámha nem tudják tartani magukat, a fegyvereket semmisítsék meg, vagy rejtsek

⁶ Jegyzőkönyv Csumrik Ferenc 2. kihallgatásáról. (1957. június 20.) ÁBTL 3.1.9. V 143818/1. 146.

⁷ Eörsi 2016. 23. o. Kalamár József Csepelen volt tanácselnök.

⁸ Eörsi 2016. 23–24. o.

⁹ Uo. 27. o.

el, vagy azokkal együtt hagyják el az épületet. Fegyveres támadás esetén a tüzet viszonzni kell, de harcot kezdeményezni nem szabad.

A rendőröket lefegyverezték, és az épületben megtalált fegyvereket kiosztották a lakosoknak. A kapitányság vezetője kiadta az utasítást a beosztottaknak, mindenki menjen haza, de végül – Szenté Károly tiltakozása ellenére – olyan megállapodás született, hogy néhány rendőr az épületben maradhat.¹⁰

Cél: a csepeli felkelés elfojtása

Visszalépve az időben, az MDP Politikai Bizottsága október 24-i ülésén javasolta, hogy az üzemek dolgozóit aktívabban kell bekapcsolni a felszámolásba, „fel kell szólítani a munkáságot, hogy nyújtsanak segítséget a rend helyreállításában. Ezzel olyan hangulatot kell teremteni, hogy a nép és a kormány összefog a rend helyreállítása érdekében”.¹¹ Csepelen e döntést megelőzően már október 23-án megkezdték a párt számára megbízható gyárórság felállítását.

Ugyanakkor október 25-én a csepeli Királyerdőben Sorn Károly 30-40 fegyveresből csoportot szervezett. A felkelők rövid ideig az Eötvös József Általános Iskolában tartózkodtak. „Királyerdő védelmére rendezkedtek be, a várható szovjet–magyar támadások ellen. Emellett a közrendre is vigyáztak”. Másnap, október 26-án a csoport – részben vagy teljesen – áttelepült a Bagi Ilona Kultúrházba. A csoport tagjai kapcsolatban álltak a kapitányságon lévő felkelőkkel.¹² A fegyveresek akciójának ezen a napon – 26-án – két polgári személy – a népszerűtlen tanácselnök Kalamár József és a felszólításnak nem engedelmeskedő Bordás András – vált áldozatává.

Értesülve a történekről, október 25–26-án az MDP Apró Antal vezette Katonai Bizottsága úgy döntött, hogy folytatják a megbízhatónak tartott csepeli munkások – köztük volt partizánok – felfegyverzését, illetve katonai és részben belügyi alakulatokkal erősítik meg a „kormányhű” erőket.

A fegyvereket Váradi Gyula vezérőrnagy, a Honvédelmi Minisztérium pán célos és gépjármű csoportfőnöke kíséretében szállították a Csepel Vas- és Fém m űvekbe, de azok átvételére a munkásoknak csak egy kisebb része volt hajlandó. A pártvezetés által kiválogatott személyek közül mindössze kb. 30 vállalta a szolgálatot, de akadtak olyanok is, akik a fizetésük felvétele után a fegyverüktől megvalva elhagyták a gyárat.

Délután az esztergomi harcokcsiezred állományából két lépcsőben harcokcsikat és megerősítésképpen egy lövész-zászlóaljat rendeltek Csepelre a Vasmű védelmére.

Az esztergomi harcokcsiezred harcokcsijai és egy lövész-zászlóalj, valamint a hozzájuk csatlakozó, rendőrruhába öltöztetett államvédelmi beosztottak körülbelül 40 fős csoportja a

¹⁰ Eörsi 2016. 27–28. o.

¹¹ Ötvenhat októbere és a hatalom 29. o.

¹² Eörsi 2016. 30. o.

Csepeli Vasmű területét tűzharcban elfoglalta. Éjszaka a katonák és az államvédelmi beosztottak a rendőrség és a pártbizottság épületét visszafoglalták, és az ott tartózkodó fegyvereseket elfogták.

Ebben az időszakban a katonák a foglyaikat – köztük Sente Károlyt – a gyár légópincéjében és az igazgatóság épületében őrizték. Kiszabadításuk elérése érdekében az I-es főkapunál több ezer fő gyűlt össze, akik a gyárban bujkáló államvédelmi beosztottak és pártfunkcionáriusok kiadását is követelték. Néhányan, köztük Sente István, lefegyverezve az őrséget bejutottak a gyár területére, de ezt a csoportot rövid idő alatt távozásra kényszerítették. A tömeg megnyugtatóra érkező Kupper Béla tartalékos honvéd őrnagyot a tömegből halálos lövés érte.

A katonai alakulatok, a kiskunhalasi 37. lövészezred 2. zászlóalja és a 33. harcokocsiezred páncélosai parancsot kaptak a felkelő góccok felszámolására. A járőrszolgálatba kirendelt erők nagy mennyiségű fegyvert gyűjtöttek össze. „A katonai, belügyi erősítés technikailag, képzettségben, de valószínűleg létszámban is óriási túlerőt biztosított a felkelőkkel szemben; [október 28-án] már a kora reggeli órákban rohammal visszafoglalták Szent Imre téri [hivatalos elnevezéssel Tanácsház, a köznyelvben használt módon Imre téri] bázisaikat: a rendőrséget, a pártházat és a tanácsházat.”¹³ Később a kiskunhalasi alakulat megszállta a Kvassay-zsilip és a Gubacsi híd térségét. A hídnál szétoszlatták a tüntető tömeget. Az ezred 2. zászlóalja elfoglalta a Csepeli Szabad Kikötőt, és megkezdte a Királyerdő átfésülését. A katonai művelet következtében két civil az életét veszítette.¹⁴

Eredményét tekintve – katonai szempontból sikeres – műveleteknek október 28-án dél körül a Nagy Imre által bejelentett tűzszünet vetett véget. A megerősítő erők egy része távozott, a visszamaradt katonai alakulatok továbbra is részt vettek a Csepel Művek őrzésében és szükség szerinti védelmében.

A nemzetőrség megszervezése

Csepelen október 30-án délután 2 órakor a sportpályán – az előző napon, az esti órákban történt jelölések alapján – választották meg a Nemzeti Bizottmányt (NB), amely ezt követően első ülésén az első napirend keretében foglalkozott a karhatalom átvétele és a nemzetőrség megszervezése kérdésével. A Csepel területén október 30-ig tevékenykedő fegyveres csoportok egymástól függetlenül hajtottak végre kisebb-nagyobb akciókat, amelyek szervezeti egyesítése a nemzetőrség keretén belül kezdődött meg.

Ivanics István – a NB elnökének a javaslatára – az ugyancsak NB-tag Major Ernőt nevezte ki a Nemzetőrség parancsnokának. E döntés szerint, a helyettes Kamarás Géza lett. A harcokba 23-a után bekapcsolódó fegyveresek követelték, hogy a testületben a forradalmi ifjúság is képviselve legyen, így lett a NB tagja és Major első helyettese Buri István.

¹³ Eörsi 2016. 43. o.

¹⁴ Horváth 2003. 123–124. o.

A szervezés a rendőrkapitányság épületében megkezdődött. A személyi bázist a harcokban korábban részt vett felkelő-szabadságharcos csoportok tagjai képezték, majd a létszámot nemzetőri szolgálatra önként jelentkező csepeliakkal kiegészítették.

A kapitányság – pontosabban a rendőrök felett ebben az időszakban diszponáló Selmeczi rendőr százados és Kamarás Géza – tervei szerint a nemzetőrség személyi állományának 25-25%-a a rendőrség és a honvédség soraiból, 50%-a pedig a felkelő-szabadságharcosokból állt. A szervezésnek ezt az elvét Csepel küldöttei a Kilián laktanyában október 31-én tartott értekezleten ismerték meg. Ezen a napon Nagy Imre beleegyezésével megalakult a Forradalmi Karhatalmi Bizottság, amelynek fő feladata az volt, hogy „szervezze meg a forradalmi harcokban részt vett egységek, a honvédség és rendőrség, a munkás- és ifjúsági osztagokból alakuló új karhatalmat. Ennek segítségével teremtsen meg hazánk belső békéjének helyreállítását és az október 28-án és 30-án elhangzott kormányprogramok végrehajtásának feltételeit.” – olvasható a Nagy Imre által aláírt nyilatkozatban.¹⁵

Major Ernő a nemzetőrség parancsnokaként, elsősorban a működés anyagi feltételeinek – mint az élelmezés, közlekedési eszközök, kiutalások, igazolványok intézése – megteremtésére törekedett.¹⁶ A nagy tekintélynek örvendő Buri István volt a felkelő-szabadságharcosok, későbbi elnevezéssel a nemzetőrök parancsnoka. Az ellenállás szervezésében és irányításában részt vevő honvédtisztek, katonák és rendőrök többnyire Major és Buri alárendeltségében hajtottak végre feladatokat.

Előzetes elképzelés szerint a szakasz és század kötelékekbe szervezett nemzetőrökből egy 100 fős részleg (század) marad a rendőrkapitányság épületében, valamint 50-50 fős alegységet a Királyerdőben és a Papírgyár épületében állítanak fel. A szakaszokba beosztott nemzetőrök maguk választják meg a parancsnokaikat.¹⁷

A kerületi kapitányság épületében október 30–31-én megkezdett szervező munka vezetését és irányítását a rádió felhívására szolgálatra jelentkező Andi József honvéd hadnagy vette át. Nyilvántartást készített a nemzetőrökről, igazolvánnyal látta el őket, megtervezte a szolgálatot, gondoskodott a nemzetőrök ellátásáról, a sebesültek ápolásáról és mindkét oldal halottainak az eltemetéséről.¹⁸ Kezdetben a 200-250 fős nemzetőrség felfegyverzéséhez csak 50-60 puskával, 10-15 géppisztollyal, 3 db golyószórával és kb. 10 pisztollyal rendelkeztek. Buri István – Andi állítása szerint – beszélt a Kilián laktanyában lévő, ekkor már honvédelmi miniszter helyettes Maléter Pállal, aki „annyi fegyvert és lőszert ígért, amennyi kell.” A nemzetőrség élelmezését Hadnagy Árpád szervezte. Vidékről is érkeztek élelmiszer-szállítmányok, Andi szerint egy alkalommal Csongrád megyéből két tehergépkocsinyi élelem, hús érkezett Csepelre.¹⁹

¹⁵ A forradalom hangja 245. o.

¹⁶ Jegyzőkönyv Konyorcik György kihallgatásáról (1957. június 27.) ÁBTL 3.1.9. V 143818/1. 66. o.

¹⁷ Jegyzőkönyv Major Ernő 1. kihallgatásáról (1957. május 25.) Uo. 34. o.

¹⁸ 1956 kézikönyve III. k. A megtorlás halálos áldozatai – Andi József, 90–91. o.

¹⁹ Andi József önvallomása (1957. május 14.) ÁBTL 3.1.9. V 143818. 199. o.

Az első század a kerületi kapitányság épületében települt, parancsnoka Lukács András volt. A második század a Királyerdőben, később az Ady Endre úton helyezkedett el. Ennek a csoportnak a parancsnoka Sorn Károly volt. A harmadik század Csepel felső, északi területén, a Papírgyár és a Nyomda környékén tevékenykedett, a parancsnok Pásztor István volt. A nemzetőrök egy jelentős csoportja Hároson a laktanyában működött Tóth Géza parancsnoksága alatt.

Eörsi László értékelése szerint a „nemzetőrség Csepelen – csakúgy, mint szerte a városban – a legfontosabb objektumokat, raktárakat és a gyárat védte, vigyázott a közrendre a boltoknál, az utakon, [...] segédkezett a lakosság ellátásában. Többségük őrként, kapuőrként posztolt vagy járőrözött. [...] Mivel a civilek közül csak a nemzetőrség tagjai viselhettek fegyvert, az is a feladatuk közé tartozott, hogy az illetéktelenektől azokat elvegyék.”²⁰

A nemzetőr alegységek vezetői a kapitányság épületében lévő nemzetőr parancsnokság – ezen belül a legnagyobb tekintélynek örvendő Buri István – utasításait elfogadták, de lényegében egymástól függetlenül, önállóan tevékenykedtek. Több olyan csoport volt a kerületben, amelyeket egyik századba se tudták beosztani, mivel a nemzetőr parancsnokság utasításait nem voltak hajlandók elfogadni. Ezen csoportok létszáma általában 10-15 fő volt. A fegyelmet a századokhoz beosztott honvédtisztek sem tudták megszilárdítani. A november 4-ig gyalogsági fegyverekkel ellátott századok kisebb-nagyobb részlegei önálló akciókat hajtottak végre.

Megalakítottak egy bűnügyi nyomozó csoportot is, amelynek Vincze Elek – 1945 előtti detektív – lett a vezetője. Major a nevezettet erre alkalmas, szakmailag felkészült személynek tartotta. Szerinte a csoport nem foglalkozott politikai ügyekkel, csak közönséges bűncselekményekért fogtak el és vettek őrizetbe személyeket.

Balázs Györgyöt Major Ernő bizta meg október 31-én, hogy politikai jellegű előállításokat hajtsanak végre. November 2-ig történtek ilyenek, de Major a letartóztatását követően tagadta, hogy politikai nyomozó csoportot szervezett volna.²¹ A politikai jellegű őrizetbe vételek általános célja a rádió felhívására ellenőrzésre és igazolásra önként nem jelentkező államvédelmi beosztottak előállítására, a forradalom előtti időszakban, illetve október 23-át követően kompromittálódott, így felelősnek tartott személyek őrizetbe vétele volt. A rendőrkapitányság épületébe kísért foglyokat, rövid ott tartózkodást követően többnyire Major utasítására szabadon engedték. Egyes források szerint az önként jelentkező vagy előállított államvédelmi katonákat – Andi közreműködésével – Balogh Béla, a NB-tagja által aláírt igazolással, igazolvánnyal látták el.²²

²⁰ Eörsi 2016. 52., 58. o.

²¹ Összefoglaló jegyzőkönyv Major Ernő terhelt kihallgatásáról (1957. július 30.) ÁBTL 3.1.9. V 143818/1. 53. o.

²² Jegyzőkönyv Kovács József kihallgatásáról (1957. május 11.) Uo. 174. o.

A harc folytatódik – 1956. november 4–11.

Október 30–31-én a szovjet csapatok kivonultak a fővárosból. Még el sem érték a gyülekezési körleteiket, amikor Moszkvában megszületett a döntés az újabb, mindent eldöntő és elsöprő támadásról. Mihail Szergejevics Malinyin hadseregtábornok, majd november 2-tól Georgij Konsztantyinovics Zsukov marsall, a szovjet fegyveres erők miniszterének első helyettese és Ivan Szytepanovics Konyev marsall a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői főparancsnoka vezetésével megkezdődött a „Forgószél” hadművelet előkészítése. A Budapesten és környékén ismét bevetésre tervezett Különleges Hadtest parancsnoksága a tököli repülőtéren települt.

A Hadtest alárendeltségébe tartozó – 24-én hajnalban Románia területéről „átdobott” – 33. gépesített gárdahadosztály kapott parancsot Budapest délkeleti és központi részeinek megszállására. A tevékenységi körzetében lévő hidak, a központi telefonállomás, a „Corvin-támpont”, a Keleti pályaudvar, a Rádió épülete birtokbavétele mellet a feladatát képezte Csepel üzemeinek az elfoglalása is. A támadás végrehajtásához a hadosztályt megerősítették a 11. gépesített hadosztály nehézrohamlöveg-ezredével.

A támadás előkészítése során a Magyar Néphadsereg 55. honi légvédelmi tüzér hadosztályának alárendeltségébe tartozó 77. honi légvédelmi tüzérezred ütegeit (amelyek Nagytétényben, Diósdon, Érden, a csepeli Királyerdőben, Szigetszentmiklóson, Herminatelepen, Tökölön, Taksonyban és Dunavarsányban települtek) a szovjet csapatok már október 30-án ütegenként 6-8 harcokocsival bekerítették. Céljuk a tököli repülőtér zavartalan működésének, így az ide irányított légideszant csapatok leszállásának a biztosítása volt. A légvédelmi tüzérezred vezetése lövegek berendelésével megerősítette a szigetszentmiklósi Felsőtagon található harcálláspont (HÁP) védelmét, az ütegek egy esetleges szovjet támadás elhárítására készültek.²³

Az ezredhez eljutott az Országos Légvédelmi és Légierő Parancsnokság október 30-án közzétett felhívása, melyben bejelentették, hogy a hadsereg csatlakozott a forradalomhoz, illetve ha „a szovjet csapatok 12 órán belül nem hagyják el Budapestet, a légvédelem és a légierő fegyverrel kényszeríti a szovjet erőket távozásra. Az ezred tisztjei egyetértettek a felhívással, és megválasztották a Forradalmi Katonai Tanácsot.²⁴

November 4-én megkezdődött a „Forgószél” hadművelet, a szovjet csapatok a HÁP és az attól kb. 800 méterre – Szigetszentmiklóson – települt 6. üteg kivételével az ezred alegységeit lefegyverezték. A hadosztályparancsnoksággal a közvetlen kapcsolat megszakadt, ezért Kovács József őrnagy, ezredparancsnok a riadó elrendelését követően úgy döntött, hogy a megmaradt állománnyal és felszereléssel bevonul a Pestlőrincen lévő Beloiannisz laktanyába.

²³ Eörsi 2016. 62. o.

²⁴ Körösi Sándor önvallomása (dátum nélkül) ÁBTL 3.1.9. V 143818. 60–65. o.

Ezzel egyidőben a HÁP-ra és a 6. üteghez részben fegyveres civilek és nemzetőrök érkeztek, akik kérték, hogy a tisztek és a 6. ütegnél szolgálatot teljesítő katonák a kezelésükben lévő közepes (85 mm-es űrméretű) légvédelmi ágyúkkal vegyenek részt Csepel szovjetek elleni védelmében. A kérésre az üteg katonái közül kb. 20-25 fő úgy határozott, hogy tájékozódás céljából a gépjárművel az Imre térre mennek.

Az ezredparancsnok által a visszavonulási útvonal felderítésére korábban kiküldött csoport tagjai – Török Mihály százados, az ezred híradó főnöke, Kőrösi Sándor főhadnagy, hadműveleti tiszt és Nagy őrmester – találkoztak a Csepel központjába tartó katonák és civilek oszlopával. Kőrösi Sándor főhadnagy eleget téve a katonák és nemzetőrök kérésének, csatlakozott az ellenállásra készülő katonákhoz, és Török századost arra kérte, hogy a 6. üteg állásából a védelem megerősítésére küldjön lövegeket az Imre térre. Beérve Csepel központjába, Kőrösi arra utasította a katonákat, hogy foglaljanak tüzelőállást és készüljenek fel az ekkor már megjelent szovjet harckocsik támadásának a visszaverésére, a szovjetek tűzének viszonzására.

Kőrösi később visszatérve az alakulat állásaiba, vezetésével a 6. ütegtől az első lépcsőben két közepes löveget az Imre térre bevontattak. Később a harchoz Csepel központjába a lövegekhez löszert, illetve a harcot vállaló katonáknak is fegyvert, löszert, kézigránátokat, ruhát és élelmet szállítottak.²⁵

Csepelen november 4-e után hirtelen 500–550 főre duzzadt a nemzetőrség létszáma. A szovjet csapatok támadásának a híre a rendőrkapitányságon lévő nemzetőröket elkészerítette. Nagy Imre nyilatkozatának azt a részét – „Csapataink harcban állnak” – úgy értelmezték, hogy a hadsereg és a nép egységesen harcol a szovjet csapatok ellen. A lövegek tüzelőállásba rendelkezésével párhuzamosan a rendőrség épülete előtt – később már az udvarában – több hordónyi benzínből, négy-ötszáz üveg megtöltésével „Molotov-koktélok” készítettek.

Csepelre hamarosan megérkezett egy szovjet parancsnoki gépkocsi, amelyet a lakosok megállásra kényszerítettek, de Major és Buri megtiltotta, hogy a gépkocsira tüzet nyissanak. A gépkocsi Pest felől érkezett és Tököl irányába távozott. Időközben több tehergépkocsi fegyvert és löszert szállított a rendőrkapitánysághoz, és megkezdték a fegyverek és a lőszer kiosztását. Ekkor már Pest és Erzsébet felől erős ágyúzás hallatszott.²⁶

Kőrösi szervezőmunkájának is köszönhetően Csepel több közepes légvédelmi ágyúhoz és légvédelmi géppuskához jutott. A lövegeket Kőrösi Sándor főhadnagy Csepel belterületén tüzelőállásba rendelte, a tűzrendszert megszervezte, a lövegek kezelő személyzetét civil jelentkezőkkel kiegészítette. A lövegrajokat az első napokban a nemzetőrséghez átállt honvédek irányították. A lövegek elhelyezése az Imre tér minden irányból való védelmét, illetve a Csepel területén áthaladó szovjet csapatok megtámadását tette lehetővé.

Kőrösi egy közepes löveget a Kossuth Lajos utca és a Koltói Anna utca sarkán található munkásszálló előtt tüzelőállásba rendelte. A Stefanovics János szakaszvezető parancsnoksága

²⁵ Jegyzőkönyv Rácz Antal tanú kihallgatásáról. ÁBTL 3.1.9. V 143818. 40. o.

²⁶ Andi József önvallomása (1957. május 14.) Uo. 195. o.

alá tartozó löveg feladata a Vámmentesi út Pest felőli részének a biztosítása volt. Ekkor érkezett ide Buri István, a csepeli nemzetőrség parancsnokának helyettese, aki Kőrösitől újabb lövegek bevontatását és tüzelőállásba helyezését kérte. Így újabb három közepes löveget vontattak a térre, amelyekből az egyik – egy bizonyos „Jani bácsi” irányításával – nem messze a Rákóczi úti üres telken foglalt állást, a másik a pártház előtt a Kossuth és Tanácsháza utak sarkán, a harmadik az Ady Endre és a Rákóczi utcák sarkán, a gyorsvasút elágazásánál készült fel tüzelésre. Egy újabb löveg a Csepeli híd feljárójánál lévő útvillában foglalt tüzelőállást. November 5-én a pártház előtt lévő közepes löveg – állásváltást végrehajtva – a csepeli gyorsvasút végállomásánál lévő TÜKER telepen készült fel a támadás elhárítására.²⁷

Ezzel egy időben a hárosi műszaki alakulattól a csepeli nemzetőrök robbanóanyagot is vételeztek, és Hódor István későbbi vallomása szerint erről a helyről két „páncéltörő nehézágyút” is a térre vontattak. Az ágyúk kezelésére önként jelentkező katonákat és civil segítőiket Kőrösi bátor ellenállásra buzdította.²⁸

A harcot önként vállaló katonákat Kőrösi, a lövegek kezelésére jelentkező civileket pedig Buri István osztotta be. A folyamatosan változó összetételű állományba lövegenként 3-5 katona tartozott. Feladatként a szovjet csapatok bejutásának a megakadályozását, továbbá a Csepel központjába beérkező harcokcsik megsemmisítését határozták meg. Kőrösi elrendelte, hogy tüzet csak a parancsára nyithatnak. Ebben az időszakban Csepelen már szovjet harcokcsik cirkáltak, azonban a lövegek – Buri és a civil kezelők sürgetése ellenére – ekkor még nem nyitottak tüzet.²⁹

4-én valamikor a délelőtti órákban keresztülhaladt Csepelen egy kb. 100 magyar tisztet Tökölre szállító gépkocsioszlop, amelyet elöl és hátul egy-egy harcokcsi biztosított. A nemzetőrök és a lövegek ekkor sem nyitottak tüzet. Az egyik gépkocsiról ledobtak egy cédulát, amelyen az állt: „Foglyok vagyunk, Tökölre visznek. Értesítsétek a családomat. Név, cím.”³⁰ A gépjárműveken a Honvédelmi Minisztérium elfoglalásakor lefegyverzett és fogságba esett tábournokok és tisztek voltak.

Hanyec András észrevett egy harcokcsit, ami Pest felől jött rátűzött nemzeti zászlóval. Betöltötték az ágyút, de Fucsku Béla kétkedése miatt (nem tudhatják kik vannak a harcokcsiban) nem nyitottak tüzet.³¹ Később kiderült, hogy magyar tisztek ültek benne.

A Nemzetőrség Sorn Károly vezette százada ezen a napon a Királyerdőből áttelepült az Ady Endre útra, ahol a nemzetőrök a Technikum környékén helyezkedtek el, foglaltak tüzelőállásokat. Andi József letartóztatását követően megírt önvallomásában olvasható, hogy „Sorn mindvégig kitartott!”³²

²⁷ Jegyzőkönyv Kőrösi Sándor kihallgatásáról (1957. április 06.) ÁBTL 3.1.9. V 143818. 46-47., *Eörsi* 2016. 66–67. o.

²⁸ Jegyzőkönyv Hódor István tanú kihallgatásáról (1957. január 30.) ÁBTL 3.1.9. V 143818. 35–36. o.

²⁹ Jegyzőkönyv Kőrösi Sándor kihallgatásáról (1957. április 06.) Uo. 48–49. o.

³⁰ Kőrösi Sándor önvallomása (dátum nélkül) Uo. 63. o.

³¹ Jegyzőkönyv Hanyec András 1. kihallgatásáról. Uo. V 143818/1. 194. o.

³² Andi József önvallomása (1957. május 17.) Uo. V 143818. 207–208. o.

Délután három vagy négy szovjet harckocsi jutott be a Vámmentesi úton keresztül a Kossuth Lajos utcába. Amikor az első harckocsi a Kossuth Lajos utca és az Ady Endre utca kereszteződéséhez ért, az Ady Endre utca és a Rákóczi utca kereszteződésben lévő löveg tüzet nyitott. A löveg nem találta el a harckocsit, amely így folytathatta útját az Imre tér irányába. Ez a löveg a második harckocsira is sikertelenül nyitott tüzet. Ezt követően a Kossuth Lajos és a Koltói Anna utca sarkán, az Imre téren felállított löveg kilőtte az első harckocsit, mire a többi harckocsi visszavonult.³³

Egy löveg november 4-én délután a Kossuth Lajos utcán közeledő páncélosra tüzet nyitott, és azt megsemmisítette. Ugyanez a löveg nem sokkal ezután egy páncélost megrongált. Később egy Tököl felől érkező, és a Rákóczi úton haladó páncélozott harcjárműre az iskolában lévő fegyveresek benzinpalackokat dobtak. A jármű a Szent Imre téri trafik előtt kigyulladt. A rendőrség – más források szerint a pártház – mellett felállított löveg kilőtte. A benne lévő lőszer felrobbant, a légnyomás a környéken betörte az ablakokat. A menekülő szovjet katonák (kb. 6 fő) a tűzharcban életüket veszítették.³⁴

Nem sokkal később a már említett irányból egy újabb harckocsi közeledett, amire Fucsku, Hanyec javaslatára tüzet vezényelt. Beirányozták a harckocsit és várták, hogy közelebb érjen az Imre tér felé. Az első találat után a harckocsi még visszalőtt, de a löveg helyett a pártház sarkát találta el. Fucsku parancsára még két lövést adtak le, melynek következtében kigyulladt a harckocsi. Az Imre tér másik sarkán álló löveg is leadott egy lövést a harckocsira, amelyből a kiugró katonák a nemzetőrök fegyvereitől életüket veszítették.

4-én vagy 5-én hasonló esemény zajlott le. Egy lövést adtak le egy harckocsira, amely megfordult, majd a Rákóczi úton közeledett az Imre tér felé. A löveg még két lövést adott le. A második lövés után a harckocsi kigyulladt, Hanyec és Fucsku – a környéken lévő nemzetőrökkel egyidőben – kézi fegyverekből lövéseket adtak le a menekülő szovjet katonákra, akik az életüket veszítették.³⁵

Major a fentiekre úgy emlékezett, hogy november 4-én a Kossuth Lajos utcában érkező harckocsit az Imre tér keleti sarkán felállított löveg lőtte ki, és a HÉV állomásnál lévő löveg ezen a napon két harckocsit tett harcképtelenné.³⁶

Kőrösi a harckocsik megsemmisítésénél nem tartózkodott a lövegeknél, de később azt mondta a kezelőknek: „gyerekek jól figyeljetek, nehogy elbámészkodjatok, mert nem tudni honnan jönnek a harckocsik”.³⁷ Hanyec szerint tűzparancsot nem kaptak, a kezelők saját elhatározásuk szerint nyitottak tüzet.

Kőrösi a harckocsik kilövését követően eligazította a katonákat, hogy a harckocsikat megelőzve nyissák meg a tüzet. „Nem kell megvárni, amíg a harckocsi lő!” – figyelmeztetett.

³³ Jegyzőkönyv Tóth Béla tanú kihallgatásáról (1957. április 12.) ÁBTL 3.1.9. V 143818. 55. o.

³⁴ Jegyzőkönyv Major Ernő 1. kihallgatásáról (1957. május 25.) Uo. V 143818/1. 38–39. o. és *Eörsi* 2016. 72. o.

³⁵ Jegyzőkönyv Hanyec András 1. kihallgatásáról (1957. július 01.) Uo. 195–196. o.

³⁶ Jegyzőkönyv Major Ernő 1. kihallgatásáról (1957. május 25.) Uo. 39. o.

³⁷ Jegyzőkönyv Hanyec András 1. kihallgatásáról (1957. július 01.) Uo. 197. o.

November 4-én este a harckocsik és a páncélautó kilövése után a szovjetek aknavetőikkel lőtték Csepelt,³⁸ éjjel pedig egy szovjet harckocsi lőtte az Imre teret.

November 5-én Buri személyesen vitte ki a Sorn-századhoz a nemzetőr igazolványokat, majd megszervezték a szakaszokat, és fegyveres őrseget szerveztek az Ady Endre úton.³⁹

Ezen a napon Buri arról tájékoztatta Körösit, hogy este Pesterzsébetről érkezik egy szovjetektől zsákmányolt sorozatvető, amellyel a szovjet repülőgépek le- és felszállásának megakadályozása céljából rombolni lehetne a tököli repülőtér betonját.⁴⁰ A hárosi műszaki raktárból vételezett kb. 15 ládányi robbanóanyag egy részét a sorozatvetőért cserébe az erzsébeti fegyveres csoportnak adták át.⁴¹

Este Kőrösi a kölcsonbe kapott sorozatvetőt a csepeli HÉV végállomása közelében lévő térre irányította, ahonnan rövidebb sorozatokat lövetett a tököli repülőtér kifutójára. Az irányzók egy magas ház tetején lévő megfigyelők jelzései alapján helyesbítették a tűzcsapás helyét.⁴²

Éjfél előtt Tököl felől néhány szovjet harckocsi érkezett a Rákóczi úton, amelyek a Karácsony Sándor út és az Imre tér között több ágyúlövést adtak le. Több lakóházban és üzletben keletkezett kár. A téren lévő lövegekből éjszakára ismét kiszedték az ütőszeget, így Andi szerint a légvédelmi lövegek nem viszonozták a tüzet. A harckocsik az Imre téren akadálytalanul megfordultak és Tököl irányába távoztak.⁴³ Eörsi László kutatási szerint a védelmet újabb lövegekkel erősítették meg, a Szabad kikötő környékén a tűzrendszerben lévő légvédelmi tüzegegységétől néhány könnyű (37 mm-es) légvédelmi ágyút hoztak. A rendőrség közelében még két légvédelmi géppuska (vagy páncéltörő ágyú) is tüzelőállást foglalt. Könnyű lövegeket helyeztek el még a Gubacsi híd és a Papírgyár környékén is.⁴⁴

November 5-én javaslatként felmerült az is, hogy a Gubacsi híd felől az utat a lövegek tüzével kellene megrongálni, de a kezelők erre a híd veszélyeztetése miatt nem vállalkoztak.⁴⁵ Az ekkor történekről később Somogyi Tibor tizedes elmondta, hogy tudomása volt arról, hogy „Buri és a tüzér főhadnagy [Kőrösi Sándor] lövetni akarta velünk a Csepelt Budapesttel összekötő hidakat, azzal [az indokkal], hogy ott szovjetek vannak és így akadályozzuk meg a szovjet csapatok Csepelre történő bejövételét. A löveg parancsnokunk minden áron lövetni akarta a hidakat, azonban mi a kezelőszemélyzet erre nem voltunk hajlandók, bár ezt nem közöltük vele konkrétan, azonban mindig különböző kifogásokat találtunk.”⁴⁶

³⁸ Jegyzőkönyv Major Ernő 1. kihallgatásáról (1957. május 25.) ÁBTL 3.1.9. 143818/1. 42. o.

³⁹ Összefoglaló jegyzőkönyv Konyorcik György terhelt kihallgatásáról (1957. augusztus 02.) Uo. 84. o.

⁴⁰ Jelentés Kőrösi Sándor és társai ügyében (1957. május 15.) Uo. V 143818. 97–99. o.

⁴¹ Jegyzőkönyv Andi József kihallgatásáról (1957. május 17.) Uo. 207. o.

⁴² Jelentés Kőrösi Sándor és társai ügyében (1957. május 15.) Uo. V 143818. 97–99. o.

⁴³ Andi József önvallomása (1957. május 14.) Uo. 196. o.

⁴⁴ *Eörsi* 2016. 76. o.

⁴⁵ Jegyzőkönyv Hanyec András 1. kihallgatásáról (1957. júliu 01.) ÁBTL 3.1.9. V 143818/1. 198. o.

⁴⁶ Jegyzőkönyv Somogyi Tibor tizedes kihallgatásáról (1957. június 29.) Uo. 215. o.

November 6-án a nemzetőröket a Timót utcai fegyverraktárból kiszállított sorozatlövő gyalogsági fegyverekkel szerelték fel. A nemzetőr parancsnok helyettese és Andi József délután a Sorn századnál terep szemrevételezés végrehajtását követően személyesen vettek részt a védelem megszervezésében. Kijelölték a tüzelőállásokat, az „MTH otthon” (Munkaerő Tartalék Hivatala által működtetett ipari tanuló iskola) padlásán megfigyelőhelyet létesítettek, és golyószórókat helyeztek el egyes házak tetejére.⁴⁷

Ezen a napon a Mártz József, Somogyi Tibor, Hanyec András, Fucsku Béla, Müller Jenő honvéd és egy Béla nevezetű postás fiú kezelésében lévő löveg egy újabb harcocsit lőtt ki három lövéssel. Kb. fél órával később a villamos elágazás melletti utcában közeledett egy harcocsi. Amikor az Ady Endre útra kanyarodott, egy lövéssel lelőtték a löveg felé eső lánctalpat. A harcocsi megállt, majd egy lánctalppal visszatolatott a házak mögé. Így több lövést a kezelők nem tudtak leadni.⁴⁸

Kb. egy óra múlva ismét közeledett egy harcocsi.⁴⁹ A löveg kezelői ismét tüzet nyitottak. A harcocsi az első lövésre megállt. További két sikeres lövés következtében lángra lobbant. Mindhárom lövéssel a motorházat találták el. A harcocsi melletti épületből a harcocsira Molotov-koktélokot dobtak. Eörsi László írja, hogy a „forrásokból egyértelműen aligha lehet a tényeket teljes biztonsággal megállapítani.” De Mártzék lövege rövid időn belül vélhetően három harcocsit ártalmatlanná tett, egyet pedig megrongált.⁵⁰

Major ezen a napon értesült arról, hogy három szovjet harcocsi a Csepel Művek 1. sz. kapuján – az Imre téren lévő lövegek kezelőit gyorsaságukkal meglepve – bejutottak a gyár területére. Major vasbugákkal (öntöttvas tömbökkel) megrakott vagonokat tolatatott ki az 1. sz. kapu elé, hogy a harcocsik visszatérését megakadályozza. A lövegek már felkészültek azok megsemmisítésére. Később a gyár területét a harcocsik a 4. sz. kapun keresztül hagyták el. 7-én hasonló célból toltak ki tartálykocsikat a Vámmentesi útra.⁵¹

Délután a lövegekkel tüzet nyitottak a Csepel légtérében felderítést folytató, illetve az ellenállás beszüntetésére felszólító röpcédulákat szóró szovjet repülőgépekre is.

A történetek alapján Buri István Andi Józseftől kért tanácsot, hogy miként lehetne a védelmet erősítve a további rombolást megakadályozni. Andi azt javasolta, hogy a Csepelről Pestre és a Csepelről Erzsébetre vezető útszakaszt a lakóházaktól 150-200 méter távolságra robbantsák fel. Buri egyetértett a javaslattal, és parancsot adott a végrehajtásra. Buri elképzelése szerint az említett utakat alá kell aknázni, de felrobbantani csak akkor kell, ha a szovjet harcocsik támadnak. Andi ezzel nem értett egyet, és utasítására november 6-ról 7-re virradó éjszaka az útszakaszokat felrobbantották. Az akció Erzsébet felé alig járt sikerrel, a közlekedést a felrobbantott kis szakasz nem akadályozta. Másnap, 8-án, Sorn Károly döntése szerint végrehajtott újabb robbantás a közlekedést Erzsébet felől is lehetetlenné tette.⁵²

⁴⁷ Jegyzőkönyv Konyorcik György kihallgatásáról (1957. június 27.) ÁBTL 1.3.9. V 143818/1. 62–63. o.

⁴⁸ Jegyzőkönyv Somogyi Tibor tizedes kihallgatásáról (1957. június 29.) Uo. 213. o.

⁴⁹ Jegyzőkönyv Hanyec András 1. kihallgatásáról (1957. július 01.) Uo. 196. o.

⁵⁰ *Eörsi* 2016. 79. o.

⁵¹ Jegyzőkönyv Major Ernő kihallgatásáról (1957. július 03.) ÁBTL 3.1.9. V 143818/1. 42. o.

⁵² Jegyzőkönyv Hanyec András 1. kihallgatásáról (1957. július 01.) V 143818. 196. o.

7-én a Technikum környékén tüzharc alakult ki a Vámmentes út irányából támadó szovjet katonákkal. Andi József egy golyószórós katonát a trafik mellett rendelt tüzelőállásba. A szovjetek ágyúval szétlőtték a trafikot, ahol a katona is meghalt.⁵³ A rendőrség épületéből Buri vezetésével nemzetőrök siettek a Sorn-század megerősítésére.

Délután Andi szemtanúja volt annak, hogy Tököl irányából két harckocsi érkezett a gyorsvasút végállomásához, ahol géppuskával végig lőtték a Rákóczi utat, majd a Széchenyi útra fordulva belelőtték a népbüfébe és egy családi házba. A harckocsik elleni gyalogos támadást (6-8 fő) Andi megtiltotta, így a harckocsik ezt követően akadálytalanul Királyerdő felé távoztak.⁵⁴

Csepel felett ezen a napon is szovjet repülőgépek jelentek meg, amelyekre az Imre téren levő lövegek tüzet nyitottak. Egy IL-28-as sugárhajtású bombázó repülőgép szárnyát eltávolították, amely lezuhant a temető közelében.⁵⁵ Minden löveg tüzelt a repülőkre, de egyes források szerint a sikeres lövéseket a gyorsvasút végállomásánál lévő fatelepen felállított löveg adta le.⁵⁶ Ezzel ellentétben Somogyi Tibor úgy tudta, hogy a repülőgépet a Rákóczi úton az Imre térrel szemben lévő üres telken felállított löveg lőtte le.⁵⁷ Állítólag a zuhanást túlélő szovjet pilótát kórházba szállították.

Más források szerint Andi a csepeli vasműben a vasutasokat ezen a napon kérte meg, hogy néhány vasbugával megrakott vagon – a további károkozás és a szovjet csapatok mozgásának a megakadályozás céljából – toljanak ki a Vámmentesi útra. A torlaszt Sorn Károly kérésére később 8-10 üres vagonnal erősítették meg.⁵⁸

Andi József a kihallgatásai során arról is beszámolt, hogy a Csepel Művek 3. számú kapujától látta, hogy Pest felől szovjet harckocsik érkeznek, amelyekből három bement Csepelre, kettő a település szélén megállt. A tüzérség ez utóbbiakkal felvette a harcot, amely kb. egy óra hosszat tartott. 15 és 17 óra között a szovjetek aknavetőkkel és más tüzérségi eszközökkel erős tűzcsapást mértek az Imre tér környékére.

A Csepelt ért erősebb és agresszívabb szovjet támadás következményeiről Eörsi László munkájában több forrásra hivatkozva olvasható, hogy a „nap folyamán a postaépület, amelyet a Sorn-csoport egyik raja védett, telitalálatot kapott, nagy szerencsére komolyabb sérülés nem történt. A Csepeli Nyomda belövést kapott. Innen előzőleg Gregorits János lőtt két társával a Soroksári úton vonuló harckocsikra. Végül Sornék bázisát, az Ady Endre úti KIK [Központi Ingatlan Közvetítő] irodát aknavetődés érte, a csoport szétszóródva keresett újabb helyiséget, mint például a 25. sz. Építőipari Vállalat irodáját, e részlegnek Konyorcsik lett a parancsnoka.”⁵⁹

⁵³ Jegyzőkönyv Konyorcsik György kihallgatásáról (1957. június 27.) ÁBTL 3.1.9. V 143818/1. 63. o.

⁵⁴ Andi József önvallomása (1957. május 14.) Uo. V 143818. 199. o.

⁵⁵ Kőrösi Sándor önvallomása (dátum nélkül) Uo. 65. o.

⁵⁶ Jegyzőkönyv Kovács József kihallgatásáról (1957. május 13.) Uo. V 143818/1. 180. o.

⁵⁷ Jegyzőkönyv Somogyi Tibor tizedes kihallgatásáról (1957. június 29.) Uo. 214. o.

⁵⁸ Andi József önvallomása (1957. május 14.) ÁBTL 3.1.9 V 143818. 197. o.

⁵⁹ *Eörsi* 2016. 84. o.

Sikeres akció a Királyerdőben – november 7.

A Sorn Károly nemzetőreinek távozását követően a Királyerdőben visszamaradt fegyverekhez a csoport vezetőjének, Balogh György tüzoltónak a kérésére november 5-én csatlakozott Kovács Sándor főhadnagy. Kovács átvéve a parancsnokságot, a nemzetőr alegységként elismert kis létszámú, kb. 10 fős alakulat egy magánházban lévő szálláshelyéről november 6-án átköltözött az óvoda épületébe. Balogh György a csoport feloszlásáig parancsnok-helyettes maradt, az élelmezést Szabó Ferenc biztosította. Céljuk a lövöldözés megszüntetése és a szovjet csapatok elleni harc volt.⁶⁰

A csoport létszáma folyamatosan változott, többségében királyerdei lakosokból szerveződő nemzetőrök (20-25 fő) géppisztolyokkal, puskákkal és kézigránatokkal is rendelkeztek. Rövid ideig egy páncéltörő ágyú is látható volt az óvoda előtt, de a lakosok kérésére később elvontatták. A Molotov-koktélok készítéséhez egy hordó benzint kaptak.

Kovács Sándor megszervezte a csoportos járőrszolgálatot. Igazoltatták a járőrelőket, a fegyverrel, motorral és gépjárművel közlekedőket. Aki nem rendelkezett nemzetőr igazolvánnyal, és a fegyvertartás jogosságát nem tudta bizonyítani, azt lefegyverezték, a fegyverek átadását megtagadó személyeket az óvodába bekísérték.⁶¹

November 5-én a csoporthoz nem tartozó nemzetőrök egy közepes légvédelmi ágyút vontattak a Királyerdőbe, amelyet a Badacsony utca környékén helyeztek tüzelőállásba. A lakosság mindezt veszélyesnek tartotta és kérte, hogy a löveget a házaktól távolabb állítsák fel.⁶²

November 7-én a környéken mindenfelől a szovjet harcokocsik közeledtek. Egy ismeretlen fegyveres erősítést kért a Hollandi úthoz, de senki nem akart menni. Ekkor Kovács felszólítására – „aki nem akar harcolni azonnal hagyja el a körletet” – a nemzetőrök nagy része távozott.⁶³ Kovács Sándor a megmaradtak közül egy fegyveres kíséretében a Szt. István út 207-es számú ház udvara felé indult, amikor a Súlyom utcán át egy löszeres kocsis érkezett az óvoda elé. A szovjet katonákra az óvodában lévők, illetve a távozást választó fegyveresek is tüzet nyitottak. Az épületből dobott kézigránát a gépkocsit felgyújtotta. A szovjet katonák leugráltak, a sofőrt lövés érte, egy másik katona meghalt. A 10-12 perces tűzharcot követően a csoport tagjai szétszéledtek.⁶⁴

⁶⁰ Összefoglaló jegyzőkönyv Kovács Sándor terhelt kihallgatásáról (1957. augusztus 01.) ÁBTL 3.1.9. V 143818/1. 125. o.

⁶¹ Jegyzőkönyv Kovács Sándor kihallgatásáról (1957. május 23.) Uo. 110–114. o.

⁶² Uo. 116. o.

⁶³ Jegyzőkönyv Urbán Péter tanú kihallgatásáról (1957. május 14.) Uo. 102. o.

⁶⁴ Uo. 102. o.; Jegyzőkönyv Kovács Sándor kihallgatásáról (1957. május 23.) 117–118. o.

Általános szovjet támadás, a fegyveres ellenállás megtörése

November 8-án egy, az Ady Endre út felől érkező szovjet harckocsi géppuskával lőtte az utat. Kb. 12 órakor Budapest felől a Kossuth Lajos utcán több szovjet harckocsi próbált bejutni Csepelre. Amikor az első harckocsi a Kossuth Lajos utca és az Ady Endre utca kereszteződésébe ért, Somogyi Tiborék lövege tüzet nyitott. Az első harckocsinak eltalálták a menetirány szerinti jobb oldalát a 2. tengely körül. Ezt a harckocsit később visszavontatták. Ezt követően három sikeres lövéssel eltalálták a második harckocsit, amely teljesen kiegészett. A harckocsiból kiugró katona a nemzetőrök lövéseitől az életét veszítette.⁶⁵ Ezen a napon a szovjetek a síneken torlaszként álló tartálykocsikból többet felgyújtottak.

November 9-én a reggeli órákban az általános szovjet támadást megelőzően az oroszok egy kertész közvetítésével a szabad elvonulás biztosítása ígéretével a nemzetőröket megadásra szólították fel. Major Ernő nemzetőrparancsnok már nem látta az értelmét a harcnak, de a helyettese, Buri István a kertészt bezáratta, és az ellenállás folytatása mellett döntött. Ezt követően elkezdődött a szovjet csapatok tüzérségi tűzcsapását követő általános támadás. Major délután elhagyta a rendőrség épületét.

A lövegek kezelői is vállalva a harc folytatását felkészültek a támadó harckocsik kilövésére. A tüzérséget ekkor már nem Kőrösi, hanem egy 50-55 év körüli csepeli lakos irányította.

Eörsi Lászlónak a lövegek harcával kapcsolatban közreadott kutatási eredményeiből kiemelendő: Mártz József lövege két harckocsit kilőtt, majd a Gubacsi híd felől érkező két harckocsi közül egyet nem talált el, de a másikat megrongálta. Mártz ezt követően a löveget használhatatlanná téve beszüntette az ellenállást. A HÉV-végállomásnál lévő löveget a szovjet harckocsik a földbe taposták.⁶⁶

A fővárosban bevetett szovjet csapatok tevékenységét megbízott törzsfőnökként irányító Jevgenyij Ivanovics Malasenko tábornok – 1956-ban ezredes – így emlékezett a november 4-től 11-ig történetekre: „a Csepel Művek iparnegyedeiben a fegyveres csoportok továbbra is jelentős erőket mozgósítottak, és szilárd ellenállást fejtettek ki. Mint később kiderült, az ott harcoló erők 700 puskával, légvédelmi és harckocsi-elhárító fegyverrel rendelkeztek. A felderítésre kiküldött IL-28-as repülőgépunket légelhárító fegyvereikkel lelőtték.

A hadosztályparancsnok, Obaturov tábornok azt a parancsot kapta, hogy november 9-én tisztítsa meg Csepel iparvidékét a fegyveres csoportoktól. Még mielőtt az utasítás megérkezett volna, gépkocsizó-lövészalakulatok harckocsik kíséretében harcba szálltak Csepel északi peremvidékén. A térséget vasúti szerelvények barikádjaival torlaszolták el, a bevezető utakat tüzérségi tűzzel védték.

November 9-én reggel a gépesített hadosztály harcba lendült Csepelen. Egységeit erős tűz fogadta. A légvédelmi gépágyuk négy harckocsinkat kilőtték, jelentős veszteség érte a

⁶⁵ Jegyzőkönyv Konyorcik György kihallgatásáról (1957. június 27.) ÁBTL 3.1.9. V 143818/1. 64. o.

⁶⁶ Eörsi 2016. 90. o.

gyalogságunkat is. A tűzharcot követő ismételt támadás sem hozta meg a sikert. A vezetés alábecsülte a felkelők erőit, és rossz volt a felderítés is.

Obaturov tábornok ekkor elhatározta, hogy harcokocsikkal és tüzérségi rohameszközökkel megerősített gépesített ezredével rajtaütésszerű támadást fog kezdeményezni. November 10-én éjjel 3 órakor váratlanul rajtaütött a fegyveres csoportokon, amelyeket az éjszakai harc felkészületlenül ért. Nem fejtettek ki komolyabb ellenállást, eldobálták a fegyvereiket és elmenekültek. Reggelre Csepel környékét teljesen megtisztítottuk.⁶⁷

Tömegoszlatás a Csepel Vas- és Fémművekben

A szovjet és magyar politikai vezetés a kettős hatalom felszámolása, a politikai ellenállás megtörése érdekében már 1956. december 5-én a kíméletlen erőszak alkalmazása mellett döntött. A magyar és szovjet erők által alkalmazott terrornak – a decemberben lött sortűzeknek – nem végleges adatok szerint 80 fő esett áldozatául. Az ellenállás a fegyveres harc beszüntetését követően elsősorban a munkástanácsok vezetésével és irányításával politikai eszközökkel folytatódott. Az előzményekhez tartozik, hogy október 25-én a Csepel Vas- és Fémművekben megalakultak a munkástanácsok. A szerszámgépgyár munkástanácsának elnökévé Nagy Eleket választották. Csepel október 30-án csatlakozott a Dunántúli Nemzeti Tanácshoz. November 3-án a győztes forradalom konszolidációja érdekében a csepeli munkástanács a sztrájk beszüntetése mellett döntött. Csepelt november 14-től Dévényi József (a Csepel Vas- és Fémművektől) és Kalocsai György (a Csepeli Növényolajipari Vállalattól) képviselte a Központi Munkástanácsban (KMT). November 15-én a csepeli munkástanács a munka felvételére szólított fel. Az Országos Munkástanácsot november 21-én nem sikerül megalakítani. A csepeli munkástanács aztán nem csatlakozott a KMT által meghirdetett 48 órás sztrájkhoz.

A Csepel Vas- és Fémművekben a forradalom időszakában külön munkástanácsa volt az egyes gyárrészeleknek, amelyek tevékenységét a gyár, Nagy Elek vezette, központi munkástanácsa irányította. 1957. január 8-án a központi munkástanács úgy döntött, hogy további működésüknek nincs értelme.

A csepeli munkástanács elnöke, Nagy Elek lemondott, majd sztrájkra szólította fel az üzem dolgozóit, akik követelték a novemberben kinevezett kormánybiztos, valamint a vezérigazgató és az MSZMP gyári intézőbizottsága elnökének az eltávolítását.⁶⁸

Január 11-én a kora délelőtti órákban több száz munkás gyülekezett a vezérigazgatóság épülete előtti udvarrészen. A rendezarási szándékról a gyár területén, a pártbizottság épületében elhelyezett karhatalmi alegység – a Budai Karhatalmi Ezred Csepeli Tiszti Századának – beosztottai értesültek és Csillik Gábor rendőrkapitánytól segítséget kértek.

⁶⁷ Malasenko 2001. 270. o.

⁶⁸ Berki 2007. 19. o.

A Csepeli Rendőrkapitányságról 10-15 főből álló rendőr alegység érkezett a helyszínre. A rendőrök és a karhatalmisták az igazgatóság épületének a bejáratánál helyezkedtek el, megakarták akadályozni, hogy a munkások az épületbe bejussanak. A rendőrök és karhatalmisták jelenléte, szóbeli figyelmeztetése, Csillik Gábor nyugalomra intő felhívása nem járt eredménnyel. A rendőröket és a karhatalmistákat a bejáráshoz szorították, közülük több személyt lefegyvereztek és az elvett fegyvereket megrongálták, illetve a lefegyverzett rendőröket és karhatalmistákat tettelegesen bántalmazták. A dulakodás közben Varga Béla rendőr géppisztolya elsült. A lövés hallatán a rendőrök és a karhatalmisták is további lövéseket adtak le. A lövések zajára a munkások a bejáraton és az ablakokon keresztül igyekeztek menekülni. A menekülés után kiderült, hogy a mennyezetre irányított lövés lövedéke a csővezetéken gellert kapott és Nagy G. Imre munkást érte, aki a sérülés következtében meghalt. Az elmenekült munkások a történet után szétszéledtek, a rendőrök és a karhatalmisták pedig a rendőrkapitányság épületébe mentek. A Budapestről Csepelre vezényelt karhatalmisták részt vettek a rend helyreállításában, a további megmozdulások megakadályozásában.⁶⁹

Ez volt a forradalom utolsó nagyszabású tömegakciója. Január 27-én Kádár János részvételével tartottak kommunista aktívaülést Csepelen, aki kijelentette: „Csepel vörös volt, és vörös marad!”⁷⁰

Csepel halottai 1956-ban

In memoriam 1956 című kötetünkben számba vettük az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei során bekövetkezett haláleseteket.⁷¹ A munka alapját a halotti anyakönyvek 1956. október 23. és 1957. június 30. közötti bejegyzései képezték, amelyekben a halál okát is feltüntették. Ez utóbbi rovatot más forrásokkal összevetve következtettünk a halálesetek körülményeire. A kutatásainkból egyértelműen kirajzolódott, hogy a csepeli halálozások két dátumnál mutatnak szignifikáns pozitív eltérést a budapesti vagy országos átlagtól. 1956. november 9-én a szovjet támadás következtében volt kiugróan magas az elhunytak száma. 1957. január 11-én pedig, amint a fentiekben részletesen bemutattuk, a forradalom és szabadságharc utolsó fegyveres tömegoszlatása történt Csepelen, amelynek következtében egy tüntető, Nagy G. Imre lakatos vesztette életét.⁷²

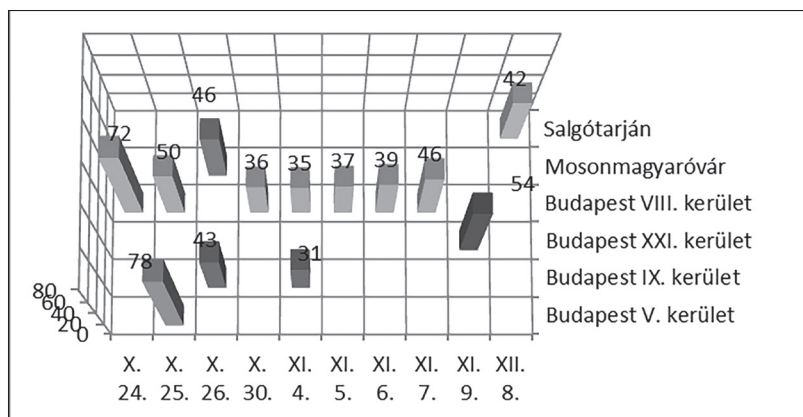
A megugró halálozási értékeket a legmagasabb országos adatokkal összevetve érzékelhető igazán a november 9-i események pusztítása, ezért a következőkben ezeket az adatokat járjuk körül. A mellékelt grafikon a térben és időben behatárolt keretek közötti, 30 főt meghaladó halálozásokat mutatja. Leolvasható az ábráról, hogy Budapest VIII. és IX. kerületében több napon keresztül is magas volt a halálozások aránya az ott folyó harcok következtében.

⁶⁹ BÜNyH Nyom. I/1. 97/1994.

⁷⁰ TKK.

⁷¹ Horváth – Tulipán 2006a.

⁷² A fegyverhasználat körülményeit lásd fent, Kahler 1993. és TKK.



1. grafikon: Az egy helyszínen és egy napon 30 főt meghaladó halálozások az 1956-os forradalom és szabadságharc idején (Tulipán Éva)

A VIII. kerület esetében már a forradalom első napján is magas volt ez a szám (27 fő), de október 24-én ez már a duplájára emelkedett.

A IX. kerületben néhány nappal későbbre tolódott az első halálozási hullám, és nem mutatott a VIII. kerületihez hasonló magas értéket, tetőpontját (43 fő) pedig október 26-án érte el. A halálozások második nagy hulláma mindkét kerület esetében a második szovjet intervenció idejére, a november 4-e és 7-e közötti napokra esett. Az elhunytak száma Józsefvárosban az adott időszak minden napján 30 fő fölött volt és november 7-én érte el tetőpontját (46 fő), míg a Ferencváros esetében a csúcspont november 4-e (31 fő), a következő három nap veszteségei pedig 20 és 25 fő közötti értéket mutatnak.

Budapest VIII. és IX. kerületének tartósan magas halálozási mutatóival ellentétben a grafikonon feltüntetett további négy helyszín – így Csepel esetében – is az alapvetően alacsonyabb veszteségi rátát törte meg egy-egy különösen drámai és kimagaslóan sok halálos áldozatot követelő nap, így ezek a területek is a legnagyobb összveszteséget elszenvedettek közé kerültek.

Az V. kerületben október 25-én, a Kossuth téri tüntetés napján, 78 fő halálát anyakönyvezték, ebből 72 fő a Kossuth téren és annak közvetlen környékén lelte halálát.⁷³ Ez egyben országosan a legmagasabb az egy napon, adott területen belül regisztrált halálozási értékek közül. Így az anyakönyvi adatok is alátámasztják a Kossuth téri események leírására elterjedt „legvéresebb nap” minősítést. Budapest belső kerületein kívül három helyszínhez és időponthoz köthető igen magas halálos áldozatot követelő esemény. Mosonmagyaróváron ok-

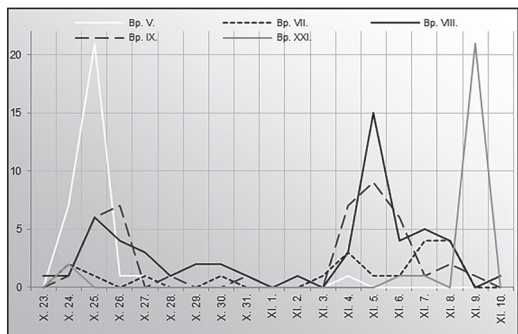
⁷³ A Kossuth téri eseményeket részletesen tárgyalja Horváth – Tulipán 2006a. 40–41. o. és Horváth 2018. tanulmánya. Szintén október 25-én a Kossuth térhez közeli Akadémia utcában is történt fegyveres összecsapás, amely nem volt szerves kapcsolatban a téren történetekkel. Az Akadémia utcai pártközpontnál elesettek számát Horváth Miklós legalább 14 főre teszi, közülük csak dr. Tóth Zoltán, a bölcsészkar dékánja, egy BM dolgozó és 2 határőr van anyakönyveztve, utóbbi két fő halálozási helyeként pedig (tévésen) a Kossuth tér van feltüntetve.

tóber 26-án 46 fő,⁷⁴ míg Csepelen a november 9-i szovjet támadás következtében 54 fő veszítette életét, Salgótarjánban pedig december 8-án 42 fő halálát jegyezték be az anyakönyvbe a településen eldördült sortűz napján.⁷⁵

A szovjet támadás Csepelen tehát sortüzeket meghaladó mértékű áldozattal járt az emberéletekben.⁷⁶ A halálozások adatbázisa tehát egyértelműen rámutat arra a gyakran elfeledett tényre, hogy a pesti belvárosi harcok és a Kossuth téri vérengzés után a november 9-i csepeli események követelték a legtöbb emberéletet 1956-ban.

Ez a nap fekete napként vonult be a szabadságharc és Csepel történetébe. Amint a fentiekben olvashattuk, a kerületben felállított nemzetőrség november 4-e után elszánt harcot folytatott a szovjet csapatok ellen. Az ellenállás megtörése érdekében indított november 9-i támadás során a Szovjet Hadsereg harcokcsijai válogatás nélkül lőttek a civil célpontokra is, lövegekkel végigsorozva a kerület központjában álló házakat. Az e napon a XXI. kerületben életét veszített 54 személy közül 40 halálát gránátrobbanás okozta. A halálesetek közül 43 a kerület központjában, a Tanácsház (ma Szent Imre) téren és a környező, egymással párhuzamos Kossuth Lajos, Kiss János altábornagy és Táncsics Mihály utcában történt. A Kiss János altábornagy utcában egyetlen házban 23 fő veszítette életét, köztük három nagycsalád különböző generációi. Az áldozatok közül 36 főt Csepel belvárosában lévő otthonában ért a halál. A pusztítást jól mutatja, hogy a KSH adatai szerint a forradalom és szabadságharc során a fővárosnak ebben a kerületében semmisült meg a legtöbb lakóház, és egész Budapesten csak a VIII. kerületben volt a csepelinél több súlyosan sérült épület.⁷⁷ Valószínűleg a civilek elleni kegyetlen támadás is hozzájárult ahhoz, hogy november 10-én a csepeli nemzetőrök feladták állásaikat, és nem folytatták a szovjet csapatok elleni küzdelmet.

Női áldozatok⁷⁸



2. grafikon: Nők halálozása kerületenként, napi bontásban. 1956. október 23. – november 10. (Tulipán Éva)

⁷⁴ A mosonmagyaróvári sortűzre vonatkozóan lásd Horváth – Tulipán 2006a. 43. o.

⁷⁵ A salgótarjáni sortűz körülményeire és a halottakra vonatkozó részletes adatokat lásd Horváth – Tulipán 2006a. 51–52. o. és Á. Varga – Dupák – Tyekvicska 1996.

⁷⁶ Az intervenció részleteire vonatkozóan lásd Horváth 2003., Kirov 2001. és Malasenko 2001.

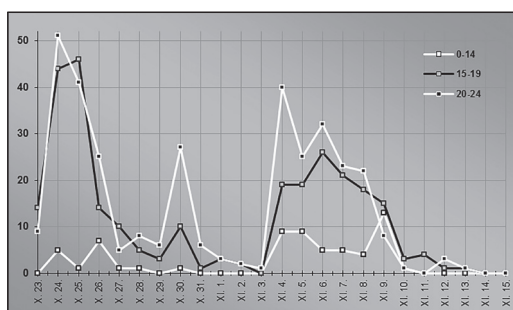
⁷⁷ BpSZs. 230–231. o.

⁷⁸ Az 1956-os budapesti és országos halálozások részletes elemzését lásd Horváth – Tulipán 2006a. 55–83. o.

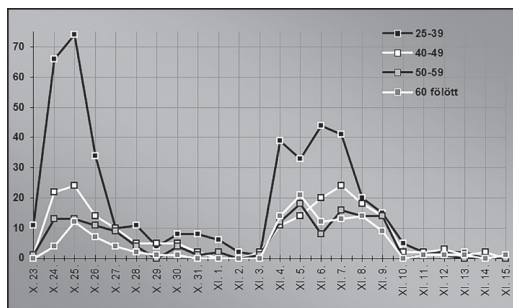
Minden bizonnyal a civil lakosság elleni kegyetlen támadás az oka, hogy Csepel azon budapesti kerületek között van, ahol a legmagasabb a nők napi halálozási aránya. A női halálozási grafikon október 25-énél az V. kerület esetében és november 9-énél a XXI. kerület esetében veszi fel a legmagasabb értékeket. Az említett napokon mindkét kerületben 21 nő hunyt el. Az egy napon mért női halálozási számok tekintetében országosan is ezek jelentik a csúcserkéket, meghaladva a VIII. és IX. kerület vonatkozó adatait is. Budapest másik három ábrázolt kerülete nem mutat ennyire kiemelkedő tetőpontot, de a nők halálozása nem is korlátozódik egy-egy napra. A IX. kerület esetében október 25–26-án (mint említettük, ekkor mutatkozik nagyarányú szovjet aktivitás a kerületben) és november 4–6-a környékén van a görbe két csúcspontja. A VIII. kerületben is november 5-én hunyt el a legtöbb nő (15 fő), kerületi összesítésben pedig itt a legmagasabb az elhunyt nők száma: a forradalom és szabadságharc ideje alatt összesen 59 nő vesztette életét a Józsefvárosban. A Csepelen elhunyt nők aránya az összes veszteségen belül országosan a legmagasabb: 27%. Ugyanez Belváros-Lipótváros esetében 21%, amelyhez hasonlóan magas arány az országban egyedül még egy helyen, Nógrád megyében fordul elő (ahol szintén jelentős veszteséget okozó sortűz dördült decemberben).⁷⁹

Az áldozatok kora

3. grafikon: Korosztályok szerinti halálozások Budapesten a 25 év alattiak körében (Tulipán Éva)



4. grafikon: Korosztályok szerinti halálozások Budapesten a 24 év felettiek körében (Tulipán Éva)



⁷⁹ Vö. 78. lj.

A 14 év alattiak és 60 év felettiak halálozási számai (a nők halálozási arányához hasonlóan) a polgári lakosság körében elszenvedett veszteségeket valószínűsítik.⁸⁰ Kevésbé lehet igaz ez a tömegoszlatások esetében, mivel a szovjetek hadmozdulatai, főképp a városokon belül a harcok tevékenysége eredményezheti a legfiatalabbak és legidősebbek, az otthon tartózkodók veszteségeit. Ez olvasható le a 15 év alattiak budapesti halálozási görbéjéről is, amely október 26-án és november 9-én tetőzött. Kerületi bontásban pedig azt tapasztaljuk, hogy a gyerekhalálozás nagyobb számban csupán a VIII-IX. kerületben október 26-a táján (összesen 12 fő) és november első napjaiban (összesen 19 fő), illetve a XXI. kerületben november 9-én (egy napon 12 fő) történt. Mindkét terület a szovjet csapatok hadszíntere volt az említett napokban.

Budapest esetében a 20 év alatti korcsoport görbéje négy napon vesz fel a 20-24 évesekénél nagyobb értéket: október 25-én az V. és VIII. kerületben, november 9-én pedig, a szovjet támadásban, Csepelen és Pesterzsébeten halt meg több tizenéves.

Budapesten 40-49 évesek egy kerületben számított napi halálozási maximuma (10 fő) október 25-én az V. kerületben, november 9-én a XXI. kerületben és november 6-7-én a Józsefvárosban tapasztalható.

A 60 év felettiak pontosan 60%-a Budapest VII–IX. kerületében hunyt el, a legmagasabb halálozási érték a VIII. kerületben összesen 40 fő, a napi legmagasabb érték szintén a Józsefvárosban volt november 5-én 8 fő. Ezekon a kerületeken kívül, a szovjet csapatok vonulásának nyomán a XI. kerületben november 5-én, a XVIII. kerületben november 8-án, valamint a XXI. kerületben november 9-én egyaránt 4 hatvan évesnél idősebb személy halálát jegyezték fel. Az 50-60 év közötti korosztályból Budapesten összesen 154 fő hunyt el, ennek fele (51%) ugyancsak a város 3 központi kerületében. Ebből a VII. kerületben 14 fő hunyt el, ami csak egy fővel haladja meg a XXI. kerületben regisztráltak értékét.

A korosztályok szerinti összehasonlítás tehát megerősíti, hogy a szovjet csapatok Csepelen nem csak anyagiakban, hanem emberéletben is óriási pusztítást végeztek, nem kímélve sem a védtelen gyerekeket, sem az öregeket.

Máshol elhunyt csepeli születésű vagy lakosú áldozatok

Összesen 17 olyan személy van, aki csepeli lakosként más budapesti kerületekben veszítették életüket.⁸¹ Közülük néhányan más kerületek kórházaiban hunytak el, de az anyakönyvekből származó adatok sajnos ilyen esetekben nem mindig alkalmasak a sebesülés helyének vagy egyéb körülményeinek a tisztázására. Vannak azonban olyan bejegyzések, ahol a haláleset helyéből és okából következtethetünk a sebesülés körülményeire, vagy egyéb források állnak rendelkezésünkre. Így Györfi József kazánkovács, akinek halála 1956. október 25-i dátummal és a Kossuth tér helymegjelöléssel szerepel az anyakönyvekben, ezért minden bizonnyal

⁸⁰ A halálesetek korcsoportok szerinti részletes elemzését lásd Horváth – Tulipán 2006a. 55–83. o.

⁸¹ Adataikat részletesen lásd a 3. táblázatban.

a téren lezajlott vérengzés következtében hunyt el. Albert György államvédelmi őrvezető a Köztársaság téri pártbizottság október 30-i ostrománál vesztette életét. A halálest körülményei nem kellőképpen tisztáztak, ám a korábbi leírásokkal szemben valószínűsíthető, hogy tűzharc közben vesztette életét.⁸² Albert Györgyöt, akit a Kádár-korszakban a hősi halottak között tartottak számon 1957 márciusában a csepeli temetőben temették el.⁸³

Az áldozatok közül öten a IX. kerületben hunytak el lövési sérülés következtében a novemberi szovjet támadás első napjaiban. Közülük több fiatal a ferencvárosi felkelőcsoportokhoz csatlakozva részt vehetett a szovjet csapatok elleni küzdelemben.

Két olyan személyt találtunk a halálozási adatokban, akik, bár Csepelen születtek, 1956-ban már nem ott éltek, és nem is ott hunytak el. A teljesség kedvéért az ő adataikat is feltüntettük az alábbi táblázatokban.

A csepeli eseményekkel kapcsolatban kivégzettek és a forradalom leverését követő megtorlás egyes csepeli vonatkozásai

A forradalom leverését követő megtorlás pereiben 14 főt ítélték halálra a csepeli forradalmárok közül, közülük két személy ellen távollétükben született meg az ítélet.⁸⁴

Horváth Istvánt, miután október-novemberben aktívan részt vett a csepeli fegyveres harcokban, Porva és Bakonyszentlászló között egy vadászsháznál fogták el karhatalmisták 1956. december 22-én.⁸⁵ A statáriális bíróságként eljáró Budapesti Helyőrség Katonai Bírósága elsősorban fegyverrejtegetésért ítélte halálra 1957. január 10-én, de a forradalomban való részvételét is súlyosbító körülménynek értékelték. Miután kegyelmi kérvényét a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa elutasította, január 26-án Székesfehérváron végrehajtották az ítéletet.

Kőrösi Sándor honvéd főhadnagy és társai perében a Budapesti Katonai Bíróság dr. Jacsó János százados vezette tanácsa első fokon 1957. december 14-én három halálos és egy életfogytiglani ítéletet hozott.⁸⁶ A többi vádlottat 5-től 15 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték. A másodfokú tárgyaláson 1958. március 4-én a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának külön tanácsa az első- és harmadrendű vádlott, Kőrösi Sándor és Andi József esetében jogerőre emelte a halálos ítéletet.⁸⁷ A negyedrendű vádlott, Konyorcsik György esetében mindkét fél visszavonta a tárgyalás napján a fellebbezést, így jogerőre emelkedett az első fokon kiszabott 15 éves börtönbüntetés. Két perbefogott személy ítéletét a feljebbviteli bíróság enyhítette, az ötödrendű vádlott Kovács Sándorra halálbüntetés helyett 10 év börtönbüntetést szabott ki, míg a nyolcadrendű vádlott Csumrik Ferenc 5 éves börtönbüntetését 1 évre

⁸² A halálest körülményeinek részleteit lásd *Tulipán* 2012. 127. o.

⁸³ *Jenei* 1993. 13. o.

⁸⁴ *Eörsi* 2016. 8. o. *Vö. Eörsi* 2016. 204–209. o. A kivégzettekkel kapcsolatos részletes adatokat a tanulmány végén lévő táblázat tartalmazza.

⁸⁵ A Horváth István, és társai perére vonatkozó adatokat részletesen lásd *Perek* '56.

⁸⁶ A Kőrösi Sándor és társai perére vonatkozó adatokat részletesen lásd *uo.*

⁸⁷ Csepelen az egykori Bordás András utca ma Kőrösi Sándor nevet viseli.

mérsékelték. Három esetben súlyosbították az elsőfokú ítéletet. A másodrendű vádlott, Major Ernő esetében 12 év börtön, míg a hetedrendű vádlott Somogyi Tiborra életfogytiglani börtönbüntetés helyett szabtak ki halálos ítéletet. Hanyec András hatodrendű vádlott ítéletét 10-ről 15 év börtönre változtatták. A bírói tanácsból alakult kegyelmi tanács egyetlen elítéltet sem javasolt kegyelemre, így a perben jogerősen hozott 4 halálos ítéletet március 6-án végrehajtották.

Nagy József és társa, Farkas Imre ellen Bordás András máig nem kellőképpen tisztázott halála miatt indult eljárás.⁸⁸ A periratok szerint Nagy József volt az, aki 1956. október 26-án lelőtte a gyanúsán viselkedő Bordás Andrást, Farkas Imre pedig igyekezett a fegyverhasználatot megakadályozni. A Budapesti Fővárosi Bíróság dr. Szekeres Károly által vezetett különtanácsa 1957. június 14-én első fokon halálra ítélte mindkét vádlottat, akit gyilkosság és a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel tekintetében is bűnösnek talált. Másodfokon a Legfelsőbb Bíróság népbírói tanácsa dr. Borbély János vezetésével 1957. július 27-én Nagy József büntetését 20 év börtönre, Farkas Imréét pedig életfogytiglani mérsékelte. Az ügyészség azonban törvényességi óvást nyújtott be, amely után a Legfelsőbb Bíróság dr. Lee Tibor Arthur által vezetett népbírói elnökségi tanácsa 1958. február 25-én ismét halálbüntetésre ítélte a vádlottakat. A kegyelmi kérvények elutasítása után, 1958. február 28-án végrehajtották a halálos ítéleteket.

Schiff Jánost fegyverrejtegetésért tartóztatták le, miután lakásán pisztolyt és lőszerket találtak. Ügyében súlyosbító körülményként szerepelt, hogy tagja volt a nemzetőrségnek és november 4-e után részt vett a szovjet csapatok elleni fegyveres harcokban. 1957. április 9-én a Budapesti Katonai Bíróság Kiss István Gábor hadbíró százados vezette tanácsa gyorsított eljárásban halálra ítélte. Miután kegyelmi kérvényét a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa elutasította, április 25-én végrehajtották az ítéletet.

Szente Károly és társai perében első fokon 1958. április 10-én hoztak ítéletet.⁸⁹ A per Kalamár József halálának megbosszulására is alkalmat szolgáltatott, valamint a kádárista propaganda számára jól használható módon igyekezett demonstrálni a forradalom résztvevőinek „huligán” mivoltát. A megtorlás csepeli eseményeket érintő egyik legfontosabb eljárása során a Budapesti Fővárosi Bíróság népbírói tanácsa dr. Bali László vezetésével 5 vádlottat halálra, 2-t pedig életfogytiglani börtönbüntetésre ítéltek. A másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság népbírói tanácsa dr. Vida Ferenc vezetésével a harmadfokú vádlott Bódi József életfogytiglani ítéletét halálbüntetésre változtatta, így összesen 6 jogerős halálos ítéletet szabtak ki. A halálra ítélték közül a tizenharmadik és tizennegyedik rendű vádlottakat, Buri Istvánt és Sorn Károlyt távollétében ítélte el a bíróság, Turza József tizenötödrendű vádlott pedig szintén távollétében kapott 18 éves börtönbüntetését.⁹⁰ Az ugyancsak külföldön tartózkodó Pesti Károly ügyét elkülönítették és külön perben tárgyalták, 9 további vádlottat

⁸⁸ A Nagy József és társa perére vonatkozó adatokat részletesen lásd Perek '56.

⁸⁹ A Szente Károly és társai perére vonatkozó adatokat részletesen lásd uo.

⁹⁰ *Eörsi* 2016. 208. o. Máshol Thurza Józsefként írják a nevét vö. uo.

pedig 6 hónaptól 12 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték. Miután egyiket sem ajánlották kegyelemre, a 4 halálra ítélt személyt, közöttük id. Sente Károlyt (akinek a hatóságok szerint öt fia vett részt az 56-os csepeli eseményekben, akik közül három külföldre emigrált) és egyik fiát, Sente Istvánt 1958. december 23-án kivégezték.⁹¹

A forradalom leverése utáni ellenállásban kulcsszerepet játszó munkástanácsok vezetői ellen már 1957 januárjában megindult a jogi megtorlás.⁹² Nagy Elek és társai, a Csepeli Központi Munkástanács vezetői ellen közvetlenül az 1957. január 11-i tüntetés után indult eljárás.⁹³ Nagy Eleket és Beck Antalt még aznap délután, Bácsi Józsefet másnap hajnalban tartóztatták le.⁹⁴ Első fokon a Budapesti Fővárosi Bíróság Mikes Tamás által vezetett tanácsa 1958. február 7-én Nagy Eleket 12 év, Bácsi Józsefet 10 év, Beck Antalt pedig 9 év börtönbüntetésre ítélte. Másodfokon a Legfelsőbb Bíróság népbíróági tanácsa Mecsér József vezetésével 1958. szeptember 23-án jogerőre emelte az ítéleteket. Nagy Elek és Bácsi József 1963-ig volt börtönben, csak az ekkor meghirdetett ún. nagy amnesztiával szabadultak.

A Tolnai Károly és társai ellen indított perben a csepeli Golyóscsapágygyár és a Kerékpárgyár munkástanácsainak vezetőit, valamint György Istvánt ítélték el.⁹⁵ Első fokon 1957. december 21-én, másodfokon 1958. június 13-án hirdettek ítéletet. Tolnai Károlyt 1 év 8 hónapi börtönbüntetésre ítélték, büntetéséből 1 év 6 hónapot kitöltött. Csermányi Józsefet 10 hónap börtönre ítélték, büntetését 1957. február 21-től 1957. december 23-ig töltötte. György Istvánt 8 hónap, Miklósi Istvánt 10 hónap börtönre ítélték, a büntetésüket mindketten kitöltötték.

Az Eörsi László által összegyűjtött 15 csepeli forradalmi eseményeket érintő perben börtönbüntetésre ítélték közül legalább hárman évekkel az 1963-as amnesztia után is börtönben voltak, és volt olyan, aki csupán 1972-ben került szabadlábra.⁹⁶ A csepeli felkelők közül belügyi adatok szerint 54, Eörsi László kutatásai szerint 71 személy hagyta el az országot 1956-ban.⁹⁷

⁹¹ Eörsi 2016. 148. o.

⁹² A munkástanácsok 1956–57-es történetéhez lásd Rácz 2006. és Tóth 1999.

⁹³ Nagy Elek és társai perének adatait lásd 1956 kézikönyve III. k. 210. o. és Tóth 1999. 198. o.

⁹⁴ Tóth 1999. 195–196. o.

⁹⁵ Tolnai Károly és társai perének adatait lásd Tóth 1999. 198. o.

⁹⁶ Eörsi 2016. 8. o.

⁹⁷ Eörsi 2016. 9. o. A távollétükben elítéltek közül Buri István Ausztráliába, Sorn Károly Kanadába, Pesti Károly és Turza József pedig Nagy-Britanniába emigrált. Vö. Eörsi 2016. 185–203. o.

1. táblázat: 1956 Csepelen elhunyt áldozatait⁹⁸

NÉV (NÉVVÁLTOZAT)	SZÜLETÉSI ADATOK	LAKÓHELY	A HALÁLESET		
			HELYE	IDEJE	OKA ÉS KÖRÜLMÉNYEI
Ács József vegyipari szakmunkás	Egyed 1907. 03. 17. Tóth Mária	Bp. V. Vadász u. 13.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1957. 02. 15.	léptájként lőtt sérülése
Ágoston Aladárné Nándori Mária daruvezető	Kasd 1910. 07. 06. Csákvári Julianna	Bp. XXI. Táncsics u. 74.	Bp. XXI. Táncsics u. 120.	1956. 11. 09.	koponyasérülés (aknarobbanás)
Bihari András éjjeli őr	Válaszút 1890. 05. 06. Szász Julianna	Bp. XXI. Petőfi u. 31.	Bp. XXI.	1956. 11. 06.	agyvelőzúzódás (lövés)
Bodó Ferenc Antal lakatos	Tarnaméra 1923. 06. 27. Domán Erzsébet	Tarnaméra Hunyadi u. 134.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 10. 28.	lövési sérülés
Boldizsár Sándor hőkezelő	Algyő 1909. 08. 15. Laczik Terézia	Bp. XXI. Csallitos u. 51.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 11. 09.	agyzúzódás, háborús sérülés

⁹⁸ Horváth – Tulipán 2006a. 85–272. o. adatai alapján.

Bordás András vas- és fém-esztergályos	Prázmár 1921. 04. 25. Varga Rachel	Bp. XXI. Táncsics M. u. 27.	Bp. XXI.	1956. 10. 26.	melk-as-lövés
Bordás Istvánné Márton Mária	Szabolcs 1880. 10. 09. Schvarz Mária	Bp. XXI. Kossuth Lajos u. 108.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	fejsérülés (aknarobbanás) fejlövés
Chovanyecz János segédmunkás	Nógrád 1937. 04. 16. Zima Éva	Bp. XXI. Rákóczi út 189.	Bp. XXI.	1956. 11. 07.	korabeli vizsgálati anyag szerint a munkásszállón egy munkatársa véletlenül tarkón lőtte
Csery József gyári munkás	Ipolybalog 1912. 03. 16. Csery Ilona	Bp. XXI. Tass u. 4.	Bp. XXI. Kossuth L. u.	1956. 11. 09.	aknarobbanás folytán halálos sérülés
Csongrádi Gergely segédmunkás	Komádi 1928. 07. 05. Bujdosó Zsófia	Bp. XXI. Tanácsház tér 19.	Bp. XXI. Táncsics M. u.	1956. 11. 10.	lövési sérülés
Csór (Csor) János daruvezető	Nagyatád 1927. 06. 12. Tamás Katalin	Bp. VIII. Koltói Anna u. 17.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 10. 24.	tüdőlövés utcai harcokban
Daru Lajos hivatásos honvédtiszt	Füzesgyarmat 1911. 08. 01. Barna Eszter	Bp. VII. Izabella u. 23.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 10. 24.	lövési sérülés, tüdőlövés

Dimitër Todorov Pécsér (Pécsév) bolgár kertész	Suszicsa 1909. 10. 10. Gina Todorova	Bp. XXI. Maros u. 16.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	lövési sérülés
Eszes János motorszertelő	Polgárdi 1927. 01. 15. Komjáthi Erzsébet	Bp. XX. Ditró u. 18.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 10. 30.	haslövés
Fehér József villanyszerelő	Pásztó 1933. 02. 02. Mucsina Ilona	Tököl Pozsonyi u. 10.	Bp. XXI.	1956. 10. 24. / 10. 23.	melkkas-lövés utcai harcban
Fehérvári Árpádné Ivanczi Erzsébet háztartásbeli	Lábod 1902. 06. 02. Horváth Anna	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Fekete Istvánné Fogyela Julianna	Jászberény 1880. 01. 16. Mészáros Veronika	Bp. XXI. Gyepsor u. 72.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 11. 06. / 11. 08.	agyroncsolás (háborús sérülés)
Göröncics Antal segédmunkás	Pesterzsébet 1931. 07. 11. Fekete Anna	Bp. XXI. Gyimesi u. 50. Lócsei u. 1.	Bp. XXI.	1956. 10. 26.	tüdőlövés utcai tűzharcban
Gubacsi Károly papírgyári segédmunkás	Csepel 1940. 09. 26. Mellár Erzsébet	Bp. XXI. Hunyadi J. u. 7.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 10. 25.	lövési sérülés utcai harcok folytán

Hegedűs Bertalan segédmunkás	Gégeny 1937. 01. 17. Bodor Irma	Bp. VIII. Jázmin u. 26.	Bp. XXI.	1956. 10. 30.	többszörös lövési sérülés, agyrongcsolás, szívlovés
Hegedűs Györgyné Stammel Rózsa gépirónő	Pesterzsébet 1931. 04. 25. Kozma Mária	Bp. XXI. Kossuth Lajos u. 30-46.	Bp. XXI. Kiss János u. 51.	1956. 10. 24.	lövési sérülés
Hrazdyra Mihály Kálmán betanított munkás	Bp. VI. 1910. 01. 08. Rátkai Mária	Bp. XXI. Petőfi u. 55.	Bp. XXI. Kiss János u. 4.	1956. 11. 09.	fejlvés
Ivanczi Józsefné Horváth Anna	Mesztegnyó 1876. 12. 24. Horváth Júlia	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Jakovicz Kálmán gyári munkás	Szolnok 1897. 03. 22. Jakovicz Rozália	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Jakovicz Kálmánné Kulesár Julianna gyári munkás	Tiszafüred 1905. 08. 05. Lukács Julianna	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Kalamár József A Tanács Végrehajtó Bizottsága elnöke	Seregélyes 1895. 10. 16. Törzsök Erzsébet	Bp. XXI. Tanácsház tér 12.	Bp. XXI. Szent István u.	1956. 10. 26.	lövés

Kaszán Lajos Ferenc segédmunkás	Újpest 1940. 08. 11. Vámos Mária	Bp. XXI. Aradi vértanúk útja 110.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 11. 09.	koponyaalapi törés, agyzúzódás (háborús sérülés)
Kelemen Dezső segédmunkás	Egerbocs 1930. 03. 24. Kristóf Julianna	Bp. XXI. Ady Endre u. 23.	Bp. XXI. Gubacsi hídfe	1956. 10. 27 / 10. 26.	koponyalövés
Kelemen Tibor Vilmos csiszoló	Cegléd 1936. 01. 30. Bugár Mária	Cegléd Rákóczi u. 30.	Bp. XXI. Tanács- ház tér	1956. 11. 09.	gránátzilánk sérülés a nyak ütőcerén
Kende Lajos gyári munkás	Halábor 1901. 07. 14. Varga Karolina	Bp. XXI. Kiss János u. 56.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	fejse sérülés (aknarobbanás)
Kerekes József fűrés	Botpalád 1926. febr. 25. Kerekes Mária	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Kléber Józsefné Molnár Mária	Tarnabod 1894. 01. 10. Hubert Anna	Bp. XXI. Táncsics u. 9.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás
Kléber László szerszámlakatos	Csepel 1929. 12. 03. Molnár Mária	Bp. XXI. Táncsics u. 9.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta roncsolás
Kléber László	Bp. XXI. 1956. 03. 13. Tóth Mária	Bp. XXI. Táncsics u. 9.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta roncsolás

Kléber Lászlóné Tóth Mária tisztviselő	Mezőkeresztes 1935. 01. 09. Papp Lídia	Bp. XXI. Táncsics u. 9.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta roncsolás
Kmeth Józsefné Együtt Katalin segédmunkás	Mezőkövesd 1891. 05. 02. Horváth Borbála	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Knézy Tamás sorkatona, műszaki rajzoló	Baja 1935. 06. 06. Pálos Etelka	Bp. XI. Fehérlő u. 27.	Bp. XXI. Tanács- ház tér	1956. 11. 07.	szív és haslövés
Kocsis Erzsébet Eszter	Bp. 1952. 05. 17. Fehérvári Erzsébet	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Kocsis György gyári munkás	Botpalád 1931. 06. 15. Kocsis Eszter	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Kocsis Györgyné Fehérvári Erzsébet segédmunkás	Bp. VI. 1931. 11. 27. Ivanczi Erzsébet	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Korányi Gyula ipari tanuló	Erdőtelek 1940. 09. 12. Kulcsár Julianna	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Kovács Béla földmunkás	Kajdacs 1926. 11. 13. Kapás Katalin	Bp. XXI. Szigetesúcs	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	melkasi lövési sérülés

Kóhalmi Ferencné Brett Valéria Etelka tisztviselő kéményseprő	Csepel 1913. 11. 18. Novák Alojzia	Bp. XXI. Rákóczi út 49.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Krammer Mátvás Kramer ipari tanuló	Csepel 1940. 06. 20. Török Katalin	Bp. XXI. Csalitos u. 12.	Bp. XXI. Tanács- ház tér	1956. 11. 09.	lövési sérülés
Kulsár Lajos	Bp. XXI. 1952. 08. 17. Szilágyi Karolina	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Kun Ferenc gépmunkás	Kunmadaras 1910. 04. 19. Hegedűs Terézia	Bp. XXI. Eötvös u. 50. XX. Eötvös u. 50.	Bp. XXI. Papír- gyár telep	1957. 02. 07. / 1956. 11. 07.	test durva roncsolása, külső vérvesztés, üzemi baleset / testroncsolás (Az egymásnak ellentmondó adatok miatt sze- repeteltjük)
Kupper Béla tartalékos tiszt, vállalati igazgató	Léva 1916. 07. 01. Raskó Terézia	Bp. VI. Benczúr u. 5.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 10. 24. / 10. 27.	lövési sérülés
Kuti István sorkatona	Bp. X. 1933. 05. 27. Liska Ilona	Bp. XXI. Komáromi u. 5 3.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 11. 09.	gyomorlövés
Laczi László gépmunkás	Bp. VIII. 1936. 06. 07. Takács Anna	Bp. XXI. Magyar u. 61.	Bp. XXI. Kossuth L. u. 30-46.	1956. 10. 28.	lövési sérülés

Lakatos Gyula segédmunkás	Ajak 1939. 06. 25. Lakatos Erzsébet*	Ajak Vöröshadsereg u. 63.	Bp. XXI. Rákóczi út - Ady Endre u. sarok	1956. 10. 28.	lövési sérülés
Lang József tanuló	Csepel 1943. 01. 02. Szabó Terézia	Bp. XXI. Táncsics M. u. 9.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Lang Márton traktorvezető	Dunabogdány 1912. 08. 24. Fleckenstein Erzsébet	Bp. XXI. Táncsics M. u. 9.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Lang Terézia tanuló	Dömsöd 1944. 04. 22. Szabó Terézia	Bp. XXI. Táncsics M. u. 9.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Magyar Gyula hajós	Dömsöd 1933. 08. 05. Nagy Borbála	Csobaj Újtelep 215.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 10. 30.	jobb vese és gyomor toncso- lódás sérülés
Magyar Pál segédmunkás	Dömsöd 1920. 10. 19. Buránszky Krisztina	Bp. XXI. Koltói A. u. 8.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 11. 10.	nyaklövés és karlövés
Mészáros Mihály László fűtő	Pécsvárad 1910. 10. 22. Lantos Ágnes	Csongrád Vásár tér 1.	Bp. XXI. Koltói Anna u.	1956. 11. 09.	lövési sérülés

Mihu Jánosné Somogyi Erzsébet	Szapárfalva 1907. 11. 11. Borbás Katalin	Bp. XXI. Királyerdő u. 110.	Bp. XXI.	1956. 11. 07.	koponyalövés
Mogyorósi István segédmunkás	Szombathely 1906. 12. 26. Domonkos Rozália*	Bp. XXI. Gyepsor u. 98.	Bp. XXI. Tanács- ház u.	1956. 10. 27.	mellkas-lövés utcai harcban
Must Julianna tanuló	Csepel 1946. 08. 29. Urbán Margit	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Must Károly gyári munkás	Kecskemét 1921. 08. 31. Mellár Anna	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Must Károly	Bp. XXI. 1954. 07. 26. Urbán Margit	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Must Károlyné Urbán Margit segédmunkás	Szolnok 1921. 10. 16. Szalai Julianna	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Must Klára	Bp. XXI. 1950. 07. 31. Urbán Margit	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés

Must Margit tanuló	Szolnok 1943. 07. 22. Urbán Margit	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Nagy G. Imre lakatos	Csökmő 1933. 01. 09. Pénzes Piroska	Bp. XIII. Szent István u. 30. tér 3.	Bp. XXI.	1957. 01. 11.	agytronszolódás koponyatorérés fejlövés
Nagy János Sándor segéd munkás	Bp. XIII. 1938. 09. 16. Zachradnitzky Anna	Bp. XXI. Kereszt u. 4.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	koponyalövés sérülés
Pataki István éjjeli őr	Magyarzombor 1899. 05. 12. Vér Anna	Bp. XXI. Táncsics u. 32.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 11. 08.	tüdőlövés
Pendl József fémcsiszoló	Dunabogdány 1898. 04. 05. Krammer Borbála	Bp. XXI. Rákóczi út 49.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Pendl Józsefné Vogel Anna	1900. 08. 30.	Bp. XXI. Rákóczi út 49.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Prágai Jánosné Kiss Ida segéd munkás kalauz	Molvány 1937. 08. 28. Juhász Julianna	Bp. IX. Gubacsi u. 91.	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés

Rabóczki (Rabóczky) János villanyserelő	Pestszenterzsébet 1937. 05. 21. Schwarz Anna Te- rézia	Bp. XXI. Vasas u. 35.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 10. 24.	fejlövés (utcai harcok folytán)
Recskó (Reskó) Béla Tibor gyári munkás	Kápolna 1936. 05. 20. Mezei Erzsébet	Bp. XXI. Lang Kálm. u. 20.	Bp. XXI. Tanács- ház tér	1956. 10. 24.	lövési sérülés
Rozin György postás	Miskolc 1929. 01. 17. Praudl Mária	Bp. XXI. Völgy u. 91.	Bp. XXI. Kvassay zsilip	1956. 11. -	agyrongolódás fejlődés több- szörös lövési sérülés
Sársovcics (Sárevics) Jánosné Jakovicz Edit gyári munkás	Csepel 1922. 10. 14. Gyüre Matild	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Simon József fémöntő	Nyírmada 1938. 08. 08. Kuczog Erzsébet	Bp. XXI. Kossuth u. 30- 46.	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	1956. 11. 09.	koponyalövés
Spell Károly	1928.	Bp. – XXII.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	lövési sérülés
Sulyok Imre sorkatona	Szentes 1934. 09. 23. Stepán Stefánia	Bp. XXI. Királymajor IV. ép. Király- major u. 22.	Bp. XXI.	1956. 10. 25. / 12. 04.	fejlövés

Szabó Gyula segédmunkás	Szigetszentmiklós 1898. 10. 12. Fehér Zsófia	Bp. XXI. Kapisztrán u. 23/b. 25/b.	Bp. XXI. Petró- leum kikötő	1956. 11. 04. / 11. 09.	fejlövés
Szabó Pálné Tímár Anna tisztviselő	Kőhalom 1937. 02. 10. Boér Ilona	Bp. XXI. Zerge u. 17.	Bp. XXI. Hollandi út 55.	1957. 03. 26.	koponyalövés következtében többszörös koponyatörés, agyroncsolás
Szauer József fémöntő	Szigetszentmiklós 1937. 12. 15. Bohuvát Etelka	Bp. XXI. Háros u. 69.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 11. 05.	lövés utcai harcokban
Szilágyi Imre villamoskocsi vezető	Kőrösnagyharsány 1930. 11. 04. Opre (?) Flóra	Bp. VI. Majakovszkij u. 54.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 10. 24.	tüdőlövés utcai harcokban
Takács Ferenc lakatos	Somodor 1908. 06. 13. Tóth Franciska	Bp. XXI. Tanácsház u. 78.	Bp. XXI.	1956. 10. 24.	lövési sérülés
Takács János ács	Naszvad 1898. 10. 27. Csöbönyci Anna	Bp. XXI. Kiss János u. 57/a.	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés

Takács Jánosné Nagy Eszter hivatalsegéd	Kömörő 1912. 11. 03. Bihari Eszter	Bp. XXI. Kiss János u. 57/a.	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Tengg János Mihály Teng tanuló	Bp. IX. 1946. 03. 17. Jakovicz Edit	Bp. XXI. Kiss János u. 26.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta sérülés
Terjék János tanuló	Karcsa 1947. 07. 14. Bordás Mária	Bp. XXI. Kossuth Lajos u. 108.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	fejsérülés (aknarobbanás) mellkasi sérülés
Terjék József István	Bp. XXI. 1950. 04. 18. Bordás Mária	Bp. XXI. Kossuth Lajos u. 108.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	fejsérülés (aknarobbanás) mellkasi sérülés
Tóth András fodrász	Újvidék 1909. 11. 28. Pardoviczky Katalin	Bp. XXI. Daru u. 89.	Bp. XXI. Bajcsy- Zs. u. 37	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta tejjes testroncsolás
Tóth Péter Kálmán fodrász tanuló	Bp. IX. 1939. 05. 11. Papp Lídia	Bp. XXI. Táncsics u. 9.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta roncsolás
Tóth Péterné Papp Lídia gyári munkás tisztviselő	Mezőkeresztes 1914. 07. 06. Kovács Lídia	Bp. XXI. Táncsics u. 9.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	aknarobbanás okozta roncsolás

Török Miklós sorkatona	Kispest 1935. 05. 13. Simon Julianna	Bp. XXI. Borszéki u. 4.	Bp. XXI. Déli u. 2.	1956. 11. 04./ 11. 09.	haslövés
Trauheim (Trauheim) Lipótné Varga Mária	Kissomlyó 1897. 01. 31. Kopácsi Rozália	Bp. XXI. Táncsics M. u. 59.	Bp. XXI. Dél u. 2.	1956. 11. 19. / 11. 16.	tüdőverőér elzáródás jobb váll lövési sérülés
Ughy Kálmán Bernát segédmunkás	Pestszenterzsébet 1940. 05. 31. Vaics Rozália	Bp. XXI. XX. Belgrád u. 13.	Bp. XXI. Kossuth L. u.	1956. 10. 24.	lövési sérülés
Varga Elemér gépkocsivezető	Csepel 1926. 03. 16. Varga Zsuzsanna	Szigethalom Martin telep	Bp. XXI. Papír- gyár	1956. 10. 23.	lövési sérülés
Varga Elemér gépkocsivezető	Csepel 1926. 03. 16. Varga Zsuzsanna	Szigethalom Martin telep	Bp. XXI. Papír- gyár	1956. 10. 23.	lövési sérülés
Varga Ferenc segédmunkás	Bp. IX. 1936. 06. 21. Veinhofer Erzsébet	Bp. XXI. Kiss János u. 34.	Bp. XXI. Kiss János u. 34.	1956. 10. 24.	lövési sérülés (tűzharc követ- keztében)
Varga Ferenc mozdonyvezető	Lónya 1904. 06. 11. Jaskó Erzsébet	Bp. XXI. Kiss János u. 4.	Bp. XXI.	1956. 11. 09.	haslövési sérülés

Vincze Istvánné Takács Erzsébet gyári munkás	Devecser 1934. 05. 03. Fülöp Rozália	Bp. XXI. Bajáki F. u. 64.	Bp. XXI. 1956. 10. 24.	lövési sérülés
Zsigray György kazánkovács	Szentpéterur 1936. 05. 21. Molnár Ilona	Szentpéterur Belső 121 XX. Ir. u. 23.	Bp. XXI. Kossuth Lajos u. 1956. 10. 24. / 10. 26.	melkhas lövési sérülés (utcai tűzharcban)

2. táblázat: Csepeli lakosok, akik a forradalom és szabadságharc idején más budapesti kerületekben veszítették életüket⁹⁹

NÉV (NÉVVÁLTOZAT) FOGLAKOZÁS	SZÜLETÉSI ADATOK	LAKÓHELY	AHALÁLESET	
			HELYE	IDEJE
Albert György áv. sorkatona	Braila (Románia) 1935. 07. 12. Kovács Erzsébet	Bp. XXI. Kiss J. altábornagy u. 35.	Bp. VIII. Köztársaság tér	1956. 10. 30. lövési sérülés
Apró Kálmán esztorgályos	Újszász 1930. 10. 05. Urban Margit	Bp. XXI. Völgy u. 54.	Bp. VI. Rudas László u. 111.	1956. 10. 25. alsó végtag lövés
Borkó János segédmunkás	Kisvárdá 1928. 06. 17. Gonda Magdolna	Bp. XXI. Kassai u. 29.	Bp. IX. Vágóhid u. 30. előtt	1956. 11. 07. lőtt seb, elvérzés

⁹⁹ Horváth – Tulipán 2006a. 85–272. o. adatai alapján.

Györfi József kazánkovács	Páhi 1918. 10. 25. Medveczki Genovéva	Bp. XXI. Ady E. u. 34.	Bp. V. Kossuth L. tér	1956. 10. 25.	haslövés, elvérézés
Hrazdyra Richard Ferenc gépmunkás	Csepel 1932. 03. 16. Barta Erzsébet	Bp. XXI. Ady E. u. 96.	Bp. IX. Vágóhid u. 30. előtt	1956. 11. 07.	lőtt seb, elvérézés
Mészáros József segédmunkás	Bp. VIII. 1936. 07. 13. Mészáros Mária	Bp. XXI. Rákóczi út 189.	Bp. VII. Péterfy S. u. 12.	1956. 11. 20.	vérmérgezés, lövé- si sérülés
Mészáros József műszaki főelőadó	Csepel 1928. 10. 13. Marcsák Margit	Bp. XXI. Kormos László tér 3.	Bp. IX. Soroksári út 35.	1956. 11. 04.	lövési sérülés
Molnár József géplakatos	Miskolc 1937. 05. 08. Szücs Magdolna	Bp. XXI. Karsai u. 83. Kassai 85.	Bp. IX. Soroksári út 35.	1956. 11. 04.	lövési sérülés
Oroszi Károly Nándor ipari tanuló	Csepel 1939. 11. 18. Pomázi Julianna	Bp. XXI. Zsilvölgyi u. 24.	Bp. VIII. Üllői út	1956. 10. 25.	lövési sérülés
Polgár József bányacsillás	Nagykanizsa 1935. 01. 15. Horváth Katalin	Bp. XXI. Vöröshadsereg út 125.	Bp. VII. Szövet- ség u. 14/16.	1956. 11. 27.	láblovés

Rosenberg Zoltánné Szigetközi Éva Anna pénztárosnő	Csepel 1932. 04. 10. Gammer Aranka	Bp. XXI Késmárki u. 21.	Bp. IX. Bakáts tér 10.	1956. 11. 5.	a mellkas lőtt sebe
Szanda István kőműves segéd	Csongrád 1939. 03. 15. Szemerédi Ilona	Bp. XXI. Duna u. 31.	Bp. IX. Nagyvárad tér 1.	1956. 12. 17.	haslövés
Tanyi Alfréd Tarnyi gépkészelő	Bp. 1938. 08. 03. Vakulya Paula	Bp. XXI. Vörösmarthy u. 29.	Bp. VII. Szö- vetség u. 14/16.	1956. 10. 24.	fejlövés
Tóth Imre gépkocsivezető	Nagyvárad 1933. 05. 01. Kovács Lujza	Bp. XXI. Kikötő u. 8.	Bp. VII. Dob u. 68. előtt	1956. 10. 23.	mellkas-lövés
Tóth Miklós segédmunkás	Bp. VIII. 1939. 01. 30. Szabó Mária	Bp. XXI. Munkácsi M. u. 16.	Bp. XII. Alkotás u. 48.	1956. 12. 11.	bal válltáji lövési seb, légmell, a gerincvelő haránt szakadása a 6. csigolya magassá- gában
Vidéki Ferenc kerékpárszerelő	Jászszentlászló 1934. 06. 01. Bugyi Margit	Bp. XXI. Munkásszálló	Bp. IX. Sorok- sári út 35.	1956. 10. 25.	haslövés

Vörös József segédmunkás	Bp. VIII. 1937. 11. 12. Balaton Ilona	Bp. XXI. Rákóczi F. u. 189.	Bp. VII. Péterfy S. u. 12.	1956. 10. 27.	haslövés
-----------------------------	---	--------------------------------	-------------------------------	---------------	----------

3. táblázat: 1956 csepeli születésű, de máshol élő áldozatait¹⁰⁰

NÉV (NÉVVÁLTOZAT) FOGLAKOZÁS	SZÜLETÉSI ADATOK	LAKÓHELY	A HALÁLESET		
			HELYE	IDEJE	OKA ÉS KÖRÜLMÉNYEI
Karlík István csatornatisztító	Csepel 1899. 05. 27. Höflinger Róza	Bp. X. Pongrác út 7.	Bp. X. Maglód út 89-91.	1956. 11. 04.	haslövés
Nagy Károly BM dolgozó vasesztérgályos	Csepel 1928. 05. 03. Spuller Rozália	Bp. VI. Bajza u. 64.	Bp. XII. Németvölgyi út 99.	1956. 10. 27.	több lövési sérülés a testen
Tóth János rádió műszerész	Csepel 1913. 01. 01. Mátyás Rozália	Bp. XV. Dembinszky u. 17.	Bp. XV.	1956. 11. 05.	gránátrepesz sé- rülés

¹⁰⁰ Horváth – Tulipán 2006a. 85–272. o. adatai alapján.

4. táblázat: A forradalom és szabadságharc leverését követő megtorlás során az 1956-os csepeli eseményekkel összefüggésben kivégzett személyek¹⁰¹

NÉV FOGLALKOZÁS	SZÜLETÉSI ADATOK	A KIVÉGZÉS IDEJE	EGYÉB ADATOK
Andi József katonatiszt	Pusztahenyecse 1924. 03. 27.	1958. 03. 06.	Rendfokozat: főhadnagy Posztthumusz rendfokozat: alezredes Beosztás: „I” irodavezető, MN 5507 Szigethalom; A büntetés indoklása: Szabadságról alakulatához nem tudott bevonulni, ezért 1956. november 2-án szolgálatra jelentkezett a XXI. kerületi rendőrkapitányságon, ahol először azt a feladatot kapta, hogy a Forradalmi Bizottság és a közeli légyédelmi alakulat között az összeköttetést teremtsse meg. Később bekapcsolódott a nemzetőrség szervezésébe, összeállította a századokat, vezényelte és ellenőrizte a járőrszolgálatot. Részt vett a szovjet csapatok elleni harcra való felkészülésben és a harcban. Utasítására november 5-én felrobbantották a Budapestre vezető utat, november 8-án vasbugával megrakott szerelvényekkel torlaszolta el a szovjet csapatok mozgási útvonalát. Vállalta, hogy a harcokról hírt visz Bécsbe, de Budafokon a szovjetek elfogták.
Bódi József kovács	Kisvárdá 1938. 01. 01.	1958. 12. 23.	A büntetés indoklása: „1956. október 26-án csatlakozott a csepeli Királyerdőben lévő fegyveres csoporthoz. A vád szerint lelőtte Csepel volt tanácselnökét. November 4-e után harcolt a szovjet csapatok ellen.” ¹⁰²

¹⁰¹ Horváth – Tulipán 2006a. 274–286. o. és Horváth – Tulipán 2006b. 162–169. o. adatai alapján. A halálózás helye, ha másként nincs jelölve: Budapest X. ker. Kozma u. 13. sz. alatti börtön, oka: „fulladás akasztás által.”

¹⁰² A megtorlás során kivégzett 225 személy adatai 10. o.

Farkas Imre badogos	Csepel 1929. 02. 21.	1958. 02. 28.	A büntetés indoklása: „1956. október 26-án, a csepeli rendőrségen fegyverhez jutott, később csatlakozott egy fegyveres csoporthoz. A vád szerint részt vett egy személy életének kioltásában. Annak ellenére, hogy a tanúk egyértelműen igazolták, hogy Farkas Imre megpróbálta megakadályozni társa fegyverhasználatát, a legsúlyosabb büntetést kapta.” ⁷¹ ¹⁰³
Horváth István hegesztő	Budapest 1936. 06. 18.	1957. 01. 26.	A kivégzés helye: Székesfehérvár A büntetés indoklása: „Részt vett tűzharokban, majd tagja lett a csepeli Nemzetőrségnek. November 17-én Nyugatra menekült, de félrevezető hírt kapott arról, hogy Maléter Pál fegyveres ellenállást folytat a Bakonyban, ezért visszafordult. December 12-én a Bakonybél melletti állami védelmi üdülőt társaival megtámadta, hogy a bent lévőket lefegyverezzék. Akciójuk nem sikerült. Tíz nap múlva elfogták őket. Statáriális eljárással fegyverrejtegetésért halálra ítélték.” ⁷¹ ¹⁰⁴
Kőrösi Sándor katonatiszt	Szekszárd 1932. 03. 18.	1958. 03. 06.	Rendfokozat: főhadnagy Poszthumusz rendfokozat: alezredes Beosztás: hadműveleti tiszt, MN 9318 Csepel A büntetés indoklása: 1956. november 4-én Csepelen vállalta a szovjetek elleni harcra készülő katonák és civilek vezetését. Felvette a kapcsolatot a nemzetőrség helyi vezetőivel. A Szent Imre téren 5 löveget rendelt tüzeióállásba, amelyekből tüzet nyitottak a támadó szovjet csapatokra. November 7-én a lövegek lőttek a szovjet repülőgépekre. Ezen a napon beszüntette az ellenállást.

¹⁰³ A megtorlás során kivégzett 225 személy adatai 18. o.

¹⁰⁴ Uo.

<p>Major Ernő szíjgyártó</p>	<p>Budapest 1915. 01. 15.</p>	<p>1958. 03. 06.</p>	<p>A büntetés indoklása: „1956. október 29-én beválasztották a csepeli Ideiglenes Nemzeti Bizottságba, majd megszervezte a Nemzetőrséget, melynek parancsnokává választották. Öt századot hozott létre, de nemzetőrnek nem vettek föl azokat, akik a bűnügyi nyilvántartásban szerepeltek. Október 30-án tagja volt annak a küldöttségnek, amely a csepeliek követeléseit adta át Nagy Imrének. A csepeli nemzetőrök november 4-e után a szovjet csapatokkal felvették a harcot. Szervezkedés vezetésének vádjával első fokon 1957. december 14-én tizenkét év börtönrre ítélték. Másodfokon ítéletét halálbüntetésre változtatták.”¹⁰⁵</p>
<p>Nagy József rendőr, szállítómunkás</p>	<p>Kisléta 1929. 05. 01.</p>	<p>1958. 02. 28.</p>	<p>A büntetés indoklása: október 26. után csatlakozott azokhoz a fegyveres felkelőkhöz, akik Kalamár József csepeli tanácselnököt keresték. A vád szerint rálőtt egy menekülőre, aki nem akarta igazolni magát.</p>
<p>Schiff János papír-gépmunkás, segédmunkás</p>	<p>Pesterzsébet 1930. 06. 08. Pápai Mária</p>	<p>1957. 04. 25.</p>	<p>A büntetés indoklása: „1956. október 28-án, Budapesten jelentkezett a XXI. kerületi Nemzetőrségbe. 1956. november 4-e után részt vett a szovjet csapatok elleni harcokban. A forradalom leverése után sem szüntette be az ellenállást. A harc folytatása céljából elrejtett fegyverét nem szolgáltatta be. Statáriális eljárással, fegyverrejtegetés vádjával halálra ítélték.”¹⁰⁶</p>

¹⁰⁵ A megtorlás során kivégzett 225 személy adatai 45. o.

¹⁰⁶ Uo.

<p>Somogyi Tibor 56-ban sorkatona</p>	<p>Murakeresztúr 1935. 03. 06.</p>	<p>1958. 03. 06.</p>	<p>Rendfokozat: tizedes Poszthumusz rendfokozat: őrnagy Beosztás: hadműveleti őrnök, MN 6201 Piliscsaba A büntetés indoklása: 1956. november 4-én Csepelen tartózkodott, ahol – miután alakulatához nem tudott visszatérni – szolgálatra jelentkezett a Forradalmi Bizottságnál, majd a királyerdei nemzetőr alakulathoz csatlakozott. Ezen a napon 30 fegyverrel együtt a Szent Imre térre ment, ahol részt vett a szovjet csapatok elleni harcokban. 7-én tüzet nyitott lövegével egy szovjet repülőgépre, másnap a löveggel egy szovjet harcocsit kilőttek és egy másikat megrongáltak.</p>
<p>Szente István géplakatos, kocsikísérő</p>	<p>Pusztazámor 1937. 03. 17.</p>	<p>1958. 12. 23.</p>	<p>A büntetés indoklása: „Október 24-én, Csepelen részt vett a fegyveres felkelésben, a csepeli katonai kiegészítő parancsnokság elleni támadásban, és a pártbizottság épületének megszállásában. Ezt követően tagja lett a helyi Nemzetőrségnek. November 4-e után részt vett a szovjet csapatok elleni harcokban. Mozgalom kezdeményezése és vezetése, valamint a tűzharcban áldozatul esett szovjet katonák halála miatt, gyilkosság vádjával halálra ítélték.”¹⁰⁷</p>
<p>Szente Károly, id. kocsikísérő</p>	<p>Pusztazámor 1906. 01. 17.</p>	<p>1958. 12. 23.</p>	<p>A büntetés indoklása: „A forradalom első napjaiban Csepelen részt vett a fegyveres felkelésben, a helyi pártbizottság és a rendőrség épületének elfoglalásában. Október 31-én tagja lett a nemzeti bizottságnak. November 4-e után bekapcsolódott a szovjet csapatok elleni harcokba, melynek során megsebesült. Szervezkedés vezetése, és a tűzharcban áldozatul esett szovjet katonák halála miatt, gyilkosság vádjával halálra ítélték.”¹⁰⁸</p>

¹⁰⁷ A megtorlás során kivégzett 225 személy adatai 66. o.
¹⁰⁸ Uo.

<p>Zsendovics László segédmunkás</p>	<p>Budapest 1931. 09. 30.</p>	<p>1958. 12. 23.</p>	<p>A büntetés indoklása: A forradalom alatt csatlakozott a csepeli fegyveres ellenálláshoz, különösen a novembéri harcokban vett aktívan részt, november 8-án megsebesült, kórházba került. A forradalom idején, október 27-én megölte a feleségét, akivel már nem élt együtt. A népbíróági tanács 1958. április 10-én első fokon halálra ítélte szervezkedésben való részvétel, rablás és gyilkosság vádjával. A másodfokú bíróság 1958. december 20-án jogerőre emelte az ítéletet.¹⁰⁹</p>
--	-----------------------------------	----------------------	---

¹⁰⁹ 1956 kézikönyve III. k. 145. o.

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- 1956 kézikönyve III. kötet 1956 kézikönyve III. Megtorlás és emlékezés. [Szerk. *Beck Tibor, Germuska Pál, Rainer M. János, Litván György, Hegedűs B. András, Kende Péter*]. [Budapest], 1996.
- A forradalom hangja A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9. Századvég füzetek 3. [Szerk. *Fellegi Tamás László, Gyekiczki András, Kövér László, Kövér Szilárd, Máté János, Orbán Viktor, Stumpf István, Varga Tamás, Wéber Attila*]. Budapest, 1989.
- A megtorlás során kivégzett 225 személy adatai A megtorlás során kivégzett 225 személy adatai. [Összeállította: *Horváth Miklós*.] https://www.bp18.hu/images/dokumentumok/legacy/emlekmu_kivegzettek_adatbazis_20120916.pdf (A letöltés időpontja: 2021. január 10.)
- ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Kőrösi Sándor és társai – 3.1.9 – Vizsgálati dosszié (V) 143818. és 143818/1. k.
- Á. Varga – Dupák – *Á. Varga László – Dupák Gábor – Tyekvicska Árpád*: 1956 *Tyekvicska* 1996. Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára. Salgótarján, 1996.
- Berki* 2007. *Berki Imre*: Az 1956–57 évi sortűzek rövid története. *Rendvédelem-történeti Füzetek*. 13. (2007.) 16. sz. 25–32. o.
- BpSZs Budapest Statisztikai Zsebkönyve. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1957.
- BÜNyH Budapesti Ügyészi Nyomozó Hivatal I/1. 97/1994. számú nyomozást lezáró határozata, amelyben nyomozást „a cselekmény nem büncselekmény” minősítéssel szüntették meg. A határozatot 1994. június 30-án aláírta: Dr. Gáspár Attila, fővárosi főügyész-helyettes.
- Eörsi* 2016. *Eörsi László*: A csepeli fegyveres ellenállás, 1956. Budapest, 2016.
- HL Hadtörténelmi Levéltár (HL) 1956-os különgyűjtemény. 6. örzési egység (ö. e.)
- Horváth – Tulipán* 2006a. *Horváth Miklós – Tulipán Éva*: In memoriam 1956. Budapest, 2006.
- Horváth – Tulipán* 2006b. *Horváth Miklós – Tulipán Éva*: Keresztutak, Magyar Néphadsereg, 1956. Budapest, 2006.
- Horváth* 2003. *Horváth Miklós*: 1956 hadikronikája. Budapest, 2003.

- Horváth* 2018. *Horváth Miklós: A Kossuth téri sortűz az újabb források tükrében, Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018) Különszám, 226–248. o.
- Jenei* 1993. 1956-os budapesti Panteon. Az 1956-os forradalom és szabadságharc hősi halottai és áldozatai a főváros temetőiben, 1956–57. Szerk. *Jenei Károly*. Budapest, 1993.
- Kahler* 1993. Sortűzek, 1956. Szerk. *Kahler Frigyes*. Lakitelek, 1993.
- Kirov* 2001. *Kirov, Alekszandr: Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon – 1956*. In: Szovjet katonai intervenció 1956. Szerk. *Györkei Jenő – Horváth Miklós*. Budapest, 2001. 199–204. o.
- Malasenko* 2001. *Malasenko, Jevgenyij Ivanovics: A Különleges Hadtest Budapest tüzeiben. Egy szemtanú visszaemlékezései*. In: Szovjet katonai intervenció 1956. Szerk. *Györkei Jenő és Horváth Miklós*. Budapest, 2001. 205–286. o.
- Ötvenhat októbere és a hatalom Ötvenhat októbere és a hatalom. A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai 1956. október 24–28. (Szerk. és jegyz. *Horváth Julianna, Ripp Zoltán*.) *Ripp Zoltán: A pártvezetés végnapjai 1956. október 23–31*. Budapest, 1997.
- Perek '56 Perek '56 adatbázis. A Nemzeti Emlékezet Bizottságának elektronikus adatbázisa. Főszerk. *Földváryné Kiss Réka*. 2016. <https://perek56.hu/ords/f?p=1051:1> (A letöltés időpontja: 2021. január 10.)
- Rác* 2006. *Rác Attila: A Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsának utóvédharcai 1957 januárjában. FONS*, 13. (2006) 3. sz. 431–480. o.
- TKK Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont Csepel, Csepeli Vas- és Fémművek, 1957. január 11. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_maps&view=map&event_id=811&tmpl=dka&Itemid=195 (A letöltés időpontja: 2020. december 1.)
- Tóth* 1999. *Tóth Eszter Zsófia: A Csepeli Vas- és Fémművek munkástanácsainak története (1956–1957)*. *Múltunk*, 44. (1999) 4. sz. 162–198. o.
- Tulipán* 2012. *Tulipán Éva: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban*. Budapest, 2012.

Miklós Horváth – Éva Tulipán

INSURRECTION AND WAR FOR FREEDOM IN CSEPEL – 1956

(Abstract)

In the research paper the authors would like to introduce the events of the revolution and war for freedom of 1956 in Csepel, and make an attempt to estimate the human losses of this region. In the first part which tries to restore the events, placing them in an appropriate context, the article outlines the nationwide aspect of the revolution to the necessary degree. Miklós Horváth introduces the most important local events, mass demonstrations and the organization and fights of the government troops (including the Soviet military) and the local revolutionary groups and Hungarian national guards squads based on his earlier works and publications and latest archival researches. Éva Tulipán examines the human losses of Csepel in detail based on her earlier scientific results in the field of the human losses of the war for freedom. In her examination she analyses and evaluates the records of the death registers of Csepel between 23 October 1956 and 30 June 1957. From the analysis it becomes clear that in the case of District XXI of Budapest we may speak about two very tragic days of 1956. On 9 November 1956, due to a Soviet assault, the number of the deceased was extremely large in Csepel even in the mirror of the nationwide data. On 11 January 1957 there happened the last armed riot control of the revolution and war for freedom in Csepel that demanded deadly victims.

Miklós Horváth – Éva Tulipán

AUFSTAND UND FREIHEITSKAMPF IM BUDAPESTER BEZIRK CSEPEL – 1956

(Resümee)

In der Studie stellen die Verfasser in erster Linie die Ereignisse mit militärgeschichtlichen Bezügen zur Zeit der Revolution und des Freiheitskampfes von 1956 im Budapester Bezirk Csepel vor und versuchen, die Menschenverluste von 1956 in Bezug auf Csepel zu erfassen. In dem Teil über die Geschichte der Ereignisse geben die Verfasser in notwendigem Maße einen Überblick über die landesweiten Zusammenhänge, um die Geschehnisse in Csepel in einen entsprechenden Kontext zu setzen. Miklós Horváth stellt in der ersten Hälfte der Arbeit die wichtigsten lokalen Ereignisse, Massenbewegungen der Revolution sowie die Organisation und die Kämpfe der am Freiheitskampf teilnehmenden Regierungskräfte – einschließlich der sowjetischen Truppen –, der lokalen Gruppierungen, die sich zwecks bewaffneten Widerstands formiert hatten, und der Untereinheiten der Nationalgarde vor. Er bezieht sich dabei auf seine früheren Arbeiten, auf die Ergebnisse seiner neueren Archivforschungen und nicht zuletzt auf Publikationen zum Thema. Éva Tulipán untersucht die Humanverluste der Revolution und des Freiheitskampfes und – auf Grundlage dieser wissenschaftlichen Ergebnisse – auf nuancierte, jedes wichtige Detail in Betracht ziehende Weise die Verluste von Csepel. Im Laufe dieser Untersuchung analysiert und bewertet sie die Einträge in den Sterberegistern in Bezug auf den Bezirk Csepel zwischen dem 23. Oktober 1956 und dem 30. Juni 1957. Aus der Analyse wird deutlich, dass wir im Fall des XXI. Bezirks von Budapest von zwei besonders tragischen Tagen des Jahres 1956 sprechen können. Am 9. November 1956 war die Zahl der Todesfälle in Csepel infolge des sowjetischen Angriffs auch vor dem Hintergrund der landesweiten Daten herausragend hoch. Am 11. Januar 1957 wiederum kam es im Rahmen der Revolution und des Freiheitskampfes zur letzten bewaffneten Auflösung einer Menschenmasse in Csepel mit Todesfall.

Miklós Horváth – Éva Tulipán

INSURRECTION ET GUERRE D'INDEPENDANCE A CSEPEL – 1956

(Résumé)

Les auteurs de l'étude entreprennent de présenter les événements de la révolution et de la guerre d'indépendance de 1956 à Csepel, en particulier ceux ayant trait à l'histoire militaire, et de recenser les pertes humaines de 1956 dans cet arrondissement de la capitale hongroise. Le chapitre sur l'histoire événementielle retrace aussi le contexte national des événements de Csepel dans la mesure du nécessaire. Sur la base de ses ouvrages précédents, de ses recherches récentes dans les archives et des publications en la matière, Miklós Horváth présente, dans la première partie de l'étude, les événements majeurs et les manifestations massives de la révolution à Csepel, ainsi que l'organisation et les combats des forces gouvernementales, y compris les troupes russes, et des sous-unités de la garde nationale, groupements locaux de la résistance armée. Éva Tulipán recense les pertes à Csepel de manière détaillée sur la base de ses résultats scientifiques obtenus dans le domaine des pertes humaines de la révolution et de la guerre d'indépendance. Elle analyse et évalue les mentions inscrites sur les actes de décès entre le 23 octobre 1956 et le 30 juin 1957 concernant Csepel. Cette analyse permet de constater que deux journées ont été particulièrement tragiques dans le 21^e arrondissement de Budapest. En raison de l'offensive soviétique, le 9 novembre 1956, le nombre de victimes fut très élevé à Csepel même par rapport aux données nationales. Le 11 janvier 1957, la foule fut dispersée avec des armes à Csepel. C'était la dernière dispersion armée de la révolution et de la guerre d'indépendance qui a fait des victimes.

Миклош Хорват - Эва Тулипан

ВОССТАНИЕ И БОРЬБА ЗА СВОБОДУ В ЧЕПЕЛЕ – 1956

(Резюме)

В исследовании авторы берутся представить события, происходившие в Чепеле во время революции 1956-ого года и борьбы за свободу, в первую очередь, связанные с военной историей, а также подвести итоги человеческих потерь 1956-ого года, сосредоточенных в Чепеле. В части истории событий авторы, помещая события в Чепеле в соответствующем контексте, в необходимой мере отклоняются от изложения взаимосвязей в стране. В первой половине этой работы Миклош Хорват, основываясь на свои ранние работы, новейшие архивные результаты исследований и, не в последнюю очередь, публикации по этой теме представляет наиболее важные локальные события революции, массовые движения, правительственные силы, участвующие в борьбе за свободу, включая советские войска, и местные группировки, подразделения национальной гвардии, организации, организованные для вооруженного сопротивления. Основываясь на свои научные результаты, достигнутые в ходе изучения человеческих жертв революции и борьбы за свободу, Эва Тулипан проводит детальное исследование потерь в Чепеле, оттеняя все важные детали. В ходе этого расследования она анализирует и оценивает записи в журналах регистрации свистельств о смерти в Чепеле с 23-его октября 1956-ого года по 30-ое июня 1957-ого года. Из анализа становится ясно, что в случае XXI-ого района Будапешта можно говорить о двух особенно трагических днях 1956-ого года. В следствия советского нападения 9-ого ноября 1956-ого года число погибших в Чепеле было чрезвычайно высоким в свете всевенгерских данных. А 11-ого января 1957-ого года в Чепеле произошёл последний вооруженный разгром толпы, массовая катастрофа революции и борьбы за свободу, унесший жертвы.

KÖZLEMÉNYEK

PITI FERENC

KIRÁLYI HADOSZLÁSOK I. LAJOS URALKODÁSA IDEJÉN 1372-IG

Az okleveleket a királyi had feloszlásával keltező, vagy jogi ügyeket annak viszonyításával elhalasztó középkori magyarországi gyakorlat a 13. század utolsó harmadában jelent meg, és leginkább az Anjou-időszakra volt jellemző. A hadoszlások időpontjai nemcsak katonailag, hanem a perhalasztások miatt jogilag is praktikus okokat hordoztak, ezért országszerte kihirdetésre kerültek. Ezek összegyűjtése így egyszerre lehet lényeges mind a hadtörténet, mind az oklevéltan számára, még akkor is, ha értelemszerűen több hadmozgás zajlott le az időszakban, mint amennyi ilyen dátum fennmaradt.

Jelen közlemény¹ elkészítését több ok is motiválta: a középkori magyarországi királyi hadoszlásokat listázó korábbi történeti munkák² száma csekély, ezek már igen régen jelentek meg és (mivel döntően csak kiadott oklevelekből dolgoztak) egymásra épülgetve idővel már csak kevés újabb adatot használhattak fel. Az *Anjou-kori Oklevéltár*-sorozat folyamatos gyarapodásával azonban a kutató immár jóval több, és újabb adatot tud felsorakoztatni a királyi hadoszlásokkal kapcsolatban. Ezekkel a vonatkozó korábbi szakmunkák listáinak adatait bővíteni, eredményeiket pedig pontosítani és felülírni lehet.³

A régebbi szerzők ráadásul a (közelgő hadjárat miatti, vagy már a had közbeni) királyi hadoszlásokra utaló perhalasztásokat, ügyek elnapolásait is felvették listáikra, pedig azoknak egy efféle felsorolásban önállóan nincs helyük.⁴ Emiatt itt, látszólag ellentmondásosan, sokkal több adat, de mégis kevesebb dátum szerepel tényleges királyi hadoszlásként, mint korábban.

A tanulmány tehát nem a címben jelzett időszakban lezajlott összes hadjáratot sorolja fel, hanem csak a királyi hadoszlások időpontjait listázza, amikor maguk az oklevelek használták a *residencia exercitus regis/regii/regalis* kifejezést. A listán először az olvasható, hogy a királyi had mely terület felé/ki ellen indult meg, ezután szerepel osztlásának dátuma. Mivel

¹ A Károly Róbert-kori királyi hadoszlásokra lásd *Piti* 2016.

² *Knauz* 1876.; *Nagy* 1884.; *Szentpétery* 1912. (ami voltaképp *Nagy* listájának átvétele, ezért a továbbiakban nem hivatkozok rá külön); *Novák* 1955. – Lásd még Wertner Mór elsősorban hadjáratokat felsoroló, de itineráriumi és hadoszlási adatokat is tartalmazó munkáit: *Wertner* 1905.; *Wertner* 1910.; *Wertner* 1918.

³ Mivel azonban a sorozat egyelőre (némi hiátusokkal) 1366-ig jutott el, a korábbi hadoszlási listáknál pedig 1372 utánra jóval kevesebb vonatkozó adat található, mint a Lajos-kor korábbi évtizedeire, ezért jelen dolgozat sem halad tovább 1372-nél. A magyarországi Anjou-kor utolsó 15 évének hadoszlási adatait ugyanis majd csak az *Anjou-kori Oklevéltár* később elkészülő kötetei alapján lehet teljesebben összegyűjteni (és akár jelen lista egyes, még kérdéses részeit pontosítani).

⁴ Ezeket a megfelelő helyeken jelzem majd. – A jegyzetekben szereplő oklevéladók személyére és tisztségviselésének idejére lásd *Arch.* és *C. Tóth* 2019. *passim*.

a hadjárat irányát nem minden esetben adták meg az oklevelekben (ilyen esetekben a listán kérdőjel szerepel), ezért az néha nem állapítható meg teljes bizonyossággal, miként a dátumoknál sem tüntethető fel mindig napi pontosságú megoldás.⁵

ꝛ ⁶	1344. febr. 18. ⁷
ꝛ ⁸	1344. júl. 27. után ⁹
Horvátország ¹⁰	1346. jan. 20. ¹¹
Dalmácia (Zára) ¹²	1346. nov. 8. ¹³

⁵ Bizonyos hadjáratoknak pedig, úgy tűnik, nem is volt kikiáltott hadoszlási dátuma az időszakban, pl. a Nápoly ellenieknek. Ezért nem is használható az ügyben A. XXXIV. 637. sz. (F. IX/1. 765. o.) megfogalmazása sem, főleg mivel a latin szövegben nem hadoszlásról, hanem az adott személy Nápolyi Királyságban való tartózkodásáról (*residentiam faciendo*) van szó.

⁶ Wertner 1918. 63–64. o. szerint Szerbia ellen.

⁷ *ad quindenas residentie presentis exercitus regalis videlicet in quindenis diei Cynerum*. Nagymartoni Pál országbíró, 1344. márc. 12. DL 24467.; A. XXVIII. 235. sz.

⁸ 1344 nyarán az uralkodó Erdélyben volt, ezért a hadjárat valószínűleg Havasalföld (és érintőlegesen az erdélyi szászok) ellen irányulhatott. Kristó 1988. 93–94. o.

⁹ A királytól ezen évből júl. 27-ről maradt fenn az utolsó oklevél, amit Erdélyben (Gyulafehérváron) kelezett (DF 286639.; A. XXVIII. 527. szám), a hadoszlásra tehát ezután kerülhetett sor. – A had alakulására utal, hogy Pál országbíró 1344. jún. 4-én pert halasztott királyi parancsból *ad quindenas residentie sui exercitus proxime movendi*. DL 40948.; A. XXVIII. 443. sz.

¹⁰ Kristó 1988. 100–101. o.

¹¹ Knauz 1876. 258–259. o.; Nagy 1884. 20. o.; Novák 1955. 233. o. – Pl. *quindenis residentie exercitus regii versus Croaciam moti et ad quindenas Epiph. proclamate*. Nagymartoni Pál országbíró, 1346. febr. 10. DL 3819.; AO IV. 562. o.; A. XXX. 94. sz.; *ad quindenas residentie regalis exercitus versus Croaciam moti et ad quindenas Epiph. proclamate*. Zsámboki Miklós nádor, 1346. febr. 12. DL 3202.; A. XXX. 103. sz.; *quindenis residentie exercitus regii versus partes Croacie moti et ad quindenas Epiph. proclamate*; Nagymartoni Pál országbíró, 1346. febr. 20. DL 3822.; AO IV. 562–563. o.; A. XXX. 129. sz.; *quindenis residentie exercitus regii versus partes Croacie moti et ad quindenas Epiph. d. a. eiusdem 1346. preteritas proclamate*. Uő, 1346. okt. 21. F. IX/1. 445. o.; A. XXX. 757. sz. – Vélhetően ezen hadjáratra vonatkoznak a királyi had tavasz eleji alakulására utaló, annak majdani oszlása 15. vagy 22. napjára királyi írásos parancsból történt perhalasztások, amik 1345 májusának első felében jelennek meg az országbíró és a nádor okleveleiben, pl. *ad quindenas residentie regalis exercitus proxime movendi*. DL 51341.; A. XXIX. 302. sz.; *ad quindenas residentie exercitus regii nunc proxime movendi*. DL 51342.; A. XXIX. 303. sz.; *ad quindenas residentie presentis exercitus regii*. DL 96261.; A. XXIX. 321. sz.; *ad 22. diem residentie presentis exercitus regii*. DL 3766.; A. XXIX. 323. sz. – Nagy 1884. 20. o., ill. Novák 1955. 232–233. o. önállóként listáz 1345. máj. 1. utáni, ill. aug. 2. utáni hadoszlási dátumot is, holott ezek azonosak az 1346. jan. 20.-ival.

¹² Kristó 1988. 106–108. o.

¹³ Knauz 1876. 259. o.; Nagy 1884. 20. o.; Novák 1955. 233. o. – Pl. *quindenis residentie exercitus regii versus partes maritimas moti et ad octavas Omnium Sanctorum proclamate*. Nagymartoni Pál országbíró, 1346. nov. 29. DL 68861.; A. XXX. 847. sz.; *quindenis presentis residentie regalis exercitus versus Jadriam habitii ad octavas Omnium Sanctorum proclamate*. Zsámboki Miklós nádor, 1346. dec. 6. DL 64767.; A. XXX. 893. sz. – A had alakulására utaló perhalasztó adatok: erdélyi vajdai parancsból Járai Péter erdélyi alvajda 1346. márc. 29-én, *quia dominus noster woyuoda universas causas quorumlibet hominum propter presentem regalem exercitum domini nostri regis iusserit prorogari*. DF 278737.; A. XXX. 234. sz.; királyi írásos parancsból pl. Zsámboki Miklós nádor 1346. ápr. 2-án *ad quindenas residentie regalis exercitus nunc proxime movendi*. DL 76793.; Z. II. 190. o.; A. XXX. 256. sz.; Jakab esztergom-szenttamási prépost, esztergomi vikárius 1346. máj. 7-én *ad quindenas residentie presentis sui [regis] exercitus*. DL 3845.; AO IV. 590. o.; A. XXX. 362. sz.; Nagymartoni Pál országbíró 1346. máj. 8-án *ad quindenas residentie exercitus*

szerb király	1351. júl. 1. ¹⁴
Litvánia	1351. okt. 6. után ¹⁵
Szerbia ¹⁶	1355. jan. 20. ¹⁷

regii nunc proxime movendi. DL 73390.; A. XXX. 367. sz.; Zsámboki Miklós nádor 1346. máj. 10-én *ad quindenas residentie exercitus regii iam moti*. DL 96270.; A. XXX. 376. sz.; *Uő* 1346. máj. 10-én *ad quindenas residentie presentis exercitus regii proxime movendi*. DL 3847.; A. XXX. 378. sz.; Nagymartoni Pál országbíró 1346. máj. 15-én *ad quindenas residentie exercitus regii nunc proxime moti*. DL 91371.; A. XXX. 390. sz.

¹⁴ Szécsényi Tamás országbíró 1351. máj. 12-i oklevele szerint színe előtt a peres felek *quindenis residentie regalis exercitus contra regem Seruie moti ad octavas Nativitatis Johannis Baptiste proxime venturas proclamate* kellett volna megjelenjenek, de végül a per tárgyalására már hamarabb, máj. 1-jén sor került. Ennek okaként az oklevél a felek kérését tünteti fel, de azt is megemlíti, hogy az ügy 1350. okt. 6-ról 1351. máj. 1-jére *ob exercitiale regium edictum* került (DL 69970.; A. XXXV. 235. sz.). A királyi hadiparancs ezen szerbiai hadjáratra vonatkozhat, lásd a következő adatot. – A had működésére utal Zsámboki Miklós nádor 1352. jún. 12-i oklevele, miszerint 1350. okt. 6-án királyi parancsból pert halasztott *ad quindenas residentie exercitus regalis contra regem Rasscie tunc moti*. DL 77031.; Z. II. 486. o.; A. XXXIV. 682. sz. (Ezen forrás alapján írt *Knauz* 1876. 259. o. 1350. okt. 6. körüli, *Nagy* 1884. 20. o. 1350. okt. 6. utáni, *Novák* 1955. 233. o. pedig 1350. okt. 15. utáni hadoszlásról. Ezek azonban, figyelembe véve a fentebbi hadiparancs-adatot, vélhetően azonosak az 1351. júl. 1-jei dátummal.)

¹⁵ A litván hadjárat 1351 nyarán zajlott (*Kristó* 1988. 127–128. o.), de a királyi sereg feloszlását valószínűleg még ekkor. elejéig sem kiáltották ki: Bebek Domokos esztergomi vikárius 1351. okt. 6-i oklevele szerint ugyanis egy pert *ex precepto eiusdem domini nostri archiepiscopi ad vigesimum secundum diem residentie exercitus regii ad partes Lithuanorum moti duxissemus prorogandam, ipsumque exercitum regium nullam habeat residentiam* [!]. DL 56866.; AO V. 525. o.; A. XXXV. 643. sz. – Ezen forrás alapján listázott *Novák* 1955. 233. o. egy 1351 tavaszi [!], litvánok elleni hadoszlási dátumot.

¹⁶ *Kristó* 1988. 132–133. o.

¹⁷ *Knauz* 1876. 259. o.; *Nagy* 1884. 20. o.; *Novák* 1955. 233. o. – Pl. *quindenis residentie exercitus regii versus Rasciam/Rassciam moti et ad quindenas Epiph. proclamate*. Druget Miklós országbíró, 1355. jan. 27. DL 4479., 31280., 41248. és DF 257288., *Uő*, 1355. febr. 10. DL 4486.; AO VI. 261. o. és 1355. febr. 27. DL 96257.; Vay berkeszi 154. sz.; *quindenis residentie regalis exercitus contra regem Seruie habiti et ad quindenas Epiph. proclamate*. Zsámboki Miklós nádor, 1355. febr. 10. DL 96345.; Vay berkeszi 152. sz., ugyanígy Druget Miklós országbíró, 1355. febr. 10. DL 96344.; Vay berkeszi 153. sz.; *ad quindenas residentie exercitus regii versus Rasciam moti et ad quindenas Epiph. a. d. 1355. preteritas proclamate*. Szécsi Miklós országbíró, 1356. márc. 23. DL 4600.; AO VI. 441. o.; A. XL. 138. sz.; *ad quindenas residentie exercitus regii versus Rassciam moti et ad quindenas Epiph. a. d. 1355. proclamate*. *Uő*, 1356. márc. 27. DF 236717.; MES IV. 140. o.; A. XL. 152. sz. (azonban mindkét A. XL.-regeszta úgy fogalmaz pontatlanul, mintha a hadoszlás 15. napja lett volna jan. 20-án); *quindenis residentie exercitus regii versus Rasciam moti et ad quindenas Epiph. a. d. 1355. preteritas proclamate*. *Uő*, 1358. márc. 18. DL 64050.; AO VII. 107. o.; A. XLII. 28. sz. – A had alakulására, vagy már működésére utaló királyi perhalaszt(at)ó adatok a hadoszlás 15. napjára: pl. I. Lajos, 1354. ápr. 20. DL 69678.; A. XXXVIII. 211. sz. és 1354. máj. 6. DL 41247.; Zala I. 554. o.; A. XXXVIII. 255. sz.; Zsámboki Miklós nádor, 1354. máj. 8. DL 51653. és 64918.; A. XXXVIII. 263–264. sz.; Druget Miklós országbíró, 1354. máj. 8. DL 4437–4438., 49638., 61195. és 103285.; A. XXXVIII. 265–269. sz.; Zsámboki Miklós nádor, 1354. máj. 10. DL 4439.; AO VI. 216. o.; A. XXXVIII. 274. sz.; Druget Miklós országbíró, 1354. máj. 22. DL 98395.; A. XXXVIII. 293. sz.; *Uő*, 1354. jún. 15. DL 95 927.; A. XXXVIII. 327. sz. – Ugyanezen hadat jelenti, bár épp a sereg indulásának napján, 1354. aug. 9-én (*in vigilia Laurencii a. d. 1354. die exercitu moto contra Rascianos*, I. F. IX/1. 46.) elhunyt István herceg seregének nevezi Hahót Miklós szlavon bán 1355. évi oklevelének *quindenis residentie exercitus* [...] *Stephani* [...] *condam ducis* [...] *ad quindenas Epiph. proxime preteritas proclamate* adata is Szécsi Miklós országbíró 1358. okt. 25-i oklevelében. DL 41370.; AO VII. 456. o.; A. XLII. 1210. sz. (Ezek alapján írt *Knauz* 1876. 259. o.; *Nagy*

velenceiek [Dalmácia]¹⁸
 Szerbia²⁰
 Szerbia²²
 ?²⁴

1357. márc. 29.¹⁹
 1359. okt. 6. előtt²¹
 1361. máj. 8. után²³
 1362. nov. 22. után²⁵

1884. 20. o. és *Novák* 1955. 233. o. egy 1354. aug. 9. utáni hadoszlási dátumról, holott ez azonos az 1355. jan. 20-ival.)

¹⁸ *Kristó* 1988. 138–140. o.

¹⁹ *Knauz* 1876. 259–260. o.; *Nagy* 1884. 20. o.; *Novák* 1955. 233. o. – Pl. *quindenis residentie exercitus regii contra Venetos moti et ad quindenis diei medii Quadragesime proclamate*. Szécsi Miklós országbíró, 1357. ápr. 17. DF 265361., ugyanígy *uő*, 1357. ápr. 19. DL 39170.; 41303. (AO VI. 560. o.) és 77188. (Z. III. 57. o.); *quindenis residentie exercitus regalis contra Wenetenses habiti et ad quindenis diei medii Quadragesime proclamate*. Kont Miklós nádor, 1357. ápr. 19. DL 41304.; *quindenis residentie exercitus regii proxime nunc ad quindenis diei medii Quadragesime iam preteritas proclamate*. Zsámboki László királyi kápolnaispán, 1357. ápr. 22. DL 77189.; Z. III. 58. o.; *quindenis residentie exercitus regii contra Venetos moti et ad quindenis diei medii Quadragesime in anno proxime elapso preteritas proclamate*. Szécsi Miklós országbíró, 1358. márc. 18. DL 64050.; AO VII. 107. o.; A. XLII. 28. sz.; *quindenis residentie regalis exercitus contra Venetenses habiti et ad quindenis diei medii Quadragesime proclamate*. Kont Miklós nádor, 1358. máj. 20. DL 85325.; Sztáray I. 292. o.; A. XLII. 460. sz. – A had alakulására, vagy már működésére utaló, a hadoszlás 15. napjára királyi parancsból pert halasztó adatok: pl. Kont Miklós nádor, 1356. máj. 8. DL 77163.; Z. III. 27–28. o.; A. XL. 277. sz.; Szécsi Miklós országbíró, 1356. máj. 8. DL 4608–4609. és DF 274 050.; A. XL. 278–279. és 288. sz.; Kont Miklós nádor, 1356. máj. 10. DL 51705.; A. XL. 292. sz. és 1356. jún. 26. DL 50569.; A. XL. 378. sz.; Szécsi Miklós országbíró, 1356. júl. 8. DL 51711.; A. XL. 406. sz.; még 1357. elején is: Szécsi Miklós országbíró, 1357. jan. 15. DL 77180.; Z. III. 45. o. – *Novák* 1955. 233. o. AO VI. 490. o. alapján listáz egy 1356. júl. 12. utáni hadoszlási dátumot, ez azonban azonos az 1357. márc. 29.-ivel.

²⁰ *Kristó* 1988. 145–147. o.

²¹ *Knauz* 1376. 260. o. 1359. máj. 8. körüli, *Nagy* 1884. 20. o. és *Novák* 1955. 233. o. 1359. máj. 8. utáni szerbek elleni hadoszlásról írt. Ennek alapja Miklós országbíró 1359. máj. 8-i oklevele, miszerint máj. 1-jén az egyik peres fél elmondta neki, hogy Kont Miklós náddal együtt *in presentem regium exercitum contra regem Seruie motum esset profecturus*, ezért az országbíró a pert okt. 6-ra (*octavas Mychaelis*) halasztotta: DL 41393.; F. IX/3. 129. o. (Hasonlóan okt. 6-ra halasztott *uő* több, szintén 1359. máj. 8-i oklevelében is, mégpedig valamely peres fél érdekében bemutatott királyi írásos parancsból, l. DL 4854., 51849–51851., 91537.) Ezen adatok azonban inkább azt igazolhatják, hogy a Szerbia elleni királyi had már (legalább) áprilisban alakulóban volt és okt. 6. előtt oszlott fel. (E dátum pontosításában sajnos nem segít a csanádi káptalan 1359. évi oklevelének *quindenis residentie presentis exercitus domini nostri regis* adata sem, ugyanis a napi keltezés az irat föltossága miatt nem olvasható. DL 96377.; Vay berkeszi 190. sz.) Szintén a had áprilisi alakulását jelzi Bebek István országbíró 1360. júl. 20-i oklevele, ami szerint két, *in regium exercitum versus Rasciam ire volentes* nemest 1359. ápr. 29-én (*feria secunda post Georgii anno proxime elapso*) támadás ért a közúton egy erdőben (DL 31318.).

²² *Kristó* 1988. 149. o.

²³ *Knauz* 1876. 260. o. 1361. máj. 8. körüli, *Nagy* 1884. 20. o. 1361. máj. 8. utáni hadoszlási dátumot listázott. – A hadjáratra utaló országbírói perhalasztások királyi írásos parancsból: *ad quindenis residentie presentis regalis exercitus versus Rasciam moti*. 1361. máj. 8. DL 5056., F. IX/3. 284. o.; *ad quindenis residentie presentis regalis exercitus versus regnum Rasscie moti*. 1361. máj. 8. DL 91567.

²⁴ *Kristó* 1988. 149–151. o. szerint IV. Károly császár ellen.

²⁵ A már 1361 második felében változókéony magyar–osztrák–cseh viszony miatt (*Kristó* 1988. 149–150. o.) talán már ide vonhatóak (és nem a szerbek elleni hadjáratához, mint *Novák* 1955. 233. o. vélte, aki ezek alapján listázott egy 1361. nov. 25. utáni hadoszlási dátumot) Bebek István országbíró 1361. nov. 25-i okleveleinek *ad quindenis residentie presentis exercitus regalis* adatai. DL 99440–99441.; Károlyi I. 252–253. o. További hasonló megfogalmazású adatok: *uő*, 1362. jan. 20.

Bosznia²⁶

1363. aug. 27.²⁷

Lajk vajda [Havasalföld]/Bulgária²⁸

1365. okt. 6.²⁹

DL 5112. és 108007.; A. XLVI. 24–25. sz.; Kont Miklós nádor, 1362. febr. 9. után. F. IX/3. 335. o.; A. XLVI. 56. sz.; Bebek István országbíró, 1362. márc. 16. DF 226988.; A. XLVI. 96. sz.; Szabolcs megye, 1362. ápr. 2. DL 51954.; A. XLVI. 135. sz.; bővebben: *ad quindenas residentie exercitus regii quem auxiliante domino prescriptus dominus rex ut ex seriebus earundem litterarum suarum percepimus contra quosdam emulos regni sui in brevi est habiturus*. Tamás esztergom-szenttamási prépost, egri vikárius, 1362. ápr. 3. DL 77301.; Z. III. 206. o.; A. XLVI. 137. sz.; *ad quindenas residentie exercitus regii nunc proxime moti*. Garai Miklós macsói bán, 1362. máj. 8. DF 265662.; A. XLVI. 201. sz. Az 1362. máj. 15-ről fennmaradt, hadba hívással kapcsolatos királyi oklevelek (A. XLVI. 215–218. sz., az egyikben [DL 104928.] *exercitus nostri in brevi contra quorundam infidelium nostrorum rebellionem edomandam auxiliante domino movendi* kitételrel) utáni, szintén királyi írásos parancsból a hadoszlás 15. napjára halasztó adatok: pl. Szatmár megye, 1362. júl. 7. DL 51970.; A. XLVI. 325. sz.; Kont Miklós nádor, 1362. aug. 29. DL 89357.; A. XLVI. 408. sz.; Bebek István országbíró, 1362. okt. 13. DL 51973., 98580–98582.; Károlyi I. 254–256. o.; A. XLVI. 475., 477–479. sz.; *uő*, 1362. nov. 15. DL 67104.; A. XLVI. 533. sz.; Tamás esztergom-szenttamási prépost, egri vikárius 1362. nov. 22-én a király 1362. nov. 2-i általános perhalasztató oklevele alapján: *propter exercitum suum quem domino auxiliante contra suos et regni sui emulos in brevi est habiturus*. DF 268384.; A. XLVI. 509. és 541. sz. – Ezen hadra a korábbi listák néha több (de valójában ugyanazon sereget jelentő) hadoszlási dátumot is adtak: *Knauz* 1876. 260. o.: 1362. febr. 9. körül; *Nagy* 1884. 20. o.: 1362. febr. 9. után és 1362. okt. 13. után; *Novák* 1955. 233. o.: 1362. ápr. 28. és jún. 12. között, valamint 1362. okt. 13. után.

²⁶ *Kristó* 1988. 151–152. o.

²⁷ *Knauz* 1876. 260. o.; *Nagy* 1884. 20. o.; *Novák* 1955. 233. o. – *Pl. quindenis residentie exercitus regii versus Boznam moti et ad octavas regis Stephani proclamate*. Kont Miklós nádor, 1363. szept. 17. DL 5241.; A. XLVII. 421. sz.; *quindenis residentie exercitus regalis versus Boznam moti et ad octavas regis Stephani proclamate*. *Uő*, 1363. szept. 17. DL 5242.; A. XLVII. 422. sz.; *quindenis residentie exercitus regalis versus Boznenses moti et ad octavas regis Stephani proclamate*. Bebek István országbíró, 1363. szept. 17. DL 5243.; A. XLVII. 429. sz.; *quindenis residentie regalis exercitus contra Boznenses moti et ad octavas regis Stephani proclamate*. *uő*, 1363. szept. 17. DL 5244.; A. XLVII. 430. sz.; *ad presentes quindenas residentie regii exercitus contra Boznenses moti et ad octavas regis Stephani proclamate*. *Uő*, 1363. szept. 17. DL 41530.; A. XLVII. 439. sz. (Az 1364., ill. 1365. évből is fennmaradt számos adat ezen hadoszlási dátumra, lásd pl. A. XLVIII. 47., 128., 158., 166., 183., 197., 208., 376., 381., 428., 434., 467., 643., ill. A. XLIX. 525., 540., 582. sz.) – A had alakulására utaló, királyi írásos parancsból a hadoszlás 15. napjára pert halasztó adatok az év tavaszáról: pl. Borsod megye, 1363. márc. 2. DL 89358.; A. XLVII. 94. sz.; Bebek István országbíró, 1363. máj. 8. DL 85345–85346.; A. XLVII. 215–216. sz. Az uralkodó általános perhalasztató oklevele: 1363. ápr. 21., A. XLVII. 183. sz.

²⁸ A had összehívása 1365. jan. 5-én megtörtént febr. 24-re Temesvárra, eredetileg Lajk vajda (Havasalföld) ellenében (DF 219542.; *Documente* I/2. 92–93. o.; A. XLIX. 8. sz.), de Lajk (véltetően hadcselekmény nélküli) behódolása után a sereg végül a közeli Bulgária ellen indult meg és foglalta el Vidint. *Kristó* 1988. 152–154. o.

²⁹ *Knauz* 1876. 260. o.; *Nagy* 1884. 20. o.; *Novák* 1955. 234. o. – *Pl. quindenis residentie regalis exercitus versus Bulgariam moti et ad octavas Mychaelis proclamate*. Kont Miklós nádor, 1365. okt. 27. DL 5418.; A. XLIX. 489. sz.; *quindenis residentie exercitus regii versus Bulgariam moti et ad octavas Mychaelis proclamate*. *Uő*, 1365. okt. 27. DF 248892.; A. XLIX. 498. sz.; *quindenis residentie exercitus regalis contra Bulgaros moti et ad octavas Michaelis proclamate*. Bebek István országbíró, 1365. okt. 27. DL 5417.; A. XLIX. 500. sz.; *quindenis residentie exercitus regalis contra Bulgaros habitii et ad octavas Michaelis proclamate*. *Uő*, 1365. okt. 27. DL 5420.; A. XLIX. 502. sz.; *quindenis residentie regalis exercitus versus Bulgaros moti et ad octavas Mychaelis proclamate*. *Uő*, 1365. okt. 27. DL 41631.; A. XLIX. 505. sz.; *quindenis residentie exercitus regii versus partes Bulgarie moti et ad octavas Mychaelis proclamate*. Kont Miklós nádor, 1365. nov. 12. DF 266173.; A. XLIX. 554. sz.; az 1366. évből is maradtak fenn adatok erre a hadoszlási dátum-

Lajk vajda [Havasalföld]	1366. dec. 7. ³⁰
Brünn [Csehország]	1367. júl. 29. után ³¹
Bosznia	1368. máj. 1. ³²
Lajk vajda [Havasalföld]/[Bulgária] ³³	1368. nov. 27. után ³⁴

ra, pl. A. L. 79., 335., 352. (a forrás cseheket [*Bohemos*] ír bolgárok [*Bolgaros*] helyett), 447., 635., 769., 941., 948., 1055. sz. – A had alakulására, vagy már működésére utaló perhasztások (királyi írásos parancsból a hadoszlás 15. napjára) már 1364 őszén megjelennek, pl. Kont Miklós nádor, 1364. okt. 13. DL 5349., 89374–89376., 96252.; A. XLVIII. 815–819. sz.; Bebek István országbíró, 1364. okt. 13. DL 52059a., 5346–5348., 41595., 41599., 85360. (Sztáray I. 341. o.: a pereskedők *in presentem regium exercitum essent profecturi*); A. XLVIII. 821–827. sz.; Kont Miklós nádor, 1364. nov. 24. DL 48951.; 77331., 89377.; A. XLVIII. 926–928. sz.; 1365-ből: pl. leleszi konvent, 1365. jan. 9. DL 52072.; A. XLIX. 22. sz.; Kont Miklós nádor, 1365. jan. 20. DL 52074.; Krassó III. 70–71. o.; A. XLIX. 40. sz.; Ugocsa megye, 1365. ápr. 17. DL 70647.; A. XLIX. 206. sz. és 1365. ápr. 24. DL 98590.; Károlyi I. 260. o.; A. XLIX. 219. sz. – *Knauz* 1876. 260. o. és *Nagy* 1884. 20. o. egy 1365. febr. 24. utáni, *Novák* 1955. 233–234. o. pedig egy 1365. febr. 24-i dátumot is listáz, vagyis szerintük külön hadoszlási napja volt két külön (havasalföldi és bulgáriai) hadjáratnak. A fenti adatok, valamint Havasalföld és Bulgária (Vidin) közelsége miatt valószínűbb, hogy az adatok egy azonos (összefüggő) hadjáratra vonatkoznak, csak a hadoszlás napi dátumát tartalmazó oklevelekbe végül már a Vidin elfoglalásával konkrét hadi sikert is elért bulgáriai szakasz megnevezése került. (Ezen két terület egy hadjáraton belüli összefonódása később is előfordult, lásd alább.) – Hasonlóan ugyanezen hadoszlást jelentheti *Novák* 1955. 233. o. 1364. nov. 25. utáni (Sztáray I. 341. o. alapján, ami valójában okt. 13-i oklevél, lásd fentebb) dátuma. Szintén ő említ uo. egy 1364. dec. 7. körüli hadoszlást is Z. III. 522. o. és 543. o. alapján Lackfi Imre nádor 1374. febr. 5-i és 1374. ápr. 3-i hosszú okleveleiből (*quindenis exercitus regalis contra Layk woyuodam moti et ad octavas Andree proclamate*. DL 77756. és 77600.). Ám ezek időrétegeit visszafejtve kiderül, hogy ezen adatok valójában 1370. dec. 7-re vonatkoznak. – Nem adatértékű Járai Péter erdélyi alvajda 1366. márc. 25-i oklevele (DL 73712., A. L. 182. sz.), amiben 1365. nov. 18-i hadoszlási dátum szerepel (*quindenis residentie ipsius exercitus ad octavas Martini tunc proclamate*). A forrás 1568. évi átiratban maradt fenn és a nov. 18-i hadoszlás bizonyosan átirási hibából keletkezett. Az oklevél regesztáját az erdélyi káptalan 1786. okt. 28-i átirata (DL 30377.) alapján, annak téves 1346. ápr. 5-i dátuma miatt A. XXX. 263. sz. is közölte, így az abban emiatt levő 1345. nov. 18-i hadoszlási dátum sem vehető figyelembe.

³⁰ *quindenis residentie exercitus regalis contra Layk wayuodam [moti et] ad octavas Andree [proclamate]*. Lackfi Imre nádor, 1373. jan. 22. F. IX/4. 542. o. A forrás az eseményt a Kont Miklós–Opuliai László nádorváltás elé teszi (*tipso dicto palatino [Nicolao Kont] viam universe carnis ingresso, demum honore palatinatus predicto Ladislao duci Opulie per ipsum dominum nostrum regem collato*), ami 1367 tavaszán történt (Arch. I. 3–4. o.), így eszerint ezen hadoszlás éve 1366. (*Knauz* 1876. 542. o. ezt az adatot 1370. dec. 7-i hadoszlásnak értelmezte.) – Meglehet azonban, hogy a király azon év őszi erdélyi és délvidéki tartózkodása ezen oklevél állítása ellenére inkább moldvai és bulgáriai hadjáratot jelent. *Kristó* 1988. 156–157. o. – A királyi had működését jelzi, hogy Bebek István országbíró 1366. okt. 13-i oklevelében a hadoszlás 15. napjára halasztott. DL 90747.; A. L. 924. sz.

³¹ A had alakulására utal, hogy 1367. júl. 29-i oklevelében Bebek István országbíró uralkodói írásos parancsból a királyi hadoszlás 15. napjára halasztott egy pert, mivel az alperes *in presentem suum regium exercitum quem deo duce in Bren esset habiturus asseruisset se profecturum*. DL 52117.; Kállay 1601. sz.

³² *Novák* 1954. 234. o. – Pl. *quindenis residentie regalis exercitus versus Boznam moti et ad octavas Georgii proclamate*. Lackfi Imre erdélyi vajda, 1369. dec. 21. DL 70653.; EO IV. 769. sz. (Az oklevél szövegkörnyezetéből kitűnik, hogy az adat annak 1368-as időrétegében van.); *quindenis residentie exercitus regii versus Boznam moti et ad octavas Georgii in a. d. 1368. preteritas proclamate*. Opuliai László nádor, 1370. jan. 19. DL 77439.; Z. III. 388. o.

³³ *Kristó* 1988. 157–159. o.

³⁴ A had alakulására utaló adatok (halasztások királyi írásos parancsból a hadoszlás 15. napjára): pl.

?	1369. aug. 27. ³⁵
Lajk vajda [Havasalföld]/Bulgária ³⁶	1369. dec. 7. ³⁷
Bulgária/Lajk vajda [Havasalföld]	1370. dec. 7. ³⁸

Opuliai László nádor, 1368. aug. 8. DL 77412.; Z. III. 358. o.; csanádi káptalan, 1368. szept. 14. DL 91744.; Temes I. 106. o. (birtokbejárást *propter motum presentis exercitus eiusdem domini regis contra Laich woyuodam moti*); Bebek István országbíró, 1368. szept. 22.: mivel az egyik peres fél *in presentem suum regium exercitum contra Layk voyuodam habitum asseruisset se profecturum*. DL 5700.; Opuliai László nádor, 1368. okt. 13. DL 99452.; Károlyi I. 310. o.; Bebek István országbíró, 1368. okt. 13. DL 41765 és 1368. nov. 25. DL 77421.; Z. III. 365. o.; perhalsztás az akkori királyi hadoszlás 15. napjára a peres felek közötti nov. 25-i (*quindenis Martini*) megegyezés alapján: szepesi káptalan, 1368. nov. 27. (3. *die octavarum* [! recte: *quindenarum*] *Martini*). DL 63693. – Az uralkodó 1368. nov. 12-én még Bulgáriában (*in nostro descensu exercituali in regno Bulgarie penes Danubium ex opposito castris Zeurin existentibus*) adott ki oklevelet. DL 85378.; Bánffy I. 355. o. – Nagy 1884. 19–20. o. okt. 13. utáni hadoszlási dátumot írt, *Novák* 1955. 234. o. pedig dec. 7-ét (Z. III. 365. o. alapján, holott abban a forrásban pontos hadoszlási dátum nincs megadva).³⁵ *Knauz* 1876. 260. o.; *Nagy* 1884. 20. o.; *Novák* 1955. 234. o. – *quindenis residentie exercitus nostri ad octavas Stephani regis nunc affuturas proclamate*. I. Lajos, 1369. aug. 22. DL 106152.; F. IX/4. 160–161. o. és IX/7. 290. o. – A hadjáratra utal Bebek István országbíró 1369. júl. 5-i oklevele, amiben pert halasztott *ad quindenas residentie exercitus regalis pridem habitis*. F. IX/4. 212. o.

³⁶ *Kristó* 1988. 160. o.

³⁷ *Nagy* 1884. 19–20. o.; *Novák* 1955. 234. o. – A vajdára vonatkozó adatok: pl. *quindenis residentie exercitus regalis contra Layk woyuodam moti et ad octavas Andree proxime preteritas proclamate*. Szécsi Miklós országbíró, 1369. dec. 28. DL 77437.; Z. III. 386. o.; *quindenis residentie exercitus regalis contra Layk woyuodam moti et ad octavas festi Andree proxime preteriti proclamate*. *Uő*, 1369. dec. 28. DL 85383.; *Sztáray* I. 360. o.; ugyanígy *uő*, 1369. dec. 28. DL 5767–5769., 41799., 57359., 64081., 64924–64927., 1369. dec. 30. DF 268466., 1370. jan. 9. DL 87445., 1370. jan. 19. DF 200999.; *quindenis residentie exercitus regalis contra Layk wayuodam moti et ad octavas festi Andree proxime preteriti proclamate*. *Uő*, 1371. jan. 28. DL 31229., ugyanígy Szepesi Jakab országbíró, 1372. okt. 28. Zala II. 55. o.; *quindenis residentie regalis exercitus contra Layk voyuodam moti et ad octavas Andree proclamate*. Opuliai László nádor, 1370. jan. 1. DL 5893.; Zala II. 39–40. o. (téves dátummal); *ad presentes quindenas residentie exercitus regii contra Layk voyuodam moti et ad octavas Andree proclamate*. *Uő*, 1370. jan. 5. DL 4104.; *quindenis residentie exercitus regalis contra Layk woyuodam moti et ad octavas Andree in a. d. 1369. preteritas proclamate*. Szécsi Miklós országbíró, 1372. jan. 24. DF 264779.; *Sopron* 1928. 58. o. – A Bulgáriára vonatkozó adatok: pl. *quindenis residentie exercitus regalis contra Bulgaros moti et ad octavas Andree proclamate*. Opuliai László nádor, 1370. jan. 1. DL 77463.; Z. III. 413. o., ugyanígy *uő*, 1370. jan. 1. DL 5894. és 1370. jan. 26.; DF 275681.; *quindenis residentie exercitus regalis versus Bulgaros moti et ad octavas Andree proclamate*. *Uő*, 1370. jan. 1. DL 52145.; *Kállay* 1699. sz. (téves dátumokkal); *quindenis residentie exercitus regalis versus Bulgariam moti et ad octavas Andree proclamate*. *uő*, 1370. jan. 1. DL 52144.; *Kállay* 1661. sz. (téves dátumokkal) és DL 85384.; *Sztáray* I. 361. o. (ami épp ezen oklevél alapján vélte úgy, hogy a Lajk és a Bulgária elleni had azonos és 1369. dec. 7-én volt oszlása). – *Bánffy* I. 296. o. adatát (Opuliai László nádor, 1370. máj. 16. Erdődy 545. sz.) *Wertner* 1910. 210. o., ill. Z. IV. 634. o. adatát (Szécsi Miklós országbíró, 1369. dec. 28. DL 77427.) *Wertner* 1918. 237. o. 1368. dec. 7-nek értelmezte, holott a bennük levő *proxime preteriti* kifejezés miatt valójában mindkettő 1369. dec. 7-ét jelenti. *Knauz* 1876. 260. o. 1370. dec. 7-re vonatkoztatott adatai (Opuliai László nádor, 1370. aug. 24. DL 285418.; F. IX/4. 260. o.: *ad presentes quindenas residentie regalis exercitus [...] tandem ipsis quindenis residentie regalis exercitus versus Bulgariam moti et ad octavas Andree proclamate occurrentibus*, ill. *uő*, 1370. jan. 1. DL 2764.; F. IX/4. 295. o.: *ad presentes quindenas exercitus regalis [...] ipsis quindenis exercitus regalis contra Layk woyuodam moti et ad octavas Andree proclamate occurrentibus*) szintén 1369. dec. 7-ét jelentik.

³⁸ *Knauz* 1876. 260. o.; *Novák* 1955. 234. o. – *quindenis residentie exercitus regalis contra Bulgaros moti et ad octavas Andree proclamate*. Opuliai László nádor, 1370. dec. 28. DL 77462.; Z. III. 412. o.;

csehek (IV. Károly császár)³⁹1372. febr. 11.⁴⁰

RÖVIDÍTÉSEK

DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény,
Budapest

DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár, Budapest

BIBLIOGRÁFIA

- A. Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I–XV., XVII–XXXVIII., XL., XLII., XLVI–L. k. (1301–1331, 1333–1354, 1356, 1358, 1362–1366) Szerk. *Almási Tibor – Blazovich László – Géczy Lajos – B. Halász Éva – Köfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Papp Róbert – Piti Ferenc – Rábai Krisztina – Sebők Ferenc – Teiszler Éva – Tóth Ildikó.* Budapest–Szeged, 1990–2020.
- AO *Nagy Imre – Nagy Gyula:* Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. k. Budapest, 1878–1920.
- Arch. *Engel Pál:* Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. k. Budapest, 1996.

quindenis residentie exercitus regii versus Bulgaros moti et ad octavas Andree in a. d. 1370. preteritas proclamate. Garai Miklós nádor, 1377. máj. 16. DL 6322.; Sopron I. 426. o.; *ad quindenas residentie regalis exercitus in a. d. 1370. preteritas [...] tandem ipsis quindenis residentie regalis exercitus contra Layk woyuodam moti et ad octavas festi Andree in dicto anno preteriti proclamate occurrentibus.* Garai Miklós nádor, 1409. febr. 21. DL 9478. – *Knauz* 1876. 260. o. listáz 1370. aug. 1. körüli, *Nagy* 1884. 20. o. pedig 1370. aug. 1. utáni hadoszlást is, holott ezek azonosak az 1370. dec. 7.-ivel.

³⁹ *Kristó* 1988. 163–164. o.

⁴⁰ *Novák* 1955. 234. o. – *Pl. quindenis residentie exercitus regalis contra imperatorem moti et ad diem Cynerum nunc proxime venturum proclamate.* Opuliai László nádor, 1372. febr. 9. DL 77502.; Z. III. 448. o.; *quindenis residentie exercitus regalis contra quosdam emulos domini nostri regis moti et ad diem Cynerum proclamate. Uő,* 1372. márc. 7. DL 52197.; *Kállay* 1688. sz. (téves dátummal), ugyanígy *uő,* 1372. márc. 13. DL 49741.; *quindenis residentie exercitus regalis contra Bohemos moti et ad diem Cynerum proclamate.* Szécsi Miklós országbíró, 1372. febr. 28. DL 77505.; Z. III. 451. o. – A had alakulására utaló adatok (perhалasztások királyi parancsból a hadoszlás 15. napjára): pl. Opuliai László nádor 1371. aug. 8-i oklevelei: DL 77481–77482. (Z. III. 432. o.); DL 52194–52195. (*Kállay* 1684–1685. sz.); Szécsi Miklós országbíró, 1371. aug. 8. DL 89411. (mivel a felek *in presentem regium exercitum se asseruerunt profecturi*), hasonló okból I. Lajos, 1371. szept. 4. DL 73739.; *Teleki* I. 171. o.

- Bánffy *Varjú Elemér – Iványi Béla: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez. I–II. k. Budapest, 1908–1928.*
- C. Tóth 2019. *C. Tóth Norbert: Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája. Budapest, 2019.*
- Documente *Nicolae Densușianu – Eudoxiu de Hurmuzaki: Documente privitoare la istoria Românilor. Vol. I/1–2. București, 1887–1890.*
- EO *Jakó Zsigmond – W. Kovács András – Hegyi Géza: Erdélyi okmánytár. I–IV. k. Budapest, 1997–2014.*
- Erdődy *B. Halász Éva – Piti Ferenc: Az Erdődy család bécsi levéltárának középkori oklevélregesztái 1001–1387. Budapest–Szeged, 2019.*
- F. *Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. k. Buda, 1829–1844.*
- Kállay *A nagykállói Kállay-család levéltára. I–II. k. Budapest, 1943.*
- Károlyi *Géresi Kálmán: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. I–V. k. Budapest, 1882–1897.*
- Knauz 1876. *Knauz Nándor: Kortan. Hazai történetünkhöz alkalmazva. Budapest, 1876.*
- Krassó *Pesty Frigyes: Krassó vármegye története. III. k. Budapest, 1882.*
- Kristó 1988. *Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988.*
- MES *Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–IV. k. Strigonii, 1874–1999.*
- Nagy 1884. *Nagy Gyula: Királyi hadbaszállások, hadak oszlása, eztenekednap. Turul, 2. (1884) 16–20. o.*
- Novák 1955. *Novák, Jozef: Residencia exercitus regis, speciálny spôsob datovania v Uhorsku. Historické Štúdie, 1. (1955) 205–234. o.*
- Piti 2016. *Piti Ferenc: Királyi hadoszlások Károly Róbert uralkodása idején. Hadtörténelmi Közlemények, 129. (2016) 2. sz. 381–392. o.*
- Sopron *Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. k. Sopron, 1889.*
- Sopron 1928. *Sümeghy Dezső: Sopron vármegye levéltárának oklevélgyűjteménye. I. k. Sopron, 1928.*

- Szentpétery* 1912. *Szentpétery Imre*: Oklevéltani naptár. [Budapest], 1912.
- Sztáray *Nagy Gyula*: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. I–II. k. Budapest, 1887–1889.
- Teleki *Barabás Samu*: A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. I–II. k. Budapest, 1895.
- Temes *Pesty Frigyes – Ortvay Tivadar*: Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez. I. k. Pozsony, 1896.
- Vay berkeszi *Piti Ferenc*: A Vay család berkeszi levéltárának 1342–1382 közötti oklevelei. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*, 52. (2010) 387–606. o.
- Wertner* 1905. *Wertner Mór*: Magyar hadjáratok a XIV-ik században. *Századok*, 39. (1905) 420–451. o.
- Wertner* 1910. *Wertner Mór*: Újabb adalékok a középkori magyar hadjáratokhoz. *Hadtörténelmi Közlemények*, 11. (1910) 1. sz. 199–211. o.
- Wertner* 1918. *Wertner Mór*: Nagy Lajos király hadjáratai (1342–1382). *Hadtörténelmi Közlemények*, 19. (1918) 59–97., 207–271. o.
- Z. *Nagy Iván – Nagy Imre – Véghely Dezső – Kammerer Ervin et alii*: A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. k. Pest–Budapest, 1871–1931.
- Zala *Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula*: Zala vármegye története. Oklevéltár. I–II. k. Budapest, 1886–1890.

Ferenc Piti

ROYAL DISBANDMENTS DURING THE RULE OF LOUIS I UNTIL 1372

(Abstract)

The practice of dating charters or delaying legal actions by referring to the disbandments of the royal army in Hungary came into use during the last quarter of the 13th century and flourished in the 14th century under the Angevin period. The dates of the royal army disbandments therefore had not only military but also legal causes, that is why were promulgated countrywide, thus collecting data on them can reveal results for both military history and diplomatics. This paper grounded in the statements of the previous scholar literature aims to reach new achievements on the topic by gathering new data from the 'Charters of the Angevin Era' series.

Ferenc Piti

DIE AUFLÖSUNG DER KÖNIGLICHEN ARMEEN ZUR ZEIT DER HERRSCHAFT VON
LUDWIG I. BIS ZUM JAHR 1372

(Resümee)

Die Praxis, Urkunden mit der Auflösung der königlichen Armee zu datieren, oder Rechtssachen mit Bezugnahme auf die Auflösung zu verschieben, erschien im mittelalterlichen Ungarn im letzten Drittel des 13. Jahrhunderts und war in erster Linie für die Zeit der Herrschaft des Hauses Anjou charakteristisch. Die Zeitpunkte der Armeeaufösungen bargen also nicht nur aus militärischer, sondern auch aus juristischer Sicht praktische Gründe und wurden deshalb landesweit verkündet. Das Sammeln dieser könnte für die Militärgeschichte und die Urkundenlehre von Bedeutung sein. Die Mitteilung versucht, auch unter Einbeziehung der früheren Fachliteratur, mit Hilfe der neuen Daten der „Urkundenarchiv-Reihe aus der Zeit des Hauses Anjou“ in diesem Bereich neue Ergebnisse zu erzielen.

Ferenc Piti

DISSOLUTIONS DE L'ARMÉE ROYALE SOUS LE REGNE DE LOUIS I^{ER}
JUSQU'EN 1372

(Résumé)

La pratique médiévale en Hongrie qui consistait à dater les chartes selon les dissolutions de l'armée royale ou à reporter des affaires juridiques en référence à celles-ci est apparue dans le dernier tiers du 13^e siècle et caractérisait principalement l'époque Anjou. Puisque les dates de dissolution d'armée avaient des raisons pratiques à la fois militaires et juridiques, ces dates furent annoncées partout dans le pays. Les collecter peut être important tant pour l'histoire militaire que pour la diplomatie. En utilisant également les publications spécialisées antérieures, l'auteur tente d'apporter de nouveaux résultats au sujet grâce aux nouveaux éléments de la Collection de chartes de l'époque Anjou.

Ференц Пити

КОРОЛЕВСКИЕ ДИВИЗИИ (РАСФОРМИРОВАНИЕ КОРОЛЕВСКИХ ВОЙСК) ВО
ВРЕМЯ ПРАВЛЕНИЯ ЛЮДОВИКА I. ДО 1372 Г.

(Резюме)

Свод правил, устанавливающий порядок расформирования королевской армии или юридических дел, связанных с этим вошел в средневековую венгерскую практику в последней трети XIII-го века и был наиболее характерен для Анжуйского периода. Даты расформирования армии носили не только военные, но и юридические практические причины и поэтому они были объявлены по всей стране. Собираение этих данных могло быть значительным, как для военной истории, так и для дипломатии. С использованием более ранней литературы издание стремится достичь новые результаты по этой теме с помощью новых данных серии документации Анжуйского периода своду правил, устанавливающему порядок расформирования королевской армии.

POLGÁR BALÁZS

CSATA A HARSÁNY-
HEGYNÉL (1687)

HÁBORÚ, RÉGÉSZET ÉS KULTURÁLIS
ÖRÖKSÉGVÉDELEM

NÉMETH BALÁZS

A MOHÁCSI CSATA KISKALIBERŰ KÉZI LŐFEGYVEREINEK KÉRDÉSÉHEZ I.

Bevezető

A mohácsi csatátér vonatkozó régészeti leleteinek megfelelő értelmezése nem végezhető el, amennyiben nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy milyen típusú fegyvereket használhattak a felek az összecsapás során. Jelen tanulmányunk a tűzfegyverekkel és azok lövedékeivel foglalkozik; célja, hogy olyan fegyvertörténeti háttérinformációt biztosítson a kutatóknak, amely segíti a fellelt lövedékek pontosabb meghatározását. Munkánk végén pedig választ adunk a Papp Norbert kutatócsoportja által készített vitairat lőfegyvereket érintő kérdéseire.¹

A közelmúlt szakmai vitája, mely a mohácsi csatátér pontos helyének meghatározásával kapcsolatosan alakult ki, számos igen korszerű módszer és vizsgálati szempont alapján elért új eredményt sorakoztatott fel, többek között fegyvertörténeti témakörben is,² hogy 2026-ra tisztább képet alkothassunk a döntő csatáról.³ A korszak átfogó lőfegyvertörténeti vizsgálata azonban ezidáig elmaradt. Az utolsó nagyszabású magyar nyelvű tanulmány, mely a hadügyi forradalom időszakának fegyverzettechnikai kérdéseivel is foglalkozott érintőlegesen, Kelenik József 1991-ben, a *Hadtörténelmi Közleményekben* megjelent munkája.⁴ A tanulmány kitűnő összefoglalást ad a korszakról, bár elsősorban a 16. század derekától vizsgálja a változásokat, így a 16. század első felének tűzfegyvereivel kapcsolatosan a munka nem igazán használható.

A 16. század elején a tűzfegyverek fejlődése rendkívül gyors volt. A 15. század vége, de sokkal inkább a 16. század első évtizede több tekintetben is cezúrát képez. A mohácsi csata éppen abban a korszakban zajlott, amikor a puszkák technikai paraméterei, valamint alkalmazásuk harcászati elvei olyan szintre fejlődtek, hogy a puszkás gyalogság immáron egyenértékű csapatnemmé vált a hidegfegyverrel felszerelt gyalogsággal. Munkánk elsődleges feladata az, hogy a 15. század végéhez, 16. század első feléhez köthető tűzfegyvereket azonosítsuk.

A mohácsi csata tűzfegyvereinek beazonosításához a következő kérdéseket kell megválaszolnunk:

¹ *Pap – Kitanics* 2020.

² *Bertók – Haramza – Németh* 2020. 121–142. o.

³ Pl. *Fodor – B. Szabó* 2019., de említhetjük a MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem konzorciuma „Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” projektjének publikációit is.

⁴ *Kelenik* 1991.

1. Milyen típusúak voltak a korszak legelterjedtebb lőfegyverei, és milyen kaliberrel rendelkeztek?

2. Pontosan milyen lőfegyvereket használtak a mohácsi csatában?

3. Hogyan töltötték ezeket a fegyvereket? Mekkora lövedéket, milyen típusú lőport, mekkora töltetet és milyen fojtásanyagot töltöttek a csőbe?

Amennyiben ezeket a kérdéseket megválaszoltuk, a következő feladatunk lehet, hogy használatuk korra jellemző harcászati alapelveit és hatékonyságukat vizsgáljuk, segítségül hívva a korszerű kísérleti régészeti vizsgálati módszereket.

Tanulmányunk első fejezete arra tesz kísérletet, hogy meghatározza a mohácsi csata keresztény csapatai által használt gyalogsági és lovassági tüzfegyverek lehetséges típusait és technikai paramétereit annak érdekében, hogy a hadirégészek által talált lövedékek könnyebben beazonosíthatóak legyenek. A második fejezetben a tüzfegyverek használatának kérdéseit vizsgáljuk majd.

A gyalogság korai tüzfegyverei

A mohácsi csata keresztény csapatai által használt gyalogsági tüzfegyverek vizsgálata sajnos az elmúlt évtizedekben elmaradt. Az 500. évfordulóra való felkészülés azonban időben felkeltette ismét az érdeklődést, hiszen olyan új lehetőségek állnak immáron a kutatók rendelkezésére, melyek egymást erősítve tisztázhatják a csatáról alkotott képet. A fegyvertörténeti, hadirégészeti és kísérleti régészeti kutatások eredményei erősíthetik meg, illetve gyöngíthetik az írásos forrásokra alapozott hipotéziseket.

A gyalogság tüzfegyvereinek pontos megismeréséhez számos elsődleges forrás vezethet minket, melyek segítenek tisztább képet alkotnunk. Az írásos források közül kiemelkedően fontosak azok az összefoglaló művek, melyek egy-egy uralkodó teljes fegyvertárát mutatják be. Az ebben közölt ábrázolások, szűk terjedelmű leírások ma már pontosan értelmezhetőek a kísérleti régészetnek – azaz a korai tüzfegyverekkel végzett lőkísérleteknek⁵ – köszönhetően. Szintén fontos forrásaink a korszak jelentős csatáit ábrázoló 1510 és 1540 közötti képzőművészeti alkotások. Harmadik forrásunk pedig a magán- és közgyűjteményekben található fegyverek voltak (1. kép).

A kézi lőfegyverek fejlődésének fontos mérföldköve volt a lakatszerkezet megjelenése, mely lehetővé tette, hogy a puskát mindkét kéz fogja lövés közben. Így nem kellett már a kanócot külön kézzel kezelni, ami nagymértékben hozzájárult a lövés pontosságához, és elválasztotta egymástól a kézi ágyút és a fejlettebb kanócos puskát. A „Z” formájú kakassal rendelkező lakatszerkezetről elsőként az 1411-re datált bécsi 3069. számú kódex tesz említést. A 16. század elején már egészen fejlett, lakatlemezzel, főrugóval, dióval, elsütőemelővel, kakassal rendelkező szerkezetek álltak rendelkezésre, és a fegyvereken az elsütőkar mellett megjelent az elsütőbillentyű is. A salétromba áztatott, lassan parázsló kanóccal működő

⁵ Németh 2019. 58–59. o.

lakatok mellett megjelent a tapló lakat is ebben az időszakban. I. Miksa fegyvertárában is találunk ilyen fegyvert nyomógombos elsütőszerkezettel, ugyanakkor a tapló csak alternatívája volt a kanócnak, nem továbbfejlesztése; éppen annyira megbízhatatlan volt, mint a hagyományosabb kanócos lakat. A korszerű lakat- és elsütőszerkezet segítette a fegyverek célzhatóságát, növelte pontosságát, lehetővé tette a harcászat átalakulását, a harcrendek fejlesztését, és ezen keresztül erősen befolyásolta a hadseregek hadrendjét is.

Muskétának ezeket a fegyvereket még nem nevezhetjük, hiszen a 16. század elején még nem létezett ez a típus, ahogy maga a kifejezés sem terjedt el széles körben. Az 1520-as években a Közép-Európa déli térségében *hand puchsen*, *halb haken*, *harquebuse*, *archibugio* néven említik azt a könnyű, rövid, támaszték nélkül használt fegyvert, amely az itáliai háborúk 1500–1540 közötti időszakában terjedt el, és mi is ezt tartjuk helyesnek, hiszen a század első felének kanócos gyalogos lőfegyverei élesen különböznek a második felének muskétáitól. A spanyol eredetű *moschetto* elnevezés nem vetíthető vissza a század első évtizedeire.⁶

Bár a fegyvertípusok bemutatása igényel némi pontosítást Kelenik József tanulmányában, a 16. század második felére megfogalmazott megállapításai máig helyesek: „A XVI. század közepén, második felében a könnyebb kézi lőfegyverek és a muskéták között csak méretbeli különbségek voltak. A lövészek jellemző fegyvere az általában kanócos, 1,2-1,5 méter hosszú, 2,5-4 kg súlyú, 14-18 mm űrméretű könnyű puska volt. A kor lovasságának fő fegyverévé a másfél-két kilogrammot nyomó keréklakatos pisztoly vált. Ezek az 50-60 cm hosszúságú fegyverek a maguk 11-14 mm-es űrméretével azonban inkább csak a közelharc eszközei maradtak.”⁷

Vizsgáljuk hát meg azokat a típusokra, melyek kapcsolatba hozhatóak a mohácsi csatával!

Kódexekben fellelhető források

A korszak Közép-Európában elterjedt puskatípusainak rövid leírását, illetve ábrázolásait megtalálhatjuk számos kódexben, illetve inventáriumban.

Az első ábrázolást (2. kép), mely lakatlemezzel, kakassal, elsütőszerkezettel és kezdetleges dióval rendelkező kézipuskát mutat, Martin Merz (1425–1501) 1472-re datált *Feuerwerksbuch*⁸ című munkájában találjuk. Merz kora legelismertebb fegyvermestere volt. 1460 táján kezdett lőfegyvereket készíteni I. Frigyes pfalzi választófejedelem szolgálatában, Ambergben. 1473-ra datált kódexe 283 illusztrációt tartalmaz a fegyvermesteri szakma szerszámairól, termékeiről. Könyvében két kézi lőfegyvert bemutató illusztrációt találunk a 21. és 22. oldalon.

⁶ Kelenik 1991. 92. o.

⁷ Kelenik 1991. 94. o.

⁸ Bayersiche Staatsbibliothek (BSB), Cgm 599. Fol. 21. és 22. <https://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0004/bsb00045460/images/?nav=1&seite=00001&viewmode=1> (A letöltés időpontja: 2020. november 1.)

Egy kisebb arkebúz (vagy mai értelemben véve inkább pisztoly méretű) és egy nagyobb méretű szakállas puskának tűnő fegyvert ábrázol. Számunkra a kisebbik fegyver izgalmas, hiszen mérete egészen rövid, lakatszerkezete pedig igen korszerűnek mondható. A cső bronzból készült, a gyúlyuk és a serpenyő a cső jobb oldalán helyezkedik el. Az ágyazás a számszerű ágyazások formáját követi, és nagyon hasonlít azokra, amelyeket a mohácsi csata idejéből származó illusztrációkon láthatunk. A fegyver méreteire, űrméretére nem találunk információt.

Merz egy jóval nehezebbnek tűnő, robusztusabb bronz csövű fegyverről is közöl ábrázolást (3. kép). Alkalmazásának módjáról az ágyazás alján elhelyezkedő szakáll árulkodik, mely alapján feltételezhetjük, hogy a fegyvert állványon irányozták. Elsütőszerkezettel nem rendelkezik, így azt is valószínűsíthetjük, hogy nem egy katona kezelte.

Ugyan itt találunk még ezeken kívül egy érdekes szerkezetet is (115. o.), melyet elsütőszerkezetként azonosíthatunk (4. kép). A vasból készült alkatrészeket rézből készült rugók feszítik helyükre.

A landshuti fegyvertár 1485-ben készült inventáriumában,⁹ ami a Heidelbergi Egyetem könyvtárában található, kétféle kézi fegyver típusát találhatjuk meg. Bronz csővel készített szakállas puskákat (5. kép), valamint szintén bronz csővel rendelkező arkebúzókat (6. kép). A fegyverek lakatszerkezettel nem rendelkeznek, különleges ismertetőjegyük az ágyazásban kialakított félholdat, lóherét, keresztet vagy egyéb alakzatot formázó furatok, bevágások, melyeken keresztül a fegyver működtetéséhez használatos kanócot kellett átfűzni.

Az inventárium a könnyű fegyvereket *Handtpuchsen* néven említi, és a kíséző szöveg külön kiemeli a tusákon látható félhold bevágás jelenlétét.

1500-ban készült ifjabb Ludwig von Eyb (1450–1521) *Kriegsbuch* című könyve, mely szintén fontos információkat ad meg a korszak katonai tüzfegyvereiről.¹⁰ Von Eyb két típusú kézi lőfegyvert ábrázol munkájának 276. oldalán. A felső részen nehéz szakállas puskák láthatóak vas, illetve bronz csővel, alatta pedig könnyű arkebúzókat szintén vas, illetve bronz csővel (7. kép). A két puskatípus között nem csak a méret tekintetében fedezhetünk fel különbségeket. A nagyobb fegyver esetében a szakáll bizonyítja, hogy az eszközt állványra helyezték, egyéni használathoz túl nehéz volt. A Miksa-féle inventárium ábrázolásához hasonlatosan ezt a fegyvert is két lövész kezelhette. Bizonyítja ezt, hogy a fegyver ágyazásában nem alakítottak ki a töltővessző számára csatornát, vagyis a fegyvert nem mozgásra tervezték. A könnyű puskák (*Handen Büchsen*) igen egyszerű, hadi kivitelek. Ágyazatuk formája megfelel mind a Miksa-féle inventáriumban, mind a páviai csata ábrázolásain látható arkebúzóknak. A fegyveren sem lakatot, sem serpenyőt, sem elsütőkart vagy billentyűt nem

⁹ Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 130. Fol. 35va, 38ra. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg130/0001> (A letöltés időpontja: 2020. szeptember 8.)

¹⁰ Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg, MS.B 26. Fol. 276. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:-de:bvb:29-bv040674061-7> (A letöltés időpontja: 2020. november 1.)

láthatunk, vagyis a gyúlyuk a cső tetején helyezkedhetett el, melyhez a katona a jobb kezében tartott kanócot érintette lövéskor.

A két fegyvertípus összehasonlításához további támpontokat is biztosít a *Kriegsbuch*. Von Eyb fontosnak tartotta, hogy rajzot készítsen a csövek átmérőjéről is. Ezek az ábrázolások lehetőséget adnak nekünk, hogy a két fegyvertípus kaliberét egymáshoz hasonlítsuk. Az ábrázoláson látható furatokat megmérve megállapíthatjuk, hogy a könnyű puska megközelítőleg fele akkora kaliberrel rendelkezett, mint a szakállas puska. A nehéz szakállaspuskákról tudjuk, hogy űrméretük jellemzően 20-30 mm között mozgott, így von Eyb arkebúzainak csőűrméretét 10-15 mm közé kell helyezzük. A két fegyvertípus közötti jelentős kaliberkülönbség további bizonyítéka az ábrázolt golyóöntőformák és lőportokok közötti méretkülönbségek (8. kép).

1502-ben Bartholomäus Freysleben, I. Miksa német-római császár udvari fegyvertárának parancsnoka készített összesítést 1502-ben a császár rendelkezésére álló haditechnikáról, *Zeugbuch Kaiser Maximilians I* címen,¹¹ melyet Jörg Kölderer (1465–1540) udvari festő illusztrált. A dokumentum, melyben a korszak katonai tűzfegyvertípusainak teljes vetülete megtalálható.

A gyűjtemény által ábrázolt gyalogsági lőfegyverek két csoportba oszthatóak: állványról használt nehéz, többcsövű tűzfegyverek, valamint szakállas puskák, és olyan könnyű puskák (arkebúzok), melyek állvány és villa nélkül használhatóak. A nehéz fegyverek készülhettek bronz és vascsővel is, állványuk kerekkel nem rendelkezett, ami valószínűsíti, hogy inkább voltak alkalmasak erődítésekben történő alkalmazásra, mint mezei összecsapásra (9. kép).

A szakállaspuskák jellemző űrmérete 20-30 mm között mozgott. Egy 1520–30-ra datált példányának csövet értékesítették a Hermann Historica 2019. májusi aukcióján (10. kép). A fegyvercső hossza 88,5 cm, űrmérete 25 mm volt.¹²

E tűzfegyverek különleges változatai voltak a több, kisebb kaliberű, rövidebb csővel felszerelt eszközök, melyeket szintén állványról lehetett működtetni (11. kép).

Az állványos, illetve támasztékból történő alkalmazás bizonyítéka a kezdetleges fa ágyazaton látható szakáll. A gyűjtemény 3, 4 és 6 csövű változatokat mutat be. Lakatszerkezettel, elsütőszerkezettel egyik sem rendelkezett, vagyis a csöveket egyenként, kanóccal kellett elsütni ágyúkhöz hasonló módon, vagyis itt is feltételezhető, hogy több katona kezelte a fegyvert.

Számunkra fontosabbak ugyanakkor a könnyű puskák, arkebúzok, melyekből mind vas, mind bronz csövű változatokról láthatunk ábrázolásokat Freysleben könyvében (12. kép).

Az ábrázoláson ugyanannak a fegyvernek háromféle változata látható. Az előtérben fegyvertöltő és azzal célzó Landsknechtek a legkorszerűbb változatot tartják kezükben, mely tapló lakattal és nyomógombos elsütőszerkezettel rendelkezik. Ennek bizonyítéka jól látható a célzó katona fegyverén. Az előágyat tartó bal kéz középső ujjja egy kis rézgombon nyugszik,

¹¹ BSB Cod.icon. 222. <https://www.wdl.org/en/item/8971/> (A letöltés időpontja: 2018. február 2.)

¹² <https://www.hermann-historica.de/en/auctions/lot/id/14509> (A letöltés időpontja: 2020. november 7.)

mely az elsütőbillentyű alternatívája volt. A lakatszerkezet jóval korszerűbb volt, mint az egyszerű emelőkaros rendszerek. A parázsló taplót vagy kanócot tartó kakast a főrugó ellenében kellett megfeszíteni. A gomb megnyomása oldotta ki az akasztót. A fegyver elsütése így egyrészt gyorsabban történt, másrészt jóval kisebb, csak egy ujjperc mozdulatára volt szükség, ami lehetővé tette a fegyver biztosabb célon tartását. Mindez pontosabb lövést eredményezett, mint a lakat nélküli, vagy egyszerű emelőkaros lakattal rendelkező fegyverek esetében. A fegyvert Freysleben a 330. oldalon *messing hanndtpüchse*, azaz bronz kézpuska néven említi (13. kép).

A másik két típus ennél korszerűtlenebb arkebúz (14. kép). A legkorábbi típus nem rendelkezik sem lakattal, sem felporzó serpenyővel, a gyúlyuk a csőfar tetején helyezkedett el, és így a kanóc kezelésekor a célzás lehetősége korlátozott volt. Az ennél korszerűbb, de még lakatszerkezet nélküli változat serpenyővel már rendelkezett, a gyúlyuk a cső jobb oldalán helyezkedett el, így e típusokkal már pontosabban lehetett célozni.¹³

Nagyon hasonló fegyver jelenik meg a *Theuerdank* című műben, mely I. Miksa kalandos útját mutatja be verses formában, hogy nőül vegye Brugundi Máriát 1477-ben.¹⁴ A könyv 366. képén láthatunk az inventárium ábrázolásának megfelelő könnyű arkebúzt Miksa kezében (15. kép).

A fegyver az inventáriumban található modernebb, lakattal rendelkező típus közé tartozik. A művet először 1517-ben adták ki, így időben igen közel áll a mohácsi csatához.

Tűzfegyverek a páviai csata ábrázolásain

A kor számunkra legfontosabb alkotásai, melyek segítenek a fegyverzet kérdésében is eligazodni, az itáliai háborúk idején készültek. Ezek közül is keresésünket érdemes szűkíteni azokra a műalkotásokra, melyek a 16. század első harmadában születtek meg. A páviai csatát ábrázoló műalkotások legismertebbjait vesszük most nagyító alá.

Az egyik legfontosabb rendelkezésünkre álló műalkotás a nápolyi Museo Capodimonteben őrzött hét szőnyegből álló faliszőnyeg sorozat. A monumentális alkotásokat Bernard Van Orley (1488–1541) készítette az 1528 és 1531 közötti időszakban¹⁵, vagyis nemcsak az ábrázolt esemény, hanem a szőnyegek születése is igen közel áll mind az 1525. évi páviai, mind az 1526. évi mohácsi csatához. Az alkotás nemcsak a felszerelések, hanem az alkalmazott harcászati megoldások tekintetében is fontos információt nyújt számunkra (16., 17. kép). Négyesi Lajos a mohácsi tömegsírok elhelyezkedése és a faliszőnyegek tábori erősítései

¹³ Kozák Károly hasonló fejlődési utat fogalmazott meg, mellyel a szerző teljes mértékben egyetért. *Kozák* 1957. 169. o. és *Kozák* 1974. 298. o.

¹⁴ *Theuerdank* 1519. BSB <https://daten.digital-sammlungen.de/~db/0001/bsb00013106/images/> (A letöltés időpontja: 2020. november 8.)

¹⁵ Museo Capodimonte, 144489. A szőnyegek méretei: 435x789 cm. <https://www.riha-journal.org/articles/2014/2014-oct-dec/paredes-battle-of-pavia> (A letöltés időpontja: 2020. november 7.)

tekintetében vont párhuzamot korábban. Elmélete magyarázatot adhat a tömegsírok elhelyezkedésére.¹⁶

A hét darabból álló sorozat ábrázolásain nagy mennyiségben találunk tűzfegyvereket. Az első kép jobb alsó, és középső traktusában találunk gyalogos lövészeket, akik francia nehézlovassággal harcolnak (18. kép). A könnyű fegyverzetű lövészek mind rövid Landsknecht arkebúzzal vannak felszerelve. A fegyverek kalibere egészen biztosan kicsi, amit magyaráz a kép jobb alsó sarkában látható lövész katonák vállon átvetett borszíjon függő lőportartóinak apró mérete. A fegyverek mindegyike rendelkezik töltővesszővel, a lakat formájából egyszerű kanócos, vagy taplólakatos puskára következtethetünk. Az elsütőszerkezet kioldása elsütő kar segítségével történhetett, melyet a katona a jobb kezével kezelte. Erre a fegyverek tartásából lehet következtetni.

A második faliszőnyegen ugyanezeket a Landsknecht lövészeket láthatjuk a bal alsó negyedben (19. kép). Az ábrázolás némi eligazodást ad számunkra a harcrend és puskás harcászat tekintetében is: a lövészeket tömör, zárt harcrendben alkalmazták, a kép centrumában pedig egy teljes sor puskáinak egyszerre történő elsütését láthatjuk, vagyis a lövészek sor-tüzet lőnek a francia nehézlovasságra. További adalék számunkra, hogy több katona felszerelésében megjelenik a lőporszaru. Érdekes, hogy a lőporszaruk kiömlőnyílása nem a szaruk csúcsánál, hanem a fa dugóval lezárt vastag részének közepén helyezkedik el.

A harmadik ábrázoláson nem látunk lövészeket, a kép bal alsó sarkában azonban egy elhagyott Landknecht arkebúz fekszik a földön (20. kép). A fegyveren jól látható a töltővessző, a fegyverre tekert kanóc, valamint az elsütőkar is. A negyedik képen egyetlen, nehézlovakok elöl menekülő lövészkatonát láthatunk, amint az előre kiásott lövészgödörök felé hátrál a hidegfegyveres gyalogosokkal. Fegyvere hasonlóképpen könnyű arkebúz. Az ötödik kép jobb felső sarkában, a távolban láthatunk csak valószínűsíthetően arkebúzosokat. A hatodik képen könnyebb fegyverzetű lovasság üldözi a folyó felé tartó francia nehézlovasságot. Tűzfegyverhasználatra utaló részt nem találunk az ábrázoláson.

A hetedik falikárpit a gyalogság üldözésére koncentrált. Tűzfegyverek használatára utaló ábrázolást szintén nem tartalmaz, mindössze egyetlen számunkra érdekes része lehet az alkotásnak: a kép bal oldali középső részén a lövészgödörben egy katona rövid eszközt tart a kezében, mellyel mintha fél szemét behunyva felfelé célozna. Az eszköz mérete és fogása kísértetiesen hasonlít a későbbiekben tárgyalt *Mönchsbüchse* nevű kezdetleges pisztolyra.

A sorozat folyamatának értelmezése arra is következtetni enged, hogy a puskás gyalogságot a harcelőkészítés időszakában alkalmazták, a csata eldöntésében és az üldözésben a hidegfegyverrel felszerelt lovasság és gyalogság jeleskedett. Ugyanakkor a hét ábrázolásból kettő központi témája a tűzfegyveres gyalogság, ami bizonyítja a csapatnem fontosságát. Továbbiakban megállapíthatjuk, hogy a nehéz tüzérségi eszközökön és a könnyű arkebúzon kívül nem jelenik meg semmilyen más tűzfegyver az ábrázolásokon.

¹⁶ *Négyesi* 1994. 64. o.

Roprecht Heller *A páviai csata* című, 115x128 cm-es festménye 1529 körül készült, ma a stockholmi Nemzeti Múzeumban található (21. kép).¹⁷ Az olajfestmény több traktusában találunk lövészkatonákat. A középső szekcióban pikás négyszögek között elhelyezkedő zárt lövész harcrendet láthatunk, melynek első katonái már sortüzet lőnek az ellenséges pikásokra. A festmény a lövészek alkalmazásának egy további módját is bemutatja ebben a traktusban: a kép centrumában látható épület fedezékében (vagy annak elfoglalása érdekében) csatárokat küldtek ki a lövészek közül. Ez a nyitott lövész harcrend egyik legelső ábrázolása (22. kép).

A kép alsó traktusában szintén zárt lövész harcrend látható fehér köpenyben (23. kép). A katonákon jól látható a töltéstok, melyben a töltet összetevőit tarthatták. A festmény összes lövészkatonája könnyű arkebúzzal van felszerelve. Ennél nehezebb tűzfegyver a képen nem fedezhető fel. A fegyverek fogása azonban különbözik a nápolyi faliszőnyegen láthatótól: a katonák sokkal inkább mellkasukhoz (hasukhoz) szorítják a fegyver tusatálpát, mint célozónának a puskával.

A két tartási mód valószínűleg egymással párhuzamosan létezett. August Esseinwein 1872-ben, Lipcsében megjelent *Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen* című művében egy 1517. évi nürnbergi parancsot idéz, mely szerint lehetőleg minden arkebúzos lövésznek olyan fegyvert kellett biztosítani, mely rendelkezett lakatszerkezettel, melyhez biztosítottak egy tüt a gyúlyuk tisztításához, és melyet tudni kellett az archoz fogva elsütöni, hogy „a rosszindulatú pletyka a pontatlan lövésekről elkerülhető legyen”.¹⁸

A képen látható fegyverek fogásából (a jobb kéz a tusatálp környékén helyezkedik el, a bal kéz az előágyat úgy fogja, hogy az egyik ujj mintha egy gombon lenne) arra következtethetünk, hogy olyan taplólakatos/kanócos puskákat látunk, melyek elsütőgombja az előágyon helyezkedett el, így az elsütőszerkezetet bal kézzel kellett működtetni. A nehéz tüzérségi eszközökön és könnyű puskákon kívül nem jelenik meg más tűzfegyver ábrázolása a festményen. Fontos forrásunk egy ismeretlen festő által készített mű is, mely a leedszi Royal Armouries gyűjteményében található (24. kép).¹⁹ Készítését 1525-re datálják. A 181x208 cm-es olajfestmény centrumában láthatunk arkebúzos lövészkatonákat, pikás harcrendek között. A lövészek egy tömbben helyezkednek el, fegyverüket a Heller által is ábrázolt módon a mellkashoz szorítják sokkal inkább, mint vállba vennék. Ágyúkon, és a könnyű lövészek Landsknecht arkebúzain kívül más tűzfegyver nem látható az ábrázoláson.

Hasonló lőfegyvereket találunk egy Jan Cornelisz Vermeyennek tulajdonított 53x68 cm-es olajfestményen (25. kép), mely a brüsszeli Királyi Szépművészeti Múzeum gyűjteményében található, leltári száma: No. 1300.²⁰ Az 1525-ben készített műalkotáson több helyen is látha-

¹⁷ [https://www.wikidata.org/wiki/Q18599477#/media/File:The_Battle_of_Pavia_\(Rupert_Heller\)_-Nationalmuseum_-_1722.tif](https://www.wikidata.org/wiki/Q18599477#/media/File:The_Battle_of_Pavia_(Rupert_Heller)_-Nationalmuseum_-_1722.tif) (A letöltés időpontja: 2020. november 7.)

¹⁸ R. Coltman 2014. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00665983.1910.10853136> (A letöltés időpontja: 2020. október 1.)

¹⁹ Royal Armouries I. k. 142. <https://collections.royalarmouries.org/object/rac-object-36172.html> (A letöltés időpontja: 2020. november 7.)

²⁰ <https://www.riha-journal.org/articles/2014-oct-dec/paredes-battle-of-pavia> (A letöltés időpontja: 2020. november 7.)

tunk pikásokból és arkebúzos lövészekből álló tömör gyalogsági négyszögeket. A gyalogos lövészek a pikás négyszögek szárnyain vagy frontján helyezkednek el (26a-b. kép).

A fegyverek minden kétséget kizárólag könnyű arkebúzok, melyek tusáját a katonák hasukhoz szorítják. A képen ágyúkon és könnyű arkebúzokon kívül más tűzfegyver nem azonosítható. Nagyon hasonló, szinte e kép másolatának is tekinthető festményt tulajdonítanak Joachim Patinir németalföldi mesternek, mely Bécsben, a Kunsthistorisches Museum gyűjteményben található. Szerzősége azonban megkérdőjelezhető, hiszen a művész egy évvel a csata előtt meghalt.²¹

Lőfegyverek a mohácsi csata ábrázolásain

Az említett festmények a mohácsi csatához legközelebb eső döntő összecsapást dolgozzák fel, de hozhatnánk még bőven példát a korszakos művészek munkáiból. Jan Cornelisz Vermeyen, Giorgio Vasari, Melchior Feselen, Jörg Ratgeb, és számos más korszakos művész alkotásai és egyéb korabeli ábrázolások bizonyítják, hogy a 16. század első felében a gyalogság tűzfegyverei között felesleges keresnünk más típusú lőfegyvert, mint a könnyű arkebúzt. A villás támasszal használt, nagyobb kaliberű muskétát a mohácsi csata idején még nem alkalmazták. Érdekes adalék, hogy a nehéz, állványra szerelt dupla szakállas puskák nem szerepelnek az ábrázolásokon.

A mohácsi csata több, korszakban készült ábrázolása is hasonló tűzfegyverzenéről tanúskodik.

Arkebúzokkal felszerelt lövészeket láthatunk az Ibrahim bin Ali által 1575-ben másolt miniatúrán is (27. kép).²² A miniatúra bal felső traktusában kapnak fontos szerepet a tűzfegyverek. A török tüzérség ágyúi felé menetelő keresztény gyalogság látható, mögöttük II. Lajos királlyal. A harcrendről nehéz a miniatúra alapján bármit is megállapítani, az ábrázolt fegyverek ugyanakkor nyújthatnak támpontot. A miniatúra ábrázolása igen elnagyolt, a fegyverek valódi mérete tekintetében nem szolgálhat pontos forrásként, ahogy az ábrázoláson látható többi fegyver is aránytalan. Egy dologban azonban biztosak lehetünk: a fegyvertípus az arkebúzok közé tartozik, mivel nem rendelkezik a későbbi muskétákra jellemző támasztékkal. Az ágyazás is inkább hasonlít a Landsknecht arkebúzokra, mint a későbbi muskétákra.

Szulejmán életének fontos eseményeit megörökítő *Süleymanname*²³ is hangsúlyt ad a mohácsi csata eseményeinek. Puskás gyalogság két ábrázoláson jelenik meg (28., 29. kép). Az elsőn török lövészeket láthatunk könnyű arkebúzokkal, melyek formája, mérete kísértetiesen emlékeztet a Landsknecht arkebúzokra. A fegyver fogásából, a célzás módjából arra is következtethetünk, hogy ezek lakatszerkezettel és irányzékokkal is rendelkeztek. Villát,

²¹ <https://www.wikiart.org/en/joachim-patinir/battle-of-pavia> (A letöltés időpontja: 2020. november 7.)

²² Hist. osm. 41. (Flügelkatalog No. 1010.) folio, 369. levél, azaz 737. l.

²³ Tokapi Palota, Müzesi Müdüriyeti, Isztambul.

támasztékot a képen nem láthatunk, mindegyik puska rövid. Érdekes adalék a puskás harcászathoz, hogy a lövegek mögött felsorakozó lövészek egymást váltva lönek sortüzeket: míg az első sor tölt, a második lő. A második ábrázolás bal felső sarkában a csata után előrenyomuló török lövészeket láthatjuk Szulejmánnal a központban. Az ágyúkon és könnyű puskákon kívül nem látható más típusú fegyver. A két ábrázolás rövid, könnyű arkebúzái erős hasonlóságot mutatnak a Landsknecht arkebúzókkal, ami magyarázható a löfegyverek európai importjával. Ezt igazolja a kézfegyverek Magyarországról történő exportját tiltó jogszabály is 1525-ből, mely az Oszmán Birodalomba irányuló kivitelt volt hivatott megakadályozni.²⁴

A csata keresztény műalkotásai is segítséget nyújtanak az eligazodásban. A közelmúltban megismert *Des Türckischen Keysers Solymon Schlacht. So mit dem König von Hungern gethan, Anno rc. XXVI.* című metszetet a művészettörténet Hans (Leonhard) Schäufelinnek tulajdonítja, aki a *Theuerdank* fametszeteinek készítésében is részt vett. Az egylapos nyomtatványt Bambergben őrzik, az illusztráció a csata évében készült.²⁵ Az ábrázolás felső traktusában gyalogosok, alul lovasság harca látható (30. kép). Löfegyvert csak a felső részben, két török katona kezében láthatunk. Az elől álló katona céloz és lő, miközben a mögötte álló társa újratölti fegyverét. A puskák megfelelnek a könnyű arkebúzáról alkotott képünknek: csövük rövid, támasztó villa az ábrázoláson nem látható. A könnyű lövészfegyvereken és lövegeken kívül más típusú löfegyver nem jelenik meg.

Izgalmas megvizsgálni Johann Schreier *A mohácsi csata* című festményét is,²⁶ mely több, mint 30 évvel a csata után, 1559-ben készült (31. kép). Az *Ehrenspegel des Hauses Österreich* című kódex 760–761. oldalán látható, ma az Österreichische Nationalbibliothek őrzi az eredetét.²⁷ A kép, mely sem a keresztény, sem a török oldalon nem ábrázol löfegyveres katonákat számunkra jóval kisebb forrásértéket képvisel, mint a korábban vizsgált alkotások. Sokkal inkább közismertsége, mint hitelessége miatt emeltem be a listába. A képnek egyetlen olyan részlete van, mely kis képzelőerővel izgalmas lehet számunkra. A festmény bal traktusának alsó harmadában látható II. Lajos király teljes vértben. Kezében rövid eszközt tart, amely akár rövid löfegyver is lehet. Erre utalhat csuklójának furcsa pozíciója, mintha egy pisztolymarkolatos karabély agyonyakát fogná. A fegyver nem felismerhető, de más esetet az ábrázoláson nem találtam, melyben hasonlóan természetellenes tartásban markolna rá katona fegyvere nyelére, markolatára. Ez a csuklólé helyzet löfegyver fogása esetén lehet indokolt. A fegyver hossza is hasonló a későbbiekben bemutatott leeds-i/komáromi kerékmarkolatos arkebúz méretéhez, de a műalkotás megszületése és a csata közti több évtizedes távlat

²⁴ B. Szabó 2019. 83–84. o.

²⁵ Papp 2019b. 366–384. o.

²⁶ BSB, CGM 896, fol. 760–761. <https://daten.digitale-sammlungen.de/0010/bsb00103106/images/index.html?id=00103106&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=760> (A letöltés időpontja: 2020. november 9.)

²⁷ Papp 2019a. 149–193. o.

tükrében ezen talán felesleges is lamentálni, ennél sokkal valószínűbb, hogy a képen egyszerű vezér- vagy marsallbotot látunk.

Gyűjteményekben fellelhető lőfegyverek

Megnevezett forrásainkból pontosan tudjuk tehát, hogyan nézett ki az a könnyű puska, mely a mohácsi csatában is szerepet játszhatott a keresztény oldalon. Nem kereshetünk hát nehéz, villával megtámasztott muskétákat. A múzeumok, gyűjtők által birtokolt antik tűzfegyverek szelektálásánál szigorúnak kell lennünk, mivel forrásaink egyetlen, nem állványról használt fegyvertípus korszakos jelenlétét igazolják: a Landsnecht arkebúzt. Ezek a fegyverek ritka kincsei az állami és magán gyűjteményeknek. A Landsknecht arkebúz tehát jóval rövidebb, mint a szakállas puskák (annak kétharmada, háromnegyede a hosszúsága), elég könnyű ahhoz, hogy se villára, se támasztékra ne legyen szükség kezelésénél, ürmérete megközelítőleg fele a szakállas puskákénak, ágyazása pedig jellegzetes, a számszerűak erősen szögletes ágyazása és a korszerű puska ágyazatok közti átmenetet képviseli, rendelkezik töltővessző csatornával, továbbá lakatszerkezettel, emelőkaros, elsütőbillentyűs vagy nyomógombos elsütőszerkezettel, de a korszakban jelen lehettek még a lakatszerkezet nélküli változatok is, bár ezekre példát a páviai csata ábrázolásain nem találunk, így valószínűsíthető, hogy a mohácsi csata idején ezek már elavultnak számíthattak. Jelenleg kevés olyan fegyvert (helyesen fegyvercsövet) ismerünk, mely kapcsolatba hozható a mohácsi csatával. Az egyik bronz fegyvercső a Magyar Nemzeti Múzeumban található 55,31 74 leltári számon (korábban 115/1887-8). A cső vásárlás útján került a gyűjteménybe, valószínűleg 1887-ben. A 61 cm hosszú bronz fegyvercső kartonja szerint a lelet a mohácsi csatáról származik (32. kép). A durva megmunkálású katonai fegyverhez tartozó cső minden kétséget kizárólag 15. századi eredetű. A cső már oldalt elhelyezett kezdetleges serpenyővel rendelkezik, de korszerű értelemben vett ágyazattal még nem; a kéziágyúkra jellemző módon a csőfarnál kialakított köpűbe illeszkedett a fegyver fa nyele. A serpenyő elhelyezkedéséből arra következtethetünk, hogy korszerű lakattal a fegyver nem rendelkezett. A cső ürmérete 13 mm körüli.²⁸

Kozák Károly további két, mohácsi csatával összefüggésbe hozható, vas szakállas puskacsövet említ 55.3627 és 55.3646 leltári szám alatt. Mindkét cső 24 mm-es ürméretű, és tekintélyes tömeggel rendelkezik: egyik 11,2, a másik 8,9 kg. Ezek a csövek állványról működtetett fegyver fő elemei. Bár ilyen fegyvereket nem találunk a korábban elemzett képzőművészeti alkotásokon, ezek lehettek az idézett írásos forrásokban szereplő nehéz szakállas puskák.²⁹

²⁸ A fegyvercső a MNM állandó kiállításában megtekinthető, de a járványhelyzet miatt pontos ürméret mérést egyelőre nem végezhetünk. Kozák Károly mérése szerint 13 mm. Az általa vizsgált bronz nyélbeütős puskák ürmérete 10-16 mm között mozgott. *Kozák* 1974. 291. o.

²⁹ *Kozák* 1974. 300. o. Kozák további nehéz, 25-30 mm közötti ürmérettel rendelkező 15. századi szakállas puskát is bemutat 1957-es tanulmányában. Itt jegyezzük meg azonban, hogy a tanulmány

Térjünk azonban vissza a könnyű puskákhoz. A páviai csata ábrázolásán látható Landsknecht arkebúz igen ritka madár a gyűjteményekben, de szerencsére rendelkezünk elegendő példánnyal, melyek tovább pontosíthatják a fegyverről alkotott képet. Ilyen típus található a néhai Michael Trömner gyűjteményében (33., 34. kép). A kanócos, 82 cm hosszú, 14 mm űrméretű Landsknecht arkebúz 1500 és 1540 között készült.³⁰

A fegyver ágyazata korai Landsknecht forma. A tusában fa fedeles kazetta található, melyben a töltővesszőhöz illeszkedő golyósróf és fojtáshúzó található. A lakat korai kanócos lakat, az elsütőszerkezet elsütőbillentyűs. A fegyver nézőkéje a csőfarrá forrasztott csődarab, mely közepére kellett a célgömböt rendezni.

A Trömner gyűjteményben egy további bronz csövű kanócos Landsknecht arkebúz volt található (35. kép), mely szintén 1500–1540 körül készült. A 4,3 kg-os fegyver hossza 99,8 cm, csőhossza 62,4 cm, sima csöve 15 mm űrméretű. A fegyver ágyazása vöröses színű cseresznyefából készült.³¹

A szentpétervári Ermitázsban is találunk könnyű, bronz csövű arkebúzt (36. kép), mely gyártási ideje 1512–15-re tehető. Az 5054 leltári számú fegyver teljes hossza 78,2 cm, csőhossza 52,1 cm, űrmérete 10,9 mm. A puska nürnbergi készítésű, kanócos lakatszerkezettel, gombos elsütőszerkezettel, bronz csővel rendelkezik. A fegyver ágyazására a nürnbergi Behaim patrícius család címerét festették. A töltővessző hiányzik, de a csatorna az ágyazásban ki van alakítva.³²

A Sotheby's 1978. május 23-i aukcióján értékesítettek egy 16. század eleji, 80,65 cm hosszú, 12 mm űrméretű arkebúz csövet (37. kép), mely szintén a keresett fegyvertípussal hozható összefüggésbe.³³ Az arkebúz cső 1515-ben készült Nürnbergben. Anyaga bronz. A csövön látható címer a porosz von Schlaberndorf családé. A csövet a 212. tételszámon értékesítették. Célgömbbel és nézőkével rendelkezik.

Hasonló, 63 cm hosszú, 13 mm-es űrméretű 16. század eleji arkebúz csövet (38. kép) értékesítettek a Hermann Historica aukciósház 2012. április 23-i aukcióján is.³⁴ A cső bronzból készült. A cső alján elhelyezkedő két rögzítő gyűrű egyértelműen arra utal, hogy a csövet fa ágyazásba építették.

A leedsdi Royal Armouries gyűjteményében is található korai, 1500 és 1510 közé datált kanócos/taplólakatos, bronz csövű arkebúz (39. kép) a XII. 1787 leltári szám alatt. A fegyver

175. oldalán található összesítő táblázat hibás, a fegyverek táblázatban jelzett tömege egy tizedessel elcsúszott a szövegben található helyes értékekhez képest. E fegyverek tömege 8,2–24 kg között mozgott. *Kozák* 1957. 175. o.

³⁰ <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=7542&page=1&pp=30&highlight=landsknecht+arquebus> (A letöltés időpontja: 2020. október 12.)

³¹ <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=18532> (A letöltés időpontja: 2020. október 12.), <https://www.hermann-historica.de/upload/80/A80-S/28/> (A letöltés időpontja: 2020. november 7.)

³² <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=15381> (A letöltés időpontja: 2020. november 7.) és *Blair* 1983. 31. o.

³³ <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=10350> (A letöltés időpontja: 2020. november 7.)

³⁴ Hermann Historica A64aw sz. aukciós katalógusa, 2012. április 24–25. 40. o.

hossza 105,5 cm, csőhossza 75 cm, űrmérete 15,1 mm. A fegyver német készítésű. A lakatszerkezet hiányzik, de a rögzítés csavarhelyei látszanak az ágyazáson.³⁵

A nagyszabeni Brukenthal Múzeum is rendelkezik egy taplólakatos arkebúzzal (40. kép), mely 1520 és 1525 között készülhetett. A fegyver hossza 113,5 cm, csőhossza 76,5 cm, űrmérete 12 mm. Az arkebúz nyomógombos, taplólakatos elsütőszerkezettel rendelkezik. Töltővesszője hiányzik, de helyét kialakították a fegyver ágyazatában.

A Celler Garnisons-Museum³⁶ gyűjteményének magyar származású kezelője, Nagy Kristóf hívta fel figyelmünket, hogy múzeumukban is található egy vizsgálatunk tárgyát képező kategóriába tartozó arkebúz (41. kép).³⁷ A fegyver teljes hossza 99 cm, tömege 5,5 kg, csőhossza 56,4 cm, űrmérete 14,5 mm. Formája és lakatszerkezete alapján a 15. század végére, 16. század elejére datálható.

*Megjelenik a muskéta?*³⁸

A szakállas puskák és arkebúzek csoportjai jól elkülöníthetőek, ugyanakkor tény, hogy valamikor a 16. század első felében megjelenik egy fegyvertípus, mely a kettő közötti űrt volt hivatott áthidalni. Igen kevés ilyen „öszvér” fegyvert ismerünk. A legismertebb példány a grazi Landeszeughaus gyűjteményében látható (42. kép). A fegyver stájerországi készítésű, és a kiállítás kurátorai 1525-re datálják. Peter Hofkircher (1490–1557) készítette, aki 1524-től gyártott fegyvereket. A tapló/kanócos lakatos fegyver könnyebb, mint a szakállas puskák (8,7 kg), de még így is nehezebb jóval, mint amit megtartani lehetséges célzás közben. Nem véletlen, hogy a cső alján szakállt helyeztek el. A fegyver azonban egyértelműen egyéni lövészkatonának készült, amit bizonyít a nyomógombos kanócos lakatszerkezet, valamint a töltővessző elhelyezése az ágyazásban. A fegyver kalibere ugyanakkor az arkebúzekhoz áll közel, mindössze 15,7 mm. A fegyvertípus kétségtelenül a későbbi muskéták elődjeként kezelhető, de egyrészt lövedéke nem válik el a könnyű puskák lövedékméretétől, másrészt a muskéták nagy mennyiségű jelenlétét (amennyiben az állványos/támasztékos muskétát nem a szakállas puskákkal, hanem ezzel az átmeneti típusú fegyverrel azonosítjuk) nem igazolják írott forrásaink.

³⁵ <https://collections.royalarmouries.org/object/rac-object-15576.html> (A letöltés időpontja: 2020. október 12.)

³⁶ Hafenstrasse 4, 29221 Celle, Németország.

³⁷ A méréseket és felvételeket Nagy Kristóf, a múzeum munkatársa készítette a szerző felkérésére.

³⁸ <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=7854> (A letöltés időpontja: 2020. szeptember 2.)

*A lovasság tűzfegyverei – Megjelenhettek-e keréklakatos arkebúzők,
lovasság karabélyok és pisztolyok a keresztény lovasság kezében?*

A gyalogság tűzfegyvereinek köre pontosan behatárolható. Sokkal nagyobb gondban vagyunk a lovasság tűzfegyverhasználatával kapcsolatban. A lovasság csapatnemei között megtaláljuk a távolra ható fegyverekkel küzdő könnyű lovas csapatokat, de a mohácsi csata kapcsán tűzfegyvereikről nem rendelkezünk információval, és a korszakos ábrázolásokon is csak az 1540–50-es években jelennek meg a pisztolyok, ahogy az írásos forrásokban is csak lovas arkebúzők jelennek meg, annak ellenére, hogy tudjuk, a rövid lőfegyver – ugyan nem pisztoly névvel – de már létezett.

Munkánkat nehezíti, hogy sem a karabély, sem a pisztoly elnevezés nem jelenik meg abban a kontextusban a korban, ahogy azt ma a szakirodalom használja. Az összes keréklakatos fegyvertípust – mely a gyalogságnál, lovasságnál, illetve egyéb társadalmi rétegeknél megjelenik – egységesen a könnyűpuska kategóriába kell soroljuk. Sem méret, sem egyéb technikai paraméterek tekintetében nem tudunk éles határvonalat húzni közöttük.

A lovasság korai tűzfegyverhasználatáról azonban rendelkezünk ábrázolással. A 734-es számú *Codex Germanicus*-ban található a következő ábrázolás (43. kép). A kódex 1460 körül született, a rajz a kornak megfelelő gótikus vértben tüntet fel két egymással küzdő lovast, egyikük pisztoly méretű fegyvert sül el a másik felé.³⁹

Az ábrázoláson látható fegyver típusa nem beazonosítható, de az egykezes kezeléssel következtetve valamilyen lakatszerkezettel kellett rendelkeznie. Azt is tudjuk, hogy a Német-római Birodalom nehézlovasságának egy részét szemszeríjjal és tűzfegyverrel is felszerelték.⁴⁰

A keréklakat megjelenése kétségtelenül jelentős változást hozott a hadművészetben, hiszen ez volt az első olyan lakatszerkezet, mely lehetővé tette, hogy a lőfegyvert a katona tűzkészen viselje, azt egy kézzel irányozni és elsütöni tudja, azzal kapáslövést adjon le úgy, hogy a kanóc bonyolult kezelésének nem kell figyelmet szentelnie. A mai értelemben vett pisztoly megjelenése és elterjedése is egybe esik a lakatszerkezet megszületésével.

A keréklakat története

A kanóc lakat kitűnő szerkezet volt, mely kétségtelenül nagymértékben járult hozzá a tűzfegyveres harcászat fejlődéséhez. Ez volt az első korszerű értelemben vett lakatszerkezet, mely lehetővé tette, hogy a katona két kézzel tartsa a fegyvert, és az elsütés folyamata közben a célzásra koncentráljon. Az elsütést az elsütőkar, az elsütőbillentyű vagy az elsütőgomb minimális mozdításával lehetett végezni, ami csökkentette annak lehetőségét, hogy a fegyver

³⁹ *Coltman* 2014. 145. o. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00665983.1910.10853136>
(A letöltés időpontja: 2020. október 1.)

⁴⁰ *Péteri* 2019. 113. o.

kimozduljon a lőirányból a lövés folyamata során. A kanócos lakatszerkezet megjelenése ugyanakkor a lőfegyver egy másik, máig szinte változatlan formájú fődarabjának kifejlődésében is kulcsszerepet játszott: megjelent a csövet, elsütőszerkezetet, lakatszerkezetet összefogó ágyazat, mely a tusának és előagnak köszönhetően kényelmessé, biztossá tette a fegyver fogását célzás közben.

A lőfegyver megjelent nemcsak a gyalogság, hanem a lovasság fegyvertárában is, bár kétségtelen, hogy komoly szerepet nem játszhatott, hiszen a kanóc kezelése lóháton komoly kihívás volt: megfelelő mértékben kellett parázslania, melyet folyamatosan ellenőrizni kellett, fegyverbe illesztés előtt le kellett róla fűjni az elparázslott hamut, védeni kellett a környezeti hatásoktól. Mindezeknek köszönhetően a kanócos lakattal felszerelt fegyvert nem lehetett tűzkészen viselni, így értelmetlen lett volna a fegyverből olyan kisméretű változatot konstruálni, mely rejthető, önvédelemre használható. Ha a parázsló kanócot a kakasfőfákba fogatták, onnantól a fegyvert nem lehetett tokba helyezni, ruha alá rejteni.

Az új, keréklakatos mechanika az acél és kova jól ismert kölcsönhatásán alapult. E fegyvertípusok esetében a forgó acélkerékhez szorított kova, pirit vagy markazit adta a szikrát, mely begyújtotta a felporzólóport a serpenyőben, hogy a gyúlyukon keresztül a csőfarba töltött főtöltet is elműködhesse. A keréklakat tehát megoldást kínált egy igen fontos problémára, és mind a polgári, mind a katonai felhasználás tekintetében új horizontot nyitott: alkalmas volt a tűzkész viselésre, és szükségben azonnali lövés leadására. A fegyver működése inentől nem függött a parázsló kanóctól, a fegyver megfeszített elsütőszerkezettel szinte bármeddig tárolható volt. A szerkezet lehetővé tette, hogy a lovasság, az útonállók és a rendvédelem is hatékony lőfegyverhez jusson. Ezekhez a felhasználási módokhoz azonban szükséges volt a könnyűpuska méreteinek csökkentése. Ez vezetett a pisztoly megszületéséhez.

A keréklakatos elsütőszerkezet eredete homályba vész. Egészen biztosak lehetünk azonban abban, hogy a forgó kerék és hozzá szorított kő szikrafejlesztőképességét tűzgyújtásra már használták azelőtt is, hogy a keréklakat megjelent a lőfegyver fődarabjaként. Az elv valóban nem lehetett titok, hiszen a kardok, szerszámok élezéséhez használt forgó fenőkövön szikrát vető acélt mindenki ismerhette. Az acélkerekes gyújtószerkezet egyik legelső említését egy kínai katonai kézikönyvben találjuk. Az 1412 előtt született *Huo-Lung Ching*⁴¹ katonai kézikönyv ír le egy aknák begyújtására használatos szerkezetet (44., 45. kép).

A szerző, Chiao Yü lőporral töltött öntöttvas aknákat ír le, melyeket olyan helyen kellett elásni, melyen az ellenség áthaladt. A jól elrejtett detonátort lőporral töltött, rejtett bambuszcsövek kötötték össze az aknákkal. A detonátor szerkezetének lelke egy acél kerék volt, melyet a forgástengelyre tekert szíj segítségével lehetett megforgatni. A szükséges szikrát a hozzányomott kő biztosította. A robbanás hatását növelte az akna vasköpenyének repeszhatása.⁴²

⁴¹ Tűzsárkány kézikönyv.

⁴² Rimer 2001. 5–6. o.

A keréklakat – vagy az ahhoz hasonlós elven működő tűzgyújtó eszközök – első európai említése a 15. század végére, 16. század elejére tehető. Jelenleg nincs olyan forrásunk, mely bizonyítana kapcsolatot európai felfedezése és a kínai detonátor szerkezet között. A legkorábbra datált ábrázolásunk hasonló szerkezetről a *Löffelholz Kódexben*⁴³ található. A kódex rajzait Martin Löffelholz nürnbergi polgár készítette 1505-ben. A dokumentum több vadászati, illetve fegyverkészítéshez szükséges szerszámot is bemutat, de mindemellett ábrázol két tűzgyújtásra használatos keréklakatos szerkezetet is (46., 47. kép). Az egyik szerkezet hasonlóan a kínai elődhöz, egy forgástengelyre tekert szíj segítségével forgatja meg az acélkereket, míg a másik típus esetében már ugyanezt a feladatot egy lánctaggal a tengelyhez kapcsolódó laprugó (főrugó) végzi el.

A szerkezet megfeszítésére gyűrű formájú kulcs szolgált, mely a forgástengely szögletesre reszelt végére illeszkedett. A lakat része az elsütőszerkezet is, mely az előfeszített rugót oldotta ki. Az elsütőemelő hasonló módon működött, mint a későbbi fegyverre szerelt szerkezetek esetében, de itt billentyű helyett egy rövid kötél meghúzása oldotta ki az akasztót. További fegyverlakatokkal rokon hasonlóság, hogy a szerkezet „lakatlemeze” csavarok segítségével fa felületre volt felrögzíthető.

Hasonló szerkezetekről készült rajzokat találhatunk Leonardo da Vinci 1478 és 1519 között készült *Atlanti Kódexben*⁴⁴ is, a 158. íven. Az itáliai polihisztor is két lakattípust ábrázol, melyek azonban már minden bizonnyal lőfegyver fődarabok. Az egyik ábrázoláson a *Löffelholz Kódex* második, rugóerővel működtetett lakatszerkezetéhez hasonló puskalakat látható, mely elsütőszerkezetét egy, a számszeríjknál és kanócos puskáknál elterjedt emelőkar oldja ki (48. kép). A másik ábrázolt lakatszerkezet (49. kép) különlegessége abban rejlik, hogy laprugó helyett spirálrugó működteti a mechanikát. Ilyen lakatszerkezettel rendelkező keréklakatos fegyver jelenleg nem ismert, így megalapozottnak látszik az a feltételezés, hogy da Vinci a keréklakat ismert változatának továbbfejlesztéséhez készítette tanulmányként az 1513-ban készült rajtot.

Hasonló elven működik a Drezdai Fegyvertár⁴⁵ gyűjteményében található Mönchbüchse,⁴⁶ avagy szerzetespuska. Ez a pisztoly méretű önvédelmi lőfegyver is az acél és kő által létrehozott szikrát használja a felporzó lópor begyűjtására, de az acélkerék helyett egy felérdesített, reszelő-szerű fémlap gyors hátra húzásával hozható létre a szikra. A fegyvertörténészek a fegyvertípus pontos datálásával bajban vannak. A 27,8 cm hosszú, 12 mm űrméretű fegyver elsütőszerkezetének lelke a 68 mm hosszú érdesített fémlap és a kakasfórába szorított kő. A fegyver készítésének idejét 1480 és 1550 közé teszik, és bár a típus – a körülményes elsütés folytán – nem terjedt el, ez lehet az első olyan lőfegyver, mely az acél és pirit vagy kovakő

⁴³ Ma a Löffelholz-kódex a Biblioteca Jagellońska gyűjteményében található, jelzete: Ms. Berol. Germ. Qu. 132. <http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=258834> (A letöltés időpontja: 2018. november 26.)

⁴⁴ Biblioteca Ambrosiana, Milánó. <https://www.codex-atlanticus.it/#/Detail?detail=158> (A letöltés időpontja: 2021. január 2.)

⁴⁵ Rüstkammer Dresden, Residenzschloss, Taschenberg 2, 01067 Dresden, Germany.

⁴⁶ Szerzetes puska.

által létrehozott szikrát használta.⁴⁷ A fegyver a mérete alapján kétségtelenül pisztolynak tekinthető, azonban nem teljesít egy igen fontos kritériumot, mely elengedhetetlen fontosságú: nem lehet a fegyvert egy kézzel kezelni.

A rugóval meghajtott acélkerék, mint tűzgyújtó eszköz tehát létezett már a 16. század legelején. A kérdés, hogy ki találta fel a keréklakakat, tehát helytelennek látszik. Sokkal inkább arra a kérdésre kell majd választ találnunk, hogy ki szerelte azt először lőfegyverre. A szakirodalom jellemzően Johan Kiefus⁴⁸ nürnbergi fegyvermester nevéhez, és az 1517. évhez köti a fegyvertípus feltalálását. Jelen tudomásunk szerint azonban az egészen biztos, hogy nem ekkor és nem ő volt a szerkezet felfedezője.

Ezekből az évekből ugyanakkor rendelkezünk magyar vonatkozású forrásokkal is, melyeket Nyáry Albert dolgozott fel a 19. század második felében. Modenában őrizik a *Hippolit-kódexet*, mely az egri püspökség és az esztergomi érsekség gazdasági számadásait tartalmazza, így az a magyar gazdaságtörténet egy igen fontos forrásanyaga. Dr. Kalmár János, a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársa 1963-ban a múzeum évkönyvében írt cikkében, Nyárynak a *Századokban* közölt tanulmányaira alapozva publikált adalékokat a lakatszerkezet magyarországi megjelenésével kapcsolatban. Tanulmányában, alátámasztandó, hogy e lakatszerkezet hazánkban a két már említett forrásnál korábbi időben jelent meg, a következő információkat adja a keréklakat kontextusában: egy 1501-ből származó adat szerint az egri püspökség főkormányzója 12 dénárt fizetett egy küldöncnek, hogy egy Miskolcon készült fegyvert elhozzon. A puska ára 4 forint volt, a hozzá való golyóöntőformát pedig 20 dénárért vásárolták.⁴⁹ A miskolci hámor tehát ebben az időben már valóban kereskedelmi forgalomra gyártott puskákat, de hogy azok milyen lakatszerkezettel készültek, arról nincs információnk.

1501-ből egy másik puskáról is említést tesz a forrás. Király Tamásnak fizettek ki 4 forintot egy fegyverért, melyről Kalmár János feltételezi, hogy nem kanócos, hanem kerek puska volt. Ezt arra alapozza, hogy a Nyáry által megadott adatok szerint „Ezen puska 4 dukátba került (87 frk. 48 cent.)”, míg „Közönségesebb puskáknak ára 43 frk. 74 centim volt.” Ezt a fegyvert Ferrarába küldték az érsek számára Rusina jegyző segítségével, így feltételezi, hogy Itáliába magyar forrásból kerültek az első kerek lőfegyverek.⁵⁰

A keréklakat magyarországi gyártásának további feltételezhető nyomait találjuk az 1503-as évből. A főkormányzó két forintért tíz darab kereket készíttetett várpuskákhoz, és bár nem egyértelmű, hogy a kódexben megnevezett kerék a lakat alkatrészét, vagy esetleg hagyományos

⁴⁷ Kunz 2009. http://www.feuerwaffen.ch/index_htm_files/Konst_08_Moenchsbuechse.pdf (A letöltés időpontja: 2018 december 4.)

⁴⁸ Temesváry 1988.

⁴⁹ „Pro expensis uni portorio qui iverat ad miskolzi pro uno pisside pro Reverendissimo domino denarios duodecim. Item pro formis ad faciendum globulis pro dicta pisside denarios viginti”, közli: Nyáry 1870. 682. o.

⁵⁰ Kalmár 1963. 65–66. o. Az eredeti szöveg: „Dedi Thome Chirali florenos quatuor pro una pisside, quam missi alio die Reverendissimo domino, per Rusinam tabellarium ferrariam. fl. 4.” Közli: Nyáry 1870. 679. o.

mányos kereket jelent-e, az ár nagyságából következtethetünk arra is, hogy puskához tartozó acél tűzkerékről lehet szó.⁵¹

A keréklakat első bizonyítható szöveges említése a Magyar Királysághoz és az 1507. évhez köthető. Estei Hippolit püspök egy Gáspár nevű cseh szolgát küldött Németországba, hogy vásároljon egy tűzköves puskát 8 forint 50 dénár áron. A tűzköves puska ebben a korban nem lehet más, mint keréklakatos szerkezet. A puska valószínűleg újdonság lehetett, hiszen a fegyvert a bíboros tovább küldette Peter Lardus várnaggyal Ferrarába.⁵²

A keréklakat korai magyarországi megjelenése könnyen érthető, hiszen az ország déli határain ott állt az európai hadszíntér egyik legerősebb fegyveres ereje, az oszmán hadsereg.

A Magyar Királysághoz köthető ugyanakkor a legkorábbi, 1520-ra datált⁵³ keréklakatos pisztoly lelet is, mely ma a leedsi Royal Armouries gyűjteményében található (50. kép). A keréklakatos pisztoly, vagyis inkább az igen rövid lovas könnyűpuska egy Komárom környéki mocsárból került elő a 19. század második felében. A brit gyűjtemény a Southeby's aukcióján vásárolta a fegyvert 1961. június 9-én. A 121-es tételért a múzeum 365 angol fontot fizetett. A fegyvert jól ismeri a fegyvertörténelem. Első említését Thierbach 1888-ban megjelent könyvében⁵⁴ találjuk, története végigkövethető, eredetileg a Haidinger gyűjtemény része volt Elbogenben, majd átkerült a Wilczek grófi család kreuzersteini gyűjteményébe.

A fegyver eredeti regisztrációs lapja a következő információkat osztja meg: „A fegyver itáliai típusú, de tekintettel a Velencei Köztársaság és Magyarország közeli kapcsolataira Dalmácián keresztül, Magyarországon is készülhetett, itáliai hatásoknak megfelelően.” A fegyver hossza 39,4 cm, a csőhossz 29,3 cm, űrmérete 10,9 mm, tömege 1 kg. A leltári száma XII.1765. Rimer szerint olasz készítésű, valószínűleg Pontebba városában gyártották, de nem kizárható a magyar eredet sem.⁵⁵

A regisztrációs lap további fontos információkat ad meg: a lakat a cső jobb oldalához rögzül egy fül segítségével az első részen, míg hátul a csőfaron kialakított nyakrészebe illeszkedik. A szerkezet alkatrészei többnyire a lakatlemezen kívül helyezkednek el, a főrugó nagyon hosszú, az acélkerék és a serpenyőfedél egymáshoz rögzül, mely vagy kinyílás elleni védelmet, vagy az elsütéskor történő önműködő megnyílást szolgálta. Az akasztó és az akasztó rugó helyezkedik csak el a lakatlemezen belül. A cső alatt található a vas töltővessző. A csőfár csavar hátrafelé köpút formál, melybe a rövid, puskatusra hasonlító fa ágyazás illeszkedik.

⁵¹ *Kalmár* 1963. 65–66. o.

⁵² „Item ivit quidam Gaspar Bohemus servitor castri ad Sanctum Farkas ad Halemaniam pro devotione, cui feci dare pro suis servitiis fl. quattuor cum medio et iterum alios quattuor, ut emeret pro reverendissimo domino meo unam pissidem de illis, que incenduntur cum lapide et emit et misi reverendissime dominationi sue Ferrariam per Petrum Lardum castellanum Agriensem etc., in toto faciunt fl. octo cum medio.” *Hippolit* 1992. 259. o.

⁵³ A Royal Armouries eredeti regisztrációs lapja 1530-as évszámot ad meg.

⁵⁴ *Thierbach* 1886.

⁵⁵ *Rimer* 2001. 20. o., valamint a Royal Armouries eredeti regisztrációs lapja, melyet Jacob Bishop könyvtáros bocsátott rendelkezésemre emailben 2020. október 26-án.

A csőfárnál nyolcszögletű, és szőlőindás vésett díszítéssel díszített. A cső a torkolat felé már kerek átmetszetű, és enyhén szélesedik. A torkolatnál körből és V betűből álló fémbélyegző található. A fegyver bal oldalán huszárpálca helyezkedik el, melyhez rögzült a vállon átvett bőrszj. Ehhez akár a töltéshez használt fiolákat is erősíthették.⁵⁶ Hasonló korai, vállon átvett töltéstokokkal rendelkező szjít számos korabeli ábrázoláson láthatunk. A gyalogos könynyűpuskák esetében azonban hiányzik a fegyverekről a huszárpálca. Mindez bizonyítja, hogy a komáromi/leedszi pisztoly lovassági használatra készült. A pisztoly kialakítása hadifegyverekre jellemzően egyszerű, mellőzi a korabeli vadász- és egyéb polgári célra készített fegyverek díszítettségét.

Nagyon hasonló fegyver található a Német Nemzeti Múzeum gyűjteményében Nürnbergben, a W 2035 leltári számon (51. kép).⁵⁷ A vascsövű fegyver mind az elsütőszerkezet, mind a méretek és forma tekintetében közel áll a komáromi/leedszi pisztolyhoz. Teljes hossza 40 cm, a csőhossz 25,1 cm, az űrméret 10,5 mm, a fegyver tömege 0,99 kg. A pisztoly bal oldalához ugyancsak huszárpálca rögzül. A nürnbergi fegyver készítése idejét a 16. század első negyedére teszik.⁵⁸

Különösen izgalmasak számunkra ezek a fegyverek, hiszen az 1526. évből már van forrásunk arról, hogy Szapolyai János lovasított puskásokat igényelt Beszterce ostromához. Az alkalmas fegyver és a lovas lövész paradigmája tehát nem volt újdonság e hadszíntéren, az már a század első harmadában kialakult.⁵⁹

Talán hasonló lovas lövést ábrázol Erhard Schön 1535-ben készült, *Der Zeugmeister*⁶⁰ című rézmetszete, melyen a lovas katona nyerge mellett egyértelműen egy keréklakatos arkebúz függ (52. kép), valószínűleg hasonló huszárpálca segítségével rögzítve, mint a leedszi/komáromi fegyver esetében.

További források állnak rendelkezésünkre, melyek a keréklakatos korai magyarországi elterjedését igazolják. A Magyar Királysághoz köthető a legjobban datálható, keréklakatos fegyvereket is tartalmazó leletgyűjtés is. Kovács S. Tibor szerint⁶¹ 1541-ben, Budától délre a Nyúlfutási-zátonynál vívott ütközet során, a Kopaszi-zátonynál süllyedt el egy kisméretű hadihajó, egy félnaszád teljes személyzetével, fegyverzetével. A maradványokat a Vulkán nevű kotróhajó fordította ki a folyómederből 1873-ban. A 14 gyalogos katonához köthető leletgyűjtés 1873/182. szám alatt került a Magyar Nemzeti Múzeum inventáriumába. Az anyag több szempontból is fontos számunkra: egyrészt minden kétséget kizárólag hadilelet,

⁵⁶ A Royal Armouries eredeti regisztrációs lapja alapján, melyet Jacob Bishop könyvtáros bocsátott rendelkezésemre emailben 2020. október 26-án.

⁵⁷ Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg. <https://objektkatalog.gnm.de/objekt/W2035> (A letöltés időpontja: 2020. október 2.)

⁵⁸ A méréseket a szerző kérésére Fabian Brenker, a múzeum munkatársa végezte el és küldte el 2020. november 3-án.

⁵⁹ B. Szabó 2019. 86. o. és Réfi 2018. 447. o.

⁶⁰ <http://www.zeno.org/Kunstwerke/B/Schoen,+Erhard%3A+Zeugmeister> (A letöltés időpontja: 2020. november 8.)

⁶¹ Kovács 1994. 251–278. o.

bizonyítva, hogy a keréklakatos szerkezet igen korán megjelent a hadi használatban. Másrészt a tárgyak pontos datálásában nem egy-egy önálló fegyverre kell hagyatkoznunk, hanem a rendelkezésre álló vértzet elemek és hidegfegyverek is fontos támpontokat biztosítanak. 14 kard, 12 mellvas, 5 sisak, 2 sodronyvért, 16 fegyvercső és 7 keréklakatos puskalakat került elő, melyek száma a fellelés óta sajnos csökkent, de még ma is jelentős része megvizsgálható a leletanyagnak. A lakatszerkezetekről és csövekről megállapítható, hogy összetartoznak. Ma ebből megvan: 3 sisak, 5 keréklakatos elsütőszerkezet, 5 kard és 6 szablya, 11 mell- és hátvas, valamint 7 puskacső. A leletanyag közös ismertetőjegyei: a leletek összetartoznak, az együttes minden darabja a 16. század első harmadára datálható, a stílusjegyek alapján Stájerországban, dél-német vagy észak-olasz (Genova) területeken készülhettek.

A puskacsővek és lakatok képezik a leletanyag számunkra legfontosabb részét. A következő fegyvercsővek maradtak meg a MNM fegyvertárban:

Leltári szám	Hossz	Űrméret	Egyéb paraméterek	Megjegyzés
59.8003	647	11	Célgömb, irányzék, 4 mm gyúlyuk	töltve, golyó
59.8005	640	10	Célgömb, irányzék, 4 mm gyúlyuk	töltve, vágott ólom
59.8002	668	11	Célgömb, irányzék, 4 mm gyúlyuk	
59.8006	721	10	Célgömb, irányzék, 4 mm gyúlyuk	
59.8004	637	10	Célgömb, irányzék, 4 mm gyúlyuk	
59.8007	777	11	Célgömb, irányzék, 3 mm gyúlyuk	töltve, 2 lövedék
59.8008	716	10	Célgömb, irányzék, 3 mm gyúlyuk	töltve, 2 lövedék

Mindegyik fegyvercső szinte azonos méretű, és azonos, 10-11 mm űrméretű, sima (huzagolatlan), ami egy jól kézzelfogható bizonyíték a kezdetleges katonai szabványok megjelenésének. Egy alakulon belül azonos típusú fegyverek rendszeresítése nagymértékben könnyítette a katonai logisztikát. Ugyan a megfelelő méretű lövedékeket egészen biztosan nem központi forrásból biztosították a katonák számára, a bajtársak megoszthatták a feladatokot: az egyikük által öntött lövedékek mindannyiuk fegyveréhez használhatóak voltak. Mindegyik fegyver gyúlyuka 3-4 mm átmérőjű, ami igen nagynak mondható. A gyúlyuk mérete a használat során folyamatosan növekszik, mivel a szűk furaton kifújó lőporgázok a lángvágóhoz hasonlatosan pusztítják a fémeket. Ha a furat mérete meghaladta két lőporszemcse nagyságát, vagyis a csőbe töltött lőporszemcsék kipereghettek a serpenyőbe, a lyukat behegesztették, és újrafűrték. Erre utaló nyomot e csöveken nem találtunk. A gyúlyukak

méretéből arra is következtethetünk, hogy a fegyverbe mai értelemben véve durva, 1,5-2 mm szemcseméret feletti, granulált⁶² puskaport töltöttek. Mindegyik cső rendelkezik nézőkével (hátsó irányzékkal) és célgömbbel (első irányzékkal). A hét csőből négy töltve maradt, három viszont ki van löve, ami bizonyítja, hogy a félnaszád harc közben sülyedt el. Endoszkópos vizsgálat segítségével további információkat szerezhettünk a csövek töltés módjairól is. Két cső esetében a lövedék egyszerűen a lőporra van nyomva, látható fojtásanyag nélkül. Az egyik cső esetében a lövedék fölé csepű fojtást töltöttek (ez tartotta helyén a csőnél kisebb ólomgolyót), a negyedik cső esetében pedig a lövedék szövetfojtásba, flastromba van csomagolva.

A leletanyaghoz tartozó keréklakatok szintén egységes képet mutatnak. Mindegyik az úgynevezett balti, vagy kurlandi lakattípushoz tartozik, mely esetében az elsütőszerkezet alkatrészein kívül (elsütőemelő, elsütőemelő rugó, elsütőbillentyű) minden egyéb fémrész a lakatlemezen kívül helyezkedik el. A szögletes tengellyel rendelkező acélkereket egy bölcső fogja a lakatlemezhez. A fűrűgő – ahogy a komáromi/leedszi fegyver esetében is – igen hosszú, jelezve, hogy a rugókészítés tudománya még kezdetlegesnek volt mondható. A fűrűgő a kerék mögött helyezkedik el, ez fontos különbség a komáromi fegyverhez képest. A 16. század második negyedére a keréklakatnak számos egymással párhuzamban létező válfaja alakult ki. A fegyvert biztosító rendszerrel is ellátták: a serpenyő bezárása rögzítette a megfeszített kereket vértlen elműködés ellen. A serpenyő megnyitása nem automatikusan történt, azt a katonának a lövés leadása előtt kézzel kellett kinyitni. A lakatlemez csavarja rögzítette a fegyverek bal oldalán a kezdetleges, csak egyik oldalán zárt huszárpálcát, mellyel a fegyvert vállsúlyhoz, övhöz lehetett rögzíteni. A fegyverlakatok készítésének idejét Kovács S. Tibor 1520 és 1530 közé helyezi, származási helyük a mesterjegyek alapján Dél-Németország, Nürnberg.⁶³

A vértéken, hideg- és tűzfegyvereken számos fémbélyegző azonosítható, melyek 16. századi eredetre utalnak. Azonosíthatóak nürnbergi, suhli, augsburgi, passauai mesterjegyek, melyek közül a legrégebb keresztet formáló beütővel először 1450 és 1500 közé datált szakállas puskacsövön találkozhatunk.⁶⁴ A pontos datálás a beütők alapján ugyanakkor nehéz feladat, hiszen ezek akár egy-másfél évszázadon keresztül is használatban maradtak. A leletanyag egyéb darabjai azonban egyértelművé teszik, hogy a fegyverek a 16. század első harmadában készültek (53., 54. kép).

⁶² A granulált lőporok megjelenése is korszakunkhoz köthető. A porított lőporokkal szemben a granulált lőporok esetében biztosítható volt, hogy egy-egy lőporszemcsében az összetevők aránya még hosszas szállítás és tárolás esetén is azonos maradjon, ami a porított lőporok esetében nem állítható: szállítás során a különböző fajsúlyú, egymáshoz mechanikai behatással préselt elemek szétváltak és rétegződtek. A granulált lőporoknak köszönhetően a töltet erejének befolyásolására is új eszközt kapott a hadművészet: a finomabb szemcseméretű lőpor egységnyi térfogata erősebb volt a durvább szemcseméret hasonló egységnyi térfogatánál. Ez lehetővé tette, hogy a csőhosszhoz és kaliberhez legmegfelelőbb lőpor legyen kiválasztható.

⁶³ Kovács 1994. 251–278. o.

⁶⁴ Heer 1979. 1455. o.

A keréklakat megjelenése hozzájárult a lőfegyvergyártás technológiájának fejlődéséhez. A keréklakat elkészítéséhez az órásmester szakértelmével felvértezett fegyvermesterre volt szükség, egy egyszerű kovács a feladatot már nem tudta ellátni.

A keréklakatos pisztollyal felszerelt lovaskatonák első említése is Magyarországhoz köthető. Paulus Jovius⁶⁵ Székesfehérvár 1543. évi ostromával kapcsolatosan emlékezik meg arról, hogy a császári zsoldosok keréklakatos fegyverei felkeltették a török katonák érdeklődését.⁶⁶

A keréklakat elterjedése

A keréklakat, és annak megjelenéséhez köthetően a rövid lőfegyver elterjedése robbanásszerű jelleget mutat az 1510-es években. Az új működési mechanizmus sikerét nagymértékben köszönhette a polgári használati ágak, a vadászat és önvédelem szükségleteinek való nagyszerű megfelelés. A lőfegyver viselése és tartása a 16. század elején már nem csak az előkelő rétegek kiváltsága volt. A helyzet megfelelő értelmezésére jó példát jelentenek a lőfegyvertartást korlátozó jogszabályok, melyek a vizsgált időszakban születtek. Az első ismert ilyen rendelkezést II. Ulászló király adta ki 1514-ben, hogy lefegyverezze a veszélyesnek ítélt alacsony társadalmi rétegeket: „60. A nem javadalmazott papok, a tanulók, a hajdúk, a parasztok fegyvert és puskát ne viseljenek, mert különben, ha a hajdú fegyvert visel, bárki és bárhol elfoghatja s első ízben ki kell herélni, másodízben, ha megint fegyvert visel, feje essék, vagy más halállal bünhődjék. Ha pedig parasztnak van puskája, annak jobb kezét kell levágni.”⁶⁷

A jogszabály nem foglalkozott olyan technikai részletekkel, mint a gyújtási mechanizmus, ugyanakkor jól mutatja azt a tényt, hogy a lőfegyver széles körben elterjedt eszköz volt a jobbágyság, és egyéb alsóbb társadalmi osztályok esetében is. A keréklakatos fegyver természetesen nem csak a legális tartományban jelent meg. Az új típusú fegyver bűnügyi kockázata olyan magas volt, hogy a könnyen rejthető, tűzkészen viselhető keréklakatos fegyvereket Európa-szerte jogszabályban kellett betiltani. Az első jogszabály, mely egyértelműen a keréklakatos fegyvereket kívánja korlátozni I. Miksa német-római császár nevéhez köthető. Az 1517-ben kiadott rendelet Stájerországban tiltotta be az „önmagukat gyújtó kézi puskákat”, majd egy év múlva a birodalom összes örökös tartományára kiterjesztette a tiltást.⁶⁸

A keréklakatos fegyver tűzkész viselése veszélyeket is hordozott magában. 1515-ben jegyezték fel az első olyan esetet, amikor egy véletlenül elsülő pisztoly balesetet okozott. Wilhelm Rem *Chronica neuer Geschihten* című művében emlékezik meg egy konstanzi

⁶⁵ Itáliai humanista, történész, 1483–1552.

⁶⁶ Delbrück 1990. 41–42. o.

⁶⁷ Kelemen 2009.

⁶⁸ Dittrich 1989. 14. o. és Morin 2020. 86. o. https://www.academia.edu/7966984/The_Origin_of_the_Wheellock_A_German_Hypothesis (A letöltés időpontja: 2020. október 22.)

balesetről, mely során egy augsburgi kereskedő fia, Laux Pfister megsebzett véletlenül pisztolyával egy prostituáltat. A leírás szerint a fegyver „az elsütőszerkezet megnyomása után begyújtotta magát és kilőtte a töltetet.” A hölgy az állán és a nyakán sérült meg, de túlélte a balesetet, és némi anyagi jóvátétel fejében elrendeződött az ügy.⁶⁹

I. Miksa tiltó rendeleteit itáliai jogszabályok követték. 1522-ben Ferrara hercege tiltotta be a „a halálos tűzű kis köves puskákat”,⁷⁰ a velencei Tízek Tanácsa pedig 1532-ben hozott jogszabályt a keréklakatos fegyverek viselése ellen: „Olyan fegyver, melyet mostanában fedeztek fel, önmagától ad tüzet, és mivel olyan kicsik, hogy a ruha alatt viselhetőek, senki nem látja őket. . . Szándékunk szerint, a Tanács hatalma alapján, az összes olyan fegyver mely magától ad tüzet betiltjuk, nem lehet azokat importálni, készíteni és viselni, sem ebben a városban, sem más városokban és tartományokban. . .”⁷¹

A tűzfegyver elterjedése rohamos volt Magyarországon is, amelyet az 1514. évi törvény sem tudott akadályozni. Jó példa erre, hogy 1526 tavaszán, a besztercebányai bányászfelkelés után, a bányászoknak tiltották meg a fegyver, köztük puska viselését.⁷²

A jogszabályalkotás, különösen a fegyverrel kapcsolatos polgári jogszabályalkotás, mindig követő jellegű, ami érthető is, hiszen egy haditechnikai újítás hatásai, a feltalálás pillanatában nem megjósolhatóak. A jogszabályok ilyen gyors egymásutánisága arra enged következtetni, hogy a keréklakatos rövid, rejthető fegyver terjedése valóban robbanásszerű volt. Alig néhány évtizedre volt ahhoz szükség, hogy népszerű legyen Európában. A jogszabályok ugyanakkor azt is bizonyítják, hogy a keréklakatos szerkezethez nemcsak a társadalom felső rétegei fértek hozzá, hanem olyanok is, akik a társadalom perifériáján éltek, sokszor szegény sorban. Jogosnak tekinthetjük a kérdést, hogy ebben az esetben miért nem jelennek meg ezek a fegyverek festményeken, ábrázolásokon, miközben a hidegfegyverek rendre láthatóak a katonaképes előkelőket ábrázoló festményeken? A pisztoly láthatatlanságát több tényező is magyarázhatja: egyrészt ruházat alatti rejtetősége, melyre a jogszabályok is kitérnek, másrészt pedig az erkölcsi háttérű tiltások. A pisztoly viselésének katonai vonatkozású tiltása ugyanakkor eredeztethető fegyelmi kérdésekből is, hiszen a részeg, garázda katona kezében ez a fegyvertípus fokozott veszélyt jelentett. A pisztolynak – értelmezésem szerint – nem az elterjedéshez volt szüksége időre, hanem ahhoz, hogy bevallottan is a lovas katona – és nemes ember – felszerelésének nem derogáló, hanem elfogadott részévé váljon (55. kép⁷³). Ehhez persze arra is szükség volt, hogy nagy mennyiség gyártására alkalmas termelőkapacitás fejlődjön ki.

⁶⁹ Rimer 2001. 7. o. és Morin 2020. 85. o. https://www.academia.edu/7966984/The_Origin_of_the_Wheellock_A_German_Hypothesis (A letöltés időpontja: 2020. október 22.)

⁷⁰ Rimer 2001. 7–8. o.

⁷¹ Morin 2020. 86–87. o. https://www.academia.edu/7966984/The_Origin_of_the_Wheellock_A_German_Hypothesis (A letöltés időpontja: 2020. november 14.)

⁷² B. Szabó 2019. 83–84. o.

⁷³ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Titian_-_Emperor_Charles_V_at_M%C3%BChlberg_-_WGA22965.jpg (A letöltés időpontja: 2021. február 1.)

A fegyverekkel kapcsolatos kifejezések vázlatos etimológiája

Az írott források vizsgálata esetében szükséges nagyító alá helyezni a „pisztoly” elnevezést is, ugyanis egészen biztosak lehetünk abban, hogy a rövid lőfegyverek megjelenésekor ezt a kifejezést még nem kötötték össze a keréklakatos pisztollyal. Ha használatban lett volna, szükségszerűen megjelenik a jogszabályokban is. A pisztolyméretű rövid lőfegyvereket nem osztották csoportokba, ugyanúgy az arkebúzok közé sorolták őket, mint hosszabb változataikat, így az 1520-as években hiába keressük a pisztoly elnevezést e fegyverkategóriára vetítve.

Izgalmas megismerni a kifejezés eredetét. A Magyar Etimológiai Szótár bejegyzése szerint: „Nemzetközi szó a francia *pistole* nyomán; ez német közvetítéssel a cseh *pištala* (‘pipaszár; kézi lőfegyver’) szóból ered, amely a huszita háborúk idején terjedt el; régebbi vélekedés szerint a ~ az itáliai *Pistoia* város nevével kapcsolatos, és előbb egy ott gyártott tör neve volt, majd úgy vonódott át a kézi lőfegyverre. A magyar szó a régi német *Pistol* átvétele a szöveg palatalizálásával.”⁷⁴

A *pištala* kifejezés ugyanakkor furulya jelentéssel is rendelkezik a cseh nyelvben, ami igazolhatja a kifejezés eredetét, hiszen a korai kéziágyúk csövei valóban hasonlatosak voltak egy furulyához. Henri Estienne 1565-ben, Genovában kiadott *Traicté de la conformité du language Francois avec le grec*⁷⁵ című műve szerint a kifejezés valamikor a 16. században ragadt a kisméretű fegyverekre, *pistolet*, vagyis kicsinyítő képzős formában. A kéziágyúkkal való kapcsolatot erősíti Hans Delbrück is, aki szerint a borszlói vár 1485. évi inventáriumában 235 db *Pisdeallen* volt található.⁷⁶ Nem tudjuk, hogy a kifejezés pontosan milyen fegyverre vonatkozott, de a keréklakat korai történetét vázlatosan ismervé, biztosak lehetünk abban, hogy nem dörzskerekes pisztolyra vonatkozott a bejegyzés, hanem más kézi lőfegyverre.

Szintén fontos számunkra a *pistolier* kifejezés, mely az 1540- es évekre már a pisztollyal felszerelt lovas katona tisztán kikristályosodott változatát jelölte. A német lovasság vagy *Reiter*, *Deutschen Reiter*, *Schwarze Reiter*, *Ringerpferde* az 1540-es években nem kísérlet, hanem önálló, erős, ismert csapatnem volt már. Azt is tudjuk, hogy az 1540-es évekre elterjedt a terciók harcrendjének alkalmazása az európai hadszíntereken, melyekkel szemben a lovasság már a karakol harcéljárást alkalmazta, ez bár hidegfegyverekkel is kivitelezhető, hatékonyságát csak tűzfegyverekkel felszerelt lovas csapatnemek biztosíthatták. A pisztoly elfogadottá válása fontos lépést jelentett a lovasság harcászatiának kényszerű megváltozásában. Mindezek kialakulása fejlődési folyamatot feltételez, mely a keréklakatos fegyverek

⁷⁴ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/p-F3534/pisztoly-F3776/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0x-FWF9MZxhpa29ub2tfRjE0RDMiXX0sICJxdWVyeSI6ICJwaXN6dG9seSJ9>
(A letöltés időpontja: 2020. november 5.)

⁷⁵ Rimer 2001. 8. o.

⁷⁶ Delbrück 1990. 52. o.

elterjedésének kezdetétől értelmezendő. Bizonyíték erre, hogy a legkorábbi keréklakatos pisztolyok (komáromi/leedszi pisztoly, nürnbergi pisztoly) mind hadi kivitelű, lovassági használatra tervezett fegyverek.

Összefoglalás

Hogyan nézett hát ki a lőfegyver evolúciója a 16. század első felében? A képlet fegyvertörténeti szempontból egyértelműnek látszik. A századfordulón két típusú gyalogsági lőfegyver terjedt el. A nehéz, állványra szerelhető szakállas puskák, melyek működtetéséhez többnyire két gyalogos katona kellett és támaszték segítségével irányozták őket. Ezek a fegyverek ugyan gyalogsági fegyverek, de egyéni lövészfegyverként nem értelmezhetőek, hiszen nem mozgathatóak könnyen, nem manőverezhetnek együtt a hidegfegyveres zárt harcrendekkel. E fegyvertípus könnyítéséből született meg a 16. század második felében a muskéta, lecsökentett kaliberrel, és könnyített állvánnyal, vagyis a villával. Ezek az átmeneti fegyverek azonban nem terjedtek el a 16. század derekáig. A szakállas puskák (*Hackenbüchse*, *Doppelhacken*) sokkal inkább állnak közel a tüzérségi eszközökhöz, mint a gyalogsági fegyvernemhez. Ezek a fegyverek tehát nem összetévesztendőek a 16. század második felére kikristályosodó valódi muskétákkal.

A másik fegyvertípusunk az arkebúz, mely gyűjtőfogalma volt minden olyan fegyvertípusnak, mely elég könnyű és kicsi volt ahhoz, hogy a katona egyedül is kezelni tudja, állvány nélkül is irányozhassa. Ennek a gyűjtő típusnak léteztek már alcsoportjai, melyek a korban jól értelmezhetőek: a könnyen rejthető, pisztoly méretű fegyverek, valamint a karabély méretű fegyverek, mint a vizsgált Landsknecht puskák, de ezek terminológiai megkülönböztetése csak a 16. század második felétől értelmezhető. Innentől rögzülnek meg a pisztoly, karabély, caliver, petronel, muskéta elnevezések az arkebúz mellett és/vagy helyett.⁷⁷

Ezek a későbbi muskétákhoz képest kisebb kaliberű, rövidebb, könnyebb fegyverek jelentették a lövészkatona általános fegyverzetét a mohácsi csata időszakában. Lőportöltetük kisebb, kilőtt lövedékük könnyebb volt, mint a muskétáké, melyről tudjuk, hogy képes volt a vértzeteket már nagy távolságból is átlőni. Így a fegyvertechnika is igazolja, hogy a páncélos nehézlovasság harctéri szerepének jelentős csökkenését nem szabad a 16. század első felére vetíteni.

A Mohács-vita és a korai tűzfegyverek

A fegyvertípusok és űrméret kérdése fontos részét képezik a mohácsi csatátér körüli vitáknak, hiszen a hadileletek beazonosítása döntő tényező lehet a kérdésben. Bertók Gábor, Haramza Márk és Németh Balázs közös tanulmányban dolgozta fel az eddigi eredményeket *Lövedékek*

⁷⁷ A Mohács 500 kutatócsoport keretében a fegyvertípusok hatásvizsgálatát is el kívánjuk végezni, melyről következő tanulmányunkban számolunk be.

egy mohácsi csataterről címen.⁷⁸ A tanulmány fontos eleme a kiskaliberű, 10–15 mm közötti lövedékek kérdésének előzetes vizsgálata. A tanulmányra válaszként fogalmazott meg Pap Norbert és Kitanics Máté vitairatot *Bertók Gábor tizenhét állítása a mohácsi csata centrumterületéről*⁷⁹ címmel, mely foglalkozik a lövedékek kérdésével is. A következő észrevételeket fogalmazhatjuk meg válaszként a 11–12. pontban leírtakra:

Pap megállapítása Kelenik József tanulmányát idézi: „A XVI. század közepén, második felében a könnyebb kézi lőfegyverek és a muskéták között csak méretbeli különbségek voltak. A lövészek jellemző fegyvere az általában kanócos, 1,2–1,5 méter hosszú, 2,5–4 kg súlyú, 14–18 mm űrméretű könnyű puska volt.« Ha eltekintünk attól a haditechnikai fejlődéstől, ami 1526 és a 16. század közepe, második fele között lezajlott, és a Kelenik-féle adatokat a csata idejére vonatkoztatjuk, akkor is mindösszesen csak 87 db (34%) olyan ólomlövedéket találtak, amely megfelelhet a 14–18 mm közötti űrméret, vagy az a feletti elvárásnak. Kisebb gyűjtésünk szerint azonban a 16. század jellemző kanócos puskája, amelyekből a magyar főúri gyűjteményekben is maradtak fenn példányok, jellemzően 15–20 mm űrméretű volt.”

Kelenik József megállapítása helyes, Pap Norberték értelmezése, és annak a század első felére vetítése azonban helytelen. A század közepétől elterjedő muskéta ugyanis nem azonos sem a Landsknecht arkebúzzal, sem az állványról működtetett nehéz szakállas puskával! Továbbá nem létezik olyan fegyverkategória, hogy „16. század jellemző kanócos puskája”. Koronként, régióként is változik a fegyver jellege. Ha a gyűjteményekben található fegyverek alapján kívánunk űrméret statisztikát készíteni, úgy kizárólag az évszázad első harmadának gyalogos katonai lőfegyvereit szabad csak figyelembe venni. Ezek űrmérete pedig éppen megfelel a vélt mohácsi csatatéren talált lövedékek űrméretének. Ezért helytelen az a kijelentés is, miszerint a „15. századi puskák még nehezek, vastag csövűek voltak, és nagyméretű ólomlövedéket lőttek ki. Probléma volt a lőporgyártás egyenetlen minősége, tehát a hatékonyság miatt sokat használtak belőle, de ez a fegyverek súlyát is megnövelte, mozgathatóságukat jócskán csökkentette”. Eltekintve attól, hogy a gyenge minőségű, de nagy tömegű lőportöltet még önmagában nem indokol vastagabb csövet, mint a jobb minőségű, de kisebb tömegű töltet, éppen a leírtak ellentéte igaz: a 16. század első évtizedeinek legelterjedtebb lövészfegyverei kisebbek, könnyebbek és jól mozgathatóak voltak. Hibásnak tartom ugyanakkor az 1485. évi bosworthi csata analógiáját, hiszen ez 41 évvel Mohács előtt történt és egészen más kultúrkörben.

Vitába kell szálljunk ugyanakkor azzal az állítással is, mely szerint a Kopaszi-zátony leletegyüttesének datálása problémás: „ezeknél a 19. századi kotrásból előkerült fegyvereknél (sisakok, vérték, kardok, szablyák, puskacsövek, keréklakatos elsütőszerkezetek) a pontos lelőhely-kontextus nem rekonstruálható. Nem bizonyítható, hogy a fegyverek összetartoznak,

⁷⁸ *Bertók – Haramza – Németh* 2020. 121–142. o.

⁷⁹ A szerző a tanulmányt közvetlenül emailben küldte el számunkra, majd később feltöltötte az Academia.edu rendszerébe: https://www.academia.edu/44248187/Bertok_G%C3%B3r_tizenh%C3%A9t_%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1sa_a_moh%C3%A1csi_csata_centrumter%C3%BClet%C3%A9r%C5%91l_Reflexi%C3%B3k (A letöltés időpontja: 2020. november 16.)

és így egyetlen elsüllyedt hajóról származnak. A puskacsövek pontosabb datálása ezért minimum kérdéses.” A leletegyüttes összetétele, jellege nagyszerűen megfel Kovács S. Tibor következtetéseinek. A fegyvercsövek további vizsgálata azt is bizonyította, hogy a naszád nem egyszerű logisztikai feladat végrehajtása, hanem harc közben süllyedt el (3 cső kilőve, 4 cső ma is töltött állapotban van), ahogy a fegyvercsövek datálása is alátámasztja a korszakot, hiszen a fémbélyegzők sem zárják ki a 16. század első felére tehető gyártást. Ennél sokkal pontosabb beazonosítást tesz lehetővé azonban a leletegyüttes egésze, hiszen a hidegfegyverek, védőeszközök és tűzfegyverek teljes halmazára támaszkodhatunk, melyek mind a század első harmadára jellemzőek.

Szintén hibásnak tartjuk az 1896. évi Ezredéves kiállítás kismartoni, fraknoi és körmendi fegyvergyűjteményére alapozott statisztikájának használatát. Ez nem differenciál a 16. századon belül, ahogy a katonai és polgári fegyverek között sem, és pontos technikai paramétereket sem ismerünk meg a fegyverekkel kapcsolatosan.

A mohácsi csataterén a Bertók Gábor által vezetett Mohács 500 kutatócsoport jelentős mennyiségű kiskaliberű, 11-15 mm közötti átmérőjű lövedéket talált, melyek Pap Norbert és kollégája számára kétségessé tették, hogy a fellelt leletanyag valóban a mohácsi csatához köthető-e. Meg kell ugyanakkor állapítsuk, hogy a 16. század első harmadában ez a kiskaliberű lövedék nem, hogy a devianciát, hanem éppen az általános halmazt jeleníti meg. A korszak fegyvereinek többsége ugyanis éppen azt a pisztoly-karabély űrméretű lövedéket tüzelte, amit a kutatócsoport Majs környékén feltárt. A nagyobb kaliberű lövedékek jelentik sokkal inkább a magyarázandó tételt a leletanyagban. Az összecsapásban az arkebúz minden típusa, ahogy az állványra helyezett szakállas puskák is megjelenhettek. Tovább árnyalja a helyzetet az a tény is, hogy az újra feltárt tömegsírból eddig egyetlen lövedék került elő, mely mérete alapján 11-12 mm-es, vagyis éppen az általunk meghatározott puska-űrmérettartományt igazolja.

Érdekes adalékokat szolgáltat e fegyvertípusok megjelenése az oszmán hadseregben. Rodosz 1522. évi ostromához a következő gyalogsághoz köthető tűzfegyver mennyiségét halmozta fel a hadsereg: „1000 hosszú puska (muskéta, hozzá 1000 támaszték és 150 000 lövedék), 4500 rövid puska (hozzá 4 800 000 lövedék), 2160 rövid puskához és 1008 hosszú puskához való lőporszaru, 959 kg pamutkanóc...”⁸⁰

Ha feltételezzük, hogy a Fodor Pál által beidézett „hosszú puska” valóban egyet jelent a villás muskétával, akkor miért csak 150 000 lövedéket halmoztak fel hozzá? Ha ez önálló lövészfegyver lett volna, mely hasonlóan gyorsan tölthető, mint a 4500 db rövid puska, akkor milliós tételben kellett volna lövedéket is szállítani hozzájuk. Sokkal inkább azt igazolják ezek az arányok, hogy ezek a szakállas puskának feleltek meg méretben és használat tekintetében is.

Az 1526. évi magyarországi hadjáratra szállított hadianyag esetében még kirívóbb a két típusú fegyver közötti egyensúlytalanság: „4000 puska (ebből csak 1000 jó minőségű),

⁸⁰ Fodor 2019. 30. o.

60 muskéta, 3 millió puskagolyó, 4000 lőporszaru, 105,8 tonna lőpor az ágyúkhöz, 7,7 tonna lőpor a puskákhoz, 30 000 golyó a mezei lövegekhez, 500 gránát/bomba, 1129 kg kén, 1580 kg fehér salétrom⁸¹

Jelen tanulmányunknak nem célja, hogy az oszmán hadsereg tűzfegyvereit feldolgozza, ugyanakkor Ágoston Gábor kutatásai alapján fontos azt is kijelenteni, hogy a török könnyű puskák ürmérete is hasonlóan 11-16 mm között alakult, így ezek a fegyverek is igazolják a kiskaliberű lövedékek kérdését. Ágoston szerint a janicsárok két típusú fegyvert használtak: könnyű, rövid puskákat, melyeket sortüzek lövésére használtak, és nehéz, hosszabb ostrom fegyvereket. A források 12 és 15 gramm tömegű ólomgolyót tüzelő (kb. 12,7 és 13,6 mm ürméretű) fegyverekről tesznek említést. Ennek megfelelő ürmérettel rendelkeznek a török múzeumokban őrzött janicsár puskák is: 11, 13, 14 és 16 mm ürméretű fegyverek találhatóak az oszmán gyűjteményekben.⁸²

A kutatás jelen fázisában nem igazolhatjuk, csak feltételezhetjük a keresztény lovasság tűzfegyverhasználatát, illetve a pisztoly méretű arkebúzek megjelenését a mohácsi csatában, bár tudjuk, hogy a tűzfegyverrel felszerelt lovasság csapatneme már a 16. század első harmadában kialakult Európában. A könnyű puskával felszerelt lovas lövészek gyakori elnevezése ugyanúgy arkebúzos volt, mint a gyalogság hasonló csapatneme esetében.⁸³

Igazoltuk, hogy a Mohács 500 kutatócsoport által megtalált 10-15 mm közötti ólomlövedékek nem csak, hogy származhattak a mohácsi csatából, de éppen ez az az ürméret tartomány jellemző a korszak általánosan elterjedt tűzfegyvertípusára, a Landksnecht arkebúzra. Nem kizárt természetesen az sem, hogy ennél nagyobb ürméretű arkebúzek is megjelentek a csatában, de 16 mm-nél nagyobb kaliberű, 16. század eleji könnyű lövészfegyvert eddig még sem gyűjteményekben, sem múzeumokban nem találtunk.

Mindezeket figyelembe véve fontosnak látjuk azt is, hogy a muskéta kifejezés helyett a mohácsi csata viszonylatában az arkebúz, vagy a kevésbé pontos, de még mindig megfelelő kanócos puska kifejezést használjuk, élesen megkülönböztetve a lőfegyver típusokat. A muskéta elnevezés ugyanakkor nem használható a nehéz, állványról működtetett szakállas puskákra sem. A fegyvertípust egészen biztosan nem nevezték muskétának a mohácsi csata idején. Egy, a csata után két héttel készült újságcikk a szekértábornál maradt néhány, csatározó muskétásokról tesz említést: „Kivonultunk hát a szekérvárból / és rossz csatarendbe álltunk nyolc óra tájt / akkor a törökök is megmutatták egy kicsit magukat / és még a vízen volt a tüzéségünk / amit a csatarendbe hoztunk / ha egyáltalán rendnek nevezhetem / Aztán néhány *muskétás* (kiemelés: NB) a szekértábornál maradt / és mi elkezdtünk tüzelni / ahol csak érhattük a törököt / és így lövöldöztünk és csatározotunk nyolc órától délután 4 óráig”.⁸⁴

⁸¹ Fodor 2019. 30. o.

⁸² Ágoston 2014. 105. o.

⁸³ Réfi 2018. 447. o.

⁸⁴ Új híradás. Hogyan esett meg a magyarországi csata a török császárral. Itt volt egy ember Bécsből, és utána megírta Ottingenbe. 1526. Fordította: *Katona Tamás*. <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=5564> (A letöltés időpontja: 2020. november 21.)

A szöveget Katona Tamás fordította, csakhogy a muskétás szó helyében az eredeti szövegben valójában a *Büchsen* kifejezés áll. A muskéta elnevezés indokolatlanul került a szövegbe, helyesebb lenne a puskás, arkebúzos vagy lövész megnevezés.⁸⁵

Hasonlóképpen javaslom, hogy a lövedékek megnevezése tekintetében is ezt az elvet kövessük: kerülni szükséges a muskétagolyó elnevezést Mohács kontextusában, helyette a puskagolyó, pisztolygolyó, karabélygolyó, arkebúzgolyó, szakállaspuska-golyó lehet megfelelőbb.

Az arkebúz és a szakállas puska paramétereit ötvözte a 16. század derekán megjelent muskéta, miközben az arkebúz mérete és úrmérete a lovassági karabély és a pisztoly formájában élt tovább. A muskétává válás során a 16. század eleji arkebúz kalibere növekedett, csöve hosszabb lett. Mindezek növelték a lövedék mozgási energiáját, átütőképességét.

Érdekes kérdés ugyanakkor a puskavilla megjelenése is. Használatának első említése 1521-hez köthető. Martin du Bellay önéletírásában találkozhatunk először olyan arkebúzzal, melyeket villára támasztva használtak (*les arquebouzes qu'on tiroit sur une fourchette*).⁸⁶ A krónikás szerint a villára támasztott arkebúzt 1521-ben, a ghiarai csatában használták először. A csatában X. Leó pápa és V. Károly seregei csaptak össze I. Ferenc francia király hadaival. Az első ábrázolás a villáról 1530-ból származik. V. Károly Bolognába való bevonulását ábrázoló alkotáson látható arkebúzos lövész katona villával a kezében, puskája ki-nézete nem különbözik az egyéb könnyű arkebúzzoktól, bár úrméretéről információnk nincs.

A muskétás kifejezés a fegyvertörténeti szakirodalom szerint Alba herceg 1567. évi németalföldi hadjárata során jelenik meg. Brantôme⁸⁷ tesz említést a muskétásokról (*Mousquetaries*) és nehéz muskétákról (*gros mousquets*). Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a fegyvertípus ekkor jelent meg, mindössze azt jelzi, hogy mikor tűnt fel a fegyvertípus Észak-Európában. Brantôme arról is hírt ad, hogy a nehéz muskétát Philippe Strozzi rendszerezítette a francia csapatoknál először 1573-ban La Rochelle ostrománál.⁸⁸ A nagyméretű muskéták európai elterjedése tehát igen lassú volt.

Tanulmányunk következő fejezetében a mohácsi csata korszakához köthető fegyverek kezelésével, és a tűzfegyveres harcászattal foglalkozunk.

⁸⁵ *Neue Zeitung, wie die Schlacht zu Ungern mit dem türckischen! Keyser ergangen: Hatt einer vonn Wien so dabey gewest: ... geschriben, 1526.* <https://mek.oszk.hu/03700/03705/03705.pdf> (A letöltés időpontja: 2020. november 21.)

⁸⁶ Blair 1985. 54. o. és Hewitt 1860. 618. o.

⁸⁷ Pierre de Bourdeilles (1537–1614), francia író és katona.

⁸⁸ Blair 1985. 54. o. és Hewitt 1860. 623. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Ágoston* 2014. *Ágoston, Gábor*: Firearms and Military Adaptation: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450–1800. *Journal of World History*, 25. (2014) 1. sz. 85–124. o.
- Blair* 1983. *Blair, Claude*: Pollard’s history of firearms. New York, 1983.
- B. Szabó* 2019. *B. Szabó János*: A Magyar Királyság hadszervezete és hadserege (1490–1529). In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *Fodor Pál – B. Szabó János*. Budapest, 2019. 67–93. o.
- Bertók – Haramza – Németh* 2020. *Bertók Gábor – Haramza Márk – Németh Balázs*: Lövedékek egy mohácsi csatateréről. In: Eke mentén, csata nyomában. Szerk. *Haramza Márk, Kovaliczky Gergely, Bertók Gábor, Simon Béla, Galambos István, Türk Attila*. Budapest, 2020. 121–142. o.
- R. Coltman* 2014. *R. Coltman, Clephan*: The Military Handgun of the Sixteenth Century. 2014. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00665983.1910.10853136> (A letöltés időpontja: 2020. október 1.)
- Csikány – Eötvös – Németh* 2012. *Csikány Tamás – Eötvös Péter – Németh Balázs*: A szabadságharc kézi lőfegyverei, 1848–49. Budapest, 2013.
- Delbrück* 1990. *Delbrück, Hans*: The Dawn of Modern Warfare. Nebraska, 1990.
- Dittrich* 1989. *Dittrich, Reinhart*: Die Entwicklung der Handfeuerwaffe – Ein Überblick. In: Von alten Handfeuerwaffen. Red. *Peter Krenn*. Graz, 1989. 7–40. o.
- Durdik – Mudra – Sada* 1977. *Durdik, Jan – Mudra, Miroslav – Sada, Miroslav*: Alte Handfeuerwaffen. Praha, 1977.
- Fodor* 2019. *Fodor Pál*: Az Oszmán Birodalom hadszervezete és hadserege (1500–1530). In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *Fodor Pál – B. Szabó János*. Budapest, 2019. 13–37. o.
- Fodor Pál – B. Szabó* 2019. Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *Fodor Pál – B. Szabó János*. Budapest, 2019.

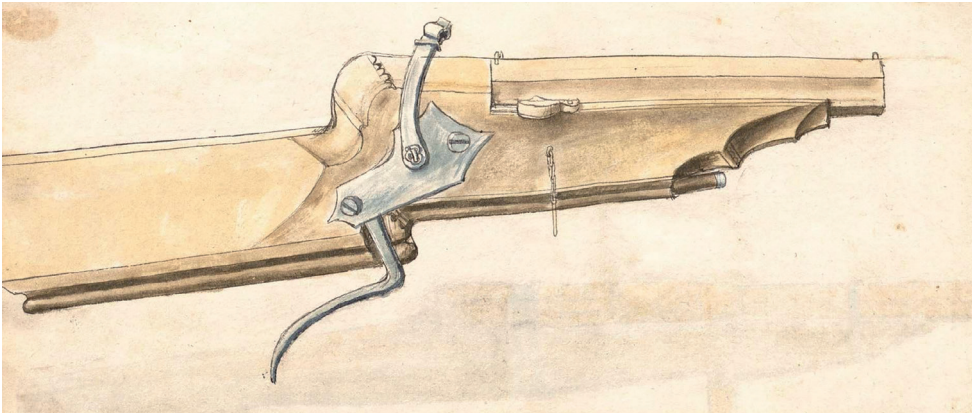
- Heer* 1979. *Der neue Stöckel*. [Internationales Lexikon der Büchsenmacher, Feuerwaffenfabrikanten und Armbrustmacher von 1400–1900.] Herausg. *Eugen Heer*. Band 2. Schwäbisch Hall, 1979.
- Hewitt* 1860. *Hewitt, John*: Ancient armour and weapons in Europe from the iron period of the northern nations to the end of the seventeenth century. Oxford–London, 1860.
- Hippolit* 1992. *Estei Hippolit* püspök egri számadáskönyvei 1500–1508. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 4.) Eger, 1992.
- Kalmár* 1963. *Kalmár János*: A keréklakatos puskáról. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve III. Szerk. *Komáromy József*. Miskolc, 1963. 63–67. o.
- Kelemen* 2009. *Kelemen Ágnes*: II. Ulászló 1514. évi dekrétuma. 2009. <http://kelemenagnes.blogspot.com/2009/04/ii-ulaszlo-1514-evi-dekretuma.html> (A letöltés időpontja: 2018. november 26.)
- Kelenik* 1991. *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. (1991) 1. sz. 80–122. o.
- Kovács* 1994. *Kovács S. Tibor*: A Kopaszi-zátonyi fegyverek. In: *Folia Archaeologia* 43. Szerk. *Fodor István*. Budapest, 1994. 251–278. o.
- Kozák* 1957. *Kozák Károly*: Magyar nyélbeütős szakállas puskák. In: *Folia Archaeologia* 9. Szerk. *Fülep Ferenc*. Budapest, 1957. 167–177. o.
- Kozák* 1974. *Kozák Károly*: A magyarországi szakállaspuskák fejlődéstörténetéről. *Archaeologiai Értesítő*, 101. (1974) 2. füz. 290–303. o.
- Kunz* 2009. *Kunz, Peter H.*: Mönchbüchse um 1480. Schaffhausen, 2009. http://www.feuerwaffen.ch/index_htm_files/Konst_08_Moenchsbuechse.pdf (A letöltés időpontja: 2018. december 4.)
- Morin* 2020. *Morin, Marco*: The origins of the wheellock: a German hypothesis. 2020. <https://www.academia.edu/7966984/The-Origin-of-the-Wheellock-A-German-Hypothesis> (A letöltés időpontja: 2020. november 14.)
- Négyesi* 1994. *Négyesi Lajos*: A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994) 1. sz. 62–79. o.
- Németh* 2019. *Németh Balázs*: A Wänzl fegyvercsalád. Budapest, 2019.

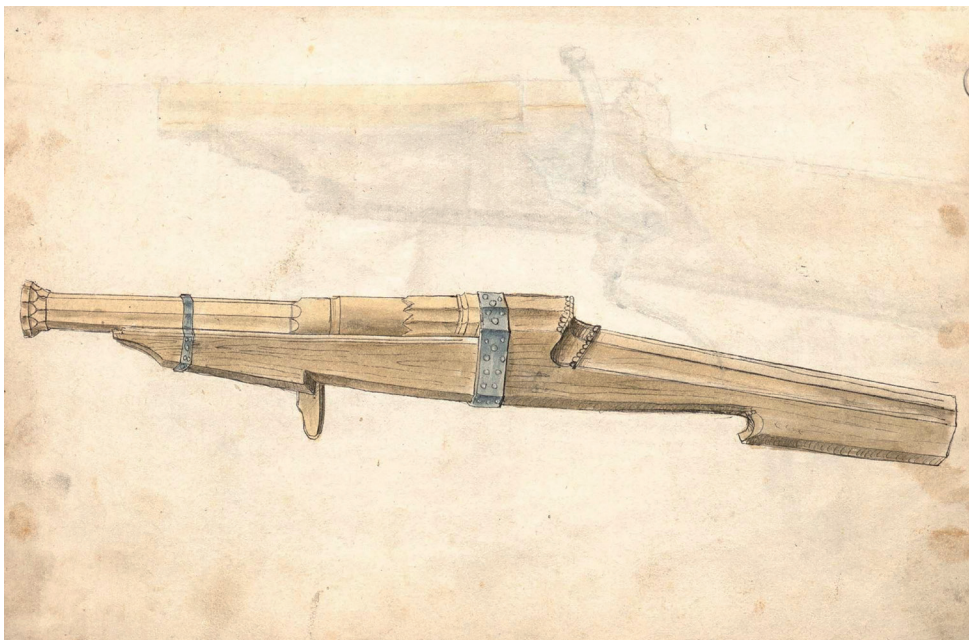
- Nyáry* 1870. *B. Nyáry Albert: A Hippolit kódexek. Századok* 4. (1870) 9. sz. 661–687. o.
- Pap – Kitanics* 2020. *Pap Norbert – Kitanics Máté: Bertók Gábor tizenhét állítása a mohácsi csata centrumterületéről.* 2020. https://www.academia.edu/44248187/Bert%C3%B3k_G%C3%A1bor_tizenh%C3%A9t_%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1sa_a_moh%C3%A1csi_csata_centrumter%C3%BClet%C3%A9r%C5%91l_Reflexi%C3%B3k (A letöltés időpontja: 2020. november 12.)
- Papp* 2019a. *Papp Júlia: Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója.* In: Több mint egy csata. Mohács: Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. Szerk. *Fodor Pál, Szóts Zoltán Oszkár, Varga, Szabolcs.* Budapest, 2019. 149–193. o.
- Papp* 2019b. *Papp Júlia: Egy 15. század végi illusztráció „újrahasznosítása” a mohácsi csatáról tudósító német hírlevelekben.* *Magyar Könyvszemle*, 135. (2019) 3. sz. 366–384. o.
- Péterfi* 2019. *Péterfi Bence: A Német-római Birodalom hadszervezete és hadserege (1493–1532).* In: Új korszak határán. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál.* Budapest, 2019. 93–121. o.
- Réfi* 2018. *Réfi Attila: Az újkori harcmegzők lovagjai – vértések a Habsburg-haderőben.* In: Hadi és más nevezetes történetek. Szerk. *Kincses Katalin Mária.* Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére. Budapest, 2018.
- Rimer* 2001. *Rimer, Graeme: Wheel lock firearms of the Royal Armouries.* Leeds, 2001.
- Stöckel* 1938. *Stöckel, Johan F.: Haandskydevaabens bedømmelse. Nordlundes bogtrykkeri,* 1938.
- Temesváry* 1988. *Temesváry Ferenc: Pisztolyok. A Magyar Nemzeti Múzeum Tűzfegyver-gyűjteménye I. k.* Budapest, 1988.
- Theuerdank 1519. *Die geverlicheiten vnd einsteils der geschichten des loblichen streytparen vnd hochberümbten helds vnd ritters herr Tewrdannckhs.* Augsburg, 1519.
- Thierbach* 1886. *Thierbach, Moritz: Die geschichtliche Entwicklung der Handfeuerwaffen.* Dresden, 1886.



1. kép: A kanócos lakatszerkezet legkorábbi ábrázolása (Codex Vindobonensis, 1411. ÖNB, Codex 3069, f. 38v.)

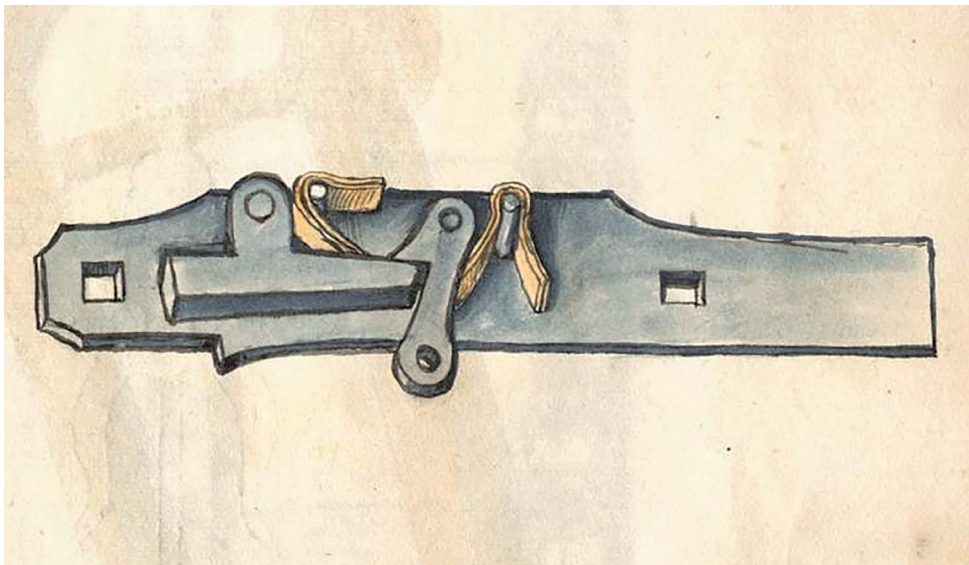
2. kép: Martin Merz könnyű puskája (arkebúz/pisztoly) kanócos lakatlemezzel, emelőkaros elsütőszerkezettel

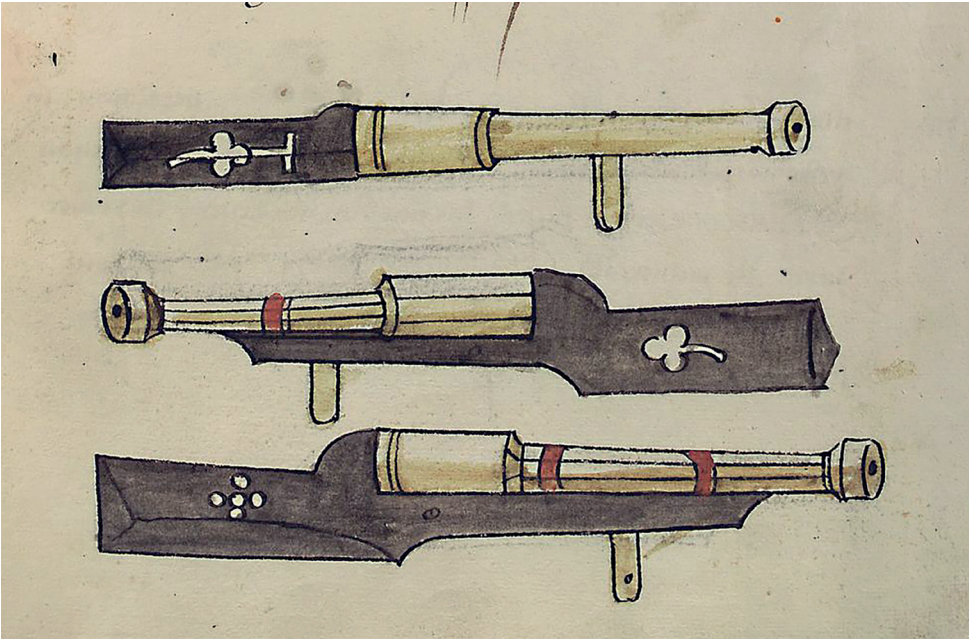




3. kép: Szakállas puska Martin Merz kódexében

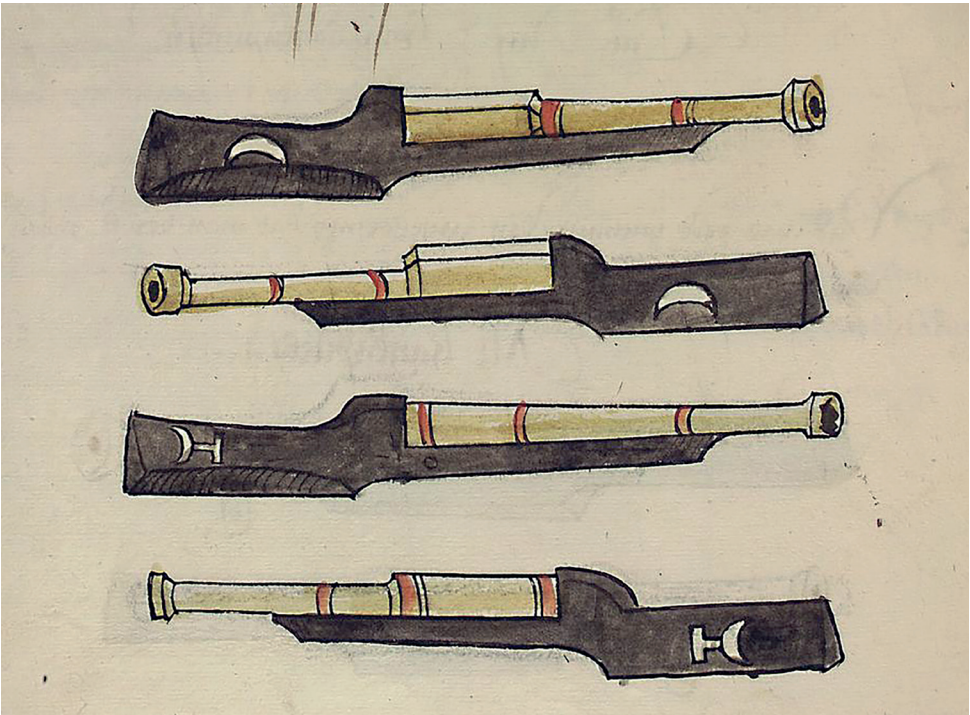
4. kép: Elsütőszerkezet Martin Merz kódexében

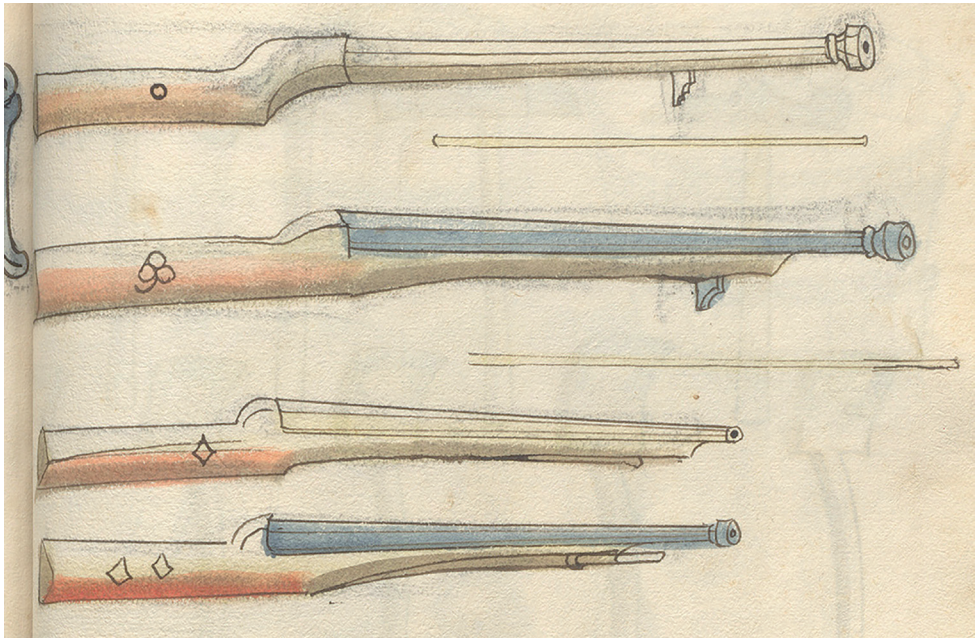




5. kép: Szakállas puskák a landshuti inventáriumban

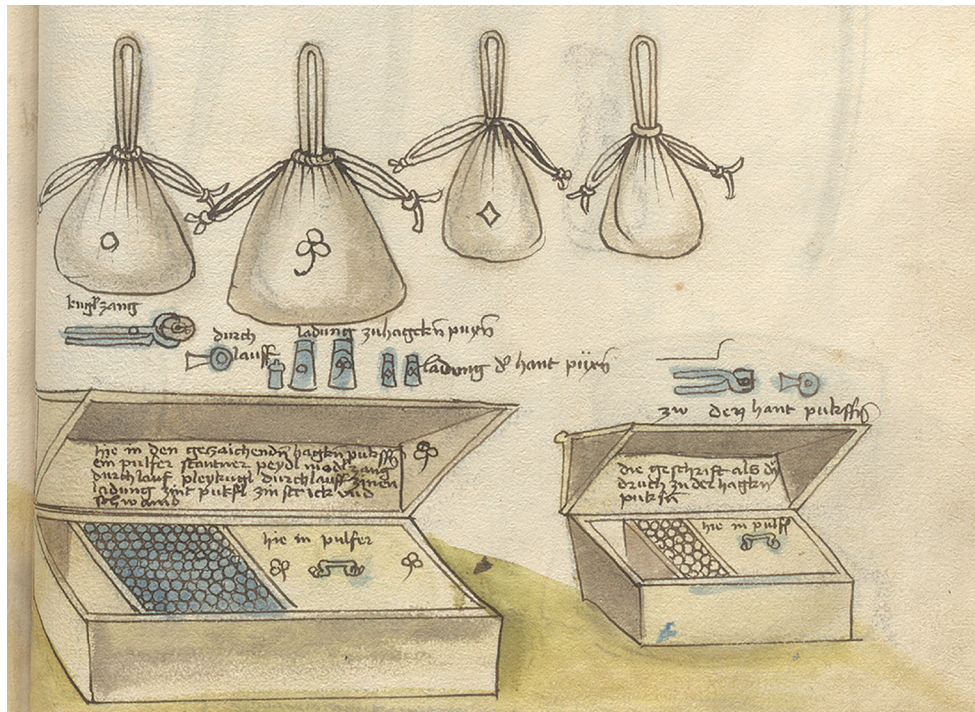
6. kép: Arkebúzok a landshuti inventáriumban

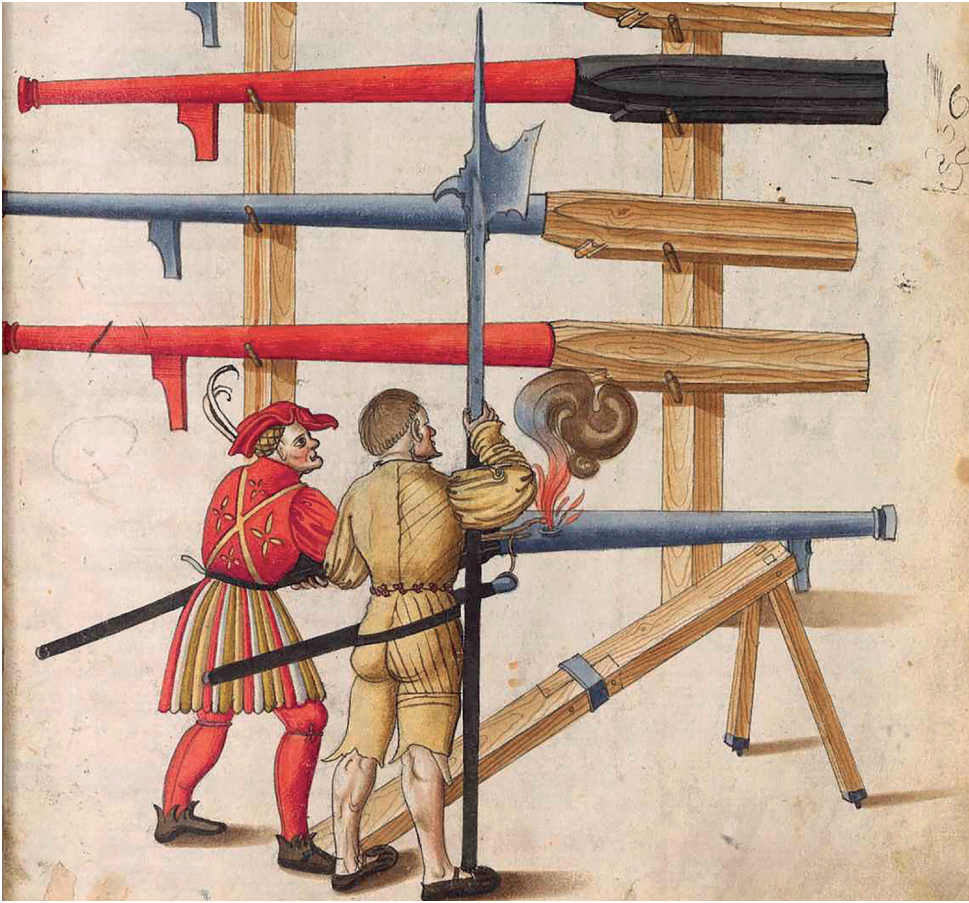




7. kép: Szakállas puska és arkebúz a Kriegsbuchból

8. kép: Eszközök a fegyverekhez a Kriegsbuchból



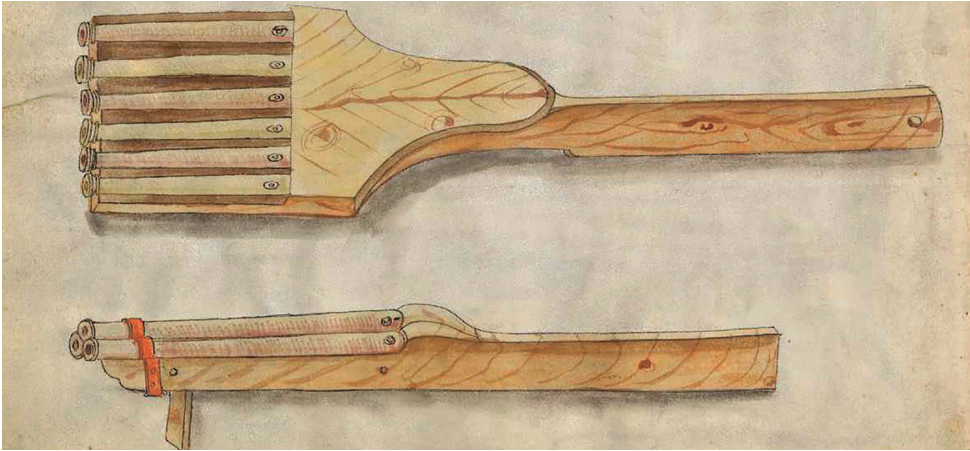


9. kép: Vascsovű szakállas puska I. Miksa császár fegyvertárából (Zeugbuch 135. o.)

10. kép: A fegyvercső a Hermann Historica aukciójáról



H



11. kép: Többlövetű fegyverek I. Miksa császár fegyvertárából (Zeugbuch 50. o.)

12. kép: Landsknecht lövészek és Halbhaken puskák I. Miksa császár fegyvertárából (Zeugbuch 116.)





13. kép: Landksnecht arkebúz I. Miksa császár fegyvertárából (Zeugbuch 330. o.)

14. kép: Bronz- és vascsőű arkebúzek és alkatrészeik I. Miksa császár fegyvertárából (Zeugbuch 57. o.)





15. kép: I. Miksa császár arkebúzzal céloz

16. kép: Lövészek szétbontakozása, hogy a francia lovasokat sortűzzel fogadják (1. szönyeg)





17. kép: Lövészek a vállukon átvett bőrszija lógó apró töltéstokkal (1. szőnyeg)

18. kép: Landsknecht lövészek sortüzet lőnek a francia nehézlovasok oldalába (2. szőnyeg)





19. kép: Földön fekvő arkebúz kanócossal, emelőkaros elsütőszerkezettel (3. szőnyeg)

20. kép: A lövészgödörben lévő katona pisztolyt kezel? (7. szőnyeg)





21. kép: Ruprecht Heller: A páviai csata (1529)

22. kép: Nyitott harcrend, lövész csatárok alkalmazása





23. kép: Zárt harcrend és sortűz alkalmazása. Figyeljük meg, hogy a puskát nem vállba, hanem hashoz, mellkashoz szorítják!

24. kép: Ismeretlen festő: A páviai csata





25. kép: Ismeretlen festő: A páviai csata

26a. kép: Csapatnemek együttműködése: a pikások szárnyain álló arkebúzosok tüzzel fogadják a támadó nehézlovasságot





26b. kép: Csapatnemek együttműködése: a pikások szárnyain álló arkebúzosok tüzellel fogadják a támadó nehézlovasságot

27. kép: Az Ibrahim bin Ali által 1575-ben másolt miniatúra





28. kép: Kézilőfegyverek a Süleymanname ábrázolásain



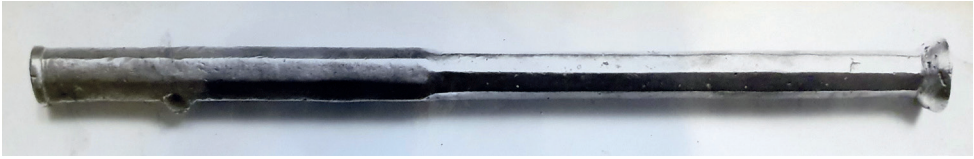
29. kép: Kézilőfegyverek a Süleymanname ábrázolásain



30. kép: *Des Türckischen Keysers Solymon Schlacht* ábrázolás lőfegyverei

31. kép: *Johann Schreier: A mohácsi csata*





32. kép: A mohácsi 13 mm űrméretű arkebúz cső



33. kép: Kanócos arkebúz a Trömner gyűjteményből (Hermann Historica)

34. kép: A Trömner arkebúz szerszámai (Hermann Historica)





35. kép: Kanócos arkebúz a Trömner gyűjteményből (Hermann Historica)



36. kép: Könnyű arkebúz (Ermitázs)



37. kép: 16. század eleji arkebúz cső (Sotheby's, 1978. május 23.)

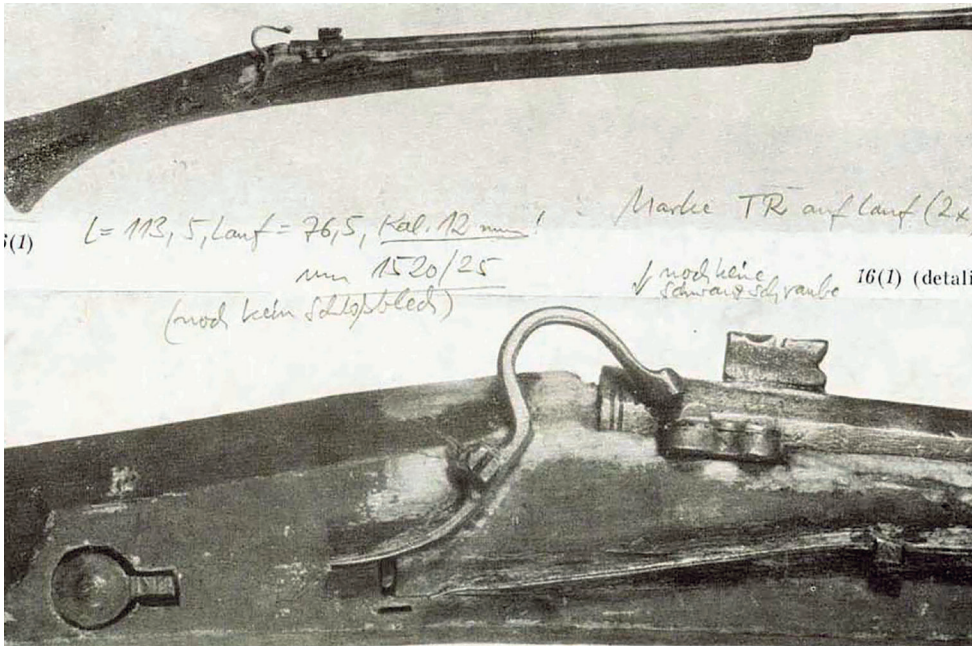
38. kép: 16. század eleji arkebúz cső (Ethnographic Arms & Armour)





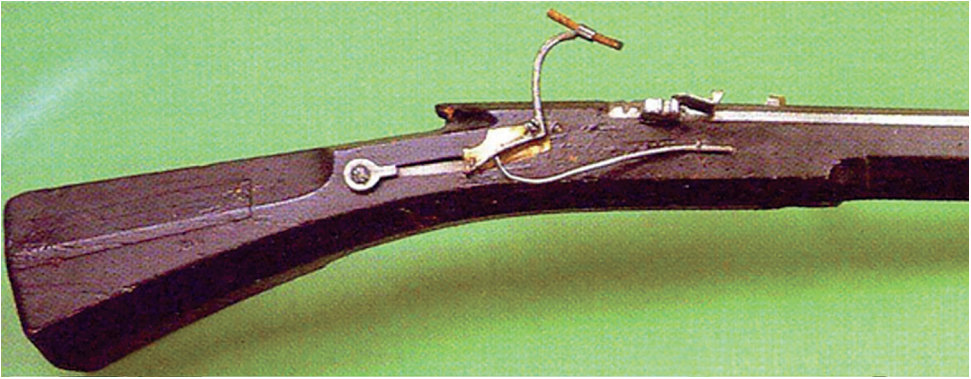
39. kép: Korai kanócos/taplólakatos bronz csövű arkebúz, 1500–1510 (Royal Armouries, Leeds)

40. kép: Korai taplólakatos arkebúz, 1520–1525 (Brukenthal Múzeum, Nagyszeben)



41. kép: A cellei Landsknecht arkebúz, 1500–1530 (Celler Garnisons-Museum, Németország)





42. kép: A grazi Landeszeughausban őrzött első olyan ismert kézi lőfegyver, mely a későbbi muskéták jellemzőit mutatja (Ethnographic Arms & Armor)

43. kép: A lovasság tűzfegyverhasználatának korai példája

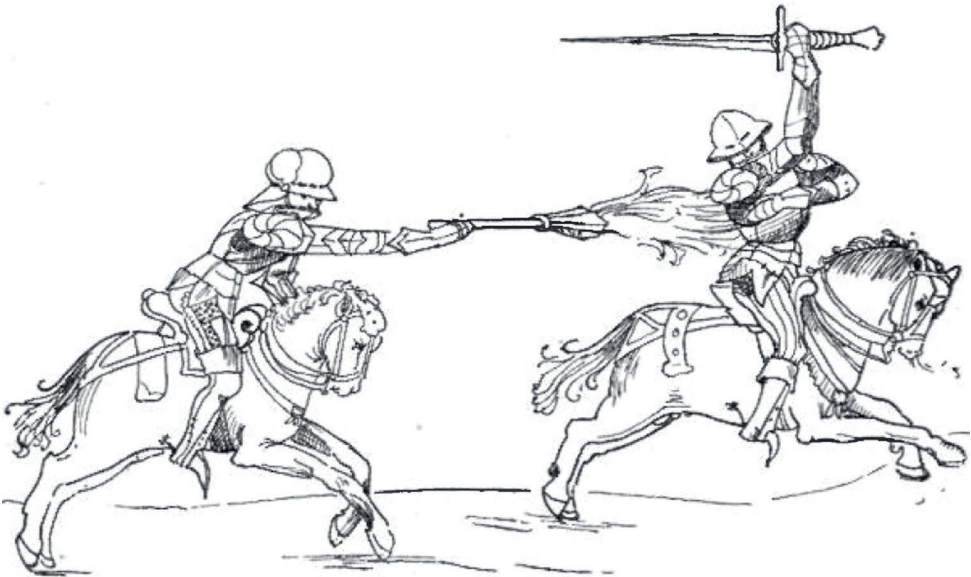
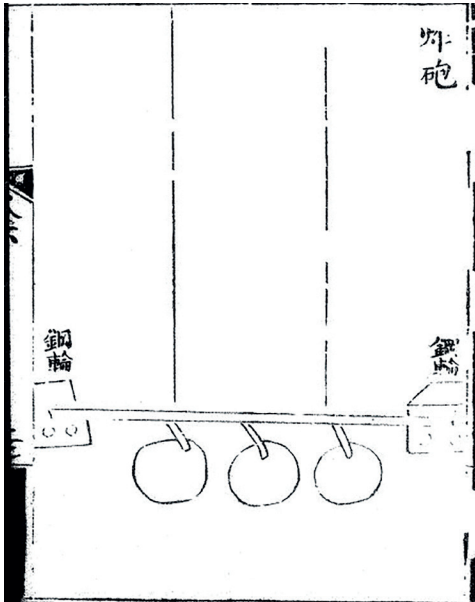
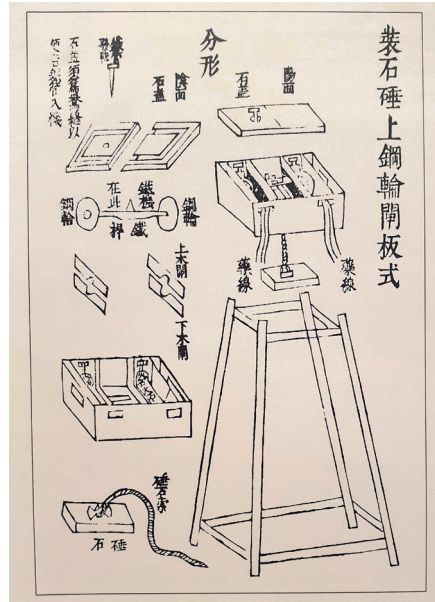


FIG. 7. A FAUSTROHR, C. 1460-1470.

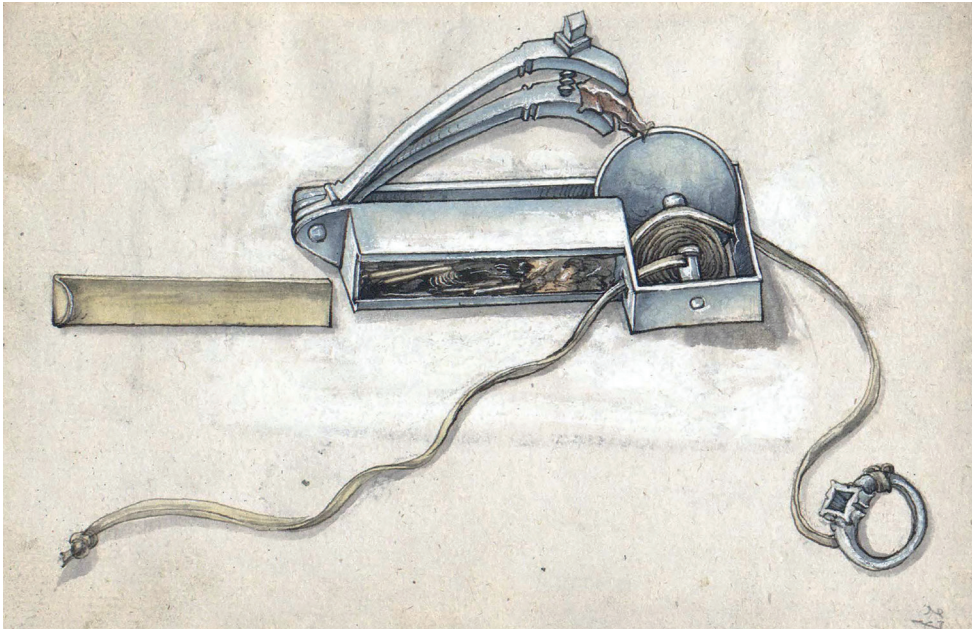


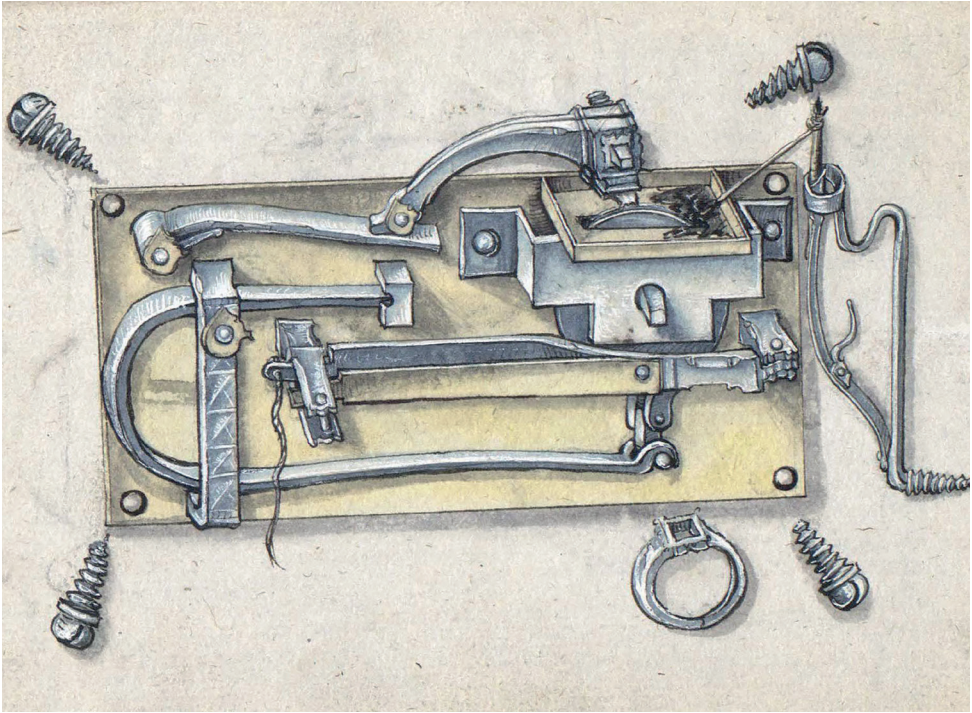
44. kép: Az aknarendszer vázlatos rajza



45. kép: A gyújtórendszer

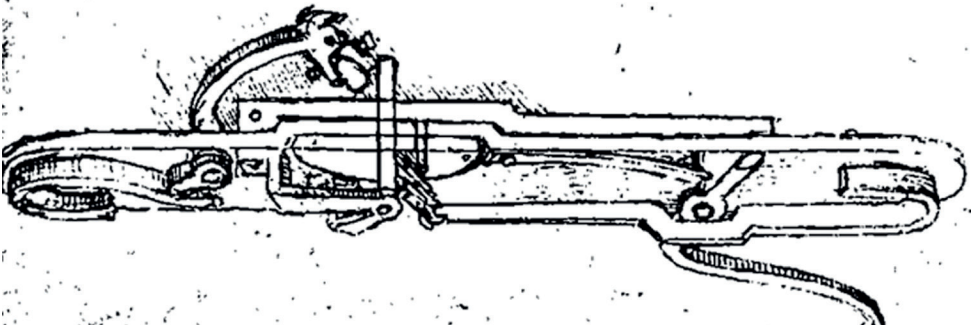
46. kép: Löffelholz zsinóros gyújtószerkezet

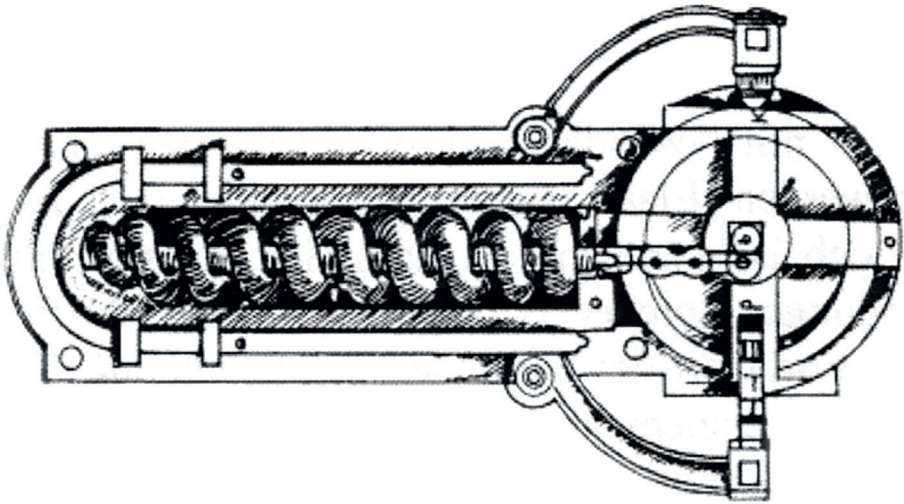




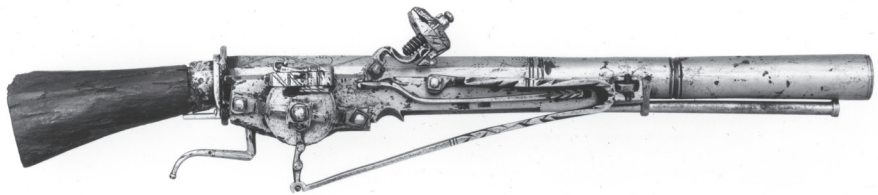
47. kép: Löffelholz rugós gyújtószerkezete

48. kép: Da Vinci puskalakatja



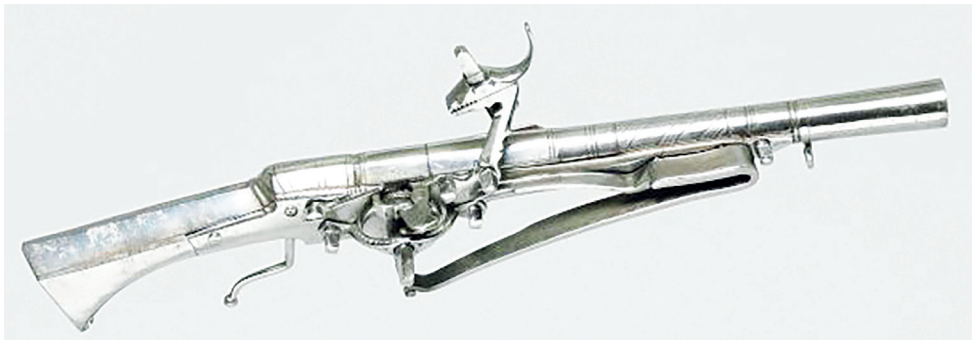


49. kép: Da Vinci spirálrugós lakatja



50. kép: A komáromi/leedsi keréklakatos pisztoly/arkebúz

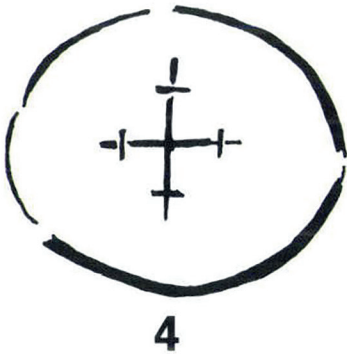
51. kép: A nürnbergi pisztoly/arkebúz





52. kép: Erhard Schön ábrázolása (1535) az egyik első, melyen lovas katonát keréklakatos karabéllyal láthatunk

53. kép: Fémbeütő az egyik puskacsőről. Nagyon hasonló található az 1450 és 1500 közé datált



4



6

54. kép: Nürnbergi beütő (Kovács 1994. 270. o.)



55. kép: V. Károly a mühlbergi csatában. Jól látható a nyereghez rögzített keréklakatos pisztoly (Tiziano Vecellio, 1548)¹

Balázs Németh

TO THE ISSUE OF THE SUBCALIBRE HANDGUNS OF
THE BATTLE OF MOHÁCS I.

(Abstract)

Mohács 500 research project, under the leadership of archaeologist Gábor Bertók has reached an important milestone. Last year, during communal metal detecting investigations at the trace of a village near Majs explored a great amount of military relics. The bullets explored can be considered to be subcalibre ones with diameter less than 16 mm. The most important goal of our article is to identify the cavalry and infantry firearms that were available at the first third of the 16th century, and to define their most important technical parameters in order to identify the bullets found as well. Contemporary codices, like the Martin Merk's work titled *Feuerwerksbuch*, Ludwig von Eyb's study called *Kriegsbuch* and the description about the arsenal of Max I written by Bartholomäus Freysleben outline the gun called *Landsknecht arqebus*. The same type of rifle can be observed on artistic works, paintings and tapestries made in those decades. The third group of our sources are the *arqebus* guns in public and private collections, among them a gun with a barrel that was found at the battlefield of Mohács. Our work also examines the Hungarian aspects of the history of wheellock, highlighting the fact that the wheellock *arqebus* that was found in the swamp near Komárom is interpreted as the first pistol by international literature of weapon history. Our article gives a partial answer to the paper written by Norbert Pap and Máté Kitanics that doubts the fact that subcalibre bullets may really derive from the battle of Mohács. Pap and his fellow researcher state that the individual firearms of the period were weightier and of larger calibre. Our research article proves the contrary, since in the first decades of the 16th century there were already light, short-barrelled *arqebus* guns without locks or with matchlocks, snap matchlocks or wheellocks in use that match the diameter of the bullets explored at the trace of a village near Majs.

Balázs Németh

ZUR FRAGE DER KLEINKALIBER-HANDFEUERWAFFEN DER SCHLACHT BEI
MOHÁCS (MOHATSCH), TEIL 1

(Resümee)

Das Forschungsprojekt Mohács 500 ist unter der Leitung von Archäologe Gábor Bertók an einem wichtigen Meilenstein angekommen. Im Vorjahr wurden im Rahmen der Gemeinschaftsuntersuchungen mit Metalldetektoren bei den Dorfspuren bei Majs Kriegsfunde in großer Menge erschlossen. Der bedeutende Teil der gefundenen Munitionen können als Kleinkalibermunitionen mit einem Durchmesser von weniger als 16 mm angesehen werden. Wichtigstes Ziel unserer Studie ist es, diejenigen Kavallerie- und Infanterie-Feuerwaffen zu identifizieren, die im ersten Drittel des 16. Jahrhunderts zur Verfügung standen, sowie die technischen Parameter so genau wie möglich zu bestimmen, damit die gefundenen Munitionen identifizierbar werden. Unsere Studie stützt sich dabei in erster Linie auf Primärquellen. Die zeitgenössischen Kodizes, wie das „Feuerwerksbuch“ von Martin Merz, das „Kriegsbuch“ von Ludwig von Eyb oder die Beschreibung von Bartholomäus Freysleben über das Waffenarsenal Maximilian I. geben einen schematischen Überblick über die *Landsknecht-Arkebuse*. Derselbe Büchsentyp ist in den Kunstwerken der bildenden Kunst, auf den Wandteppichen und Gemälden erkennbar, die in der Zeitspanne um die Schlacht herum entstanden waren. Der dritte Kreis unserer Quellen ist die Gruppe

der in öffentlichen und Privatsammlungen befindlichen Arkebusen, unter ihnen das einzige Arkebusenrohr, dessen Fundort das Schlachtfeld von Mohács war. Unsere Studie untersucht die Geschichte des Radschlusses mit ungarischen Bezügen und hebt dabei die Arkebuse mit kurzem Radschluss ins öffentliche Bewusstsein, die von der internationalen waffengeschichtlichen Fachliteratur als erste Pistole gedeutet wird und aus den Sümpfen rund um Komárom (Komorn) zum Vorschein gekommen war.

Unsere Studie gibt teilweise eine Antwort auf die Schrift von Norbert Pap und Máté Kitanics, die bestreitet, dass die Kleinkaliber-Munitionen tatsächlich aus der Schlacht bei Mohács stammen konnten. Pap und seinem Forscherkollegen zufolge hatten die individuellen Feuerwaffen der Zeit ein größeres Volumenmaß und waren schwerer. Unsere Studie beweist genau das Gegenteil: In den ersten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts wurden genau solche leichten Arkebusen mit kurzem Rohr, ohne Schloss, mit Lunte, Zunderschloss oder Radschluss verwendet, deren Volumenmaß mit der Größe der in der Umgebung der Dorfspuren bei Majs gefundenen Munitionen übereinstimmt.

Balázs Németh

AU SUJET DES ARMES A FEU PORTATIVES DE PETIT CALIBRE UTILISEES DANS LA
BATAILLE DE MOHACS, 1^{ERE} PARTIE

(Résumé)

Dirigé par l'archéologue Gábor Bertók, le projet de recherche intitulé Mohács 500 est entré dans une phase importante. L'année dernière, des volontaires équipés de détecteurs de métaux ont mis au jour un grand nombre de découvertes militaires sur le site des vestiges de village près de Majs. La plus grande partie des projectiles découverts sont de petit calibre dont le diamètre est inférieur à 16 mm. Le but principal de notre étude, fondée principalement sur des sources primaires, est d'identifier les armes à feu d'infanterie et de cavalerie qui étaient disponibles dans le premier tiers du 16^e siècle et de définir leurs paramètres techniques le plus précisément possible afin de pouvoir identifier les projectiles découverts. Les codex de l'époque, notamment le *Feuerwerksbuch* de Martin Merz, le *Kriegsbuch* de Ludwig von Eyb et la description de Bartholomäus Freysleben sur l'arsenal de Maximilien I^{er}, présentent le schéma de l'arquebuse Landsknecht. Cette arme apparaît aussi sur des œuvres d'art, des peintures ou des tapis muraux créés à l'époque de la bataille de Mohács. Les arquebuses des collections publiques et privées constituent le troisième type de source de cette étude. Parmi celles-ci, on trouve aussi un canon d'arquebuse qui fut découvert sur le champ de bataille de Mohács. Notre ouvrage examine aussi l'histoire du rouet liée à la Hongrie en publiant que l'arquebuse courte à rouet, considérée comme le premier pistolet par la littérature internationale spécialisée dans l'histoire des armes, fut retrouvée dans les marais aux alentours de Komárom.

Notre étude répond partiellement à l'écrit de Norbert Pap et de Máté Kitanics selon lequel les projectiles de petit calibre ne pourraient pas provenir de la bataille de Mohács. Pap et son collègue de recherche estiment que les armes à feu individuelles de l'époque étaient plus lourdes et de plus gros calibre. Notre ouvrage prouve le contraire : ce sont justement les arquebuses légères à canon court, sans platine, à mèche, à amadou ou à rouet dont le calibre correspond aux projectiles découverts sur le site des vestiges de village près de Majs qui furent utilisées dans les premières décennies du 16^e siècle.

Балаж Немет

К ВОПРОСУ О МАЛОКАЛИБЕРНОМ СТРЕЛКОВОМ ОРУЖИИ В БИТВЕ ПРИ
МОХАЧЕ I.

(Резюме)

Исследовательский проект „Мохач 500”, возглавляемый археологом Габором Бертоком, достиг важной вехи. В прошлом году в ходе коллективных поисков металлоискателями было обнаружено большое количество военных находок вблизи деревенского следа Майша. Значительную часть найденных снарядов можно считать малокалиберными, диаметром менее 16 мм. Наиважнейшей целью нашей работы было отождествление кавалерийских и пехотных огнестрельных оружий, которые были в распоряжении в первой трети XVI-ого века, а также определение самых точных технических параметров оружий, для отождествления найденных снарядов, пуль. Наша работа опирается в первую очередь на первоисточники. Такие кодексы того времени, как под названием „Книга фейерверков” (Feuerwerksbuch) Мартина Мерц, „Книга войны” (Kriegsbuch) Людвиг фон Эйба или описание арсенала оружия Микса I., сделанного Бартоломеем Фрейслебеном, схематично излагают ландскнехтский архебуз. Этот же вид ружья изображается в произведениях искусства, в период времени приближённого к битве, в гобеленах и картинах. Третьим кругом наших источников, находящихся в государственных и частных коллекциях, является группа архебузов, среди которых включена единственная трубка архебуза, найденная на месте поле битвы Мохач. Наша работа изучает историю в отношении Венгрии колесцового замка, осведомляя общественное мнение и посредством международной спецлитературы по истории оружия, которую интерпретирует, как первый пистолет, который был найден в болотах около Комаром.

Наше исследование дает частичный ответ на статью Норберта Пап и Мате Китанич, которое оспаривает, что малокалиберные снаряды действительно могли происходить из битвы при Мохаче. По словам Пап и его коллеги-исследователя, отдельные виды огнестрельного оружия той эпохи были большего калибра и тяжелее. Наша работа доказывает обратное: в первые десятилетия XVI-ого века использовались легкие, короткотрубкие, беззамочные, фитильные, трутозамочные или колесцовозамочные архебузы соответствующие размерам калибра, пуль, найденных в округе сельской местности Майша.



A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KRÁMLI MIHÁLY
AZ OSZTRÁK–MAGYAR
MONARCHIA CSATAHAJÓI
1904–1914



HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

„...ISTEN IRGALMA SAJNOS TOVASZÁLLT.”

Szekérvár alkalmazása Győr mellett?

A szekérvár¹ alkalmazását hagyományosan a középkorhoz szokás kötni. Ez nem véletlen, hiszen a magyar hadtörténelem legemlékezetesebb példáinak egyike a muhi csata, ahol IV. Béla a seregének javával szekérvárba húzódott, illetve a várnai csata, ahol Hunyadi János kormányzó huszita hatásra ugyanezt tette. Mindkét példa középkori, azonban a módszer alkalmazása, úgy fest, azután sem merült feledésbe.

Erre utal az alább bemutatandó konkrét eset 1577 augusztusából, amikor az eszközt császári-királyi csapatok alkalmazták a csataterén az oszmán lovasság ellen. A rendszeresnek mondható határvillongások sorából kiemelkedett a szóban forgó összecsapás: a győri helyőrség tekintélyes részét kelepcébe csalták a székesfehérvári Ali bég csapatai. Az ügy az Udvari Haditanácsig jutott, ahol vizsgálóbizottság felállítását rendelték el, amely az esettel foglalkozott, jegyzőkönyvet² vett fel, és az abban foglaltak alapján az udvar jóváhagyta 20 db harci szekér (*Streitwagen*) beszerzését Győr számára.

Gecsényi Lajos igen alaposan megvizsgálta az esetet *A végvári harcok taktikája* című cikkében.³ Érezhetően az események minél pontosabb rekonstruálása volt a fő célkitűzése, illetve az incidens belpolitikai és diplomáciai következményeinek vizsgálata. Az események hadtörténeti vonatkozásainak, a harci szekér alkalmazási módjának elemzése viszont nem történt meg.

Voltak, illetve vannak még szerzők, akik érintették a témát,⁴ de az eszköz és a hozzá kapcsolódó eljárás elmélyültebb vizsgálatára ők sem vállalkoztak. Jelen cikk célja éppen annak megválaszolása, hogy az ominózus napon miként használták a harci szekereket?⁵

Kutatástörténet

Tudomásom szerint az első szerző, aki az ütközettel foglalkozott Gömör Gyusztáv cs. és kir. őrnagy, hadtörténész volt.⁶

¹ A leggyakrabban előforduló korabeli kifejezés még latin szövegek környezetben is a német *Wagenburg*. Olyannyira, hogy az angolszász szakirodalom mai napig gyakran szintén ezt használja a *Wagon fort*, illetve *Wagon fortress* helyett.

² *Grüntliche Erkundigung*, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten (a továbbiakban: ÖStA HHStA UA) Fasc. 111. Konv. B.

³ *Gecsényi* 2008

⁴ Lásd a kutatástörténetet.

⁵ Szeretnék köszönet mondani Domokos Györgynek a fordítás és a cikk megírása során nyújtott segítségéért, valamint Veres Violetának szintén a szöveg fordításáért. Segítségük nélkül jelen munka nem készülhetett volna el.

⁶ *Gömör* 1885.

A török határvidék erődítményeit vette sorra, és ismertette azok helyőrségét, illetve annak összetételét. Győrnél a következőt jegyezte meg: „Győr városnak 400 magyar lovasa, 300 hajdúja, 2 *Fähnlein*⁷-nyi gyalogosa (700 fő), 100 német gyalogosa és 20 harci szekere volt.”⁸

Kurt Wessely tanulmányában⁹ az 1577-es eseményekkel csak érintőlegesen foglalkozott, de kiemelt egy „hadtörténeti kuriózumot”, mégpedig a harci szekér alkalmazását. Kifejtette, hogy ezt a gyalogság bevetésekor javasolták használni. Húsz ilyen eszközt *Doppelhacken*ekkel¹⁰ felszerelve őriztek is a fegyvertárban.¹¹ Valószínűsíthető, hogy Wessely Gömörytől vette át az alkalmazási mód leírását, mivel ott a *Streitwagen* kifejezéshez tartozó lábjegyzetben ugyanezek az információk olvashatók.

Az esettel magyar nyelven először, tudomásom szerint Takáts Sándor foglalkozott monográfiájában.¹² A szerző a győri fiaskót csak nagyon röviden érintette, és felfedezhetők megalapozatlan hitelességű állítások is.¹³

Az eseményeket tehát Gecsényi Lajos elemezte a legalaposabban: az incidens (bel)politikai, illetve diplomáciai következményeit ismertette. Igaz, hogy a technikatörténeti vonatkozásokkal csak röviden foglalkozott, de így is érezhető, hogy az alkalmazás kapcsán hatott rá Wessely, illetve Gömörly leírása: „20 – szakállas puskákkal felszerelt – kocsi (*Streitwagen*) beszerzését, és a hadszertárban való készenlétben tartását javasolták. Ezeken a kocsikon szükség esetén (...) a gyalogságot fedező puskásokat lehetett az ellenségre a városból kiküldeni. Veszélyhelyzetben láncokkal összekapcsolva szekérvárat alkothattak.”¹⁴

Az esetről Pálffy Géza is említést tett monográfiájában, bár csak nagyon röviden, a munka alapvető célja ugyanis a győri főkapitányság történetének bemutatása volt. A szerző hosszabban értekezett a 16. század utolsó harmadában alkalmazott fejlesztésekről, illetve a város helyőrségének összetételéről. Ezen a ponton megjegyezte: „Mindezek mellett konkrétan a portyázó ellenséggel szemben 20, szakállas puskákkal felszerelt harci szekér beszerzését is szorgalmazták, hiszen ezek kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy róluk a törökök ellen az erődvárosból kivonult gyalogságot tűzfegyverekkel fedezhessék. Vészhelyzetben pedig szekérvárrá összekapcsolva a szekerek a bekerített katonaságnak a felmentő csapatok megérkezéséig lehetőséget adtak az ellenállásra.”¹⁵

⁷ Nagyjából a mai zászlóaljnak megfeleltethető, de annál nagyobb (kötetlen) létszámú taktikai egység. *Bagi* 2001. 403. o. és *Bagi* 2013. 41. o.

⁸ *Gömörly* 1885. 163. o.

⁹ *Wessely* 1976.

¹⁰ A korban a feltámasztást igénylő, várharcknál használt, nagy kaliberű szakállas puskákat jelöli. *Kelenik* 1988. 486. o.

¹¹ *Wessely* 1976. 47. o.

¹² *Takáts* 1908.

¹³ Például egy helyütt azt írja: „A parasztek azt beszéltek, hogy hétszáz török Nyúl falu vidékét rabolja.” Uo. 38. o. A vallomásokból azonban egyértelműen kitűnik, hogy eleinte még egyáltalán nincsenek pontos, egybehangzó információk a portyázó török lovascsapat létszámáról.

¹⁴ *Gecsényi* 2008. 336. o.

¹⁵ *Pálffy* 1999. 169. o.

Végezetül lássuk a forrásdokumentum létrejöttének következményeit. Ahogy arra a bevezetőben utaltam, a bécsi Udvari Haditanács az eset után vizsgálobizottság felállítását rendelte el. Feladatuk „... a csatatéren történetek felvázolása volt. A kirendelt biztosok két hét alatt elvégezték munkájukat, és hetvenkét oldalas jelentésük már 1577. augusztus 22-én megérkezett az Udvari Haditanácshoz.”¹⁶

A helyszín

A tárgyalt események Győr 15–20 km-es körzetében játszódtak le, jellemzően sík területen, amelyet északról és északnyugatról a Mosoni-Duna és a Duna folyók határolnak. A síkságból egyedül a várostól délkeletre található Sokorói-dombság emelkedik ki, ahol a kelepcét a török csapat felállította, s amelyet a 16. században (is) szőlőművelésre használtak. Légvonalban kb. 85 km-re fekszik Székesfehérvár, a Budai vilajet egyik akkori szandzsák-központja. A jegyzőkönyvben szereplő helységek ma is léteznek önálló településként,¹⁷ vagy Győr részeként.

A szereplők

Az események idején a győri végvidéki főkapitány és ezáltal a helyőrség parancsnoka (*Grenzoberst in Raab und dahin inkorporierten Grenzen*) Karl Ludwig von Zelking volt. 1577 májusától töltötte be a pozíciót a katonai közigazgatási terület élén.¹⁸ 1575-től az alsó-ausztriai rendek által kiállított lovascsapatok főkapitánya, de a végvidéknek ezen a szakaszán korábban még nem szolgált.¹⁹

A főkapitány-helyettes (*ungarischer Obertleutnant in Raab*) 1561 és 1580 között (orbovai) Jakosith Ferenc,²⁰ a várban szolgáló 200 huszár kapitánya Gregoróczy Vince voltak. Zelkinggel ellentétben ők ketten régóta szolgáltak a térségben. 1574 és 1575 között pedig ideiglenesen ők ketten látták el a főkapitányi teendőket, majd 1577-ben Zelking hirtelen halála után, augusztus végétől újra ők kapták a feladatot.²¹ Gregoróczy 1552 óta „bizonyos számú könnyűlovas kapitánya Győrött.”²² 1588 áprilisa és novembere között (egyedül) látta el a tisztségébe már kinevezett, de még távol tartózkodó Ferdinand Graf zu Nogarol főkapitány feladatait, aki 1590-től egészen az 1592-ben bekövetkezett haláláig töltötte be a főkapitányi pozíciót.²³

¹⁶ *Gecsényi* 2008. 334. o.

¹⁷ Csanak ma Ménfőcsanak, Ság ma Győr-ság, Nyúl és Gyirmót ma is ezt a nevet viselik. Szentiván és Kismegyer ma győri városrészek.

¹⁸ *Pálffy* 1997. 276. o.

¹⁹ *Pálffy* 1999. 185. o.

²⁰ *Pálffy* 1997. 277. o.

²¹ Uo. 276. o.

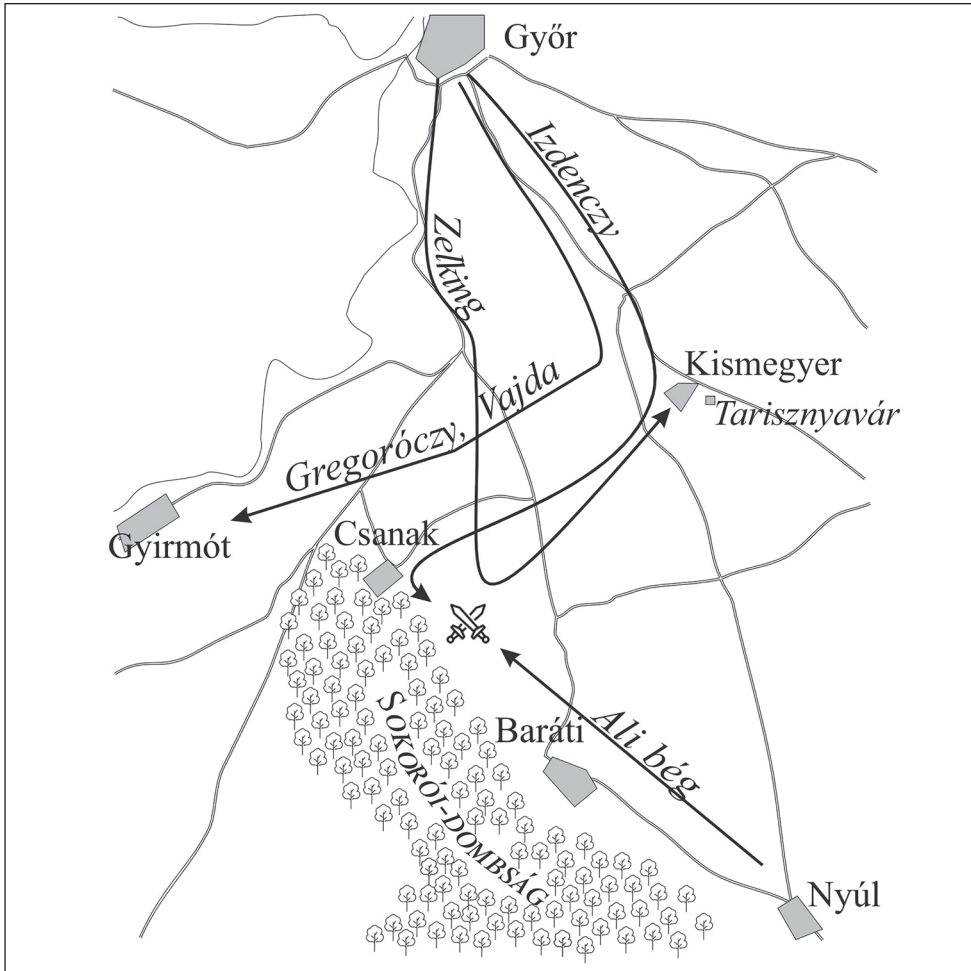
²² *Pálffy* 1999. 245. o.

²³ *Pálffy* 1997. 276. o.

A gyalogság felett parancsnokló Izdenczy Péter katonai előéletéről nincs információ.

A felderítést végző (lásd lentebb az eseményleírásnál) Vajda Kristóf ekkor még feltehetően a pályája elején járhatott, mivel 1577 előtt egyetlen forrásban sem szerepel a neve. Később, a tizenöt éves háború idején már tatai várkapitány volt.²⁴

Ami a helyőrség legénységi állományát illeti, 1576-ban az összlétszám mintegy 1600 főt tett ki. Ezt három német *Fähnlein* (valamivel több, mint 950 fő), valamint 320 magyar gyalogos és 401 lovas adta. 1577-re a létszám lecsökkent, de a szakirodalom még mindig legalább 1400 fő körülire teszi.²⁵



Hadi események Győr térségében 1577. augusztus 4-én

²⁴ Pálffy 1999. 212. o.

²⁵ Gecsényi 2008. 327. o.

Az események

1577. augusztus 4-én vasárnap a reggeli órákban egy környékbeli paraszt hírt hozott arról, hogy néhány török lovas látott a közeli Nyúl falu határában. Ők a székesfehérvári Ali bég által a környéken összevont lovas csapat tagjai voltak, akiket martalékul küldtek ki egy közeli szőlőhegyre.

Zelkingnek jelentették a dolgot, de mivel éppen templomba igyekezett, helyettesére, Jakosith Ferencre bízta az ügyet,²⁶ aki 32 lovas vezényelt ki.²⁷ Zsákmány reményében azonban jóval többen vonultak a város falain kívülre, de a győri helyőrség két legmagasabb beosztású katonai vezetője az események kezdetekor nem tartózkodott a helyszínen. Megjegyzendő, hogy Zelking és Jakosith a protokoll szerint jártak el: a jelentés valóság tartalmának kivizsgálása nem igényelt sem parancsnoki, sem parancsnok-helyettesi jelenlétet. A hír néhány kósza lovasról szólt, így a 32 fős csapat kiküldése a tények ismeretében jogosan tűnhetett elegendőnek. (Az már más kérdés, hogy milyen fegyelmi állapotok között fordulhatott elő, hogy a helyőrség katonái mégis százával indultak a helyszínre.)

A városon kívül Gregoróczy Vince irányította a „műveletet”, tehát tartózkodott kint egy tapasztalt parancsnok, viszont ő sem rendelkezett sokkal több érdemi információval. Épp ezért hadnagyát, Vajda Kristófot felderítésre küldte ki Csanak és Gyirmót irányába.²⁸ Ezzel akaratlanul a bég tervének megfelelően cselekedett: lovasainak erejét megosztotta.

Eközben Izdenczy Péter vezénylete alatt mintegy 300 magyar gyalogos, illetve körülbelül 25 német lövész gyülekezett Csanak közelében.²⁹ Gregoróczy parancsára előbb Győrújbarát (akkori nevén Baráti), majd a Kismegyer közelében álló, Tarisznyavárnak nevezett őrház irányába indultak el, mivel itt a hírek szerint törököket láttak.³⁰

A kismegyeri előrenyomulás alatt zárult be a bég csapdája: 500-700 török lovas rontott Izdenczy embereire. Az alakulat patthelyzetbe került: a csapat a Csanak határában lévő sáncok közé³¹ szorult be, ahonnan valószínűleg nem tudott kitorni, és segítség nélkül utolsó szálig odavesztek volna.³² Eközben az éppen templomban levő főkapitány értesült az eseményekről, és nem habozott: „... Saját maga személyesen vezetett ki [a helyszínre] 600 német

²⁶ Aki ráadásul ekkor betegen feküdt. *Grüntliche Erkhundigung*, fol. 32r.

²⁷ *Grüntliche Erkhundigung*, fol. 39v.

²⁸ Uo. fol.33r., fol. 44v.

²⁹ Uo. fol. 41v.

³⁰ Uo. fol. 33r-33v.

³¹ Uo. fol. 41r. A sáncok Habsburg Miksa császár 1566-ban felállított táborainak maradványai voltak. *Gecsényi* 2008. 331. o.

³² A csapdába esett gyalogságnak valószínűleg voltak tűzfegyverei, szemben az oszmán lovassággal, akiket ekkor még nem szereltek fel ilyen eszközökkel. (*Kelenik* 1991b. 48. o.) Meglepetésszerű támadásukkal azonban megfordultak az erőviszonyok: a sarokba szorított csapat, aligha tudott akár egy szabályos sortűzet is leadni. Az a pár körbe állított szekér pedig vajmi kevés védelmet nyújthatott. Izdenczy embereinek állapotára tett utalása [*Grüntliche Erkhundigung*, fol. 42r.] is ezt támasztja alá, tehát nagyon valószínű, hogy a lovasok elkezdték felőrölni őket.

lövészt,³³ 400 lovas és magyar gyalogost valamint néhány löveget.”³⁴ Azonnal beavatkoztak a harcba, felmentették a gyalogság maradványait és végül együttes erővel elérték az őrházat, az egyetlen kivett harci szekeret viszont kénytelenek voltak hátrahagyni.

Bár a főkapitány nagyon hősiiesen viselkedett,³⁵ a veszteségek igen nagyok voltak: Jakosith Ferenc 163, Izdenczy Péter 165 főnyi veszteségről tudott,³⁶ Geccsényi ugyanakkor együttesen 236 főre becsülte ezt a számot a fogságba esettekkel együtt,³⁷ nem számítva a kivonuló „civiliket”.

Ez eléggé súlyosnak mondható, mivel a teljes helyőrség 16%-a veszett oda – békeidőben.

*A vallomások tartalma a kor harci szekér és szekérvár alkalmazásra
vonatkozó szakirodalmának kontextusában*

A dokumentum összesen negyvennégy vallomást tartalmaz. A műveletben részt vevő vezető beosztású katonák nagy része túlélte az akciót, (mint pl. Gregoróczy Vince vagy Izdenczy Péter), ideértve Zelkinget, aki ugyan átvészelte az összecsapást, de még a vallomástétel előtt hirtelen meghalt.

A jegyzőkönyv a szekér használatára vonatkozóan kevés, de lényeges, fontos információt tartalmaz. Összesen tizenötön tesznek említést a szekerek bármiféle jelenlétéről, de nem mindegyik „katonai célú” felhasználást jelöl. A szövegből kitűnik, hogy az események részletezésekor a *Gutschi* és *Wagen* kifejezéseket használják a vallomástevők, akik valószínűleg két különböző, felépítésében eltérő járműtípus értettek ez alatt. *Gutschi*, illetve *Gutschi und Wagen* (sic!) alakban az oszmán lovasokról hírt hozó parasztember szekereire,³⁸ valamint a gyalogságot a harcok megkezdése előtt a helyszínre szállító eszközökre³⁹ utaltak, a *Wagen* kifejezést pedig következetesen a szakállasokkal ellátott járműre alkalmazták. Ez valószínűleg annak tudható be, hogy a 16. század utolsó harmadára már elterjedt a szekerekhez képest könnyebb szerkezetű, személy és áruszállításra egyaránt használt *kocsi*, ami német szövegkörnyezetben *Gutschi*, *Gotschi* és *Gotschiwagen*ként [’kocsiszekér’] rendszeresen felbukkant.⁴⁰ Mivel a *Gutschi und Wagen* kifejezés egyetlen járművet takar, meglátá-

³³ A szövegben szó szerint a *schütz[en]* kifejezés szerepel. „A XVI. század második felében a gyalogos katona értelemben használt Landsknecht elnevezés eltűnt, s helyette a Schützen (lövész), illetve a Spiesser (pikás) kifejezések váltak elterjedté.” *Kelenik* 1991a. 116. o.

³⁴ *Grüntliche Erkhundigung*, fol. 51v.: „Er sey selbsten personlich da vnnd hab 600 teutsch schütz[en], 400 pferdt, vnnd vngerisch fusskhnecht vnd etlich stückhl auf werden.” A szövegben a *Stückeln* alak szerepel, amin kis kaliberű – 1-3 fontos (1 font kb. 0,56 kg) – lövegek értendők. *Domokos* 1984. 129. o.

³⁵ Izdenczy vallomásának vonatkozó részét lásd *Grüntliche Erkhundigung*, fol. 42r.

³⁶ Uo. fol. 32r., 40v.

³⁷ *Geccsényi* 2008. 332. o.

³⁸ *Grüntliche Erkhundigung*, fol. 34r, fol. 56v.

³⁹ Uo. fol. 46r.

⁴⁰ *Domanovszky* 1917. 72. o. és *Tarr* 1968. 176. o.

som szerint itt is egy 'kocsiszekérrel', azaz egy könnyebb szerkezetű, „civil” járművel állunk szemben.

Annyi biztos tehát, hogy az eszközt többféle módon is felhasználták „katonai célokra”: *személyszállító eszközként, harci szekérként*, vagy pedig – legalábbis némelyik beszámoló alapján – *a szekérvár részeként*. A felsoroltakból az alábbiakban az utóbbi kettővel fogok részletesebben foglalkozni.

Harci szekér

Középkori (kelet-közép)-európai viszonylatban a szállítójárművek katonai célokra való felhasználásának csúcspontját a husziták harci szekerei, illetve az azok bevonásával felállítható szekérvárak képezték.⁴¹ Ezt a csúcspontot a korabeli tüzéség, a gyalogság és a szekerek harcának és mozgásának összehangolásával érték el.⁴² Az eszköz és a hozzá kapcsolódó alkalmazási mód, vagyis a szekérvár Hunyadi János és Mátyás király idejében a Magyar Királyság hadseregébe is tartósan átkerült.⁴³

Tudjuk tehát, hogy mikortól képezte részét a haderőnek, de hogy meddig, azzal a magyar történettudomány mindeztidáig nemigen foglalkozott. Ez valószínűleg annak tudható be, hogy a győri példán kívül nincs tudomásunk más 16. századi kárpát-medencei esetről, ahol a hirtelen kialakuló összecsapásban a résztvevő felek bármelyike, egy a csataterén sebtében felállított szekérvárra támaszkodva, illetve harci szekerek bevonásával vívta meg a harcot.⁴⁴

Jelen munkában a könnyebb átláthatóság kedvéért a *Streitwagen* és harci szekér kifejezések egymás megfelelőiként használatosak. Mint ahogy az lentebb olvasható lesz, ebben az összecsapásban az eszköz tisztán elkülöníthető a nem katonai felhasználású járművektől és a felhasználás módja is könnyen azonosítható: tűzfedezet biztosítása, ezáltal a harc megvívásának elősegítése.

Tágabb kontextusban a probléma azonban jóval összetettebb. A félreértések elkerülése végett szükségét érzem tisztázni, hogy a forrásokban előforduló szekérelnevezések milyen járműveket takarnak.

Közép- és Kelet-Európa harcterein a 15. és 17. század közötti időszakban rendeltetésüket tekintve két járműtípus különböztethető meg: egy málfelhasználásra használt eszköz, illetve

⁴¹ A husziták szekérvárainak egyik nagy előnye, hogy az alakzat könnyen megbontható és mozgatható volt, emiatt többek voltak, mint egyszerű erődített táborhelyek.

⁴² *Tóth* 1916. 279. o.

⁴³ A témáról bővebben lásd: *Tóth* 1916. és *Tóth* 1918. Cseh szakirodalomban *Durdík* 1953. Újabbban *B. Szabó* 2014., ill. *Tóth* 2017.

⁴⁴ 1526-ban a mohácsi vereséget követően a lakosság az ország több pontján – pl. Pilismarótnál – szekérvárakba húzódott. Ezek azonban az oszmán erők támadása előtt kialakított megerősített táborok voltak. Az 1691-es szalánkeméni és 1697-es zentai csatában a török csapatok ugyan a sáncokat szekerekkel erősítették meg, de itt is mindkét esetben a csatára tett előkészületek részeként felállított védművekről volt szó.

egy a harc megvívását segítő típus. Mindkettő eleget kellett tegyen bizonyos kívánalmaknak, mint pl. nagy és széles kerek, ⁴⁵ de mivel utóbbira került valamilyen lőfegyver – legalább egy nagyobb űrméretű kézi tüzesszköz –, ezért a szekérderekat vagy legalább a szekéroldalakat úgy kellett kialakítani, hogy a fegyver feltámasztható és használható legyen.

Az olyan kifejezések mögött, mint a *Speisewagen* vagy *Fuhrwagen* ⁴⁶ viszonylag könnyen azonosíthatók az első csoportba tartozó, élelmet és különféle hadfelszerelési tárgyakat szállító szekerek.

A *Streitwagen* kifejezés az előbbiekkal ellentétben igencsak félreérthető. Noha a korabeli hadirendtartásokban is rendre megjegyzik, hogy kell legyen rajta, illetve hozzárendelve valamilyen tüzfegyver, a harc megvívásába szánt szándékkal *nem* vonták be, „csupán” a szekérvár részeként szolgálta az erődített tábor védelmét. ⁴⁷ Ez a felhasználási mód jelenik meg a 16. századi katonai szakirodalomban is. Lazarus von Schwendi *Kriegsdiskurz* című munkájában a *Wagenburgmeister* feladatainak és hatáskörének ismertetésénél említette a „harci szekereket szakállasokkal” (*Streitwägen mit Doppelhacken*). Az eszköz külsejét, felépítését nem részletezte, de javasolta, hogy „...húsz vagy harminc szekerenként egy vagy két ilyen Streitwagen álljon”. ⁴⁸ A kontextusból tehát egyértelműen kiderül, hogy nála a jármű a szekerekből alkotott védmű részeként tudott eredményesen funkcionálni.

A cseh szakirodalom egy korabeli cseh nyelvű forrásra alapozva olykor a *krajný vůz*, vagyis *szélső szekér* kifejezést használja azokra az eszközökre, amik csata közben egy alakzat részeként tűzfedezet biztosítására és helyváltoztatásra egyaránt képesek voltak. ⁴⁹ A nevet onnan kapta, hogy a szekérváron és menetoszlopon belül egyaránt a külső védvonalban kapott helyet. ⁵⁰ A korabeli német szerzők nyomán a szakirodalom olykor ezeket is *Streitwagen*nek nevezi. ⁵¹

Streitwagen alatt tehát 15–17. századi viszonylatban olyan kis űrméretű tüzesszközzel felszerelt szekér értendő, amit – az adott hadi kultúrától függően – vagy egy szekértábor részeként védelmi célokra, vagy pedig a harctéren tűzfedezet biztosítása végett használtak. Az említett időszakban a magyar *harci szekér* kifejezés jobb szó híján ennek a fogalomnak megfeleltethető.

Ami az eszköz kapcsán a jegyzőkönyvből kiderült, az elsöre a Schwendi-féle leírással cseng össze. A beszámolókból kivétel nélkül Zelking helyszínre érkezésekor említették először, és több-kevesebb részletességgel, de ugyanaz a jellemzés ismétlődik: *szekér, rajta több szakállas puskával*.

⁴⁵ *Řád vozový rytířů Německých ze dne 19. dubna 1433*. A forrást közli: Toman 1898. 421. o.

⁴⁶ *Řád vozový rytířů Německých ze dne 19. dubna 1433*. (*Speiseweyen* illetve *Fuhrweyn* alakokban.) Közli: Toman 1898. 421. o. és Fronsperger 1596. 47v.

⁴⁷ *Usnesení normberské ze dne 23. dubna 1428 o šikování vozu*. A forrást közli: Toman 1898. 402. o.

⁴⁸ Schwendi 1592. 168. o.

⁴⁹ Lásd pl. Durdík 1953. 91. o.

⁵⁰ Svejkský 1952. 52. o.

⁵¹ Lásd pl. Tresp 2004. 396. o.

Benedetto Malatesta lovaskapitány volt az, aki Zelkinggel együtt érkezett ki lövészek élén, azonban már csak akkor, amikor a bég csapdája bezárult. Neki (elvben) pontosan kellett látnia, tapasztalnia, hogyan használják ezt az eszközt, mivel valószínűleg mellette, vagy a közelében lovagolt ki. Miután elmondta, hogyan vonult ki a felmentő csapat, részletesen ismertette milyen utasításokat adott Zelking: „Azután a főparancsnok úr a szekérhez jött, és ahogy meglátta, hogy a törökök a mi katonáinkra támadnak, megparancsolta, hogy a szakállasokból tüzeljenek az ellenségre, ami megtörtént, és [ez] a törököket egy kicsit szétugrasztotta. A főkapitány úr megparancsolta, hogy a szakállasokat gyorsan töltsék újra.”⁵²

Thoman Fölgenstainer közkatona Malatesta parancsnoksága alatt érkezett ki a csataterre és megerősítette, sőt pontosította előjárója beszámolóját. „Azt mondta, hogy a főkapitány úr a szekérével, amelyen hét szakállas puska volt, nagy sebességgel egy dombra mentek ki...”⁵³ Gregoróczy ötlete alapján tehát Zelking egy magaslatra vonult, hogy csapataik egyesüljenek, de ahogy megérkezett oda, már fordulhattak is vissza, mivel a törökök azonnal rájuk támadtak.⁵⁴ Zelking kénytelen volt utasítást adni a visszavonulásra. Ahogy Fölgenstainer fogalmazott: „Látta, hogy Isten irgalma sajnos tovaszállt.”⁵⁵

Gregoróczy Vince a művelet irányítójaként elvben alapos értesülésekkel rendelkezett az eseményekről. Az eszközök használatát illetően is fontos részletre világított rá, amikor elismételte Zelking parancsát: „A főkapitány azt mondta, hogy adjanak le három-négy lövést a törökökre a szekérről.”⁵⁶ Valószínűleg arról volt szó, hogy a török lovasokat akarta ezzel szétugrasztani.

Vajda Kristóf volt az a parancsnok, akit Gregoróczy Gyirmót és Csanak⁵⁷ környékére küldött ki felderíteni. Izdenczyék kivonulását nem láthatta, legfeljebb utólag értesült a dologról. Annyit tudott, hogy az események vége felé Zelking „egyetlen, szakállasokkal [felszerelt] szekeret hozott magával, [valamint] a lovasait is, és a szakállasokat az ellenségnek fordította és tüzet adott.”⁵⁸ A főkapitány kivonulásáról Szabó György, Vajda Kristóf beosztottja és Szabó Miklós a jegyzőkönyv szerint ugyanazt mondták: „eközben jött a főkapitány lovasaival és egy szekérral, rajta szakállasokkal, amelyekkel a törökök közé lövetett.”⁵⁹

⁵² *Grüntliche Erkhundigung*, fol. 38r.: „... alsdann ist der herr obrist zum wagen khomen, vnnd wie er gesehen das die türckhen auf die vnnserigen her zue geruckht, hat er beuolchen, man sol die Toppelhackhen auf den Veindt loßbrennen, welches beschehen, vnnd sich die Türckhen ain wenig voneinander zertrent haben, vnd der herr obrist beuolchen man sol dieselben Toppelhäckhen balt widerunb laden.”

⁵³ Uo. fol. 63r.: „Sagt zey in vollem rennen mit des herrn obristen wagen darauf 7 Toppel hackhen gwöst, hinauß auf ein höhe khumen...”

⁵⁴ Uo. fol. 63r–v.

⁵⁵ Uo. fol. 63r–v.: „Er sehe wie es Gott erbarmt laider zuegehe,...”

⁵⁶ Uo. fol. 45v.: „Darauf der obrist gesagt, wol heer mit dem wagen 3 oder 4 schüß mit den Toppelhäckhen vnnder die Tirkhen thuen lassen.”

⁵⁷ Ma: Ménföcsanak.

⁵⁸ Uo. fol. 43v.: „... vnnder dessen sey der herr obrist khumen, vnd ainen wagen mit toppel hackhen mit sich bracht, auch seine pferdt vnnd toppelhaekhen auf die feindt gewendt und loßgebrent.”

⁵⁹ Uo. fol. 52r.: „In dem ist der obrist mit seinen pfärten, sambt ainem wagen, darauf er toppelhäckhen gehabt khumen, mit welchem er vnnder die türckchen schiessen lassen.”

Marthin Praisen vallomása utolsóként szerepel a jegyzőkönyvben. Szerinte Zelking pont azután avatkozott be a harcba, hogy: „miközben a huszárok hátráltak és megfutamodtak, a törökök lemészárolták a hajdúkat.”⁶⁰

Izdcency Péter, a kivonuló magyar gyalogság parancsnoka kétszer hozta szóba a harci szekeret. Először, amikor a Zelking vezette erősítés megérkezett, és az eszköz kezelőinek azonnal tüzelésre és gyors újratöltésre adott parancsot, másodszer pedig a vallomása végén, amikor említést tett arról, hogy „a szekér mentette meg őt, különben ő is szerencsétlenségre jutott volna.”⁶¹

Összegezve a vallomásokat, kijelenthető, hogy noha úgy tűnhet, a Schwendi-féle leírásnak felel meg, nyilvánvaló, hogy felmentő csapat által kivitt eszköz mozgó lóállásként szolgált, ami inkább a huszita háborúkban elterjedt felhasználási módra hasonlíthatott. Az már más kérdés, hogy egyetlen jármű nem tudta ugyanazt a hatást kiváltani, mint egy több eszközből álló alakzat.

Szekérvár

A *szekérvár* fogalma a szakirodalomban többé-kevésbé tisztázott: *statikus* szekérfallal körülvett táborhely értendő alatta. Egységes definícióról nincs tudomásom, a Magyar Katolikus Lexikon meghatározása mindazonáltal összefoglalja a lényegét: „A szekérvár [...] védőfalként kör- vagy négyszög formában fölállított szekerek. Kialakításához a harcoló csapatokat követő szekereket használták. A szekérvár fölállítását követően a lovakat a belső védett területen helyezték el.”⁶² Jelen írás kapcsán ez még annyival egészíthető ki, hogy ha a táborhelyet körülvevő védművek kiépítése mállás szekerek vagy *Streitwagenek* beépítésével történik, helytálló a *szekérvár (Wagenburg)* elnevezés, függetlenül a formáció mozgathatóságának mértékétől. Ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni, hogy hatékonyságát tekintve különbségek voltak szekérvár és szekérvár között.

A modern szerzők külön szokták kezelni a *husziták* szekérvárait és egyfajta „mozgó erődként” utalnak rá. A megkülönböztetés jogos, hiszen középkori, illetve 15. századi (kelet-közép)európai viszonylatban jóval több volt ez, mint erődített táborhely. A huszita csapatok által alkalmazott szekérvár-taktika a mezei csaták megvívásánál megfigyelhető séma, amelyet majdnem minden esetben követtek. A harc kezdő szakaszában a hangsúly a védekezésen volt. A támadók sorait, akik kedvező esetben egyenetlen terepen arcból támadtak, igyekeztek tűzfegyvereikkel minél jobban megbontani és összekuszálni. Azokat, akik mégis eljutottak a szekérvár közvetlen közelébe, szálfegyverekkel igyekeztek harcképtelenné tenni. Mikor ily módon megakasztották a támadást, és kellőképp meggyengítették az ellenfél harci

⁶⁰ *Grüntliche Erkundigung*, fol. 67v.: „In dem die husärn gewichen, vnd flucht geben, die türckhen die heyduckhen, niedergehauen.”

⁶¹ Uo. fol. 42r.: „...der wagen hab jn erhalten sunst er auch in vngliekh khomen wer.”

⁶² <http://lexikon.katolikus.hu/S/szek%C3%A9rv%C3%A1r.html> (A letöltés időpontja: 2020. december 15.)

morálját, akkor megbontották oldalt a szekérvár falait, és lehetőség szerint mindkét oldalról szárnytámadást intéztek az ellenség sorai ellen. Ezen a ponton a felkelők kisszámú lovasságé volt a főszerep, miközben ügyeltek arra, hogy az ellentámadás során fedezni tudják a gyalogos csapatokat is. Ez rendszerint elérte a kívánt hatást; az ellenfél harci kedve végképp megtört, és megpróbált elmenekülni.⁶³ Ezen séma szerint zajlott le például az Aussig⁶⁴ melletti csata is 1426. június 16-án.⁶⁵

A 16. században az eljárás lengyel területeken tovább élt és fejlődött, amire több adat is fennmaradt. Például 1531. augusztus 22-én Obertynnél⁶⁶ a Petru Rareș (IV. Péter) vezette moldvai csapatok ellen vívott csatájában Jan Tarnowsky nagyhetman ezt a metódust alkalmazta.⁶⁷ A moldvaiak lovasrohamát megakasztotta a szekérfal mögül leadott sortűz, amire azok ugyancsak sortűzzel válaszoltak, patthelyzetet alakítva ki ezzel. A nagyhetman a szekértábor falán a már meglévő mellett egy újabb rést nyitattott, amelyen át a kivezényelt – kézi lőfegyverekkel ellátott – gyalogság kitört és egészen az ellenfél lövegeiig nyomult előre, miközben az ellentámadásba átmenő lovasság kivívta a győzelmet. A séma tehát ugyanaz volt, mint a huszitáknál – a „fegyvernem” akkori képességeihez alakítva.⁶⁸

Ugyanebben az időszakban a Kárpát-medencétől nyugatra a szekérvár nem képezte részét a harc megvívásának, csupán a táborhely megerősítése volt felállításának célja. Ennek saját metódusa volt, amellyel a korabeli szakirodalom nagyon alaposan foglalkozott, és amelyet a *Wagenburgmeister*nek kellett ismernie, illetve szükség esetén végrehajtania. Így például Wilhelm Dilich, aki *Kriegsbuch* című művében taglalta a *Wagenburgmeister* beosztását és a vele járó feladatokat,⁶⁹ vagy Leonhart Fronsperger, aki *Wagenburgk und die Feldlager* munkájában ennek kapcsán három különböző típusú szekérvárról értekezett (Halbrunde-, Oberlengten-, Cirkelrundten Wagenburg).⁷⁰

Az 1576–1577-es hadi tanácskozás jegyzőkönyvének lapjai arról árulkodnak, hogy a korabeli szakirodalom ajánlása a gyakorlatban is megjelent. Kassán 20 db *szekérvárhoz való falkonétát*⁷¹ vettek lajstromba (*falconetl zur wagenburg*),⁷² Győrben 20 db *szekérvárhoz való kis ágyút*⁷³ (*stückl auf redern zur wagenburg*),⁷⁴ Bécsben pedig 100 darab *szekérvárhoz való kis falkonétát* (*Klain falconetl zur wagenburg*).⁷⁵

⁶³ *Durdik* 1953. 141–142. o.

⁶⁴ Ma: Ústí nad Labem, Csehország.

⁶⁵ *Durdik* 1953. 172–173. o.

⁶⁶ Ma: Obertyn, Ukrajna.

⁶⁷ Bővebben lásd *Boldyrew* 2017. 118. o. Magyar szakirodalomban újabban *Szokola* 2019. 15. o.

⁶⁸ Bizonyítékként nem kezelhető, de figyelemre méltó párhuzam, hogy 1577-ben Győr mellett a török lovasság tudatosan csalta el a magyar huszárokat a gyalogságot szállító szekerektől.

⁶⁹ *Dilich* 1605. 55. o.

⁷⁰ *Fronsperger* 1596. 46r-54v. Bővebben a modern szakirodalomban lásd *Bagi* 2015.

⁷¹ Inventáriumokban kis kaliberű lövegekre használt elnevezés. *Domokos* 1984. 128. o.

⁷² Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Alte Feldakten (a továbbiakban: ÖStA KA AFA) 1577-13-2, fol. 208r.

⁷³ Lásd a 34. lábjegyzetet.

⁷⁴ ÖStA KA AFA 1577-13-2, fol. 218r.

⁷⁵ ÖStA KA AFA 1577-13-2, fol. 224r.

A fentiek fényében első pillantásra nem meglepő, hogy a Győr mellett lezajlott események kapcsán ketten is utaltak rá: a támadókkal szemben szekérvárat kialakítva próbáltak védekezni. Először Horváth Mátyás Gregoróczy hadnagyának vallomásában fordul elő, aki látta, hogy „[Gregoróczy] szekérvárat állított a német gyalogság köré, hogy a gyalogságot abba bevigye és egy ideig kitarson.”⁷⁶ Ugyanezt vallomása végén Gregoróczy is megerősítette.⁷⁷

Izdenczy Péter, aki a kezdetektől a harc „sűrűjében” volt, nem tett semmiféle utalást arra, hogy szekérvárat állítottatott volna fel, ami ellentmondani látszik Gregoróczy és hadnagya vallomásának. A vallomása védekezésről szóló részében azonban elmondta, hogy az egykor [ti. 1566-ban] Miksa császár által emelt tábor sáncai közé húzódtak be.⁷⁸ Véleményem szerint az ellentmondás feloldása abban áll, hogy a földhányások között a helyszínen lévő „civil” szállítójárművek⁷⁹ felhasználásával rögtönzött védművet értelmezték a többiek szekérvárként.

Az ominózus 1577. augusztus 4-i nap eseményeit összegezve elmondható, hogy a kudarc nem egyetlen döntésen, illetve tényezőn múlt. Zelkingnek „illett volna” személyesen foglalkoznia a reggel befutó jelentéssel, de a döntéshozatalt helyettesére hárította. A betegen fekvő Jakosith megtette az ésszerűnek tűnő intézkedést, és kiküldött egy csapat felderítőt, gondolván, hogy 32 lovas elég lesz néhány kőszta török ellen.

Ezek a döntések önmagukban még nem lettek volna végzetesek. Azután azonban, hogy a helyőrség egy része (néhány parancsnoki beosztású személyt is ideértve) a fegyelemre fittyet hányva utasítás nélkül vonult ki – meglátásom szerint –, a kudarc borítékolva volt. Zelking átlátva a kialakult helyzetet, megtette az egyetlen dolgot, ami lehetséges volt: megpróbálta valahogyan felmenteni a csapdába esett alakulatot, ami nagy veszteségek mellett ugyan, de sikerült.

Ami a harci szekeret illeti, egyetlen ilyen eszköz aligha változtatható érdemben az összecsapás végeredményén. Nem szabad ugyanakkor megfeledkezni a tényről, hogy ez az egy is hasznosnak bizonyult; Izdenczy szó szerint azt vallotta, hogy ez mentette meg az életét.

A szekérvár felállításával kapcsolatban a vallomások látszólag ellentmondanak egymásnak. Míg Gregoróczy Vince és egyik hadnagya azt állították, hogy a (német) gyalogság felállított egyet, addig Izdenczy Péter semmilyen említést nem tett erről. Az ellentmondás feloldását

⁷⁶ *Grüntliche Erkundigung*, fol. 55v.: „Gregorozkhy hab ain wagenburg vmb den teitschen knechte gemacht, das fueßuolckh darein, die sich darjnnen ain weil enthalten, gebracht.”

⁷⁷ Uo. 46r.

⁷⁸ Uo. fol. 41r.

⁷⁹ Gregoróczy a szekérvárnál a *Gutschi und Wägen* alakot használta, (*Grüntliche Erkundigung*, fol. 46r.) ami véleményem szerint *nem* katonai járművekre utal.

abban látom, hogy a sáncokból és szekerekből kialakított rögtönzött védmű a többiek szerint szekérvárnak minősülhetett.

Az eseményeket illetően még egy mozzanat magyarázatra szorul. A jelen írás elején bemutatott, a szakirodalomban többször visszaköszönő adat szerint 20 harci szekér beszerzését fogadta el az Udvari Haditanács, illetve olyan munka is van, amely szerint 1577-ben ennyi eszközzel már rendelkezett a vár. Az 1576–1577-es haditanácskozás jegyzőkönyvében is ugyanennyit – 20 – darabot találunk,⁸⁰ a főkapitány azonban csak egyet vitt ki. Erre valószínű magyarázat lehet, hogy a jegyzőkönyv egésze/vonatkozó része csak az év végén készült el,⁸¹ amikor az eszközök beszerzése már megtörtént.

Noha a tűzfegyverek rövid idő alatt kiszorították a hadszínterekről a harci szekereket és a szekérvárat,⁸² a Győr mellett 1577 augusztusában lezajlott véres összecsapás bizonyítja, hogy bizonyos területeken – ha az adott ellenfél katonáinak egyéni felszerelésébe a kézi tűzfegyver nem tartozott bele –, használatban maradhattak.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

*Grüntliche
Erkhundigung*

Grüntliche Erkhundigung andbescheibung wir sich den laindig Vaal vnnd Niderlag. So sich das 4 August 1577 Zuegetragen, Wen auch an ainen und dem andern Vrsachen seij, Wir hernach Vohe. ÖStA HHStA UA FASC. 111. Konv. B.

BIBLIOGRÁFIA

B. Szabó 2014.

B. Szabó János: A huszita hadviselés hatása és adaptációja Kelet-Közép-Európában. In: „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Szerk. *Bárány Attila – Pószán László*. Debrecen, 2014. 432–441. o.

⁸⁰ ÖStA/KA AFA 1577-13-2, fol. 218v.: Item 20 wägen mit Doppelhacken.

⁸¹ ÖStA KA AFA 1577-13-2, fol. Iir.

⁸² Otakar Frankenberg véleményét, aki a szekérvárhasználat huszita háborúk utáni fejlődését kutatta, elfogadta és átvette a szakirodalom. Meglátása szerint ez a fajta gyalogos harcmodor fontos szerepet játszott abban a folyamatban, amelynek végeredményeként a gyalogság kiszolgáltatott helyzete a kézi tűzfegyverek fejlődésének köszönhetően megszűnik. Ami a szekérvár használatát illeti, szó szerint úgy fogalmazott, hogy „A gyalogságnak többé nem volt rá szüksége.” *Frankenberger* 1960. 179. o. Ez az általánosítás azonban nem állja meg a helyét, ugyanis a (kézi) tűzfegyverek fejlődésének üteme és használati aránya egy-egy hadseregben belül területenként változott. Bővebben a témáról lásd *Turcsányi et al.* 2015.

- Bagi* 2001. *Bagi Zoltán Péter*: Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001) 2–3. sz. 391–445. o.
- Bagi* 2013. *Bagi Zoltán Péter*: A 16. század végi német hadibíraskodás meghatározó iratának, az *Artikel-briefnek* rövid vizsgálata. In: *Acta Juridica et Politica*. Tom. LXXV. Főszerk. *Homoki-Nagy Mária*. Szeged, 2013. 41–58. o.
- Bagi* 2015. *Bagi Zoltán Péter*: Westeuropäische Reitertruppen auf ungarischen Kriegsschauplätzen. Truppengattungen, Organisation und Rekrutierung in der Zeit des langen Türkenkriegs. *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*, 19. (2015) 1. sz. 47–71. o.
- Boldyrew* 2017. *Boldyrew, Alexander*: Sprzęt taborowy (wozy) w przemieszczeniu armii zaciężnej w Polsce ostatnich Jagiellonów. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica*, 99. (2017) 1. sz. 111–124. o.
- Dilich* 1607. *Dilich, Wilhelm*: *Kriegsbuch*. Kassel, 1607.
- Domanovszky* 1917. *Domanovszky Sándor*: Mázsaszekér. In: *Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik évfordulója ünnepére*. Szerk. *Szentpétery Imre*. Budapest, 1917. 37–74. o.
- Domokos* 1984. *Domokos György*: Adalékok a törökkori magyar tüzérség kategória- és típusproblémáihoz. *Hadtörténelmi Közlemények*, 31. (1984) 1. sz. 117–149. o.
- Durdik* 1953. *Durdik, Jan*: *Husitské vojenství*. Praha, 1953.
- Frankenberger* 1960. *Frankenberger, Otakar*: *Husitské válečnictví po Lipanech*. Praha, 1960.
- Fronsperger* 1596. *Fronsperger, Leonhart*: *Kriegßbuch. Von Wagenburgk vmb die Feldleger*. Frankfurt, 1596.
- Gecsényi* 2008. *Gecsényi Lajos*: A végvári harcok taktikája. Török lesvetés Győr alatt 1577-ben. In: *Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből*. Szerk. *Gecsényi Lajos*. Győr, 2008. 325–337. o.
- Gömöry* 1885. *Gömöry, Gusztáv*: *Türkennoth und das Grenzwesen in Ungarn und Croatien während sieben Friedensjahren*. *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs*, 1885. 155–178. o.

- Kelenik* 1988. *Kelenik József*: Szakállas puskák XVI. századi magyarországi inventáriumokban. A terminológia problémái. *Hadtörténelmi Közlemények*, 35. (1988) 3. sz. 484–520. o.
- Kelenik* 1991a. *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 38. (1991) 3. sz. 80–122. o.
- Kelenik* 1991b. *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenötéves háború időszakába. *Hadtörténelmi Közlemények*, 38. (1991) 4. sz. 3–52. o.
- Pálffy* 1997. *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288. o.
- Pálffy* 1999. *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.
- Schwendi* 1594. *Schwendi, Lazarus*: Kriegs Discurs. Frankfurt, 1594.
- Szokola* 2019. *Szokola László*: A lengyel–litván államszövetség hadszervezete és hadserege (1501–1531). In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Budapest, 2019. 51–66. o.
- Svejkovský* 1952. Staročeské vojenské řády. Szerk. *Svejkovský, František*. Praha, 1952.
- Takáts* 1908. *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908.
- Tarr* 1968. *Tarr László*: A kocsi története. Budapest, 1968.
- Toman* 1898. *Toman, Hugo*: Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy. Praha, 1898.
- Tóth* 1916. *Tóth Zoltán*: A huszita eredetű szekérvár. *Hadtörténelmi Közlemények*, 17. (1916) 1. sz. 265–311. o.
- Tóth* 1918. *Tóth Zoltán*: A huszita szekérvár a magyar hadviselésben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 19. (1918) 1. sz. 1–32., 159–185. o.
- Tóth* 2017. *Tóth Dominik*: A huszita típusú hadiszekér alkalmazásának összehasonlítása a 20. század első harmadának mobilizálásra vonatkozó elgondolásaival. *Katonai Logisztika*, 25. (2017) 1–2. sz. 220–242. o.

Tresp 2004.

*Turcsányi – Bán –
Hegedűs – Molnár*
2015.

Wessely 1976.

Tresp, Uwe: Söldner aus Böhmen: im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert. Paderborn–München–Wien–Zürich, 2004.

Turcsányi Károly – Bán Attila – Hegedűs Ernő – Molnár Gábor: Haderők és hadviselés az előltöltő fegyverek korában. Budapest, 2015.

Wessely, Kurt: Die Regensburger „harrige” Reichshilfe 1576. In: Die russische Gesandtschaft am Regensburger Reichstag 1576. Ed. *Ekkehard Völkl – Kurt Wessely*. Regensburg, 1976. 31–55. o.

Dominik Tóth

„...THE MERCY OF GOD UNFORTUNATELY FLEW AWAY?”
THE APPLICATION OF WAGON FORT AT GYŐR?

(Abstract)

In 1577 the soldiers of the garrison of Győr were trapped and surrounded by the mounted troops of the Ottoman Bey Ali of Székesfehérvár outnumbering them. The event revolted the Imperial War Council of Wien, since the Ottomans severely broke the peace treaty of Adrianople of 1568. The protocols conceived by the commission which was established to investigate the case documented a tool and method that is hardly researched in modern historiography: the use of war chariots, and perhaps the use of wagon fort. The use of wagon forts is traditionally connected to the battles of Muhi and Várna, while war chariots are traditionally connected to the Hussite mercenary soldiers of King Mathias I in Hungarian context. The tool and its use really took part of warfare until the end of the Middle Ages. However, there is very little information about exactly when these vehicles disappeared from the battlefields of the Carpathian Basin. The protocols that remained broaden this knowledge. From the testimonies recorded in it, it turns out that the royal and imperial troops found the war chariots furnished with firearms very useful in the battle, and this way it becomes understandable why the Court licensed the acquisition of further vehicles. The reports of the survivors highlight what the soldiers of the era exactly meant by war chariot and wagon fort.

Dominik Tóth

„...DIE GNADE GOTTES IST LEIDER FORTGEFLOGEN.”
EINSATZ EINER WAGENBURG BEI GYŐR (RAAB)?

(Résumé)

Im Jahr 1577 wurden die Soldaten der Garnison von Győr (Raab) von einer großen berittenen Truppe von Bej Ali von Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) außerhalb der ersten Stadt in eine Falle gelockt und anschließend umzingelt. Das Ereignis sorgte im Hofkriegsrat in Wien für großes Aufsehen, weil das osmanische Lager damit den Frieden von Adrianopel aus dem Jahre 1568 schwerwiegend verletzte. Zur Untersuchung des Vorfalles wurde ein Komitee aufgestellt, das in seinem Protokoll über die Ereignisse der Ermittlungen ein Gerät und auch eine Methode verewigte, das bzw. die von der modernen Geschichtsschreibung kaum erforscht ist: die Verwendung des Kampfwagens und womöglich der Wagenburg. Letztere wird aus ungarischer Sicht üblicher Weise mit der Schlacht bei Muhi oder der Schlacht bei Várna (Warna) in Verbindung gebracht, der Kampfwagen mit den hussitischen Söldnern von János Hunyadi und König Matthias Corvinus. Das Gerät und seine Verwendung bildete bis zum Ende des Mittelalters tatsächlich einen Teil der Kriegsführung. Wann sie jedoch von den Kriegsschauplätzen des Karpatenbeckens verschwanden, stehen nur sehr wenige Informationen zur Verfügung. Diese Kenntnisse werden durch das erhalten gebliebene Protokoll erweitert. Aus den darin befindlichen Zeugenaussagen geht hervor, dass der mit Feuerwaffen ausgestattete Kampfwagen für die kaiserlich-königlichen Truppen von großer Wichtigkeit in den Gefechten war. Folglich wird klar, warum der Hof der Beschaffung weiterer Geräte zustimmte. Die Berichte der Überlebenden beleuchten auch, was die Soldaten der damaligen Zeit wohl unter einem Kampfwagen bzw. einer Wagenburg verstanden.

Dominik Tóth

« ... HELAS, LA MISERICORDE DE DIEU DISPARUT. »
LE FORT DE CHARIOTS FUT-IL UTILISE PRES DE GYOR?

(Résumé)

En 1577, les soldats de la garnison de Győr furent piégés et encerclés en dehors de la ville par un grand escadron du bey Ali de Székesfehérvár. Cet événement a suscité une forte inquiétude au sein du Conseil de guerre de la Cour, car il s'agissait d'une grave violation de la paix d'Andrinople de 1568. Le procès-verbal établi par la commission d'enquête chargée de cette affaire mentionne un dispositif et une méthode très peu étudiés par l'historiographie moderne : le chariot de guerre et le fort de chariots. Quant à l'histoire hongroise, ce dernier est lié à la bataille de Muhi et de Várna, alors que le chariot de guerre est évoqué au sujet des mercenaires hussites de Jean Hunyadi et du roi Matthias. En fait, l'utilisation de ce dispositif faisait partie de la guerre jusqu'à la fin du Moyen-Âge, mais nous avons peu d'informations sur la date de leur disparation des champs de bataille du Bassin de Carpates. Le procès-verbal conservé nous apporte de nouveaux éléments : les témoignages qu'il contient nous font découvrir que les charriots de guerre équipés d'armes à feu étaient fort utiles dans la bataille pour les troupes impériales-royales. Cela explique pourquoi la Cour a accepté d'en acheter d'autres. Les récits des survivants mettent également en lumière ce que les soldats de l'époque entendaient par charriot de guerre et fort de charriots.

Доминик Тот

«К СОЖАЛЕНИЮ, МИЛОСТЬ БОЖЬЯ УЛЕТУЧИЛАСЬ».
ПРИМЕНЕНИЕ КРЕПОСТИ ПОСТРОЕННОЙ ИЗ ТЕЛЕГ, ПОВОЗОК
(ВАГЕНБУРГ) ВОЗЛЕ ДЬЁРА?

(Резюме)

В 1577-ом году солдатом гарнизона Дьёра заманили в ловушку за пределами города Секешфехервар, а затем они были окружены и были захвачены многочисленной группой всадников Бег-Али. Событие подняло много шума в дворцовом Венском Военном Совете, поскольку этим османская сторона грубо нарушила Дринапольский мир, заключенный в 1568-ом году. Комитет, созданный для расследования этого случая, дела зафиксировал в своем отчете о расследовании инструмент (приспособление) и метод, которые практически едва не были исследованы современной историографией: использование военной колесницы, телеги, повозки, и, возможно, крепости построенной из повозок. В венгерском языке последнее обычно ассоциируется с битвой при Мухи или Варне, в то время как боевая колесница обычно ассоциируется с гуситскими наемниками Яноша Хуньяди, а затем короля Матиаса. Это приспособление и его использование действительно были частью войны до самого конца средневековья. Однако о том, когда они исчезли с полей сражений в Карпатском бассейне, мы имеем очень мало информации. Эти знания пополняются протоколом, сохранившимся до наших дней. Из свидетельских показаний, включенных в протоколе, выясняется, что императорско-королевские войска с большой пользой пользовались повозками оснащёнными огнестрельным оружием в битве, поэтому становится ясно, понятно почему дворец согласился приобрести дальнейшие приобретения снаряжений. Отчёты выживших проливают свет и на то, что солдаты той эпохи что понимали под повозкой или крепости построенной из повозок.

SZEMLE

ÉRIC DENÉCÉ – PATRICE BRUN (SZERK.)

RENSEIGNEMENT ET ESPIONNAGE PENDANT L'ANTIQUITÉ ET LE MOYEN-ÂGE

(*Ellipses, Paris, 2019. 503 o. ISBN 978-2-340-035478*)

A Centre Français de Recherche sur le Renseignement kutatóintézet gondozásában nemrég jelent meg egy impozáns tanulmánykötet, mely a hírszerzés és a kémkedés történetének hőskorába, nevezetesen annak ókori és középkori időszakába vezeti be az olvasót. A téma fontosságát jelzi, hogy François Mermet tábornok, a francia katonai hírszerzés egyik legendás vezetője írta a mű előszavát. A sokszerzős munka szerkesztői – Éric Denécé és Patrice Brun történészek – már a kötet bevezetőjében jelzik, hogy többszörösen is hiánypótló munkáról van szó, mivel ezt a diszciplínát francia kutatók nagyon sokáig nem tekintették fontosnak vagy inkább tudományos figyelemre méltónak. Másfelől pedig számos módszertani és forráskutatási probléma is akadályozta a kutatásokat. Elég csak arra a tényre utalnunk, hogy a titkos küldetések iratait rendkívül óvatosan kezelték, ezért nem is keletkezett mindenről pontos ügýirat vagy jelentés, s gyakran a küldetések résztvevői maguk is igyekeztek eltüntetni a tevékenységük nyomait. Amíg az angolszász tudományos élet már viszonylag korán felismerte a téma történeti kutatásának jelentőségét, a francia kollégáik sokáig idegenkedtek, mivel annak elsősorban negatív vonatkozásaira voltak tekintettel. A változás az 1990-es évektől lassan következett be, olyan méríöldkő-jelentőségű könyvek megjelenésével, mint például a Lucien Bély doktori disszertációjából készült *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV* (Paris, Fayard, 1990.) című monográfia. Szintén inspiráló jelentőségűek voltak a témával kapcsolatos diplomáciatörténeti, politikatörténeti és régészeti kutatások, amelyek segítségével a diszciplína lassan polgárjogot nyert a francia tudományos életben is.

A kötet egy nagyszabású vállalkozás első részét képezi, amelynek célja a hírszerzés és kémkedés történetével kapcsolatos jelentősebb kutatások összefoglalása és rendszerezése. A kötet szerkesztői e célból igyekeztek a kérdés legjelentősebb képviselőit felkérni összefoglaló tanulmányok elkészítésére, amelyek segítségével az olvasók megismerhetik a témakörben folyó legfontosabb kutatásokat.

A történeti tanulmányok előtt Éric Denécé egy rövid tanulmányban igyekezett definiálni a hírszerzés fogalmát és a hozzá tartozó terminológiát, amelyek szakkifejezéseit gyakran használják tévesen, nemcsak a köznyelvben, hanem a tudományos szaknyelvben is. A bevezető részhez tartozó következő tanulmányt a téma őstörténeti kutatásainak szentelte Patrice Brun, a kötet társszerkesztője. Ebből egyebek mellett megtudhatjuk, hogy a hírszer-

zés – hasonlóan más, magasabb szintű emberi tevékenységhez (pl. háború, diplomácia stb.) – az emberi társadalmak egyik legősibb szervezeti tevékenységi formája és a közösségi túlélés egyik legfontosabb garanciája. Paradox módon az őstörténeti kutatások, a régészeti ásatások és a leletek korszerű feldolgozása nyújtja erre a legfontosabb információkat. Az európai prehistorikus társadalmak kapcsolattörténetére vonatkozó kutatások legújabb hozadékai is helyet kaptak a kötetben. Különösen gazdag eredményeket nyújtanak az utóbbi időszak lefolytatott, Európa távoli területein élő bronzkori közösségek közötti kapcsolatokra irányuló régészeti kutatások, amelyek meggyőzően bizonyítják a bronz nyersanyag-kereskedelemtől a kész tárgyak és más nyersanyagok, eszközök és technológiák cseréjéig bezárólag, hogy ebben az időszakban, a korábban sejtettnél jóval átfogóbb együttműködések léteztek. Mindezek természetesen feltételezik a távoli területekről szerzett információk beszerzésének és kiértékelésének rendszerét.

A kötet ezután két nagyobb kronológiai egységre tagolódik: az ókori és a középkori tanulmányok külön kezelt csoportjaira. Az antikvitás időszakát elsősorban nagy összefoglaló írások jellemzik, mint például Pascal Butterlin mezopotámiai, Juan Carlos Moreno Garcia egyiptomi vagy Julie Descarpentrie indiai ókori civilizációk hírszerzésével kapcsolatos munkái, amelyekben bőven találunk példát kiváló esettanulmányokra. Megismerkedhetünk itt például a sumérok „nagy fülekkel” rendelkező isteni hatalmú uralkodóival, akik ügynökeik segítségével a hidegháborús kémeket megszegényítő alopossággal tárták fel ellenségeik titkait. A hírszerzés és kémkedés az egyiptomi fáraók számára is létfontosságú volt, főleg a Kr. e. 3–2. évezred utáni háborúk időszakában, amelyek tanulságait a források filológiai aloposságú elemzésével lehet feltárni. Az ősi indiai szanszkrit politikai, katonai és gazdasági hatalomgyakorlással foglalkozó értekezés, az Artha-sásztra (*Arthashastra*) különösen nagy jelentőséget tulajdonít a kémek alkalmazásának, akik a Csandragupta Maurja által létrehozott birodalomban külön kiemelt kasztot alkottak, amelyet egy központi irányítású hivatal felügyelt. Az ókori indiai hírszerző civilizáció hatásai máig érezhetőek, hiszen a legtöbb indoeurópai nyelvben a „kém” szó is a szanszkrit eredetű *spas*-ból származik.

Az ókori Kína kétségkívül az egyik legfejlettebb hírszerzési rendszert hozta létre, amelyet kiválóan dokumentálnak olyan napjainkban is gyakran citált örök érvényű munkák, mint Szun Ce háborúról szóló értekezése, amely a téma egyik kimeríthetlenebb kútfőjének számít. Ezért nem véletlen, hogy két kínai témájú tanulmány is helyet kapott a kötetben François-Yves Damon és Alexis Lycas tollából. Ennél nagyobb helyet foglalnak el a kötet e részében a görög-római törtélemmel kapcsolatos írások. Philippe-Joseph Salazar ókori görög kémkedéssel foglalkozó klasszika filológiai-filozófiai ihletésű tanulmánya az ógörög nyelv két információgyűjtésre irányuló megfigyelést jelentő fogalmát – a „théore” és a „skopos” – szövegkörnyezeteit vizsgálja. Ezután Stéphane Maillot és Julien Zurbach tettek kísérletet a görög városállamok hírszerzésének átfogó jellegű összefoglalására.

Az elsősorban földrajzi és kronológiai keretekbe szorított írások mellett Michel Debidour két igen figyelemre méltó technológiatörténeti dolgozata is helyet kapott ebben a részben: az első a görög-római világban zajló híradással és az üzenetek közvetítésével kapcsolatos

logisztikai és technikai problémákkal, a második pedig titkok kezelésével és a titkosírások alkalmazásával foglalkozik. Természetesen nem maradhattak ki a római birodalom hadseregének hírszerzésére és kémkedési gyakorlatára vonatkozó dolgozatok sem, egyrészt Yann Rivière Julius Cézár seregének szárazföldi és tengeri hadműveleteihez kapcsolódó taktikai és műveleti hírszerzését mutatja be, másrészt pedig Yann Le Bohec a római hadsereg későbbi története hírszerzésének működésével ismerteti meg az olvasót. A kötet első részét Éric Denécé ókori hadicselekek és különleges műveleteknek szentelt írása zárja.

A kötet második részében kaptak helyet a középkori témájú tanulmányok. A közelmúltban elhunyt Jean Deuve-re, a kérdés neves szakértőjére több, korai középkor történetét tárgyaló tanulmányának közlésével is emlékeztek a mű szerkesztői. Jean Deuve a vikingek, a bizánciak és a normannok Hódító Vilmos és a keresztes hadjáratok idején zajló hírszerző tevékenységét ismertető írásai mellett még Anne Nissen átfogó jellegű kora középkori dolgozata képviselte e fontos nyugat-európai történelmi korszakot. Természetesen az iszlám kialakulását követő gyors elterjedése sem lett volna lehetséges egy fejlett hírszerző és információgyűjtő tevékenység nélkül. Abderrahmane Mekkaoui és Charifa Amharar tanulmányai ebbe a témakörbe invitálják az olvasót. Az első szerző a hírszerzés és vallásgyakorlat ellenőrzésének kérdéseivel, a második pedig a titkosírások használatával foglalkozik. Ezt követően ismét a francia középkori történelem „titkaira” vetül fény több jeles szerző tanulmányában. Laurence Rullan a XI. Lajos király uralkodása alatt kiépülő kémiszervezetre hívja fel a figyelmet. Laurent Vissière pedig Navarrai Margit egyik kémekkel foglalkozó novelláját veszi górcső alá. A következő szerző, Benoît Léthenet két tanulmánnyal is hozzájárul a kötet sikeréhez. Az elsőben a 14–15. századi kémek alkalmazásának szükségességét tárgyalja, a második egy módszertani elemzéssel egy kéziratban található információk segítségével mutat rá a 15. századi hírszerzés meglepően jól működő rendszerére. Ezek után a százéves háború katonai és titkosszolgálati eseményekben gazdag időszakát tárgyaló két tanulmány következik Benjamin Badier és Olivier Bouzy tollából, az elsőben az angol és francia spionok munkájáról, a másodikban a háború második felének észak-franciaországi kémtörténelméről ismerhetünk meg részleteket. Gaël Pilorget írása a spanyol Reconquista időszakába kalauzolja el az olvasót, rámutatva arra, hogy milyen titkos hírszerző munka előzte meg az Ibériai-félsziget 1492-re befejeződő visszafoglalását. A spanyol hírszerzés sikerei az Újvilágban is igen gyümölcsözőek voltak, tudhatjuk meg Brigitte Faugère és Éric Taladoire, az azték birodalom meghódításának titkos háttértörténetét felelevenítő dolgozatából. Végül egy nagy ugrással ismét egy távol-keleti téma kerül terítékre: az utolsó tanulmány szerzője, Guillaume Lemagnen a Japán középkori történelemben visszanyúlva mutatja be a nindzsa (*shinobi*) tisztséget viselő harcosok hírszerző tevékenységét.

A gazdag tematikájú, enciklopédikus igényű tanulmánykötet kétségkívül gazdag és változatos ismeretanyaggal szolgál a kérdés iránt érdeklődő olvasók számára. Valószínűleg igen hasznos segédkönyvként is beépül majd a francia egyetemek és főiskolák egyes speciális képzéseinek, kurzusainak tananyagába. A könyv számos erénye mellett meg kell emlékeznünk strukturális hiányosságairól és kisebb formai hibáiról is. Amint erről a kötet szerkesztői

is említést tettek, számos fontos téma – valószínűleg a megfelelően képzett szerző hiányában – kimaradt a teljességre törekvő tartalmából. Így hiába keressük az ókori hettiták, az asszírok, a zsidók és perzsák történetére vonatkozó írásokat, hasonlóan a középkori blokk sem mondható teljesnek a Mongol Birodalom, az itáliai városállamok, az Oszmán Birodalom stb. hírszerző szolgálatainak és kiterjedt kémhálózatainak bemutatása nélkül. A magyar olvasó számára a közép-európai témájú írások hiánya különösen feltűnő. A kötet későbbi javított, kiegészített újabb kiadásai korrigálhatja majd ezeket az aránytalanságokat. Határozottan jó hír viszont, hogy a szerkesztők már a könyv előszavában jelzik, hogy annak folytatásaként két újabb tanulmánykötet megjelentetését tervezik az egészen közeli jövőben.

Tóth Ferenc

KÁPLÁR ZSOLT – PÁLI-HERCZEG ZSUZSANNA (SZERK.)

19. SZÁZADI ERŐDÖK MÚLTJA ÉS JELENE KÖZÉP-EURÓPÁBAN
Past and Present of 19th-Century Fortifications Built in Central Europe

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2020. 119. o. ISBN 978 963 519 005 8)

A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával 2020 szeptemberében jelent meg a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak a *19. századi erődök múltja és jelene Közép-Európában* címmel Komáromban, 2019-ben megrendezett nemzetközi tudományos ülését kísérő két-nyelvű kiadványa. A Monostori erőd újonnan felújított Duna-bástyájában tartott szimpóziumon a hazai kutatók mellett Szlovéniából, Ausztriából, Szlovákiából, Lengyelországból és Fehéroroszországból érkeztek előadók, a referátumok pedig nagy részletességgel fedték le a 19–20. század közép- és kelet-európai erődépítészetének gazdag – a Nagy Háború centenáriuma miatt is aktuális – témakörét.

A puha fedéllel készült, B5 méretű könyv elülső borítóját a montenegrói Kosmač erőd, a hátsó borítóját a Herceg Novi-i Mamula erőd, a komáromi Monostori erőd, valamint a révkomáromi Központi erőd színes fényképe díszíti. A kötetet Kovács Vilmos ezredes (parancsnok, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) köszöntője és Káplár Zsolt (főelőadó, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum), a konferencia egyik főszervezőjének bevezető írása nyitja meg, majd ezt követően nyolc, színes képekkel és irodalomjegyzékkel kísért tanulmány következik.

Az első munka Andrej Ozimy (igazgató, Pro Castello Comaromiensi, Komárom) írása (*Végyárból citadella. Az észak-komáromi Központi erőd átalakulása a 19. században*, 20–35. o.), amely a Központi erőd 19. századi történetét mutatja be. Az ismertetés kitér arra, hogy Komárom újkori katonai jelentőségének felismerését a napóleoni háborúk hozták meg, aminek eredményeként az Öregvár és az Újvár jelentős felújító és modernizációs munkálatokon

esett át, valamint megkezdődött a Nádor-vonal kiépítése is. A krími háború (1853–1856) után, a Habsburg Birodalom és Oroszország szembenállásának eredményeként újabb lendületet vett a komáromi erődrendszer kiépítése: 1850 és 1877 között épült ki a Monostori erőd, a Vág-vonal, valamint az Igmándi erőd is. Az erődrendszer legvédehetőbb eleme a Duna bal partján létrejövő, raktárerődként is funkcionáló – a korábbi Öregvár és Újvár magába foglaló – Központi erőd volt, amely katonai szerepkörét 2003-ig megőrizte, amikor is az Révkomárom kezébe került. Kulturális, múzeumi funkcióját tekintve az erődítés ma a város turizmusának közkedvelt állomása.

A kiadvány második tanulmánya Bálint Ferencnek (főmuzeológus, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) a komáromi vasúti híd déli hídfőjénél található „kiserőd” bemutatására vállalkozó írása (*Az elfeledett erőd. Egy oldalazó „kiserőd” a komáromi vasúti híd déli hídfőjénél*, 36–41. o.). Az 1909-ben felépült erődítmény építéstörténete jól rekonstruálható, hiszen annak teljes 1907. évi tervdokumentációja szerencsés módon fennmaradt a Hadtörténelmi Levéltárban. A konyhával és kúttal is rendelkező téglá, illetve vasbeton építményen végrehajtott két világháború közötti építkezési munkálatok szintén jól adathatók a levéltári forrásokkal. A „kiserőd” átvészelte a II. világháborút, majd azt követően szükséglakássá alakították át (lőréseit elfalazták, belső tereit kifestették). A Hadtörténeti Múzeum és a Klapka György Múzeum 2015-ben végzett alapkutatásainak eredményeként az erődítés 2016-ban felvételt nyert a komáromi értéktárba. Az objektum napjainkban nem látogatható, annak a városi turizmusba való bekapcsolása a település jövőbeli kulturális örökségvédelmi kihívásai közé tartozik.

A harmadik közlés Alexei V. Molochnikov (igazgató, Tudományos és Oktatási Igazgatóság, Breszt) munkája (*A Breszt-Litovszki erőd története, 1830–1918*, 42–55. o.) aki részletes áttekintés ad az erődvárosnak az 1833. évvel kezdődő gazdag építéstörténetéről. A breszti erődrendszer gerincét kezdetben egy citadella, három hídfőerőd és egy 6400 m hosszú, vízesárokkal kísért fal képezte. A krími háború utáni modernizációs törekvések eredményeként, 1880-ra készült el az I–VII. jelzésű erődelemből álló első erődöv, amely rövid időn belül három újabb, a VIII–X. jelzésű erődelemmel egészült ki. A Nagy Háború kitörése a breszti erődöt újabb építkezések közben érte, az erőd védelmi körletét jelentős mértékben megnövelték, új (második) erődöv építését irányozták elő, valamint elrendelték az elavult erődelemek átépítését is. Breszt erőpróbája 1915. augusztus 5-én érkezett el, amikor a Német Császárság és az Osztrák–Magyar Monarchia csapatai megkezdtek az erődváros ostromát. A harcok végül az erődrendszer feladásával, így az orosz védők elvonulásával, a harcanyag felrobbantásával és a főbb erődelemek lerombolásával ért véget 1915. augusztus 20–21-én. Molochnikov nem részletezte az erődrendszer I. világháború utáni építésének történetét, közlését egy, a breszti VIII. számú erődnél 2003–2004-ben végbemenő hadisírfeltárás során talált tárgyi emlékekből álló tárlat rövid ismertetésével fejezte be.

A kötet negyedik közlésében (*A boveci blokádrendszer /Spërre Flitsch/*, 56–65. o.) Damjana Fortunat Černilogar (igazgató, Tolmin Múzeum, Tolmin) az Osztrák–Magyar Monarchia karintiai erődítéseit mutatja be, a Koritnica-folyó völgyében emelt Kluže és Hermann erőd

reprezentatív példáján keresztül. A szlovéniai Kluže erőd építési munkálatai 1881-től 1882-ig tartottak, védelmét négy darab 8 cm-es löveg, valamint négy géppuska képezte. A Hermann erődöt 1897 és 1900 között építették, majd nem sokkal később, 1905 és 1910 között modernizálták, az erőd fő fegyverzetét két, páncélkupolával védett lövegállás adta. A Kluže útzárerőd szerencsés módon átvészelte a két világháborút, az építmény ma komplex funkcióval rendelkezik, hiszen rendezvényhelyszín és múzeumi tér is egyben. Ezzel szemben a Hermann erőd jelentős károkat szenvedett el az I. világháborúban, emiatt a későbbi időkben már nem használhatták katonai célokra. Az erőd napjainkban a Nagy Háború emlékeit kutató turisták nehezen megközelíthető célállomása.

A következő, Ernesta Drole (regionális irodavezető, Szlovéniai Kulturális Örökségvédelmi Intézet – Nova Gorica-i Iroda, Nova Gorica) által írt közlés (*Kluže erőd*, 66–69. o.) témája ismételten a Kluže erőddel foglalkozik: annak legújabb rekonstrukciós munkálatait tekinti át. Az erőd turisztikai és kulturális örökségvédelmi vonatkozású hasznosításának alapelveit a Tolmin Múzeum munkatársai dolgozták ki, ami szerint a különleges műemléki értékkel bíró objektum ma rendezvényhelyszín és múzeum egyszerre. Drole pozitív példaként mutatja be az örökségbarát turizmus irányelveinek megfelelő lokális közlekedési infrastruktúra átalakítását.

A könyv hatodik tanulmányát (*Cattaro. Osztrák–magyar hadikikötő és erőd*, 70–89. o.) Volker K. Pachauer (építész, Michael Kadletz Építész Iroda, Graz) jegyzi, aki a montenegrói cattarói hadikikötő 19–20. századi erődítéseinek vázlatát adja. Pachauer először a Cattaro környéki erődítések öt jól körülhatárolható építési periódusát mutatja be, majd ezt követően több jellegzetes erődítést (típuserődöt) ismertet. Példái között szerepel Mamula, Caballa, Goražda, Vrmac és Crkvice erődje. Beszédes megállapítás, hogy Cattarót a Nagy Háború idején közel 80 erődítés védte, amelyből napjainkig 40 maradt fenn, sajnálatos módon azonban ezekből csak kettő (Kosmač, Mamula) élvez kulturális örökségvédelmi vonatkozású jogi státuszt. Pachauer közléséhez egy kritikai észrevételt lehet tenni: a 75., 77., 79. és 83. oldalon közölt erődalaprajzok magyarázatánál elmulasztotta a szerző a lövegállások pontos helyének a jelölését.

A kötet hetedik közleménye Lilli Zabrana (régész, Osztrák Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, Bécs) munkája (*Esettanulmányok a Monarchia korabeli montenegrói erődökről*, 90–99. o.), amely egy, az Ausztria és Montenegró között 2018-ban aláírt, Osztrák–Magyar erődök Montenegróban (Austrian–Hungarian Fortresses in Montenegro) elnevezésű projekthez kapcsolódó beszámoló. Az Osztrák Tudományos Akadémia Régészeti Intézete jelentős, a Montenegrói Kotor-öböl Nagy Háború korabeli épített – hadtörténeti vonatkozású – kulturális örökségére irányuló topográfiai alapkutatást folytatott 2018–2019-ben. Az alapkutatásokat több erődítmény, így a Kosmač, a Goražda és a Vrmac erőd nagy részletességű, lézerszkenneres épületfelmérése követte.

A kiadvány befejező közlése (*Przemysł és Krakko. Az osztrák–magyar erődökkel kapcsolatos örökségvédelmi, újraértelmezési és működtetési problémák Lengyelországban*, 100–117. o.) Krzysztof Wielgus (építész, Lengyel Nemzeti Tanács Katonai Építéset

Bizottsága, Varsó), Mirosław Majkowski (elnök, Przemysł Erőd Településeinek Szövetsége, Przemysł) és Halina Rojkowska (értékesítési vezető, Krakó Önkormányzati Épületeinek Igazgatósága, Krakó) közös írásműve. A záró tanulmány Galícia két legjelentősebb erődvárosának, Przemysł és Krakó aktuális kulturális örökségvédelmi kihívásaival foglalkozik. Érdemes lehet megjegyezni, hogy amíg Przemysł esetében a Nagy Háború-korabeli történelmi táj arculata napjainkig nagyrészt megőrződött, addig Krakónál a 20. századi urbanizáció már jelentős változásokat idézett elő a történelmi tájban. A przemysłi erődrendszer lengyelországi elemei ma egy alapítvány, a Związki Gmin Fortecznych Twierdzy Przemysł védnöksége alatt állnak, Krakónál ugyanakkor a kulturális örökségvédelem vonatkozásában már nagyfokú decentralizáció érvényesül. Kiemelhető, hogy Przemysłnél egy nemzetközi mércével is mérhető mintaprojekt valósult meg az Európai Unió támogatásával 2016-ra, amely magába foglalta az erődrendszernek az 1914/1915. évi harcok nyomait magán viselő állapotának konzerválását/bemutatását, valamint az erődelemek kerékpárúttal és tájékoztató táblák rendszerével való összekötését. A Habsburg Birodalom erődtípusainak UNESCO világörökségi listájára való felvételét a lengyel állam 2010-ben kezdeményezte, kiemelve ezen hadtörténelmi emlékek univerzális és kulturális jelentőségét.

Az angol–magyar nyelvű kiadvány elkészítését értékes tudományos vállalkozásnak tartom. Az újkori és modernkori erődtípusokban használt szakkifejezések következetes alkalmazása, illetve azok magyaroztatásának szövegközi feltüntetése a szerkesztők és a fordítók közös munkáját dicséri. A kötet közléseit különösen gazdag képi illusztráció, helyszíni fényképfelvételek, terv- és rekonstrukciós rajzok kísérik.

Zárásként a recenzens egy reményteli javaslatot tehet: az együttműködő partnerintézményeknek érdemes lenne a *19. századi erődök múltja és jelene Közép-Európában* elnevezésű konferenciát – a Castrum Bene Egyesületéhez hasonló – évenként megrendezendő, nemzetközi vándorkonferencia-sorozattá formálniuk!

Polgár Balázs

KÁNTÁS BALÁZS

A BOMBAVETŐK NYOMÁBAN

A Horthy-korszak egyik leghírhedtebb büntetőperének politikai kontextusáról és sajtóvisszhangjáról. Előmunkálat egy nagyobb volumenű forráskiadványhoz

(Hungarovox, Budapest, 2020. 126 o. ISBN 978 963 534 020 0)

Fontos forráskiadást közölt Kántás Balázs történész és levéltáros az Ébredő Magyarok Egyesületének, azon belül is az 1922-es erzsébetvárosi bombatámadás elkövetőinek történetéről. Az erzsébetvárosi merénylet máig meghatározó szerepet kap a Horthy-rendszerről szóló történetírásban, hiszen elsőrangú bizonyítékként kezelik arra vonatkozólag, hogy a Bethlen-féle konszolidáció milyen törekeny is volt. Valóban találhatók olyan emlékezőések zsidó forrásokból, melyek szerint a korszak demokrata politikusait, hitközségi vezetőit is figyelmeztette a rendőrség: nem tudják megvédeni őket, ne vállaljanak közszerepléseket. A fenti források árnyalásához hasznosak a Kántás által közölt jegyzőkönyvek, melyek a rendszer egy másik oldalát, az antiszemita elkövetőkkel szemben eljáró, jogállami kereteket megőrizni kívánók arcát mutatják meg.

A téma ezidáig kevéssé volt kutatott, mint azt a szerző is jelzi előszavában. A témában az egyetlen máig használható munka Zinner Tibor történész 1989-ben megjelent, *Az ébredők fénykora* című könyve. *A Bombavetők nyomában* alapvetően forráskiadás, hozzá tisztázó, kontextust teremtő jellegű előtanulmány jár. A feldolgozott források – hét dokumentum – a bombavető perének elsőfokú főtárgyalásáról szóló újságr riportok. Ilyen értelemben a szerző egyelőre nem a kevéssé kiaknázott levéltári források közlését vállalta magára – melyekből viszont bőségesen idéz –, hanem a sajtóforrásokra szorítkozott (nem titkolva persze, hogy egy nagyobb forráskiadás előmunkálataként tárja a nyilvánosság elé eredményeit). A téma komoly érdeklődésre tarthat számot, hiszen az Ébredő Magyarok Egyesülete – illetve a többi hivatalos és félhivatalos társadalmi szervezet és csoport – komoly befolyást, presszionáló erőt tudott alkalmazni a korai Horthy-rendszerre. A beköszöntő, vagy már éppen elmúló centenáriumi, évfordulók okán egyre több kutató figyelme fordul ezen szervezetek és tetteik felé, s ez a jövőben minden bizonnyal még inkább így lesz. Kántás is utal rá, hogy az 1921-es nyugat-magyarországi felkelésben példának okáért igen jelentős számban vettek részt „ébredők”.

A szerző elsősorban a tények bemutatására törekszik, kevéssé tesz grandiózus megállapításokat, ez persze a kiadvány terjedelmi korlátainak és a munka vállaltan részeredményi jellegének tükrében érthető. A szerző más alkalommal – például *A Duna-Tisza-közi dosszié* című munkája – ennél részletesebb, levéltári iratokhoz is nyúlt, nyilván a végső eredmény ezeknek valamifajta szintetizálása lesz. A mostani kiadványban Kántás tisztázza, hogy „Márrfy József perének igen terjedelmes, hat kisdoboznyi, ezzel együtt hiányosan fennmaradt és egyúttal nehezen áttekinthető iratanyagából leginkább az elsőfokú főtárgyalás-sorozat

több mint 500 gépelt oldalas jegyzőkönyve, illetve az elsőfokú ítélet tekinthető olyan iratoknak, melyekből többé-kevésbé rekonstruálható, mi és hogyan is történt”. Hogy ezt követően miért nem osztja meg az olvasóval ezen levéltári forrásokat, vagy legalább azoknak egyes válogatott részeit, nem teljesen világos. Mint folytatja: „hatalmas volt ugyanakkor a bombaper sajtóvisszhangja is, a tárgyalássorozatról számos korabeli napilap tudósított. Közülük is talán – összevetve a büntetőper Budapest Főváros Levéltárában őrzött irataival – a legelfogulatlanabbul és leghitelesebben a Pesti Hírlap számolt be az eseményekről ...” (39–40. o).

A tárgyalási jegyzőkönyvek érdekfeszítő részleteket adnak azzal kapcsolatban, kik is voltak a fehérterroristák, honnan származtak, mit gondoltak saját tevékenységükről. De talán nem is az itt közölt források adják ebbe a legjobb bepillantást, hanem a Kántás által is felemlített, 1920 júliusi Club Kávéházban történt kettős gyilkosság elkövetőinek pere. Illy László, aki egy kirúgott MÁV-tisztviselő 19 éves fia volt, börtönorvosi aktája szerint magas, izmos fiú, széles homlokkal és apró fülekkel. Jellemzésében az áll, hogy „fenegyerekes” és „pökhendi” volt, „erkölcsi érzéke tompult,” és hogy „morálisan degenerált.” Mindennek persze köze lehetett életútjához: édesanyja és kisebb testvérei korán meghaltak tüdővészben, apja pedig egy iszákos férfi volt, aki hamar munka nélkül maradt.

A kontextus megteremtése szempontjából nem érdektelen feltárni Illy hátterét. A családból senki sem dolgozott, a fiatal Illy abból tartotta el magát, hogy meglopta mostohaanyját, aki pedig ezért gyakran megverte őt, édesapja pedig munkakeresés helyett otthon ivott, és naphosszat szidta a zsidókat. Fia később okkal állította, hogy a zsidógyűlölet valósággal belé lett nevelve. Mindössze Illy nővére adott zongoraórákat szegedi zsidó gyerekeknek. Később a fiúnak gondja akadt a helyi hatóságokkal, ugyanis egy zsidót megvert az utcán; ezt követően pedig nővérének tanoncai elmaradoztak a háztól, és a család még mélyebbre csúszott. Apját hamarosan az alkohol vitte el, nővére pedig tüdővészben halt meg. A magára maradt Illy és mostohaanyja között a konfliktusok éleződtek, s egy nap Illy visszaütött az erőszakoskodó asszonynak; megverte mostohaanyját, és még aznap este elszökött a háztól. Ekkor 1919 januárja volt, és Illy beállt a vörös hadseregbe.

Katonaként a mai román határra került, ahol rövidesen román fogságba esett. Innen kiszabadulva Pestre költözött, ahol újságárusokat rabolt ki. Kevéske pénzét alkoholra, cigarettára és prostituáltakra költötte. Megkísérelt felvételt nyerni a Prónay-különítménybe, ahonnan azonban elhajtották. Végül az ÉME Sörház utcai székházában kapott munkát. Felettese itt rövidesen adott is neki egy revolvert, hitelre. Illy László története jól jellemzi azt a fiatal, állástalan és hányattatott férfireteget, mely az „ébredők”, szélsőjobboldali zavargók és zsidóverők magvát alkotta. Ezek a fiúk általában nagyon „szerény” és csendes, vagy különösen züllött alkatok voltak, s kivétel nélkül nehéz anyagi körülmények közül kerültek ki; antiszociális viselkedésük és szegénységük adta talán az egyetlen közös nevezőt. A nyomozó hatóságok ezek mellett külön kiemelték szembeötlő infantilizmusukat. Többségük még nagykorú sem volt. Az infantilizmus elemei a Kántás által feltárt ügyben is előkerülnek, Radó József vádlott sírva fakadt, mondván: félti édesanyja életét, miután elárulta társait. (94. o.).

Akárcsak Illy számos társa, úgy Radó is fiatalkorú volt. Talán éppen a fentiek miatt keltett nagy figyelmet az az 1920. július 27-én történt kettős gyilkosság, melyet Illy László és 16 és 18 év közötti társai követtek el a pesti Club kávéházban. Illy és négy másik fiatal fiú aznap, kedden a Sörház utcai ÉME-székházból indultak zsidóverő portyára, ahogyan az azt megelőző hónapok alatt is rendszeren tették. Illy később azt állította, hogy nem volt benne gyilkos szándék, és csupán balhét akart csinálni, noha a szálláshelyén szolgáló szobalány vallomása szerint a fiatal közölte vele, hogy aznap „gajdeszolni megy.”

Akárcsak a Kántás által feltárt ügyben, a fiatalok itt is igyekeztek egymásra vallani, ám az eseményeket így is rekonstruálni lehet. Illy László maga mellé vette több társát a Sörház utcában, és előre közölte velük, hogy csak a bátrak jöjjenek, mert aznap különösen nagy verekedést akar. Közölte a többiekkel, hogy a Club kávéházban „cionista gyűlést tartanak” a magyarok ellen, melyet szét kell verni. Kántás munkájában felelegeti, hogy a Cion bölcseinek jegyzőkönyve, ez az antiszemita ál-pamflet is előkerült az erzsébetvárosi merénylet kapcsán: az „ébredők” kiadtak egy „súlyosan kegyeletsértő pamfletet” (36. o.), mely a bombamerényletet a cionistákra kente. Ennek kapcsán érdemes utalni rá, hogy Illy is így fogalmazott perében: „Hallotta, hogy a Club kávéházban cionista gyűlést tartanak,” és mentek szétverni őket. A jel az volt, hogy a teraszon felpofoznak egy zsidót. Illy a kávést is meg akarta verni, de annak lánya felsikoltott, hogy az apja keresztény. Illy rászólt, hogy vigye onnét.

A fentiekből kiolvasható elégedetlenség, elitellenesség képe megjelenik a Kántás által közölt iratokban is. Mégis mi más indokolta volna, hogy egyszerre fenyegetsenek egy zsinagógát, a csehszlovák követséget, illetve hogy fenyegető leveleket írjanak a budapesti rendőrfőkapitánynak és a francia követnek? (25. o.). A főkolompos Márffyról ezt tudjuk meg a jegyzőkönyvekből: „Többször mondta, hogy cselekedni kell, mert a zsidók és a liberálisok nagyon elhatalmasodtak már [...] Felvetette a tervet, hogy a Dohány utcában kell robbantani. Kijelentette, hogy jaj az árulóknak.” (69. o.). Az Illy-perből és az itt közölt bombavető kérésekből nem csak az antiszemitizmus, de az elitellenesség, az elhagyatott, szociálisan rossz körülmények közül származó fiatalok, fiatal férfiak sajátos helyzete, és a végiggondolatlan, kevésbé ideologikus, mint a „macsó kultuszhoz” köthető cselekvési módok olvashatók ki.

A támadók a bombaperben megkísérelték alkalmazni a védekezést, miszerint máshol jártak az adott időpontban, illetve visszavonták a rendőrségen tett vallomásaikat, verésekre, kicsikart vallomásokra panaszkodtak. A leginkább meghökkentő azonban talán mégis az a momentum, amikor Márffy úgy védekezik: ő maga Bethlen István miniszterelnökkel, fiaival jó kapcsolatot ápolt, a miniszterelnök autójában is utazott. A tárgyaláson ezért Bethlen személyesen is megjelent, és elmondta, hogy ez mind kitaláció. (106. o.). Nem nehéz elképzelni, hogy Márffy a miniszterelnök nevének „bedobásával” saját autoritását akarta növelni a tárgyaláson, kihasználva az ismert kelet-európai „urambátyám-országot”. Az „ébredőknek”, radikális nemzeti szervezeteknek a kormánnyal ápolt kapcsolatát erősen terhelték a korábbi, vállalhatatlan atrocitások, illetve a radikálisok által mérsékeltnek ítélt kormányvonal

elleni lázongás. Kántás találóan mutat rá erre az ellentmondásra, mikor idézi Gömbös Gyula 1921. szeptemberi levelét: itt a későbbi miniszterelnök a Kettőskereszt Vérszövetségtől kér erőket Nyugat-Magyarországra, mert állítása szerint nem képes irányítani Héjjas Ivánt.

Összességében a *Bombavetőik nyomában* fontos adalék a korszak radikális szervezeteinek megértéséhez, melyet Kántás értő és szakszerű bevezetéssel, jegyzetapparátussal látott el. Az olvasó magabiztosan veheti kezébe a kiadványt, ugyanis a szervezetek és marginális, feledésbe merült figurák szövevényes hálóját a szerző alaposan feltárta. A recenzens mindössze azért érezhet némi elégedetlenséget, mert a kiadvány lehetne hosszabb is, több dokumentumot, esetleg primer levéltári forrást is az olvasó elé tárhatna. Reményeink szerint a szerző a megkezdett munkát további, kimerítő, szintetizáló kiadványokkal, a végén talán egy monográfiával tervezi megkoronázni, mely a magyar történettudomány nagy hiányosságát pótolná végre.

Veszprémy László Bernát

BEREKMÉRI ÁRPÁD-RÓBERT – NEMES GYULA

**„BECSÜLETTEL VISELJE!” MAROS-TORDA VÁRMEGYE VITÉZEINEK
ALBUMA (1940–1944)**

(Dokumentum Egyesület, Marosvásárhely, 2020. 139 o. ISBN 978-606-8957-14-2)

Mivel a Vitézi Rend a Horthy Miklós nevével fémjelzett korszak legjelentősebb társadalmi szervezetei közé tartozott, élén magával a kormányzóval, nem csoda, hogy a rend történetének szakmai megközelítésű feldolgozására és a témáról szóló munkák megjelenésére egészen az 1990-es évekig kellett várni. Az elmúlt három évtizedben több önálló kötet, tanulmány és ismeretterjesztő kiadvány született azzal a céllal, hogy a Vitézi Rend történetét vagy annak egyes vonatkozásait bemutassa. Ebbe a sorba illeszkedik két marosvásárhelyi szerző: Berekméri Árpád-Róbert történész és Nemes Gyula helytörténész 2020-ban megjelent munkája, amely Maros-Torda Vármegye 1941-ben megalakult és a magyar haderőnek a térségből való 1944-es kivonulásáig működő Vitézi Székét, annak történetét és tagságát mutatja be. A könyv nagyon időszerűen – és bizonyára nem véletlenül – a rend megalapításának 100. évfordulóján, illetve a nemzeti összetartozás évének nyilvánított esztendőben került kiadásra.

A keménytablás kötet – mind címe, mind a szerzői előszó tanúsága szerint – album, amely kétségtelenül helytálló műfaj-meghatározás, ha figyelembe vesszük, hogy a kiadványt több mint 160 kép illusztrálja. A szerzőpáros könyvével arra vállalkozott, hogy a Vitézi Rend többek által már feldolgozott témáját helytörténeti megközelítésben, Maros-Torda vármegyére fókuszálva mutatja be, ezzel nem csupán gazdagítva a téma irodalmát, de úttörő vállalkozást is megvalósítva. Ez esetben ráadásul nem egyszerűen egy régióról vehet kézbe összefoglalót az olvasó, hanem a Vitézi Rend szervezetének az anyaországhoz visszatért területen újonnan

történi kiépítéséről, egyben a rend 1945 előtti történetének utolsó időszakáról szerezhetünk alapos ismereteket. A munka ezáltal több szempontból is hiányt pótol a Vitézi Rend szakirodalmában: egyszerre ismerhető meg belőle „alulnézetből” az országos szervezet működése és a rend erdélyi története, a kötetben található adattár pedig a korábban nyomtatásban megjelent vitézi tagnévsorok vonatkozásában hoz újat.

A kiadvány két fő részből áll. Az elsőben Nemes Gyula tollából olvashatjuk a Vitézi Rend 1920 és 1945 közötti történetének összefoglalását némi erdélyi kitekintéssel, majd Berekméri Árpád-Róbert írását a marosvásárhelyi 10. Vitézi Törzsszék és Maros-Torda Vármegye Vitézi Székének megalakulásáról, szervezetéről és megszűnéséről, az 1940 és 1944 között e régióban végzett vitézavatásokról, a rend Maros-Torda vármegyei vitézeiről (tehát a tagságról), illetve azokról a juttatásokról, kedvezményekről, amelyekben a helybeli vitézek részesültek, végül szerepükről a helyi kulturális és közéletben. A könyvnek ebből a törzsszövegéből megtudjuk, hogy a Vitézi Rend már az erdélyi magyar polgári közigazgatás 1940 novemberétől történő bevezetésével párhuzamosan elkezdte a szervezet új törzskapitányságainak és vitézi székeinek kialakítását az anyaországhoz visszacsatolt erdélyi területeken. Ennek során jött létre 1940 decemberében Kolozsváron a 9. Vitézi Törzsszék, majd az alá tartozó terület nagysága miatt és az ügyvitel megkönnyítése érdekében 1941 januárjában a 10. Vitézi Törzsszék Marosvásárhely központtal. Részletesen megismerhetjük az 1941 júniusában megalakult Maros-Torda Vármegye Vitézi Székének szervezetét, személyi összetételét és ténykedését (különös tekintettel az érdemszerzők és várományosok avatására) egészen 1944 késő nyaráig, amikor – Románia hadüzenetét követően – Székelyföldön katonai közigazgatás lépett életbe, majd sor került Észak-Erdély kiürítésére, amely után a székkapitányság tevékenysége lényegében megszűnt.

Berekméri Árpád-Róbert tanulmányának különös értéke, hogy a szöveges összefoglaló részeként a rend vármegyei működésének illusztrálására számos konkrét (jellegzetes vagy éppen rendhagyó) példát hoz, de ezzel párhuzamosan több szempont szerint statisztikai kimutatásokat is közöl, így például a rendtagság foglalkozás, rendfokozat, fegyvernem vagy beosztás szerinti megoszlására nézve. Ezek mind a Vitézi Rend általános története, mind a korabeli erdélyi társadalmi és közéleti viszonyok iránt érdeklődők számára igen hasznosak lehetnek. Ugyanezen szempontok figyelembevételével tekinthető kiemelkedően értékesnek az erdélyi vitézek telekhez juttatásáról, pontosabban annak társadalmi és gazdasági eredetű akadályairól és a helyi telekadományozások helyett lehetővé tett vitéz-áttelepítésről szóló alfejezet (a program részeként Maros-Torda vármegyéből is telepítettek vitézi családokat a Délvidékre, azaz Bácskába). Szó esik még ugyanígy a vitézek számára 1941-től megnyíló munkalehetőségekről, gazdasági támogatásról és kedvezményekről, valamint a rendi tagok kötelezettségeiről, nemzetvédelmi és kulturális tevékenységükről és az ezekkel kapcsolatos elvárásokról, végül közszerepeléseikről.

A kötet második része a Maros-Torda vármegye területén 1941 és 1944 között felavatott érdemszerzők és várományosok adattárát tartalmazza igen gazdag, forrásértékű képanyaggal. Az egyes adatsorokban – az ismereteknek megfelelő részletességgel – szerepelnek a várme-

gyei vitézek születési és halálozási adatai, rendfokozatuk, katonai alakulatuk neve, avatási vagy (elhunyt személyek esetén) nyilvánítási időpontjuk, kitüntetések felsorolása és igazolványszámuk. A sokszor különleges archív fényképekkel és dokumentumfotókkal kiegészülve az adattár kiemelkedően hasznos nem csak a Vitézi Rend, de a kitüntetések és az erdélyi kiegészítésű alakulatok iránt érdeklődők számára is. Külön kiemelhetjük azt az apró érdekességet, hogy az első világháború idején zömében a császári és királyi marosvásárhelyi 62. gyalogezredben szolgáló érdemszerzők – az alakulat ezredtulajdonosa, III. Lajos bajor király személyének köszönhetően – nagyszámú bajor kitüntetésben részesültek, amelyek adományozását és viselését több illusztráció is szemlélteti. Az adattárat a kitüntetések rövidítéseinek feloldása zárja.

Tekintettel arra, hogy a téma vonatkozásában igen szűkösek a könyvtári és levéltári források, ki kell emelnünk a szerzőknek azt a kitartó és aprólékos terepmunkáját, amely nélkül egy ilyen adattár nem állítható össze. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy az 1940 és 1944 közötti rövid időszakban keletkezett, a Vitézi Rendre vonatkozó dokumentumok, relikviák megőrzését azok szellemisége miatt az 1945 utáni romániai politikai, ideológiai környezetben sokan különösen kockázatosnak tartották, mások pedig egyszerűen nem tulajdonítottak nekik jelentőséget, még inkább kiemelkedőnek minősíthetjük a szerzők értékmentő tevékenységét.

A könyv végén a vármegyei vitézek életének jeles eseményeit bemutató, gazdagon adatolt fényképeket tartalmazó képmelléklet, majd irodalomjegyzék, helynévmutató és román, illetve angol nyelvű rezümé található.

Nem kétséges, hogy a szép kiállítású könyvet örömmel és haszonnal fogják forgatni mindazok, akiket a Vitézi Rend története, a 20. századi magyar hadtörténelem, Erdély 1940 és 1944 közötti története, illetve a magyar kitüntetéstörténet érdekel. Számukra a kötet a recenzens véleménye szerint „kötelező”, de legalábbis okvetlenül ajánlott olvasmány.

Sallay Gergely Pál

NEKROLÓG

ÁCS TIBOR (1931–2021)

2021. január 18-án elhunyt Ács Tibor nyugállományú ezredes, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem tanára, a 19. századi hadtörténet és hadtudomány-történet elismert művelője. Öt évtizedes tudományos munkásságát, amelyet egyebek közt 17 könyv és több mint 300 közlemény fémjelez, a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége 2004-ben Eötvös József Koszorúval, 2010 májusában pedig Akadémia Díjjal ismerte el.

Hadtörténeti kutatói munkásságom alatt többször találkoztam vele, hiszen rendszeres látogatója volt mind a Hadtörténelmi Levéltárnak, mind a Hadtörténeti Könyvtárnak. 2012-ben az intézményünkben tartott Tóth Ágoston emlékkonferencián közösen adtunk elő, amelyet követően több szakmai tanácsot, útmutatást adott számomra.

Ács Tibor 1931. november 6-án született Budapesten. Pályája alakulását két gyermekkori élmény határozta meg: selmecebányai nagypapjának életútja, valamint egyik felmenőjének, Zsilla Jánosnak az 1848–49-es szabadságharcban való szerepe (1848 decemberében hallgatónak jelentkezett a Magyar Hadi Főtanodába). Már fiatalon érdeklődött a rádiótechnika iránt, a technikus oklevél megszerzése után jelentkezett egy fél éves tiszti tanfolyamra, melynek elvégzését követően hivatásos állományba került. A csapattiszti szolgálata után beiskolázták a Honvéd Petőfi Nevelőtiszti Akadémiára, majd a diploma megszerzése után lehetősége nyílt a hadtudomány művelésére. Ezt követően elvégezte az Eötvös Lóránd Tudományegyetem történelem-könyvtár szakát, 1963-tól pedig a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián oktatott. A Hadtörténeti Intézetben hadtörténeti és szekcióvezetői, a Zrínyi Katonai Kiadóban irodalmi vezetői és igazgató-helyettesi, majd a Honvédelmi Minisztérium Tudományos Tanácsa titkári beosztásában is dolgozott. 1966-ban a bölcsészettudomány doktora, 1982-ben a hadtudomány kandidátusa lett, 1994-ben pedig a hadtudomány doktora címet kapta meg. 1989-től – 1991-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig – a *Hadtörténelmi Közlemények* főszerkesztője volt, s ebben a pozíciójában is nagy lelkiismeretességgel és hozzáértéssel látta el feladatát. A főszerkesztőséget nem reprezentatív tisztségnak tekintette, hanem tevékenyen vett részt a lap szerkesztésében.

Ács Tibor fő kutatási területe a 19. század, hangsúlyozottan pedig a reformkor hadikultúrájának története, kiemelkedő személyiségeinek életútja, a hadtudomány fejlődése. A rendszerváltás után úttörő szerepet játszott a Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottsága felállításának kiharcolásában. Törekvéseiben támogatta őt Szabó Miklós egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja és Holló József vezérőrnagy, a Honvédelmi Minisztérium Oktatás és Tudományos szervező Főosztályának vezetője. Kitarásuk eredményeként Kosáry Domokos, az MTA elnöke végül áldását adta a bizottság felállítására.

A 80. születésnapjára írt méltatásban a Hadtörténelmi Közlemények akkori főszerkesztője, Hausner Gábor így értékelte a tevékenységét: „Mindemellett Ács Tibor 1985 óta napjainkig a Magyar Tudományos Akadémia bizottságaiban, különböző egyetemeken és tudományos társaságokban elismerésre méltó érdemeket szerzett kiemelkedő tudományos szervezői munkásságával. 1990-ben alapítója volt a Magyar Hadtudományi Társaságnak, az ő kezdeményezésére alakult újjá 1994-ben az Akadémia IX. Osztálya kebelében a Hadtudományi Bizottság, amelynek titkára, majd 2002 és 2008 között elnöke is lett, tagja az Akadémia (II., Filozófiai és Történettudományi Osztálya) Tudomány- és Technikatörténeti Komplex Bizottságának, valamint közel ötven éve a Magyar Történelmi Társulatnak. Eredményes életművéért 1991-ben megkapta a Magyar Köztársaság Csillagrendjét, 2005-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjének katonai tagozatát.”

Ács Tibor történelmi kutatásai révén (Kiss Károly, Tanárky Gyula, Mészáros Lázár, Kossuth Lajos hadtudományi munkásságának feldolgozása) a reformkori magyar katonai gondolkodás fejlődéstörténetét mutatja be, melynek eredményei hozzájárultak a hadtudomány akadémiai emancipációjához.

A fentiekén kívül Széchényi István, Batthyány Lajos, Petőfi Sándor és Bolyai János katonai pályájának feldolgozásával is maradandót alkotott.

Hermann Róbert értékelése szerint Ács Tibor munkássága azért is nagyon fontos, mert korábban a történettudomány részéről „általában nagyobb tér jutott a politikai küzdelmek, majd 1848–1849 esetében a háború tárgyalásának, mint a társadalmi mozgások vagy a gazdasági átalakulás bemutatásának. Az eszmék, elméletek és a tudományok történetével rengeteg kutató foglalkozott, ugyanakkor ezen a területen is voltak kevésbé kutatott és rendszeresen mindmáig fel nem dolgozott témák – amiként a hadtudományi gondolkodás története is ilyen. E tekintetben kivételt képeznek Ács Tibor munkái.”

Munkásságát a HM Hadtörténelmi Intézet is méltóképpen elismerte – 2007-ben –, 75. születésnapjára *A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak* címmel emlékkötetet adott ki. 2015-ben pedig *Hadtörténelmünk utolsó két évszázadából* címmel válogatott tanulmányait jelentette meg. Halálával pótolhatatlan űrt hagyott maga után az általa művelt tudományterületen.

Süli Attila

M. SZABÓ MIKLÓS (1942–2021)

Életének 78. évében, 2021. március 9-én elhunyt M. Szabó Miklós hadtörténész, az MTA rendes tagja, nyugállományú altábornagy, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rector emeritusa, volt rektora, a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztőbizottságának egykori tagja.

M. Szabó Miklós 1942-ben született Tiszadorogmán. 1956-ban kezdte meg középiskolai tanulmányait a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskolában, majd Egerben a Dobó István Gimnáziumban folytatta, és végül a Rákóczi Ferenc Gimnáziumban érettségizett Budapesten 1960-ban. Az Egyesített Tiszti Iskolán 1964-ben végzett lövésziszi szakon, és közben földrajztanári diplomát szerzett a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán. Ezután Egerbe helyezték, szakaszparancsnoki beosztásba, majd 1967-től a Kossuth Lajos Katonai Főiskola ifjúságimunka-szervezője volt. 1969 és 1972 között elvégezte a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiát. 1972 és 1977 között az akadémia hadművészet-története tanszékének volt oktatója. 1976-ban befejezte az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a történelem kiegészítő szakot, ahol ezt követően 1977-ben bölcsészdoktori címet szerzett.

1977 és 1981 között tanszékvezető-helyettes, majd miután megkapta a hadtudomány kandidátusa címet, a tanszék vezetője lett 1984-ig, ezt követően 1989-ig az akadémiaparancsnok társadalomtudományi helyettese. 1989-től a Zalka Máté (Bolyai János) Katonai Műszaki Főiskola, majd 1991-től a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem megalakulását követően 1996 és 2007 között annak rektora volt. 1987-ben lett a hadtudomány doktora, majd 1988-ban nevezték ki egyetemi tanárrá. 2001-től levelező, 2007-től pedig az MTA rendes tagja.

A második világháború hadműveleteit, Magyarország második világháborús részvételét, a Magyar Királyi Honvéd Légierő és a második világháború utáni magyar katonai felsőoktatás történetét kutatta. Rendszeresen tartott előadásokat a katonai felsőoktatásban és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. 1985 és 1989 között a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Hadtudományi Választmányának elnöke volt, 1982-től 1991-ig a TIT Budapesti Szervezete Hadtudományi Szakosztálya Elnökségének tagja. Az 1980-as években az *Élet és Tudomány*, 1980 és 1999, majd 2014 és 2018 között pedig a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztőbizottságában tevékenykedett. A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága Hadtudományi Szakbizottságának 1981-től 1996-ig, Plénumának 1991 és 1993 között volt tagja. A Honvédelmi Minisztérium Felsőoktatási és Tudományos Tanácsában 1992 és 2001 között dolgozott. A Kormányzati Koordinációs Bizottság Tudományos Tanácsának 2001-től 2007-ig, az MTA Küldöttközgyűlésének 1994-től 2001-ig volt tagja, továbbá az MTA Hadtudományi Bizottságának elnöke 1994 és 2002 között. Az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj IX. Szakértői Kollégium elnöke 2004-től 2010-ig, és ugyanezen évtől az MTA IX. osztályának elnökhelyettese. 2005-től az Európai Jogakadémia elnökségi tagja, az Európai Jogakadémia Hadijog és Biztonságpolitika Tagozatának elnöke, az MTA multidiszciplináris akadémiai doktori pályázatok eljárási rend-

jét kidolgozó bizottság tagja. 2005 és 2008 között az MTA Doktori Tanácsának póttagja, 2006-tól az MTA Szociális Bizottságának tagja, 2008-tól az MTA Doktori Tanácsának társelnöke. Tizenhárom kormánykitüntetéssel, valamint a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjével és a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje a Csillaggal (katonai tagozat) rendelkezett. 2003-ban az Osztrák Köztársaság Nagy Érdemrendje, 2006-ban pedig a Francia Nemzeti Érdemrend Lovagi fokozata kitüntetésben részesült. Tudományos tevékenysége elismeréseként 1987-ben kitüntették a Zrínyi Miklós Emlékgyűrüvel, 1995-ben a Zrínyi Miklós-díjjal, 2003-ban a Rendvédelem-történetért Érdemrenddel. Az oktatási és művelődési miniszter 2008-ban a Magyar Kultúra Napján kitüntette a Szentgyörgyi Albert-díjjal.

Az MTMT adatbázisában szereplő 250 publikációja jelzi gazdag kutatói életművét. 1987-ben jelent meg a Magyar Királyi Honvéd Légierő második világháborús tevékenységét bemutató könyve, amit 1999-ben követett a légierő 1938 és 1945 közötti időszakát ismertető munkája. 2004-től 11 kötetben dolgozta fel a magyar katonai felsőoktatás 1947-től 2007-ig terjedő történetét. 2010-ben a tapolcai hadművelleti-harcászati rakétadandár történetét összefoglaló műve látott napvilágot, majd 2019-ben jelent meg utolsó könyve, melyben a Magyar Néphadsereg részvételét ismerteti Csehszlovákia 1968-as megszállásában.

Kutató hadtörténészként maradandót tudott alkotni, hiszen azon túl, hogy felkutatta és feldolgozta a rendelkezésre álló levéltári anyagot, szinte az utolsó pillanatban szóra tudta bírni az egykori események szereplőit, szemtanúit. A magyar katonai repülés történetének egyik megkerülhetetlen szaktekintélyévé vált, aki folyamatosan figyelemmel kísérte és aktívan közreműködött a tématerületi tudományos munkában, segítette és támogatta az arra érdemes fiatal kutatók munkáját. A katonai felsőoktatás történetének nem egyszerűen kutatója, hanem inkább krónikása volt, hiszen négy évtizeden keresztül ebben a közegben dolgozott és pályája utolsó másfél évtizedében parancsnokként, majd rektorként a döntései meghatározták a tisztképzés új struktúrájának változásait. A történeti kutatás szempontjából rendkívül kedvező helyzet állt elő, ugyanis a kutató nem csak jól felkészült történész, hanem korábban a kutatott területen dolgozó szakember, aki teljes mértékben tisztában van annak felépítésével és működésével. A levéltári dokumentumokban megörökített események jelentős részének nem csak ismerője, hanem részese is volt. A források értékelésében és kritikájában személyes tapasztalatai segítettek. Ennek ellenére még őt is érthették meglepetések. Egy 2011-ben készült interjúban elmondta, hogy a Magyar Néphadsereggel kapcsolatos dokumentumok áttekintése során jelentős mértékben változott Czinege Lajos honvédelmi miniszterről kialakult véleménye. „Fiatal tisztként én gyűlöltem Czinege Lajos honvédelmi minisztert [...] rendkívül durva és darabos stílusa idegen volt tőlem.” Az iratokon olvasható személyes megjegyzései, utasításai jelentősen árnyalták ezt a képet, és kirajzolódott egy hozzáértő vezető képe.

M. Szabó Miklós magabiztos fellépésében egyaránt jelen volt a katonai vezető és a hadtudós. Jellemének formálásában meghatározó szerepe volt a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középkiskolának, ahova 1956 augusztusában vonult be és hamarosan növendék szakasza-

rancsnok lett. Az iskola parancsnoka Oláh István alezredes volt, a későbbi honvédelmi miniszter, aki a fiatalok példaképe lett. Később erre így emlékezett: „Volt a viselkedésében olyan Napóleon-féle tartás, s mi gyerekként úgy mentünk, beszélünk, mint ő [...] Az itt eltöltött két évnek meghatározó szerepe volt az életemben, hiszen kitűnő tanáraink voltak, és az a szellemiség, fegyelmezettség, kötelességtudat, amit ott belénk oltottak, nagyon jó útravaló volt a katonai hivatáshoz [...] Az nekem a katonai ideálom, aki becsülettel, tiszteséggel, a legjobb tudása szerint tudja szolgálni hazáját a maga területén. Én a pályámmal próbáltam ezt valamilyen szinten bizonyítani és nem fennkölt szólamokban.” A mátyásföldi katonai középiskola igazi elitképző volt, ahova 1956-ban, 1260 kitűnő, jeles és jó minősítésű jelentkezőből csak 200-at vettek fel. A '90-es években a tábournoki kar közel 90%-a egykori „rákóczisták” közül került ki. 1986-ban a *Honvédségi Szemle* hasábjain éles vita bontakozott ki a honvéd kollégiumokról. Az egyik oldal amellett érvelt, hogy a középiskolás fiatalokra nem szabad a katonai élet feszes fegyelmét rákényszeríteni, hanem meg kell tartani a diákélet szabadságát. A másik oldal a hadsereg iránti elköteleződést preferálta, és fontosnak tartotta a katonás fegyelem és napirend bevezetését. Szabó Miklós ezredes az utóbbi nézetet támogatta: „Serdülőkorunkban észrevétlenül szívtuk magunkba a hivatás tiszteletét. Ennek köszönhető, hogy a »Rákóczi« megszűnése után továbbra is a »civilre kopasztott«, volt egyenruhánkban jártunk gimnáziumba, ezzel is hangsúlyozván a »sereghez« kötődésünk folyamatosságát.” 1956-ban otthonra talált a mátyásföldi iskolában, amit két év múlva egy kicsinyes döntés következtében felszámoltak, és az ifjú kadétoakat szélnek eresztették. Szabó Miklós életében a Rákóczi lett az elveszett édenkert, ami a későbbiekben meghatározta a katonai oktatással kapcsolatos elvárásait: elkötelezett, kiváló oktatók és feszes, fegyelmezett katonás viselkedés.

Kutatásai nem öncélúak voltak, hanem történészként keresett választ a katonai hivatása során felmerült kérdésekre. Nem fogadta el a politika által megszabott kategóriákat, hanem fenntartotta magának a jogot, hogy a katonáról katonaként mondjon véleményt. 1984-ben azokkal szemben, akik mentséget kerestek Stomm Marcel, 2. magyar hadsereg III. hadtest parancsnokának megmaradt katonáit elbocsátó búcsúparancsára (1943. február 1.), kategorikusan kijelentette, hogy a hadtestparancsnok „katonáit cserbenhagyta! Szép a búcsúparancsa, sok igazságot is tartalmaz, mégsem lett volna szabad szélnek eszternie hadtestét, jó részét így küldve – akarva, akaratlanul – a biztos halálba. Egy felelős parancsnoknak az adott helyzetben csapatait egybetartva, éppen életük megmentése érdekében – más reális lehetőség nem lévén – a becsületes megadást kellett volna választania.” Ezek sokkal inkább a felelős parancsnok, mint a történész szavai, bár ezt nála soha nem lehetett különválasztani. 1988-ban a *Repülés* című folyóiratban megjelent interjúban egy másik, politikailag kényes kérdést érintett, amikor a második világháborúban elesett magyar katonákkal kapcsolatban kijelentette, hogy „A nemzetnek is, a bajtársaknak és a családoknak is lehetővé kell tenni, hogy illőn és kegyelettel megemlékezhessenek halottaikról [...] négy évtized múltán már nem kerülhető meg a hősi jelző.”

A rendszerváltás után még hangsúlyozottabban merült fel a katona és a politika viszonya, amivel egyik külföldi útján szembesült legélesebben. Az eset olyan mély nyomot hagyott benne, hogy az akadémiai székfoglalójában is kitért rá. „A rendszerváltást követően – különösen nyugati, s még inkább NATO-s kollégák gyakran fogalmazták meg a kérdést, hogyan szolgálhattuk a hazánkat, ha egyszer a varsói szövetségnek voltunk tagjai. Napjainkban már – kevésbé diplomatikusan – vádként fogalmazódik meg: a Magyar Néphadsereg tisztikara nem lehetett hazafi, mert mindent a Szovjetunió, a Varsói Szerződés, az internacionalizmus érdekeinek rendelt alá. A sok, hosszabb-rövidebb érvelésem közül fennmaradt egy videofelvétel, melyen 1990. október 31-én az Egyesült Államok Légierje Egyetemén (Vezérkari Akadémiáján), az alabamai Montgomery, Maxwell légi bázisán válaszoltam – sok más mellett – erre a kérdésre is. Maga a kérdés – az 1956-ban 12 éves korában a szüleivel Magyarországról elmenekült és »az első bevetésen« lévő tolmácsnő fordítását némileg »magyarítva« – így hangzott: »Miként tudott átállni a hadsereg a kommunizmusról a demokráciára? Hogy lehet egy katona hű a kommunizmushoz az egyik évben, s a demokráciához a másik évben?« A válaszom pedig így: »Ez egy nagyon nehéz kérdés. Én azt hiszem, hogy ennek ellenére könnyű válaszolni. Higgyék el nekem, hogy a Magyar Honvédség tisztikarának döntő-döntő többsége mindenkor a haza megvédésére készült – mint ahogy napjainkban is! Természetesen nem mondanék igazat akkor, ha azt mondanám, hogy mi mindig így képzeltük el és ezt vártuk és erre készültünk. Mi a hazánk védelmére készültünk, még akkor is, hogy ha elhittük azt, hogy az ún. proletár internacionalizmus és a szocialista hazafiság nemcsak, hogy nincs ellentétben egymással, hanem egymást erősíti. Mert elhittük azt, hogy ha sok néppel vagyunk barátságban, akkor ez a hazánk érdekét szolgálja. De még ekkor is – hangosan, vagy hang nélkül –, mindig Magyarország érdekeit tartottuk szem előtt! Én szerintem a magyar tiszték legtöbbször részére mindössze annyit jelent ez a változás, hogy bátrabban vállalhatjuk önmagunkat, bátrabban vállalhatjuk azt, hogy minden lépésünk legfontosabb mozgatója a magyar függetlenség biztosítása.«»

Az említett videofelvételt én is láttam. A közönség barátságos nevetéssel díjazta a tolmács hölgy esetlenségét és a magyar tábornok gesztusait. Látszólag egy könnyed, baráti show műsor, de a kérdés jelzi, hogy a nézőtérben katonák ülnek, akik nem felejtették el, hogy a színpadon álló magyar tábornok néhány éve még az ellenségük volt. Nem lehetett könnyű helyzet!

A rendszerváltás katonanemzedékének a hadtörténelem segítette megérteni, hogy magyar katonaként nem a politikai eszmék, hanem a haza szolgálata jelenti azt az örök értéket, amiért az életüket is érdemes feláldozni. Ez köti össze történelmi korokon átvélve a haza fegyveres szolgálatát vállalókat. Az 1968-as csehszlovákiai bevonulás eseményeit feldolgozó könyvében hangsúlyozza, hogy a Magyar Néphadsereg vezetése azzal együtt, hogy eleget tett a Varsói Szövetségben vállalt kötelezettségeinek, határozottan fellépett a szovjet vezetés túlkapásaival szemben is. A nagyhatalom szemében a kis Magyarország nem jelentett lényeges tényezőt, de a magyar katonának akkor is kötelessége volt az ország érdekeit képviselni.

Szabó tábornok rektorként került hasonló helyzetbe, amiről a vele készült 2011-es riportban számolt be.

Magyarország NATO-hoz való csatlakozásának előkészítése időszakában az Egyesült Államokból hazánkba érkezett a „Reno nyugalmazott altábornagy vezette úgynevezett Qubik Bizottság azzal a céllal, hogy amerikai mintára alakítsuk át a dolgokat. Azt mondták, nem kell ide egyetem, kemény csapatparancsnoki képzés stb. kell csak. Ezt válaszoltam neki: »Tábornok úr! Ha majd olyan lesz a társadalmi presztízszünk, akkor igen, de most egyelőre még főiskolai, de egyre inkább egyetemi diplomáért jönnek hozzánk tiszteknek, illetve a tiszték.« Éveken keresztül harcoltunk, s hosszú idő után egyszer csak újból megjelent Reno altábornagy, és azt mondta: »A Zrínyi csak egyetemi képzést végezzen, s más szervezet feladata a katonai képzés!« Nem akartam hinni a fülemnek, azt hittem, hogy »félrefordítottam«, ezért kértem, ismétlje meg! Ő megtette ezt a szívességet, sőt kiegészítette: »Sajnos maga erősen ellenállt eddig, de remélem, most ezzel egyetért, annál is inkább, mert az egyik környező országban már elfogadták azt a rendszert, hogy külön van az egyetemi és külön a katonai képzés.« Erre én megkérdeztem: »Tábornok úr! Csak nem Szlovákiára gondol? Mert én most jöttem vissza nemrégén Liptószentmiklósról, és döbbenet láttam, hogy szétverték a korábbi képzést! Feszültség indukálódott az eredeti campuson megmaradt egyetemi vezetés és a kiképzésért felelős parancsnok között. A tanártisztek csak ünnepen vehetnek egyenruhát, megszüntették a PhD-képzést stb. Ettől nagyobb borzalmat elképzelni sem tudok!« Erre az altábornagy úr összecsapta a mappáját, és elviharzott. Nyugaton ugyanis az a fő szempont, hogy háromévente kicserélik mind a parancsnokokat, mind az oktatókat, és új garnitúrát hoznak a csapattól. Csak nem értik, hogy ha úgy tetszik, ez egy új »fegyvernem«, a civil felsőoktatásban résztvevőkkel azonos követelményeknek megfelelő, azaz azonos »értékű« katonapedagógusi kar, ami teljesen mást jelent. Persze ki kell menni csapatgyakorlatra, ez rendben van, de a tudományos kutatáson alapuló oktatás egy önálló szakma.»

2007-ben, amikor átadta az egyetem vezetését, valóságosan is „nyugállományba” vonult. A kutatásnak és az oktatásnak élt. Nem lett az új vezetés hangos kritikusa, nem kezdett politizálni. Csendesen szemlélte a változásokat, hiszen a rektorságtól is ezekkel a szavakkal búcsúzott: „A nemes harcot megharcoltam, futásomat – néha vesszőfutásomat – elvégeztem...” Élete végéig megőrizte méltóságát. Rektor, akadémikus és tábornok volt egy személyben. Nem lehetett nem tisztelni, ha megjelent körünkben, és csodálni azt az energiát és magabiztosságot, ahogy a dolgait intézte. A halála előtt néhány nappal még előadást tartott. Nehezen fogtuk fel a keserű tény, hogy eltávozott. Egyik kollégánk így reagált a hírre: „Valahogy mindig halhatatlannak gondoltam.” Valójában nem tévedett, hiszen a gondolatai tovább élnek. Rektorként, akadémikusként, tábornokként a magyar hadtudomány egyik meghatározó személyisége, formálója volt. Része a történelemnek. Búcsúzóul álljon itt az egyik gondolata 2006-ból, melynek igazságával a Zrínyi 2026 haderőreform szembesít bennünket: „Napjainkban nem bénítja Trianon a hadseregfejlesztést, vannak viszont átmeneti, de annál keményebb anyagi-gazdasági béklyók. Ha a 21. század első évtizedében a

Magyar Honvédség olyan helyzetben van, amelyben, nem volna-e célszerű szintén az elméleti tevékenységre, a »kiművelt (katonai) emberfők« sokaságának megteremtésére fordítani a legtöbb energiát, hogy a feltételek jobbra fordulásával nekünk is lehessen kikre és mire támaszkodnunk? Hogy egyszer végre az élet tanítómesterétől: a történelemtől is tanuljunk, sok fölösleges költséget, erőfeszítést megspórolva!”

Isten veled Miklós!

Négyesi Lajos

TARTALOM

	TANULMÁNYOK
KRANZIERITZ KÁROLY	A déli végek új bástyája: a temesi ispánság.....3
MISKOLCZY AMBRUS	Nagy Istvántól Szent Nagy Istvánig.....25
SZOVÁK MÁRTON	Federico Ghislieri hadmérnök szakírói tevékenysége különös tekintettel a tizenöt éves háborúra.....73
HORVÁTH MIKLÓS – TULIPÁN ÉVA	Felkelés és szabadságharc Csepelen – 1956.....103
	KÖZLEMÉNYEK
PITI FERENC	Királyi hadoszólások I. Lajos uralkodása idején 1372-ig.....155
NÉMETH BALÁZS	A mohácsi csata kiskaliberű kézilőfegyvereinek kérdéséhez I.....167
TÓTH DOMINIK	„... Isten irlalma sajnos tovaszállt.” Szekérvár alkalmazása Győr mellett?.....229
	SZEMLE
ÉRIC DENÉCÉ – PATRICE BRUN (szerk.)	Renseignement et espionnage pendant l’Antiquité et le moyen-âge (<i>Tóth Ferenc</i>).....247
KÁPLÁR ZSOLT – PÁLI-HERCZEG ZSUZSANNA (szerk.)	19. századi erődök múltja és jelene Közép-Európában. (Past and Present of 19th-Century Fortifications Built in Central Europe.) (<i>Polgár Balázs</i>).....250
KÁNTÁS BALÁZS	A bombavetőök nyomában. A Horthy-korszak egyik leghírhedtebb büntetőperének politikai kontextusáról és sajtóvisszhangjáról. Előmunkálat egy nagyobb volumenű forráskiadványhoz. (<i>Veszprémy László Bernát</i>).....254
BEREKMÉRI ÁRPÁD-RÓBERT – NEMES GYULA	„Becsülettel viselje!” Maros-Torda vármegye vitézeinek albuma (1940–1944) (<i>Sallay Gergely</i>).....257
	NEKROLÓG
SÜLI ATTILA	Ács Tibor (1931–2021).....260
NÉGYESI LAJOS	M. Szabó Miklós (1942–2021).....262

TABLE OF CONTENTS

	RESEARCH ARTICLES	
KÁROLY KRANZIERITZ	The New Bastion of the Southern Border Fortresses: County Tmes.....	3
AMBRUS MISKOLCZY	From Stephen the Great to Saint Stephen.....	25
MÁRTON SZOVÁK	The Professional Writing Activity of Military Engineer Federico Ghilsieri, Especially as for the Long Turkish War.....	73
MIKLÓS HORVÁTH – ÉVA TULIPÁN	Insurrection and War for Freedom in Csepel – 1956.....	103
	PUBLICATIONS	
FERENC PITI	Royal Disbandments during the Rule of Louis I until 1372.....	155
BALÁZS NÉMETH	To the Issue of the Subcalibre Handguns of the Battle of Mohács I.....	167
DOMINIK TÓTH	„... The Mercy of God Unfortunately Flew Away.” The Application of Wagon Fort at Győr?.....	229
	REVIEW	
ÉRIC DENÉCÉ – PATRICE BRUN (ED.)	Renseignement et espionnage pendant l’Antiquitéetlemoyen-âge(<i>FerencTóth</i>).....	247
ZSOLT KÁPLÁR – ZSUZSANNA PÁLI-HERCZEG (Ed.)	19. századi erődök múltja és jelene Közép-Európában. (Past and Present of 19th-Century Fortifications Built in Central Europe.) (<i>Balázs Polgár</i>).....	250
BALÁZS KÁNTÁS	In the Trace of the Bomb-Launchers. About the Political Context and Press Reception of One of the Largest Criminal Suits of the Horthy-Era. Preparations of a Larger Source Publication. (<i>László Bernát Veszprémy</i>).....	254
ÁRPÁD-RÓBERT BEREKMÉRI – GYULA NEMES	„Wear It with Honour!” The Album of the Members of the Order of Vitéz of Maros-Torda County (1940–1944) (<i>Gergely Sallay</i>).....	257
	IN MEMORIAM	
ATTILA SÜLI	Tibor Ács (1931–2021).....	260
LAJOS NÉGYESI	Miklós M. Szabó (1942–2021).....	262

INHALT

STUDIEN

KÁROLY KRANZIERITZ	Die neue Bastion der Grenzen im Süden: Die Gespannschaft von Temes (Temesch).....	3
AMBRUS MISKOLCZY	Von Stefan dem Großen bis zu dem Heiligen Stefan dem Großen.....	25
MÁRTON SZOVÁK	Die Tätigkeit von Militäringenieur Federico Ghislieri al Fachautor, mit besonderem Blick auf den Langen Türkenkrieg	73
MIKLÓS HORVÁTH – ÉVA TULIPÁN	Aufstand und Freiheitskampf im Budapester Bezirk Csepel – 1956.....	103

MITTEILUNGEN

FERENC PITI	Die Auflösung der königlichen Armeen zur Zeit der Herrschaft von Ludwig I. bis zum Jahr 1372.....	155
BALÁZS NÉMETH	Zur Frage der Kleinkaliber-Handfeuerwaffen der Schlacht bei Mohács (Mohatsch). Teil 1.....	167
DOMINIK TÓTH	„...Die Gnade Gottes ist leider fortgeflogen.“ Einsatz einer Wagenburg bei Győr (Raab)?.....	229

RUNDSCHAU

ÉRIC DENÉCÉ – PATRICE BRUN (HRSG.)	Renseignement et espionnage pendant l’Antiquité et le moyen-âge (<i>Ferenc Tóth</i>).....	247
ZSOLT KÁPLÁR – ZSUZSANNA PÁLI-HERCZEG (HRSG.)	Vergangenheit und Gegenwart von Festungen aus dem 19. Jahrhundert in Mitteleuropa (Past and Present of 19th-Century Fortifications Built in Central Europe) (<i>Balázs Polgár</i>).....	250
BALÁZS KÁNTÁS	Auf den Spuren der Bomber. Über den politischen Kontext und das Presseecho eines der berühmtesten Strafprozesse der Horthy-Ära. Vorarbeiten zu einer Quellenpublikation von größerem Ausmaß (<i>László Bernát Veszprémy</i>).....	254
ÁRPÁD-RÓBERT BEREKMÉRI – GYULA NEMES	„Tragen Sie es mit Ehre!“ Album der Vitéz des Komitats Maros-Torda (Miresch-Thorenburg) (<i>Gergely Sallay</i>).....	257

NEKROLOG

ATTILA SÜLI	Tibor Ács (1931–2021).....	260
LAJOS NÉGYESI	Miklós M. Szabó (1942–2021).....	262

TABLE DES MATIERES

	ÉTUDES	
KÁROLY KRANZIERITZ	Nouveau bastion des confins militaires du Sud : le comitat de Temes.....	3
AMBRUS MISKOLCZY	D'Étienne le Grand à saint Étienne le Grand.....	25
MÁRTON SZOVÁK	Les écrits techniques de l'officier du génie Federico Ghislieri ayant notamment trait à la guerre de quinze ans.....	73
MIKLÓS HORVÁTH – ÉVA TULIPÁN	Insurrection et guerre d'indépendance à Csepel – 1956.....	103
	PUBLICATIONS	
FERENC PITI	Dissolutions de l'armée royale sous le règne de Louis I ^{er} jusqu'en 1372.....	155
BALÁZS NÉMETH	Au sujet des armes à feu portatives de petit calibre utilisées dans la bataille de Mohács, 1 ^{ère} partie.....	167
DOMINIK TÓTH	« ... Hélas, la miséricorde de Dieu disparut. » Le fort de chariots fut-il utilisé près de Győr?.....	229
	REVUE	
ÉRIC DENECE – PATRICE BRUN (ED.)	Renseignement et espionnage pendant l'Antiquité et le Moyen-Âge (<i>Ferenc Tóth</i>).....	247
ZSOLT KÁPLÁR – ZSUZSANNA PÁLI-HERCZEG (Ed.)	Le passé et le présent des fortifications du 19 ^e siècle en Europe centrale (<i>Balázs Polgár</i>).....	250
BALÁZS KÁNTÁS	Sur la trace des lanceurs de bombes. Le contexte politique et la couverture médiatique de l'un des plus célèbres procès pénaux de l'époque Horthy. Travaux préliminaires pour une publication de source de plus grande envergure (<i>László Bernát Veszprémy</i>).....	254
ÁRPÁD-RÓBERT BEREKMÉRI – GYULA NEMES	« Portez-la avec honneur! » Album des soldats du comitat de Maros-Torda (1940–1944) (<i>Gergely Sallay</i>).....	257
	NÉCROLOGIE	
ATTILA SÜLI	Tibor Ács (1931–2021).....	260
LAJOS NÉGYESI	Miklós M. Szabó (1942–2021).....	262

СОДЕРЖАНИЕ

	ИССЛЕДОВАНИЯ	
КАРОЙ КРАНЗИЕРИЦ	Новый бастион южных краев: Жупанство Тимишоара.....	3
АМБРУШ МИШКОЛЬЦИ	От Иштвана Великого до Святого Иштвана Великого ...	25
МАРТОН СОВАК	Специлитературное творчество военного инженера Федерико Гислиери с особым вниманием к Пятнадцатилетней войне.....	73
МИКЛОШ ХОРВАТ – ЕВА ТУЛИПАН	Восстание и борьба за свободу в Чепеле – 1956.....	103
	ПУБЛИКАЦИИ	
ФЕРЕНЦ ПИТИ	Королевские военные подразделения (расформирование королевских войск) во время правления Людовика I. до 1372 г. Людовик Великий (1326–1382).....	155
БАЛАЖ НЕМЕТ	К вопросу о малокалиберном стрелковом оружии в битве при Мохаче I.....	167
ДОМИНИК ТОТ	«К сожалению, милость Божья улетучилась». Применение Крепости построенной из телег, повозок (Вагенбург) возле Дьёра?.....	229
	ОБЗОР	
ЭРИК ДЕНЕЦЕ – ПАТРИЦЕ БРУН (ИЗД.)	Renseignement et espionnage pendant l'Antiquité et le moyen-âge (Ференц Тот).....	247
ЖОЛТ КАПЛАР – ЖУЖАННА ПАЛИ- ГЕРЦЕГ (ИЗД.)	Прошлое и настоящее фортов крепостей XIX. века в Центральной Европе. (Past and Present of 19th-Century Fortifications Built in Central Europe.) (Балаж Полгар).....	250
БАЛАЖ КАНТАШ	По следам бомбардировщиков. О политическом контексте и его откликах в прессе одного из самых печально известных уголовных процессов эпохи Хорти. Подготовительная работа для одной публикации источника большего объема. (Ласло Бернат Веспреми).....	254
АРПАД-РОБЕРТ БЕРЕКМЕРИ – ДЬЮЛА НЕМЕШ	«Носи с честью!» Альбом рыцарей округа комитата Муреш-Торда (1940–1944) (Гергей Шаллаи).....	257
	НЕКРОЛОГ	
АТИЛЛА ШУЛИ	Тибор Ач (1931–2021).....	260
ЛАХОС НЕДЬЕШИ	Миклош М. Сабо (1942–2021).....	262